

63-3
701

L
37

ZINĀTNEI UN TĒVIJAI

Prof. A. Auskaps pētniecības darbu krājums

Rīga "Artava" 1993

Šīs grāmatas izdošanu finansējis
Prof. J. Auškāpa piemiņas fonds Zviedrijā

93-3
701

L
37

63.

Jūlijs Auškāps

ZINĀTNEI UN TĒVIJAI

Trešais, papildinātais izdevums

Rīga "Artava" 1993

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~93.21.880~~

63. 0304047833

Jūlijs Auškāps

ZINĀTĪBNĪ UN TĒVU

Prof. J. Auškāpa pieminis fonds Zviedrijā

Zinātniskais redaktors prof. Jānis Stradiņš

PRIEKŠVārds
1969. GADA IZDEVUMAM

Šā gada 28. septembrī paiet 50 gadi, kopš dibināta Latvijas Universitāte, mūsu valsts augstākā mācību iestāde.

Pieminot Latvijas Universitātes piecdesmitgadi, nododam trimdas latviešu saimei rektora un izglītības ministra prof. Jūlija Auškāpa grāmatu, kurā sakopoti viņa tā laika raksti un runas gan LU, gan arī ārpus tās.

Grāmata pirmpublicējumā iznākusi 1938. gadā. No tā laika pagājuši vairāk nekā 30 gadi, tomēr laba tiesa tās saturā ir aktuāla arī šodien. Grāmata ir reizē laikmeta dokuments, kuru vērtēs katrs lasītājs pats: kam paliekama vērtība un kas tikai tā laika valdošā režīma ietekmēts. Cauri visam tomēr vijas autora dziļā tēvzemes mīlestība, tautas labklājība un tās veidošanās par kulturāli nozīmīgu vienību ar savu vietu un uzdevumu cilvēces kopumā.

Izvēlēdamies šim rakstu krājumam par nosaukumu LU devīzi *Scientiae et Patriae*, t.i., *Zinātnei un Tēvijai*, autors šīs grāmatas ievadā, 1937. g. decembrī, paskaidro un apliecina, ka viņš savā dzīvē un darbā vienmēr meklējis ceļus un līdzekļus, kā, ceļot zinātnisko darbu augstskolā, šī darba augļus vispilnīgāk atdot mūsu valstij un tautai.

Šo rakstu krājumu Latvijas okupācijas laikā 1940. gadā izņēma no visām bibliotēkām un iznīcināja, pašu autoru izsūtīja, un izsūtījumā viņš arī miris. Sava nacionālā satura dēļ rakstu krājums bija aizliegta grāmata arī vācu okupācijas laikā. Eksemplārs, no kura izdarīts šī izdevuma salikums, iznēsāts kāda latviešu karavīra mugursomā gan cauri kauju ugunīm, gan gūstekņu noietnēm.

Izkaisīti pasaules vējos, mēs reizēm aizmirstam savu stāju, savu tautu un zemi. Latviešu zeme vēl joprojām ir pie Baltijas jūras, tauta dzīva, kaut smok verdzībā. Latvijas debesis ir tikpat dzidri zilas, daba skaista, kaut daudz kas gājis bojā gan kara apstākļos, gan laika zoba sagrauzts. Un tomēr – Latvijā

joprojām skan latviešu valoda, kas ir zīme, ka tauta, nesdama smagās verdzības važas, sevi saglabās līdz laikam, kad viņa važas nokratīs un brīvi cels un veidos jaunu Latviju – skaistu, kulturālu, taisnīgu, vienotu.

* * *

Prof. J. Auškāpa krājuma trešais izdevums veidots pēc grāmatas 1969. gada izdevuma, kas pēc A. Dzirņa ierosmes iespiests Zviedrijā, Vesterosā, "Ziemeļblāzmas" (J. Abučs) apgādā. Vesterosas izdevums tekstuāli gandrīz pilnīgi sakrīt ar 1938. gada pirmizdevumu. Tā vākam izvēlēta J. Šternberga oriģināllitogrāfija – Latvijas Universitātes galvenās ēkas attēls pēc reproducējuma žurnālā "Senatne un Māksla" (1939. g. № 3).

"Artavas" 1993. g. izdevums papildināts ar vairākiem nozīmīgiem J. Auškāpa rakstiem, kas sacerēti 1937. – 40. g. pēc krājuma "Zinātnei un tēvijai" iznākšanas, bet tematiski piekļaujas šī krājuma saturam. Šie raksti galvenokārt ņemti no žurnāla "Sējējs" un "Tautas Labklājības ministrijas mēnešraksta". Krājumu ievada prof. Jāņa Stradiņa sacerēts Jūlija Auškāpa mūža gājuma apskats; tik aptverošs raksts par prof. J. Auškāpu dots pirmoreiz.

Prof. J. Auškāpa rakstu krājums tiek izdots Latvijas Republikas dibināšanas 75. gadā kā liecība par neatkarīgās Latvijas centieniem un sasniegumiem pirmskara posmā.

Savas dzīves un darba pamatā esmu licis devīzi: "Es ticu, ka latvietis spēj dot lielus sasniegumus, un šajā ticībā esmu runājis daudz skaļus vārdus. Es tā nebaidos un nekautrējos, bet gribu šiem ideāliem sekot. Ja jūs uz tādu vīru turat labu prātu, tad jūtu spēku visus pienākumus veikt. Ja man šodien atļauts kaut ko vēlēt, tad es vēlos, lai mana ticība Latvijai, latviešu zinātnei un latviešu jaunatnei neapdziest. Es gribu pa to ceļu iet un šajā ceļā savā ticībā sadegt."

*Prof J. Auškāps,
Latvijas izglītības ministra amatu pārņemot, 1938. g.*

PROFESORS JŪLIJS AUŠKĀPS – MŪŽA GĀJUMS, DEVUMS LATVIJAI UN ZINĀTNEI

*Kas bija profesors Jūlijs Auškāps? Kāpēc Jūlijam
Auškāpam bija jāmirst? Kāpēc mums šodien jāatceras
Jūlijs Auškāps?*

Mūsu laiks ir Latvijas vārdu un personību augšāmcelšanās laiks, to cilvēku laiks, kuriem pirms 50 gadiem bija traģiski jānoiet no Latvijas vēstures skatuves, itin kā uz neatgriešanos. Latvija nu ir modusies, sākas tās atjaunotne, un līdz ar to augšānāk šie maģiskie un noslēpumainie, gadu desmitiem aizliegtie, bet čukstus izrunātie vārdi. Daudz esam uzzinājuši par prezidenta Kārļa Ulmaņa un citu Latvijas Republikas beigu posma valstsvīru likteņiem, domām, iecerēm. Arhīvu dokumenti ļauj adekvāti restaurēt K. Ulmaņa mūža dramatisko noslēgumu, bet mazāk izdibināts ir viņa tuvāko domubiedru un līdzgaitnieku liktenis, viņu devums Latvijai. Nepelnīti ēnā palicis arī pēdē-

jais Latvijas Republikas izglītības ministrs profesors Jūlijs Auškāps: plašākā sabiedrībā šo izcilo cilvēku joprojām pazīst maz un vēl jo retāk piemin.

Profesors Jūlijs Auškāps (1884 – 1942) bija viens no ievērojamākiem latviešu zinātniekiem – ķīmiķiem, viens no izcilākajiem augstskolu un zinātnes veidotājiem neatkarīgajā Latvijā. Viņš bija Latvijas Universitātes rektors divus amata posmus (1933 – 1937) un pēdējais K. Ulmaņa Ministru kabineta izglītības ministrs (1938 – 1940). Viņa vadībā veidota un īstenota K. Ulmaņa izglītības politika, pieņemts likums par studiju fondu. Ne mazāk nozīmīgs Auškāps bija kā sabiedriska darbinieks un Latvijas patriots – nacionālās apziņas veidotājs. Līdzās E. Virzam, J. Lapiņam un, saprotams, pašam K. Ulmanim viņš savās runās un rakstos veidojis un pamatojis “latviskās Latvijas” ideju. J. Auškāpa runu un rakstu izlase “Zinātnei un tēvijai”, kas iznākusi Rīgā 1938. gadā un atkārtoti izdota Zviedrijā 1969. gadā, šajā ziņā ir laikmeta izcila liecība. No tūri pētnieciskiem darbiem savā nozarē izceļama J. Auškāpa izstrādātā metode krāsvielas noteikšanai tieši uz tekstilšķiedras ar refleksijas spektru palīdzību, viņa veiktie Latvijas lina ķīmiskā sastāva pētījumi, seno krāsošanas un balināšanas paņēmieni noskaidrošana pēc folkloras, arheoloģijas un tautas pieredzes datiem.

J. Auškāpa mūža un zinātnisko devumu pietiekami sīki atainot ļauj viņa zinātnisko rakstu analīze, dokumentālo materiālu izpēte Latvijas Valsts Vēstures arhīvā un Latvijas Republikas prokuratūras (bij. “čekas”) arhīvā, piederīgo un laikabiedru liecības, citi laikmeta dokumenti, uz kuru pamata veidota šī apcere.

Par J. Auškāpa vietu K. Ulmaņa tuvu stāvošu personu hierarhijā liecību sniedz “čekas” arhīvā rodamā PSRS Valsts drošības galvenās pārvaldes (GPU) 5. daļas kapteiņa Duboviča sastādītā izspiedzes izziņa, kas rakstīta vēl pirms Latvijas iekļaušanas PSRS sastāvā. J. Auškāpa biogrāfijai (ar vairākām faktu kļūdām) pievienots sekojošs raksturojums:

“Tuvs Ulmanim. No 1933. līdz 1939. gadam (*sic!*) bijis Latvijas univeritātes rektors. Tipisks reakcionārs profesūras

pārstāvis. Precējies ar krievieti. Viņa attieksme pret PSRS apslēpti naidīga. Taču ar (PSRS) pilnvaroto pārstāvniecību uztur korektas attiecības. Skaitās par vienu no valdošā režīma ideologiem. Baumo, ka Ulmanis savas nāves gadījumā nodomājis atstāt viņu par savu pēcnācēju prezidenta un "Latvijas tautas vadoņa" amatā." Kaut arī pēdējais apgalvojums varbūt ir apstrīdams, taču viens ir jāatzīst – J. Auškāps patiešām bija viens no K. Ulmaņa 15. maija Latvijas galvenajiem ideologiem, kurš baudījis prezidenta nedalītu uzticību un šo uzticību pilnā mērā attaisnojis.

Jūlijs Auškāps nāk no Cēsu novada. Viņš dzimis 1884. gada 2. jūlijā Baižkalna pagasta vecajā skolā kā skolotāja Jāņa Auškāpa un viņa sievas Annas, dzim. Strantes, jaunākais dēls. Baižkalns atrodas pāris kilometru no Raunas centra, augstā, skaistā vietā, ar tālu skatu uz apkaimi. Tuvējā muiža piederējusi pazīstamo Rīgas tirgotāju Cukerbekeru ģimenei, skoliņa atrodas samērā netālu no pagasta valdes. Pati skola 50. gadu beigās ir slēgta, līdzīgi daudzajām mazajām lauku skolām Latvijā, taču tās ēka (tagadējais nosaukums "Liepkalni"), Auškāpa dzimtā māja, vēl saglabājusies. Bijusī skolas ēka sastāv no divām daļām – vecās garās vienstāva ēkas, kur vienā pusē dzīvoja skolotājs un rentnieks (skolai piederēja ap 10 ha zemes), otrā pusē atradās skolēnu internāta guļamistabas, pa vidu – klases. Tā bija četrklasu skola, uz visu skolu viens skolotājs – tajā laikā Auškāpa tēvs. Šādā patriarhālā gaisotnē, skolas atmosfērā veidojies nākamais zinātnieks un izglītības darbinieks, viņa pirmizglītība nākusi no tēva. Vēlāk tēvs nopircis tuvējās "Ķesu" mājas, kuras pēc tēva nāves J. Auškāps ap 1928. gadu pārdevis.

No 12 gadu vecuma J. Auškāps mācījies pazīstamajā K. Millera (Zariņu Kārļa) privātskolā Cēsis (1896 – 99), pēc tam Rīgas pilsētas reālskolā, kuru dažādā laikā absolvējuši izcili zinātnieki – Frīdrihs Canders, Paulis Lejiņš, Arvids Kalniņš. Beidzis šo skolu ar godalgu 1902. gadā, Auškāps nostrādā vienu gadu par mājskolotāju Novgorodas guberņā, pēc tam 1903. gadā iestājas Sanktpēterburgas Nikolaja I Tehnoloģiskajā institūtā, ķīmijas nodaļā, kur studē 7 gadus.

Tas bija laiks, kad tieši Pēterburgas 20 augstskolās mācījās daudz centīgu un lielākoties mazturīgu latviešu jaunekļu, Pēterburgā dzīvoja samērā daudz (10 – 20 tūkstoši) latviešu, ap Jēzus baznīcu kūsāja rosīga latviešu sabiedriskā dzīve, darbojās vairāki latviešu studentu pulciņi un arī korporācija “*Fraternitas Petropolitana*” (dib. 1896). Taču, ja drīkst ticēt Fēliksa Cielēna liecībai (“Laikmetu maiņā”, I sēj.), Auškāps šajā laikā no latviešu sabiedriskās dzīves palicis atstāts: “Kā par baltu vārnū zobojās visi Pēterburgas tautieši par studentu Auškāpu, kas kādam citam latviešu studentam bija atbildējis: runājiet krieviski, es latviski vairs nesaprotu. Vēlāk dzīvē šis tautai pazudušais dēls atgriezās pie savas tautas...” Acīmredzot Auškāpa prātus tolaik nedalīti saistījusi zinātne.

1828. gadā dibinātais Pēterburgas Tehnoloģiskais institūts (augstskola kopš 1862. g.) bija viens no vecākajiem Krievijas impērijā, īpaši labi tur bija nostādīta ķīmiskā tehnoloģija, ko dažādos laikos te pārstāvējuši patiešām izcili lietpratēji – D. Mendeļejevs, H. Hesse, F. Beilšteins, D. Konovalovs, A. Favorskis, S. Lebedevs u. c. Tiesa, ar pašiem izcilākajiem no minētajiem zinātniekiem Auškāpam saskarties, šķiet, nav iznācis, taču jau studiju gados viņš pieslēgās pajaunā docenta (vēlāk profesora un PSRS Zinātņu Akadēmijas īstenā locekļa) Aleksandra Poraja–Košica (1877 – 1949) pētnieciskajam virzienam – sintētisko krāsvielu ķīmijai un tehnoloģijai. Studiju gados Auškāps apmeklēja zinātniskos nolūkos arī Vāciju un Šveici.

1910. g. J. Auškāps beidza institūtu ar uzslavu, iegūdam inženiera tehnologa nosaukumu. Viņš tika atstāts pie institūta, lai sagatavotos profesora amatam ķīmisko šķiedrvielu un krāsvielu tehnoloģijā. Veicot pētījumus A. Poraja–Košica vadībā, Auškāps mācību nolūkos apmeklēja ievērojamākos Krievijas un Polijas manufaktūru centrus, praktiski strādājis Konšina manufaktūrā Serpuhovā un Žirardovas manufaktūrā Polijā.

Vērtējot J. Auškāpa tūri zinātnisko devumu ķīmijā, jāatzīst, ka viņa pētījumu nozīmīgākā daļa veikta tieši jaunībā, Pēterburgas gados. Kopā ar A. Poraju–Košicu viņš strādājis gan krāsvielu ķīmiskajā sintēzē, gan analītiskā un fizikālķīmiskā

rakstura darbus, taču visam pāri stāv pētījums par krāsvielas tiešu spektrofotometrisku noteikšanu uz tekstilšķiedras. Šī 1910. – 1911. g. veiktā darba rezultāti pirmoreiz ziņoti Krievu Fizikas un ķīmijas biedrības sēdē 1911. g. 28. februārī un drīz vien publicēti gandrīz vienlaikus krievu, vācu un šveiciešu zinātniskajos žurnālos. Darbu prēmēja Krievijas manufaktūru rūpniecības veicināšanas biedrība 1912. gadā, bet minētā publikācija pieskaitāma klasiskiem darbiem savā nozarē, vēl 1949. gadā tā pārpublicēta A. Poraja-Košica rakstu izlasē un samērā plaši citēta speciālajā literatūrā.

Auškāpa pētījums veikts drīz pēc krāsvielu ķīmiķa Jaroslava Formaneka pazīstamajiem darbiem par krāsvielu spektroskopisku noteikšanu šķiedrās. Gatava krāsojuma pētīšanai tieši uz tekstilmateriāla Formaneka metode tomēr nebija īsti piemērota, jo krāsvielas pārvešana šķīdumā ar šķīdinātāja palīdzību bieži vien maina krāsvielas raksturu. Tādēļ Porajs-Košics un Auškāps izvirzīja sev par mērķi – izstrādāt metodiku krāsvielas spektra iegūšanai tieši uz tekstilšķiedras virsmas, iepriekš neieskalojot krāsvielu šķīdumā. Šī problēma joprojām skaitās diezgan sarežģīta, tāpēc celmlauža darbs šajā nozarē pelna augstu vērtējumu.

Tā kā šķiedras nav caurspīdīgas, spektri jāpēta atstarotā gaismā. Gadsimta sākumā atstarošanas (refleksijas) spektri bija gūti tikai neorganiskajiem savienojumiem – retzemju sāļim, pārklājot ar tiem porcelāna plāksnītes un izgaismojot tās ar spēcīgu gaismas avotu. Šķiedrainā materiāla gadījumā aina kļūst sarežģītāka spēcīgās gaismas izklaides, atstarojuma neviendabības un citu apstākļu dēļ. Ir arī standartizācijas grūtības. Neiedziļinoties Auškāpa izstrādātajā metodikā, kas aprakstīta gan oriģinālrakstos, gan mūsu (kopā ar fiziķi J. Eidusu) šim jautājumam īpaši veltītā apcerējumā, apgalvosim vienīgi, ka metodes autoram lielā mērā bija izdevies pārvarēt grūtības un izstrādāt paņēmieni, kas ļautu sarežģītos pētījumus veikt stundas laikā. Auškāps guva apmēram 70 dažādu krāsojumu spektrus uz dažādām šķiedrām pie dažādiem materiālu apstrādes paņēmieniem.

No Poraja-Košica un Auškāpa secinājumiem minams tas,

ka daudzas krāsvielas, kuras dod acij šķietami vienādu krāsas ainu, var atšķirties spektrālo raksturojumu ziņā. Krāsvielas spektrs pulverī un šķīdumā var stipri vien atšķirties no krāsvielas spektra uz šķiedras, kas izskaidrojams ar ķīmiskas saites veidošanos strap krāsvielū un pamatni. Šie secinājumi ir noderīgi krāsošanas teorijai, kurai Auškāps veltīja prāvu daļu zinātnieka mūža, atgriezoties pie šīs tēmas arī vēlāk Latvijas Universitātē.

Vēl piebildīsim, ka Auškāpa agrīno pētījumu metodiskajā daļā viņam palīdzīgu roku sniedza toreiz Pēterburgā mītošais latviešu zinātnieks Fricis Blumbahs, D. Mendelejeva līdzstrādnieks, vēlāk pazīstams astronoms un metrologs, LU profesors un pirmais Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Ar viņa palīdzību konstruētā ierīce krāsvielas spektrogrāfiskai noteikšanai uz šķiedras, ko nosauca par "Auškāpa aparātu", lietota Leņingradā līdz pat 1941. gadam.

J. Auškāpa darbs Pēterburgā neaprobežojās ar zinātņi vien. 1910. – 1913. g. viņš bija aktīvs Ķeizariskās tehnikas biedrības biedrs, lasīja populāras lekcijas ķīmijā biedrības organizētajosursos strādniekiem. 1911. g. ievēlēts par pasniedzēju Pēterburgas augstākajos sieviešu politehniskajosursos, viņš te noorganizēja tehniskās ķīmijas laboratoriju. Šajā darbā Auškāps strādāja līdz 1914. gadam. 1911. – 1914. g. darbojās kā izdevuma "*Tekhnīčeskaja enciklopedija*" līdzstrādnieks. 1913. gadā pēc prof. J. Zalkinda, B. Bizova un M. Kučerova ieteikuma Auškāps uzņemts Krievu fizikas un ķīmijas biedrībā. Tajā pašā gadā jaunajam zinātniekam vēl viens uzdevums un reizē pagodinājums: 1915. gadā Pēterburgā, Paula Valdena vadībā, paredzēts rīkot IX Starptautisko ķīmijas kongresu, un Auškāpu ievēl par šī kongresa krāsvielu sekcijas sekretāru. Domājams, tieši Pēterburgā Auškāps iepazinies ar savu izcilo novadnieku P. Valdenu, kura idejas un raksti vēlāk lielā mērā rosinājuši arī Auškāpu – zinātnes popularizētāju. Diemžēl I pasaules karš pārvilka krustu starptautiskā kongresa rīkošanai Pēterburgā.

Pasaules karš izjauc arī citu Auškāpa ieceri – 1913. gadā viņš bija izturējis Pēterburgas Tehnoloģiskā institūta pārbau-

dijumus akadēmiskā cenza iegūšanai un guvis tiesības uz ārzemju stipendiju. Šī stipendija, kura varbūt būtu ievadījusi Auškāpu plašos, starptautiskos zinātnes ūdeņos, nu vairs nav īstenojama. Tiesa, 1914. gada jūnijā un jūlijā Auškāps vēl pagūst veikt ceļojumu citā vizienā, proti, ekspedīciju uz Vidusāziju (Buhāru un Hīvu), lai izpētītu vietējo meistarū krāsošanas pieredzi. Plašā atskaite par Vidusāzijas tautū krāsošanas paņēmienu diemžēl līdz šim nav publicēta, taču, iespējams, tā saglabājusies bij. Krievijas Zemkopības ministrijas arhīvos.

1914. gada rudenī J. Auškāpu iesauca krievu armijā. Kā Gdovas pulka praporščiks, rotas komandieris, viņš piedalās kaujās, par drosmi apbalvots ar diviem Sv. Annas ordeņiem un Sv. Staņislava ordeni, 1915. g. janvārī ievainots kājā. Pēc atveseļošanās Auškāpu nosūta pasaulslavenā ķīmijas tehnoloģijas speciālista akadēmiķa Vladimira Ipatjeva (1867 – 1952) rīcībā, lai viņš kā kara ķimiķis darbotos Galvenajā artilērijas pārvaldē un nokārtotu spridzināmo vielu ražošanu. 1915. g. vasarā Auškāps izstrādāja tehnisku metodi aromātisko ogļūdeņražu iegūšanai no naftas. Viņu komandē uz Kazanū, lai metodi īstenotu vietējā gāzes fabrikā, ko pārbūvē par benzola fabriku. Vēlāk metode ieviesta arī četrās lielās Baku fabrikās, to darbību pārraudzīt jādodas Auškāpam, nu jau kā Galvenās artilērijas pārvaldes pilnvarotajam visa Volgas reģiona ķīmiskajās fabrikās. Starp citu, šī pieredze naftas ķīmijā Auškāpam vēlāk noderējusi Latvijā, darbojoties kā A/S "Degviela" padomes priekšsēdētājam.

Kazanā J. Auškāps pavada trīs gadus, kuri ir izšķiroši gan lielajai pasaules vēsturei, gan arī Auškāpa personiskajai dzīvei. Proti, jaunais ķimiķis Kazanā iekārtojas uz dzīvi pansijā pie vietējās gāzes fabrikas direktora Hermaņa Pikeringa un tiek te uzņemts kā ģimenes loceklis. Pikeringa ģimenē šajā laikā mīt arī viņa radniece (sievasmāsas meita) Vera Nikolajevna Golovkina (prec. Baranova), kura bija aizgājusi no vīra un audzināja meitiņu Nadeždu. Jaunie cilvēki saskatās, mazliet vēlāk Kazanā salaulājas. Vera Golovkina-Auškāpa devās kopā ar J. Auškāpu uz Latviju, kas kļuva par viņas otro dzimteni.

Viņa kļuva par Latvijas pavalstnieci, un Nadeždu (vēlāko tēlnieka prof. K. Jansona kundzi) Auškāps atzina par savu meitu.

Taču Auškāpa ceļš uz Latviju nebija īss. Vispirms bija jāpieredz boļševiku laiks Kazanā, tad jāredz pilsētā ieņakam čehu leģionārus. Auškāpu komandē uz Samaru, vēlāk uz Omsku, kur Kolčaka valdība viņu iesaista par Galvenās artilērijas pārvaldes ķīmijas nodaļas priekšnieku. 1919. gadā Auškāps krita sarkanarmiešu gūstā, viņu apcietina, vadā pa dažādām koncentrācijas nometnēm un cietumiem, lai pēdīgi atbrīvotu Jekaterinburgā. Šajā pilsētā Auškāps uzturas vairāk nekā pusgadu – strādā kā ķīmiķis, vada centrālās zinātniski tehniskās laboratorijas būvi un strādā par Urālu Kalnu institūta docentu, tiek ievēlēts par profesoru organiskās ķīmijas tehnoloģijā turpat.

Latvieša patriotisms tomēr ņem pārsvaru pār profesionālās karjeras iespējām Urālos, pie pirmās izdevības, 1920. gada septembrī, Auškāps atgriežas Latvijā. 1920. gada 20. oktobrī J. Auškāpu ieskaita par docentu ķīmisko šķiedrvielu un krāsvielu tehnoloģijā Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē. Auškāpa mūžā sākas jauns posms: 17 Krievijā pavadītiem studiju un pētniecības gadiem seko 20 gadus ilgs, laimīgs darba posms Rīgā, vecajā kanālmalas ēkā Kronvalda bulvārī 4.

Kad 1919. gadā tiek dibināta Latvijas Universitāte – pirmā latviešu nacionālā augstskola un reizē augstskola ar eiropeisku ievirzi un tradīcijām, J. Auškāps vēl nav tās mācībspēku un zinātnieku vidū. Taču arī gadu vēlāk, viņam ierodoties, jaunā augstskola joprojām vēl ir veidošanās posmā. Dažām jaunās augstskolas fakultātēm tomēr jau ir senas un slavenas tradīcijas. To skaitā neapšaubāmi ievērojamāko vietu ieņem Ķīmijas fakultāte, kura bija darbojusies vecā Rīgas Politehniskā institūta sastāvā jau kopš 1864. gada un kurā bija strādājuši tādi zinātnes korifeji, kā Vilhelms Ostvalds, Pauls Valdēns, Kārlis Ādams Bišofs un citi. Latvijas laikā fakultātē darbu turpināja prof. M. Centneršvērs, prof. V. M. Fišers, prof. M. Glāzenaps, prof. K. Blahers, nesot sev līdzīgi veco akadēmisko garu un tradīcijas. Viņiem nu piebiedrojas daži

jauni latviešu zinātnieki no Pēterburgas, kuriem jāiekļaujas šajā tradīcijā bagātajā saimē. Sprotams, reizēm varbūt neizpaliek arī pārpratumi, šur tur samanāma viedokļu dažādība, taču tieši J. Auškāps ar savu nosvērto raksturu, darba mīlestību, godīgumu labi iedzīvojas jaunajā vidē. Pavisam drīz, 1922. gada septembrī, viņu ievēl par Ķīmijas fakultātes sekretāru, bet jau 1924. gadā – par fakultātes dekānu (šo pienākumu viņš veic līdz 1926. gadam, pēc tam vēlreiz tiek ievēlēts par dekānu 1933. gada maijā, bet sakarā ar sekojošo ievēlēšanu LU rektora amatā no dekāna pienākumiem atbrīvots). Ir ziņas, ka 20. gadu sākumā J. Auškāps aicināts algotā darbā Nobela institūta laboratorijā Stokholmā, taču viņš palika uzticīgs Latvijai.

Lai gūtu docenta nosaukumu, J. Auškāps kā *pro venia legendi* darbu iesniedz savu jau agrāk minēto pētījumu (1910) par spektrofotometrisko metodi krāsvielas noteikšanā uz šķiedras, ko fakultāte arī akceptē. Kopš 1923. gada Auškāps atsāk pētniecisku darbību krāsvielu fizikālajā ķīmijā un tehnoloģijā, īpašu vērību piegriežot spektroskopijas metodei. Pateicoties J. Auškāpam un viņa kolēģim A. Petrikalnam, molekulārā spektroskopija Latvijā sāka attīstīties tieši Ķīmijas fakultātē, bet ne pie fiziķiem. Ķīmijas fakultāte iegādājās tiem laikiem teicamu aparāturu, kas ļauj uzsākt nopietnus pētījumus. Pats Auškāps veic plašu darbu par organisko krāsvielu absorbcijas spektriem (79 krāsvielas no dažādām ķīmisko savienojumu klasēm). Darbs veikts ar vizuālo metodi, taču uz modernākas aparatūras un ar lielāku precizitāti nekā agrākie Pēterburgas pētījumi. Pētīto krāsvielu paraugi saņemti no pasaules lielākajām krāsvielu ražošanas firmām (*IG Farbenindustrie, Ciba, Geigi, Sandoz, Compagnie Nationale des Matières Colorantes, Durant, Jugen & Co*). Darba rezultāti ietverti J. Auškāpa doktora disertācijā “*Kvantitatīvi pētījumi par organisko krāsvielu absorbcijas spektriem*”, kas aizstāvēta LU Ķīmijas fakultātes padomes sēdē 1930. g. 8. oktobrī (oponentī – profesori A. Petrikalns, V. M. Fišers un K. Blahers) un kuras teksts publicēts LU Rakstos. Auškāpa disertācija, par kuru Auškāps gūst ķīmijas tehnoloģijas doktora (*Dr. chem.*

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

93-21880

tehnol.) grādu, bija tiem laikiem ievērojams pētījums, īpaši darba nostādņu, pamatojuma un secinājumu ziņā. Tiesa, Auškāpa mēģinājumi saistīt vielu spektrālos raksturojumus ar attiecīgo savienojumu ķīmisko struktūru no mūsdienu viedokļa ir vairāk ar vēsturisku nozīmi, jo tagad šīs problēmas tiek aplūkotas no kvantu ķīmijas viedokļa. Rezonansi ārpus Latvijas šis darbs diemžēl negūst.

Jāizceļ toties J. Auškāpa praktiskā darbība, palīdzot veidot tekstilrūpniecību Latvijā. Par tālaika tekstilrūpniecības labo līmeni un toreizējo Latvijas tekstilizstrādājumu kvalitāti lielā mērā jāpateicas arī Auškāpa ieteikumiem un daudzajām ekspertīzēm. Viņa vadībā veiktas ap 1000 analīzes valsts iestādēm un rūpniecības uzņēmumiem. Jau II latviešu tehniķu un inženieru kongresā (1923) viņš aplūkojis Latvijas tekstilrūpniecības izredzes un nākotnes uzdevumus. Kopā ar savu asistentu Arvīdu Veidemani (vēlāk darbojies Austrālijā) Auškāps veicis Latvijas lina ķīmiskā sastāva pētījumus (1928). Ārkārtīgi interesants ir Auškāpa apcerējums par balināšanu un krāsošanu latvju dainās (1929), un ievēribu pelna arī nelielais pētījums par tautas lietoto krāsojumu izturību (1940). J. Auškāps publicējis vairāk nekā 20 zinātnisku darbu. Studentiem viņš lasīja kursus par ķīmisko šķiedrvielu un krāsvielu tehnoloģiju, arī par sintētisko ārstniecības preparātu tehnoloģiju.

Kopš 1922. gada J. Auškāps bija Latvijas Ķīmijas biedrības sekretārs, vēlāk priekšsēdētāja vietnieks, bet 1933. – 1934. g. šīs biedrības priekšsēdētājs. Piebildīsim, ka šo biedrību dibināja P. Valdens 1908. g. un to atjaunoja 1990. gadā. Auškāps bija arī Latvijas Bioloģijas biedrības biedrs, Franču ķīmijas biedrības biedrs, Starptautiskās ādas rūpniecības ķيميķu biedrības biedrs. Taču politiskajās partijās (arī Zemnieku Savienībā) Auškāps nav sastāvējis un nav arī piederējis nevienai studentu korporācijai.

Tūdaļ pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas J. Auškāpu 1930. gada 7. novembrī ievēl par profesoru organiskās ķīmijas tehnoloģijā. Taču viņš arvien vairāk atvirzījies no zinātniskā darba, arī ar skolniekiem – darba turpinātājiem fakultātē trīs-

desmitajos gados viņam īpaši neveicas (no viņiem doktorējās vienīgi O. Ripa, vēlāk ASV). Šo apstākli var vērtēt gan negatīvā, gan pozitīvā nozīmē, jo, varbūt zaudējot pētniecībai, Latvija toties guva visai spējīgu zinātnes un izglītības administratoru samērā jaunā, vēl 50 gadus nerasniegušā profesora personā.

1933. – 37. g. J. Auškāps bija Latvijas Universitātes rektors. Viņš pieminams kā viens no izcilākajiem, ja ne pats izcilākais rektors Latvijas neatkarības laikmetā. Būtībā viņš bija viens no pirmajiem rektoriem, kas aktīvi piedalījās valsts zinātnes politikas veidošanā Latvijā. Tika izvirzītas stingrākas prasības studentiem, lai nebūtu vairs “mūžīgo studentu”, tiek doti atvieglojumi docētājiem, kas vēlas nodarboties ar pētniecību. Pēc J. Auškāpa ierosmes Ministru kabinets 1935. gada 10. aprīlī izdeva likumu “Par atvaļinājumiem Latvijas Universitātes mācības, spēkiem zinātniskām studijām”, kas paredzēja atļaut atbrīvot mācībaspēkus periodiski līdz diviem semestriem no pedagoģiskiem pienākumiem pilnīgi vai daļēji, bet ne biežāk kā ik pēc sešiem gadiem, t. i., ieveda arī Latvijā Rietumu augstskolām raksturīgo “sabbathic year” tradīciju. 1935. g. 12. septembrī Ulmaņa Ministru kabinets izdeva arī likumu par Latvijas Universitātes zinātniskās pētniecības fondu, no kura docētāji varēja saņemt neatmaksājamus pabalstus pētniecībai (aparātūras un materiālu iegādei, arhīvu studijām, ekspedīcijām u. tml.). Fonda valdē bija LU rektors (prof. J. Auškāps, pēc viņa – M. Pīrmanis) un, kā locekļi, profesori K. Kundziņš, A. Švābe, A. Petrikalns, P. Stradiņš, Alfrēds Vītols, vec. doc. F. Gulbis (sekretārs). Nepilnus četrus gadus (līdz 1939. g. 1. jūlijam) fondā tika ieskaitīti 124 600 lati (no valsts budžeta, no Universitātes speciālajiem līdzekļiem, no Latvijas Kultūras fonda, arī no privātziedojumiem), savukārt pabalstu saņēma 41 persona, lielākoties jauni, avansējoši zinātnieki. Tas bija pirmais mēģinājums Latvijā radīt nopietnu zinātnes finansējumu.

J. Auškāpa rektora pilnvaru laikā tika sagatavots arī likums par mācību grāmatu apgādniecības fondu (1937), kas pavēra ceļu akadēmisko mācību grāmatu izdošanai latviešu valodā pirmskara Latvijā. 1935. – 36. g. tika nobeigta arī Latvijas

Universitātes "lielās aulas" izbūve, kuru veica pēc arhitektūras profesora (vēlāk – akadēmiķa) Ernesta Štālberga projekta.

Kā Latvijas Universitātes rektors J. Auškāps pārstāvēja Latvijas Universitāti Utrehtas universitātes 300 gadu jubilejā (1936) un Londonas universitātes 100 gadu jubilejā (1936), tāpat apmeklēja Stokholmu, lai nolasītu tur lekciju zviedru – latviešu biedrībā Latvijas neatkarības proklamēšanas dienā (1936). J. Auškāps bijis zinātniskos komandējumos arī Polijā, Vācijā, Beļģijā, Holandē, Lielbritānijā, Čehoslovākijā, Ungārijā, Francijā, Somijā. Bez III un II šķiras Triju zvaigžņu ordeņiem un I šķ. Atzinības krusta, J. Auškāps apbalvots arī ar Zviedrijas Ziemeļu zvaigznes ordeni, Somijas Baltās rozes ordeni, Vatikāna Sv. Silvestra ordeni, Lietuvas Ģedimina ordeni, Francijas *Palmes Académiques (Officier d' Académie)* goda zīmi.

Mūsu rīcībā nav dokumentālu ziņu, kad J. Auškāps būtu pirmoreiz ticies un tuvinājies ar Kārli Ulmani. Iespējams, ka šī tuvība Ulmaņa saimniecības un nacionāla pozitīvisma ideoloģijai sākusies ar Auškāpa aktīvu ieinteresētību par Latvijas līnēm, nacionālās tekstilrūpniecības un ķīmiskās rūpniecības attīstības izredzēm Latvijā, ieinteresētību, kas iezīmējusies 20. gadu vidū. Katrā ziņā Ulmaņa pieeja Latvijas problēmām – tautas vienības un "atjaunotās valsts" koncepcija, autoritāras iekārtas veidošana – Auškāpam kļuva tuva, un pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma viņš kļuva par vienu no visdedzīgākajiem jaunā režīma aizstāvjiem, pat apoloģētiem, laikā, kad inteliģences prāva daļa pret Ulmaņa iekārtu un vadonības principu izturējās samērā rezervēti. No Auškāpa vēlākiem pratināšanas protokoliem izriet, ka izglītības ministra amatu savā kabinetā Ulmanis viņam piedāvājis jau 1934. gadā, taču toreiz šis piedāvājums noraidīts, kaut arī Ulmaņa kursam viņš piekritis. Atkārtoti ministra amats piedāvāts pēc prof. Augusta Tenteļa demisijas, pēdējam pārejot darbā uz Latvijas Vēstures institūtu, un šoreiz J. Auškāps nav atteicies.

Par Latvijas Republikas izglītības ministru profesors J. Auškāps iecelts 1938. gada 18. augustā un šo amatu pildīja gandrīz 2 gadus, līdz 1940. gada 21. jūnijam. Viņš bija pēdē-

jais izglītības ministrs Kārļa Ulmaņa kabinetā, un par viņu savā grāmatā "Labie gadi" kabineta kolēģis – sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš izsakās šādi: "Trešais un pēdējais izglītības ministrs Ulmaņa valdībā (pēc prof. L. Adamoviča un prof. A. Tenteļa – J. S.) bija universitātes rektors prof. J. Auškāps. Domāju, ka no visiem trim izglītības ministriem viņš bija visvairāk piemērots savam amatam. Ieguvis lielu autoritāti universitātē kā zinātnieks un administrators, viņš ātri nodibināja cienījamu stāvokli savā resorā un ministru kabinetā. Darbīgs un nopietns, viņš maz piedalījās sabiedriskā dzīvē..." (178. lpp.).

Izglītības ministra pienākumi bija visai daudzpusīgi. J. Auškāps tika piedalījies daudzu skolu atklāšanā, daudzu pieminekļu un vēsturiskiem notikumiem veltītu piemiņas vietu atklāšanā, valsts prezidenta uzdevumā vadīja tolaik iecerētā Uzvaras laukuma ideju projektu konkursu. Auškāpa laikā atklāta Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija, un ministrs sacīja runu tās padomes pirmajā sēdē 1939. g. 3. jūlijā.

No J. Auškāpa veikumiem īpaši jāatzīmē arī 1938. gada 15. novembrī parakstītais "likums par valsts aizdevumiem normālas studiju gaitas nodrošināšanai augstākās valsts mācības iestādēs". Patiešām, Latvija ieņēma 2. vietu Eiropas valstu starpā universitātē studējošo skaita ziņā uz 10 tūkstošiem iedzīvotāju (1.v. – Igaunija – 37,7; 2.v. – Latvija – 30,0; 3.v. – Šveice – 19,6; 4. v. – Austrija – 18,5; 5.v. – Francija – 13,5), arī medicīnas studentu skaita ziņā (1.v. Austrija, 2.v. Latvija, 3.v. Šveice, tad Holande, Zviedrija), bet studējošo sieviešu skaita ziņā pat 1. vietu (pirms Polijas, Beļģijas, Šveices, Holandes), taču medaļai bija arī otra puse – studijas nereti ieilga, jauniešiem meklējot līdzekļus lekciju samaksai un iztikas sagādāšanai peļņas darbā. Sagaidot Latvijas neatkarības 20. gadadienu, tika pieņemts "studiju likums", lai, K. Ulmaņa vārdiem runājot, "atdotu studentiem viņu jaunību". Likums paredzēja izbeigt stāvokli, kad augstskolu studenti būtu vienlaikus ierēdņi valsts, pašvaldību un citās iestādēs un uzņēmumos, kā arī veicinātu sekmīgu un trūcīgu jauniešu studijas, nodrošinot viņiem valsts aizdevumus lekciju naudas samaksai

un iztikai no īpaša studiju fonda Latvijas Kredītbankas pārvaldībā. Kaut arī "studiju fonds" darbojās tikai pusotru gadu, tas izrādījās visai efektīvs – jau 1939.g. pavasara semestrī Latvijas Universitātē no tā aizdevumus saņēma 33,35% studentu.

Cits J. Auškāpa darba virziens saistījās ar K. Ulmaņa iecerētās "kameru sistēmas" veidošanu. Ulmaņa uzdevumā J. Auškāps bija profesiju kameras organizēšanas pilnvarnieks 1938. – 39. g. Šajā kamerā ietilpa dažādu profesiju pārstāvji (agronomi, arhitekti, ārsti, augstskolu mācībspēki, farmaceiti, inženieri, juristi, kultūrtehniķi, ķīmiķi, mērniki, mežkopji, tautsaimnieki, tehniķi, veterinārārsti, skolotāji, zobārsti), kurus izglītības ministrs iecēla pēc kameras prezidija ierosinājuma uz 3 gadiem. Kameras uzdevumos bija attiecīgo nozaru darbinieku apvienošana kopībā, profesiju interešu pārstāvniecība un aizstāvība. Cita starpā, kameras pienākumos ietilpa "atbalstīt un veicināt vērtīgu kultūras un gara mantu un ražojumu parādīšanos atklātībā un to izplatīšanu; veicināt zinātniskās, tehniskās un pedagoģiskās literatūras izdošanu; rūpēties par tautas gara mantu un citu kultūras vērtību vākšanu un glabāšanu arhīvos un krātuvēs un to sargāšanu no viltotšanas, sagrozīšanas un nonicināšanas; apkarot nederīgas un mazvērtīgas profesionālās un zinātniskās literatūras izplatīšanu, zinātnes atziņu sagrozīšanu un pseidozinātnes kultivēšanu; atbalstīt valdības kursa realizēšanu kultūras laukā; strādāt līdzī sabiedrības valstiski nacionālā audzināšanā; rūpēties par zinātnes un mākslas popularizēšanu, sarīkojot kursus, priekšlasījumus, zinātniskas un pedagoģiskas izstādes, ekskursijas un apskates; rūpēties par bibliotēku un lasītavu lietu kārtošanu; piešķirt prēmijas, godalgas un atzinības zīmes par izciliem sasniegumiem zinātnes, tehnikas vai celtniecības laukā, kā arī par ievērojamiem nopelniem savā aroda darbā; atbalstīt tehnikas jaunieguvumu un izgudrojumu realizēšanu; dibināt stipendijas un izsniegt pabalstus zinātniskiem un tehniskiem pētījumiem un studijām" (Valdības vēstnesis, 1938. g. 7. maijs, Nr. 102). Likums par Latvijas profesiju kameru tika pieņemts 1938. g. 5. maijā, bet kameras svinīga

atklāšana notika 1939. gada 26. janvārī Latvijas Universitātes aulā, piedaloties K. Ulmanim, un J. Auškāpam sakot atklāšanas uzrunu.

Ir liecības, ka, saziņā ar valsts prezidentu, J. Auškāps ir domājis arī par valsts zinātņu akadēmijas organizēšanu, apvienojot tajā gan izcilākos Latvijas zinātniekus, gan arī atsevišķas neatkarīgas ārpusuniversitātes pētniecības iestādes (Latvijas Vēstures institūts, Zemes bagātību pētišanas institūts, Folkloras krātuve, Valodas krātuve), taču šo nodomu līdz 1940. gadam īstenot nepaguva. Kopš 1932. gada gan jau pastāvēja Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu Komiteja kā privāta zinātņu akadēmija (latīniski "*Academia Scientiarum Latviensis S. R. L.*"). Tās kārtējais biedrs no šīs akadēmijas dibināšanas bija arī J. Auškāps, kurš tās sēdēs vairākkārt uzstājies ar priekšlasījumiem, piem., par ķīmijas problēmām un uzdevumiem Latvijā (1933).

Lielu popularitāti tālaika Latvijas sabiedrībā bija guvuši J. Auškāpa zinātniskie priekšlasījumi, runas un raksti, kuru daļa ietverta grāmatā "*Zinātnei un tēvijai*" (1938). Arī pēc šīs grāmatas iznākšanas Auškāps publicējis vairākas ievērojamas runas un rakstus, galvenokārt žurnālā "*Sējējs*" (mēnešraksts latviskās dzīves veidošanai). To vidū ir gan populārzinātniski apcerējumi, gan arī sabiedriska rakstura ievirzes runas, kurās allaž kaismīgi aizstāvēti K. Ulmaņa un 15. maija ideoloģijas principi. Ja arī ne visām Auškāpa atziņām varam piekrist, tad viņa publicistiskais talants, formas noslīpētība un dziļais, patosa pilnais patriotisms nav noliedzami.

Profesors J. Auškāps bija sabiedrībā iecienīts, viņam piemita tik viegli nesasniedzamā goda vīra reputācija, tā ka pat no politisko pretinieku puses viņš nav tik pārāk pelts un niecināts. Kā jau sacīts, J. Auškāps baudīja prezidenta īpašu uzticību. Starp citu, J. Auškāpam bija uzticēta K. Ulmaņa izraudzīto Tēvzemes balvas laureātu uzvārdu nosaukšana ik gadus 15. maijā rīkotajā ceremonijā Nacionālajā operā.

Savu attieksmi pret J. Auškāpu K. Ulmanis paudis ministram adresētajā apsveikumā viņa 55 gadu dzimšanas dienā:

“Augsti godātais ministra kungs!

Jūsu mūža 55. atceres svētkos sūtu Jums sirsnīgus sveicienus un vislabākos novēlējumus, kurus pavada mana dziļā atzinība par Jūsu līdzšinējām pūlēm kā skolotājam un administratoram universitātē, tā arī mūsu izglītības un latvju jaunatnes audzināšanas darbā.

Pārliecībā, ka Jūsu latviskā dedzība un neatlaidība, kas Jūs vedusi pie krietniem sasniegumiem zinātnē un dzīvē, aizvien liks kvēlot mūsu jaunatnes sirdīm vienotā darbā par Latvijas nākotnes spožumu un varenību, lūdzu Jūs, augsti godātais ministra kungs, saņēmiēt manas patiesās cieņas apliecinājumu.

Novēlu Jums arī labākos panākumus un sasniegumus valsts darbā, par kuru gaišu liecību un kura turpmākām sekmēm stiprāko ķīlu sniedz Jūsu pirmais gads izglītības ministra krēslā.”

Kā cilvēks profesors Auškāps bija vienkāršs, ar atturīgu dzīves stilu, kas vairījās no plašākas sabiedrības, labprāt uzturējās savā vasaras mītnē “Vāļos” Cēsu tuvumā. Sniegsim dažas *can. pharm.* N. Jansones-Auškāpas liecības par savu audzītēvu (J. Stradiņa pieraksts 1992. g. augustā).

“Tēvs nekad nav bijis nevienā partijā un arī studentu korporācijā ne. Viņš bija sevi veltījis zinātnei, citam nebija laika... Daudz un ilgi strādāja laboratorijā. Draugu bija maz. Ģimenēm sagājās ar farmaceitu profesoru Zariņu. No Pēterburgas laika draugus neatceros. Sagājās arī ar profesoriem Fišeru un Centneršvēru, kas vēlāk pārcēlās uz Varšavu. Bijām ar tēvu pie Centneršvēra Varšavā, kad tika organizēta Latvijas studentu ekskursija uz Poliju pa krāsvielu uzņēmumiem Lodzā, Krakovā. Par krāsvielām bija liela interese visu mūžu.

“Vāļus” nopirka pēc tam, kad bija pārdevis tēva iepirktās “Ķesas” pie Baižkalna. Vecāki bija miruši jau pirms kara. Tēvs, māte un jaunākā māsa, mirusi jaunībā ar diloni, guļ Raudas kapos. Par visu varu gribēja īpašumu Cēsu apriņķī, Cēsu tuvumā. Vāļos ļoti skaista apkārtnē: Vāļu kalns, Gauja. Pie pārdošanas un pirkšanas bija kāds starpnieks, bet tas pārdeva brants māju, bija jāpārliciek sapuvusi grīda. Tas bija 1931. – 32. gadā. Bija jāziedo visa vasara remontam, lai savestu kārtībā

māju, ieliktu grīdas, pārbūvētu. Vāļos dzīvoja pa vasarām, arī Ziemassvētku brīvlaikā. Bija mazais darba kabinets, kur strādāja pats un kur stāvēja grāmatas, un lielais kabinets, kur pieņēma ne tikai viesus, bet arī Universitātes un Izglītības ministrijas darbiniekus, kas atvaļinājuma laikā brauca ar dienesta ziņojumiem.

Strādāja daudz savā dārzā, mīlēja dārza darbus. Raka, pārstādīja, ravēja augļu dārzā, ogu dārzā. Pēc garīga darba gribēja pstrādāt ar muskuļiem. Slimoja ar māgu, labi nesagre-moja.

Rīgā dzīvojām pirmo laiku Lāčplēša ielā, kur senāk bija Dailes teātris, pirms tam – samērā īsu laiku Elizabetes un Tērbatas ielas stūra mājā, kur bija kādreiz Universitātes aptieka, līdzās “Splendid Palace” (Tērbatas ielā 1, dz. 18. – J. S.). Visilgāk dzīvojām namā Antonijas un Dzirnāvu ielas stūrī, tur, kur apakšstāvā kādas iestādes un laboratorijas. Vairākas reizes mainīja dzīvokļus šajā namā, beigās laikam 6. stāvā (Antonijas ielā 15 a, dz. 18. – J. S.). Tur arī ieskatījos Kārlī Jansonā, no turienes sāku studēt farmāciju. Kad aizgājām, vecāki turpināja tur dzīvot līdz 1940. gada rudenim.

Uz darbu tēvs gāja kājām pa Antonijas ielu uz Strēlnieku dārzu, gar Ārlietu ministriju, pāri tiltiņam uz ķīmijas ēku Kronvalda bulvārī. Viņa laboratorija atradās pirmajā stāvā, pa kreisi.

Ar manu vīru sapratās ļoti labi. Auškāps ļoti cienīja, mīlēja mākslu. Nāca ciemos uz “Siļķēm” (prof. K. Jansona mītne Cēsīs – J. S.), “Siļķes” ir kādi 6 kilometri no “Vāļiem”. Nāca vai nu pa taciņu gar Gaujas krastu, vai brauca ar laivu, vai ziemā ar slēpēm. “Siļķēs” viņš pozēja manam vīram, kad tas veidoja viņa bronzas portretu 1935. gadā. Portrets labi izdevās, ticis izstādīts Londonas izstādē. Krūšu tēls atradās universitātē, bet tas vēlāk iznīcināts. Jansons tomēr saglabāja vienu atlēju-mu, gan iznīcinot uzrakstu. Tas glabājās slēpti, nost no citiem darbiem, rādīja tikai draugiem. Labi būtu atjaunot, uzstādīt Latvijas Universitātē.

Viņam ļoti patika bērni, kādreiz atstājām tos pie viņa “Vāļos” vai Rīgas dzīvoklī, īpaši vecāko dēlu. Viņš bija gaišs, godīgs cilvēks, labs vīrs un labs tēvs.”

J. Auškāpam bija stingrs pretvācu un antihitlerisks noskaņojums. Allāž viņš meklēja iespēju orientēt Latviju uz Skandināvijas valstīm, Franciju, Angliju, Poliju. Auškāps cienīja vecās Krievijas kultūras un zinātnes sasniegumus, kur īstenībā lielā mērā bija veidojusies viņa paša personība, par Padomju Krieviju īpašas ilūzijas neloloja un bija noskaņots pretkomunistiski. No Ulmaņa kabineta locekļiem viņš visskeptiskāk izturējās pret līgumu ar PSRS 1939. g. oktobrī, taču laikam neparedzēja, ka tik drīz brutāla spēka ietekmē kritīs viņa Latvija un tie gaišie ideāli, par kuriem viņš kopā ar K. Ulmani bija cīnījies – “par Latviju, nacionālu, daļu, varenu”.

Neskaidri baisa nojauta, iespējams, tomēr bija. Par to varētu liecināt J. Auškāpa aicinājums vienā no viņa pēdējām uzrunām kultūras darbiniekiem, 1939. gada oktobrī: “Neļaujiet izdzist ugunij zinātnes un mākslas altāros; lai to gaisma mums rāda ceļu, ja pār zemi nolaistos nakts. Šīnī naktī dzims jauns tautu liktenis. Tas cilvēcei nebūs sliktāks par esošo, jo maldīgi domāt, ka jebkad aizgājušais ir bijis labāks par nākošo.”

Šos vārdus savā ziņā var uztvert kā pravietojumu, jo 50 totalitārisma kundzības gados Latvijā tieši literāti, mākslinieki, zinātnieki lielā mērā uzturēja garīgo pretestību un cerību uz nācījas atdzimšanu tad, kad politiskiem līdzekļiem cīnīties nebija iespējams.

1940. gada jūnija dienu, kad Latvijai tika iesniegta PSRS ultimatīvā nota, kas iezīmēja okupāciju un aneksiju, J. Auškāps sagaidīja Daugavpili, Latgales dziesmu svētkos kopā ar kolēģiem – ministriem J. Birznieku, J. Čamani, A. Bērziņu, J. Volontu. Nepārskatāmais cilvēku pulks noklausījās prezidenta K. Ulmaņa atklāšanas runu radioierakstā un drūmās nojausmās, asarām ritot, trīs reizes nodziedāja tautas lūgšanu “Dievs, svētī Latviju”. Molotova notā bija pieprasīta K. Ulmaņa Ministru kabineta demisija, lai pavērtu ceļu jaunai, Padomju Savienībai draudzīgai valdībai.

J. Auškāps vēl piedalījās trijās Ministru kabineta sēdēs K. Ulmaņa vadībā. Pašā pēdējā sēdē, 1940. g. 20 jūnijā, viņš ierosināja “Latvijas Universitātes profesoram Norvēģijas pavalstniekam Embrikam Strandam ieskaitīt pensijas izdienā

17 gadus 3 mēnešus, ko viņš nostrādājis ārpus Latvijas”. Šī problēma tik liktenīgā brīdī varēja likties niecīga, kurā skarts personiski tikai ievērojams zinātnieks zoologs, taču te izpaužas J. Auškāpa un visas valdības principi – uzturēt valsti kārtībā, izpildīt pienākumu līdz galam, pat sikumos.

Kad 1940. g. 21. jūnijā J. Auškāpa atbrīvo no izglītības ministra amata, viņš lūdz Latvijas Universitātes rektoru pārskaitīt viņu Ķīmijas fakultātē par profesoru uz pilnu slodzi. Tas tiek izpildīts, taču arī darbam Ķīmijas fakultātē ļauts turpināties tikai nedaudzus mēnešus. Jaunieceltais rektors J. Paškevics (visai odioza persona) “ar 15. oktobri atbrīvo no dienesta kā vecās apspiedējas varas nesēju.. Ķīmijas fakultātes profesoru Jūliju Auškāpu”. Pa starpām profesors tomēr vēl ir neilgu laiku docējis, eksaminējis studentus, kaut gan faktiski daļēji būdams mājas arestā (uz fakultāti viņam līdzī staidājis bruņots pavadoņi). 1940. gada novembrī Auškāps vēl pagūst nodot publicēšanai Latvijas Universitātes rakstos kādu pētījumu par katanolu lietošanu hromādu krāsošanai ar bāziskām krāsvielām. Taču 1940. gada nogalē pēc varas iestāžu rīkojuma profesoram Rīga jāatstāj. No Rīgas dzīvokļa kopā ar sievu Veru viņi pārceļas uz “Vāļiem” laukos. J. Auškāps lūdz Latvijas PSR izglītības tautas komisāru P. Valeskalnu palīdzēt viņam iekārtoties darbā kaut vai tuvējā Līgatnes papīrfabrikā (kurp no “Vāļiem” būtu varējis aizbraukt ar velosipēdu), taču ne tur, ne kur citur darbā iekārtoties neizdodas, un Auškāpi spiesti dzīvot no ietaupījumiem. Neizdodas īstenot arī ieceri uzrakstīt grāmatu par krāsošanas tehnoloģiju.

Ar 1941. gada 8. jūniju ir datēta pavēle par profesora J. Auškāpa arestu, ko parakstījuši Cēsu apriņķa drošības darbinieki Duplonaželo, Meirovičs un Gavars. Tajā sacīts, ka arestējamais Auškāps ir “Ulmaņa aktīvs atbalstītājs, propagandēja angļu – franču orientāciju. 1918. gadā bijis Kolčaka armijas galvenās artilērijas pārvaldes ķīmiskās nodaļas priekšnieks, 1920. g. atgriezies Latvijā, iestājies Zemnieku savienībā (*sic!*), pēc fašistiskā apvērsuma Latvija 1934. gadā līdz padvaras (*совласть*) atjaunošanai bijis Latvijas izglītības

ministrs". Pievienota jau iepriekš citētā izziņa par Auškāpu, ko sastādījis valsts drošības galvenās pārvaldes kapteinis Dubovičs vēl Latvijas Republikas laikā.

Taču paredzētais arests nav īstenots: 1941. g. 14. jūnija rīta agrumā J. Auškāpu kopā ar dzīvesbiedri Veru deportē no Vāļu mājām visiem zināmajā masu akcijā. Laulātos draugus izšķir jau Cēsu stacijā: Vera Auškāpa nokļūst Krasnojarskas novadā, no kurienes pēc daudziem pārdzīvojumiem un piederīgo iesniegumiem viņai tikai pašā mūža nogalē izdodas atgriezties Cēsīs pie meitas (Vera Auškāpa apbedīta Cēsu Meža kapos līdzās prof. K. Jansonam un viņa piederīgajiem).

Vecāku deportāciju N. Jansone atceras šādi: "Čekisti saņēma 14. jūnija naktī, trijos, abus – tēvu un māti. Līdz Cēsīm veda kopā, pie vagoniem izšķīra. No rīta pie mums uz "Siļķēm" atskrēja rentnieks no Vāļiem, pastāstīja. Gājām tūdaļ kopā uz Cēsīm, pie kazarmām stāvēja ešloni, vīrieši atsevišķi, sievietes – atsevišķi. Taisījām pārtikas pakas atsevišķi: papam – savu, mamai – savu. Ko viņi bija paguvuši paņemt līdzī no Vāļiem, nezinu. Pakas dabūjām vēl nodot (...) Cēsīs ešlons stāvēja svētdien visu dienu, sacīja, stāvēšot vēl vienu dienu. Taču piemānīja – bija jau prom no rīta, kad nācu nest tēvam zāles, – viņam bija sirds un kuņģa sāpes. Šķiroties tēvs neteica nekā. Domāja, ka vēl redzēsīmes, kad nesīs zāles. Pie mammas varēja tikt vieglāk, brīvi iekšā, ārā, pie tēva grūtāk – tikai 1/3 durvju šķirbas lopu vagonam bija vaļā. Nekā iekšā redzēt nevarēja, klāt nelaida. Tēvs neizskatījās sevišķi nomākts, ar savu izturēšanos pat drošināja citus. Labi turējās. Kā vēlāk stāstīja viņa bijušie likteņa biedri Krievijā, Urālos, kad gājuši meža darbos, bijis brigadieris. Brigadierim deva divas porcijas, bet tēvs otru atdeva savējiem. Kad bija slikta barošana, uzstājās: ja neuzlabošot, taisīšot šķandālu. Kāds visu to stāstīja, kas bijis kopā Urālos, Sverdlovskas apgabalā, turpat, kur tēvs jau sēdējis cietumā pie boļševikiem pilsoņu kara laikā."

Līdz pēdējam laikam nebija precīzu ziņu par prof. J. Auškāpa likteni pēc viņa deportācijas 1941. gada jūnijā, pat par viņa nāves gadu. Alfrēda Bērziņa atmiņās minēts, ka Auškāps "miris kaut kur aiz Urālu kalniem meža darbos". No prof.

Auškāpa piederīgo un arī mūsu rīcībā esošajiem likteņa biedru nostāstiem sākotnēji izrietēja, ka J. Auškāps vai nu miris bada nāvē 1941. g. decembrī vai arī nošauts 1942. gadā. Enciklopēdijas un citi uzziņu avoti ir snieguši dažādus J. Auškāpa nāves gadus – 1941, 1942, 1944; krājumā “Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli, 1940. g. 16. jūnijs – 19. jūlijs” (1991) pirmoreiz dots pareizs miršanas datums – 1942. g. 3. augusts.

Tikai nesen Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts drošības komitejas uzskaites – arhīvu nodaļā (t. s. čekas arhīvā), tagad – Latvijas Republikas prokuratūras arhīvu daļā, mums izdevies sīkāk izpētīt krimināllietu, kurā kopā ar citiem bija apsūdzēts arī Jūlijs Auškāps un kura beigusies ar nāves spriedumu latviešu zinātniekam.

Spriežot pēc nopratināšanas protokoliem, piestātnes viņa baigajā ceļā ir Juhnova, Turinska, Bakarjuki, Lotki, Saikino, Sosjva – nometnes Tavdas un Severouralskas GULAGa sistēmā. Par apstākļiem ceļā un ieslodzījuma vietās liecības, kaut arī fragmentāras, rodamas Melānijas Vanagas darbā “*Veļupes krastā*” (1991), jo viņas vīrs žurnālists Aleksandrs Vanags ir bijis Auškāpa likteņa biedrs.

Prof. J. Auškāpa krimināllieta sāka Cēsīs 1941. gada jūnijā un turpināta 1941. g. 17. novembrī, kad viņš nometnē tiek pratināts. 1941. g. 21. decembrī Sverdlovskas apgabalā Sosjvas ciematā izdota aresta pavēle. Seko vēl vairākas pratināšanas, un 1942. g. 13. februārī Auškāpu pārved uz Sverdlovskas iekšējo cietumu. Likteņa ironijas dēļ viņam pēc 23 gadiem atkal jānokļūst cietumā Jekaterinburgā, kur viņš jau turēts pilsoņu kara laikā, kur Ipatjeva namā nogalināts cars Nikolajs II ar ģimeni; drīz te arī beigsies Auškāpa mūžs. Krimināllietā rodama ārsta izziņa par to, ka Auškāpam ļauts ieiet cietuma kamerā ar visu zelta laulības gredzenu, jo no pirksta noņemt to neesot izdevies! Turpat atrodami arī nāvinieka pirkstu nospiedumi un fotogrāfijas, kas rāda izmocītu cilvēku ar augšupvērstu skatu, baltā kreklā.

J. Auškāpa arests saistīts ar Severouralskā itin kā izveidotās “Igaunņu un latviešu glābšanas komitejas” lietu,

kurā apsūdz pavisam 38 cilvēkus – 16 igauņu un 22 latviešu ieslodzītos. Auškāpam inkriminēta sekojoša apsūdzība: “Auškāps Jūlijs Jāņa d., dz. 1884. Latvijas PSR, latvietis, augstākā izglītība, ķīmijas tehnoloģijas profesors, bezpartijisks, PSRS pilsonis, līdz arestam turēts Urallagā, tiek apsūdzēts, ka buržuāziskās iekārtas laikā kā Ulmaņa ieliktenis bijis tautas izglītības ministrs. Atrodoties Severourallagā, Auškāps bijis viens no galvenajiem kontrrevolucionārās sacelšanās organizācijas un bruņota dumpja organizētājiem un vadītājiem. Sacelšanās komitejas sastāvā kā politiskais vadītājs vadīja bruņotās uzstāšanās sagatavošanu un deva uzdevumus organizācijai veikt aktīvu kontrrevolucionāru darbību, vērsās pret PSRS, t. i., (apsūdzams) noziegumos, ka paredzēti KPFSR kriminālkodeksa 58-2, 58-10, 2. nod. un 58-11 pantos. Par vainīgu atzinies daļēji, taču viņa vainu pierāda līdzdalībnieku Liepiņa, Vanaga, Lindes, Ezeriņa, Johansona, Kļīma liecības.”

Cik spriežams no lietas, gan apsūdzēto arestam, gan pašai lietai par pamatu bijusi šoferu Zariņa un vēl piecu latviešu bēgšana no nometnes 1941. gada novembrī. Bēgļi drīz notverti, taču tas bijis iegansts, lai vietējie čekisti sāktu fabricēt plašu “sazvērestību”, iesaistot tajā ievērojamākos latviešu un igauņu darbiniekus. “Nometnieku” sacelšanās organizācija esot spraudusi par mērķi sarīkot nometnē bruņotu sacelšanos, atbruņojot sardzi, atbrīvojot Severourallaga, Bakarjuku un kaimiņu nometņu ieslodzītos, sagrābjot ieroču un pārtikas noliktavas.

Esot darbojušās divas sacelšanās komitejas – igauņu (štābkapteinis Lorencs, igauņu parlamenta locekļi Līvi un Laguss, avīzes redaktors Taklaja, Terass, bij. Igaunijas sūtnis Meri) un latviešu (Auškāps, ģenerālis Ezeriņš, “Zemnieku Savienības vadītājs” Liepiņš, “buržuāziskās Latvijas avīzes redaktora vietnieks” Vanags, aizsargu organizācijas pārstāvis Linde, mīertiesnesis Ankravs). Igauni un latvieši savā starpā uzturējuši operatīvus sakarus un izveidojuši kopēju “Igauņu un latviešu glābšanas komiteju” ar pārstāvjiem no latviešu puses (Ezeriņš, Auškāps, Vanags) no igauņu puses (Lorencs, Meri, Līvi). Ieslodzītais Kažociņš liecinājis: “No savas puses varu

sacīt, ka idejiskais vadītājs bija profesors Auškāps, vadītājs kara lietās – Ezeriņš, apgādes lietās – Liepiņš, darbvedībā – Vanags.” Cita liecība: “Personiski Auškāps un Ezeriņš runāja, ka pēc “Baumaņa ziņām (pratinātāja piezīme: “*t.e., по слухам, по латышски - Бауманис, по русски - слух*”), kurām varot ticēt, PSRS stāvoklis ir ļoti smags, un stāstīja par to visādus izdomājumus un provokācijas.”

Apsūdzēto vidū bija arī vairāki citi pazīstami latviešu darbinieki: bez jau minētā ģenerāļa Jāņa Ezeriņa un žurnālista Aleksandra Vanaga (“Daugavpils vēstneša” redaktora vietnieks) arī senators Jānis Skudra, miertiesnesis Aleksandrs Ankravs, Rozulas pagasta vecākais Kārlis Liepiņš, Gulbenes virsmežzinis Oskars Niedre, publicists Vilberts Krasnais (grāmatas “Latviešu kolonijas” (1938) autors), pulkvežleitnants Jānis Krebss u. c., no igauņu puses – bij. Igaunijas izglītības un sociālās nodrošināšanas ministrs Hugo Kukke, sūtnis Meri (tagadējā Igaunijas Republikas valsts prezidenta tēvs).

Gan Auškāpa, gan citu apsūdzēto liecībās patiešām lasām dažus faktus, kas šķiet ticami – par ieslodzīto noskaņojumu, apspriešanos, sarunām u. tml. Tāpat nav šaubu, ka ieslodzījuma apstākļos pastāvējusi igauņu un latviešu solidaritāte un kopēja vēlēšanās iestāties par savām cilvēktiesībām (jāievēro, ka minētajās ieslodzījuma vietās turēto latviešu kontingents pārsvarā nācis no Cēsu apriņķa un Ziemeļvidzemes, kur savstarpējie kontakti ar igauņiem allaž bija izteiktāki). Taču čekistu slēdziens par bruņotas sacelšanās organizēšanu šķiet visai apšaubāms. Ticamāk, ka šo lietu tiši safabricējuši vai “uzpūtuši” Urālu nometņu čekisti kritiskajās kara dienās (1941. g. nov. – dec.), lai parādītu savu “neizvietojamību” un varētu paši izvairīties no nosūtīšanas uz fronti. Starp citu, šādu čekistu praksi min arī pazīstamais krievu rakstnieks Aleksandrs Solženīcins grāmatā “Gulaga arhipelāgs”.

Katrā ziņā Auškāps savās liecībās kategoriski noliedz bruņotas sacelšanās plānu. Ar Ezeriņu, Liepiņu un Vanagu esot gan pārrunāta iespēja izveidot ieslodzīto komiteju, kuras uzdevumos varētu ietilpt apgāde ar pārtiku, sakaru nodibināšana ar ārpusauli un mēģinājumi atgriezties Latvijā, taču

viņa, Auškāpa, nostāja pret īpašas komitejas dibināšanu bijusi noraidoša. Viņam neesot zināms, ka tāda būtu izveidota, tāpat kā nekas neesot zināms par pretpadomju darbību. No vairākām citām liecībām izriet, ka pie Auškāpa ieslodzītie gan pastāvīgi nākuši pēc padoma un Auškāpa autoritāte ieslodzīto vidū bijusi ļoti augsta, kaut arī daži jaunākie pārmetuši vecākajiem pārāk mērenu nostāju. Galu galā paša Auškāpa lietā izmeklētājs aprobežojas ar konstatējumu, ka "Auškāps sistemātiski veica ieslodzīto latviešu vidū k/r (kontrrevolucionāru – J. S.) fašistisku aģitāciju apmelojumu un sakāvnieciskuma garā, cildinot fašistisko iekārtu un armiju".

Izmeklēšanas protokolos un Auškāpa kadru anketās ir arī vairāki dati, kas papildina un precizē viņa biogrāfiju, piem., par viņa ģimenes sastāvu (bijuši 3 brāļi un māsa, visi miruši), par aresta apstākļiem Jekaterinburgā (Sverdlovskā) 1919. gadā. Neatzīstoties par vainīgu apsūdzībā, Auškāps uzsver, ka esot ķīmiķis ar 30 publicētiem zinātniskiem darbiem, un lūdz atļauju viņam strādāt specialitātē, tāpat pavadīt ieslodzījumu kopā ar sievu Veru.

Tāču profesora Auškāpa, tāpat kā lielumlielā vairuma pārējo apsūdzēto gadījumā, spriedums ir īss un nežēlīgs: "Īpašā apspriede, 1942. gada 15. jūlijā, lieta nr. 1415, Sverdlovskas NKVD pārvalde. Nolēma: Auškāpu Jūliju Jāņa d. par līdzdalību pretpadomju sacelšanās organizācijā un dzimtenes nodevībā nošaut, personiski piederošo mantu konfiscēt." Lieta nobeidzas ar 1. specdaļas 5. nodaļas priekšnieka valsts drošības leitnanta Gagarina parakstītu izziņu: "Spriedums J.J. Auškāpa, dzim. 1884. g., lietā izpildīts Sverdlovskā 1942. g. 3. augustā."

Tā 58 gadu vecumā beidzās zinātnieka, valstsvīra, Latvijas patriota mūža gaita. Viņa liktenis ir vēl viena drausmīga apsūdzība necilvēcīgajam režīmam, kas notiesājis nevainīgu cilvēku, vispārātzītu goda vīru, ievērojamu zinātnieku.

Pārdomājot J. Auškāpa Golgātas ceļu, šodien pravietiski liekas vārdi, ko viņš sacījis uzrunā Latvijas Universitātei Brāļu kapos 1934. gada 18. novembrī un kas publicēta šajā grāmatā:

“Upuris mums iedveš vislielāko godbijību. Upurēt var mantu, spēkus, veselību. Bet lielākais, ko cilvēks var upurēt, ir dzīvība. (...) Ja dzīvību atdod mērķim, kas sasniedzams un skaidri redzams, tad tas iedveš apbrīnošanu un godbijību. Bet, ja šo upuri nes tad, kad tas liekas velts un mērķis nesasniedzams un tas šķiet tikai neprāts, tad mūs pārņem apmulsums un svētas trīsas. Un kad mēs redzam no šā upura augšāmceļamies veselu tautu un no neprāta izaugam stipru valsti, tad mūsu priekšā stāv brīnums. (...) Lielu varu pār vēsturi iegūst tie, kas, sevi skaidri apzinādamies par veselā un nedalāmā, visas tautas nepieciešamo daļu, izjūt, ka nedalīta tauta, kurai ir dēli, gatavi upurēt tai dzīvību, ir mūžīga un nekad nemirst, ka tās atsevišķā locekļa šķietamā nāve ir visa un veselā dzīvība un mūžīgums. Un kas visas tautas dzīvībai gatavs savu dzīvību labprātīgi upurēt, tas tuvojas visaugstākai vietai zemes virsū: to apspīd Golgātas mirdzums.”

Jūlijam Auškāpam bija jāmirst, jo viņa mūža pamatdoma un ideāls bija neatkarīgā Latvija, latviešu tautas sūtības apzināšanās, liels patriotisms, uzticība mūžīgai Latvijai. Pat kā zinot šīs ķīmijas tehnoloģus viņš jaunajai Padomju varai vairs nevarēja noderēt, jo bija mazas tautas ideju un centienu nesējs, pretstatā impērijas, uzkundzēšanās domai un utopiskajai komunisma doktrīnai, pret kuru ar tādu kaismi bija vērsies savos rakstos un runās.

Vēl vairāk – bija jāiznīdē Auškāpa piemiņa, katrs atgādinājums par viņu. Auškāpa vārdu Padomju Latvijā ilgu gadus nedrīkstēja minēt – arī kritiskā nozīmē labāk ne, jo jaunās varas ideologi centās no tautas atmiņas dzēst pašu Latvijas Republikas pastāvēšanas faktu.

Atceros, kā vēl 1987. gadā kāds no vecajiem boļševikiem televīzijas pārraidē retoriski vaicāja: “Buržuāziskā Latvija, buržuāziskā Latvija... A vai tad tāda maz ir bijusi, ej nu, vai tad?” Auškāpa vārdu nevarēja minēt ne tikai sakarā ar Latvijas politisko dzīvi, labprāt būtu noklusēta arī viņa darbība zinātnē. Saņemt atļauju Auškāpa īsbiogrāfijas ievietošanai Padomju Latvijas enciklopēdijā bija vesela problēma, ko toreiz “atrināt” izdevās redaktoram S. Ziemeļim. Par J. Auškāpa dar-

bību ķīmijā bija jārūnā pusbalsī. Diemžēl arī trimdas periodikā neparādījās neviens plašāks J. Auškāpa darbību vērtējošs apcerējums, vienīgi, pēc A. Dzirnā ierosmes, Zviedrijā pārpublicēta viņa runu izlase (1979).

Šo rindiņu autors 1982. – 83. g. izpētīja J. Auškāpa zinātnisko mantojumu (īpaši pateicoties Jansonu ģimenei Cēsīs par vairāku J. Auškāpa bibliotēkas grāmatu un rakstu laipnu nodošanu autora rīcībā). Tuvojoties zinātnieka 100. dzimšanas dienai, tika publicēts neliels raksts par viņu (kopā ar J. Eidusu). Diemžēl Auškāpa 100 gadu atceres sēdi 1984. gadā pat šaurākās ķīmiku aprindās sarīkot netika atļauts. Šī sēde varēja notikt vienīgi pēc atmodas, 1989. gada 21. novembrī, Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes telpās, piedaloties N. Jansonei, tēlniekam Andrejam Jansonam un vairākiem J. Auškāpa laikabiedriem (K. Švābe, L. Osipovs, E. Vanaga, A. Veinbergs). Lekciju par Auškāpa mūžu un darbu nolasīja J. Stradiņš, bet Ķīmijas vēstures muzejā nelielu piemiņas izstādi bija ierīkojis Ī. Grosvalds.

Plašāk J. Auškāpa piemiņa Latvijā godināta 1992. gada augustā, atceroties zinātnieka 50 nāves dienu (radiopārraides, A. Zvirbuļa veidotā televīzijas pārraide represēto Latvijas valstsvīru sērijā, uz arhīvu materiāliem dibināts J. Stradiņa raksts “Neatkarīgajā Cīņā” par J. Auškāpa mūža noslēgumu). 1992. gadā Vāļu mājas atdotas Auškāpa mazdēlam J. Jansonam, kurš tur paredzējis iekārtot zinātnieka piemiņas telpu. Pie ieejas Vāļos paredzēts uzstādīt J. Auškāpa piemiņas akmeni.

1974. gadā pie Latviešu Nacionālā fonda (LNF) Stokholmā nodibināts profesora Jūlija Auškāpa piemiņas fonds. Tas mēģina uzkrāt līdzekļus nacionālās kultūras un izglītības sekmēšanai, īpašu vērību veltot Minsteres Latviešu ģimnāzijai. Fondu pārvalda LNF valde, līdzdarbojoties fonda galvenajam ziedotājam un popularizētājam Augustam Dzirnīm, kurš nosaka tā līdzekļu izmantošanu. Pirmās stipendijas piešķirtas Veltai Sņiķerei par latviešu literatūras tulkojumiem angļu valodā, arī dzejniekam Andrejam Eglitim grāmatu publicēšanai angļu un vācu valodā. A. Dzirnīs veicinājis Egliša grāmatu dāvināšanu latviešu skolām trimdā un atsūtišanu uz Latviju

laikos, kad tas nebija ļauts. Būdamš cildināms amata meistars, A. Dzirnīs dāvājis dažādā tehnikā un materiālā darinātas balvas, lai tās pasniegtu skolu izlaiduma aktos un citos gadījumos. Saglabājot prof. J. Auškāpa piemiņu, tiek godāti arī citi deportētie latviešu akadēmiskās saimes pārstāvji un celta latviešu kultūra. Arī šis J. Auškāpa piemiņas grāmatas izdošanu Latvijā pabalsta profesora J. Auškāpa piemiņas fonds.

Nav nākotnes tautai un valstij, kura noliedz vai negrib pieminēt savu pagātni. Vēsture ir tautas izdzīvošanas pamatnosacījums, premisa. Latvijai pašreiz jāpieredz grūti laiki, un vēl tāls ceļš uz īstu atjaunotni tai ejams. Taču lai mūsos nezūd optimisms un darba spars un lai ielāgojam J. Auškāpa – zinātnieka, valstsvīra, mocekļa viedos vārdus, kas raksturo mūsu pienākumu gan pret tautu, gan pret visu cilvēci:

“Diezgan latvieši kalpojuši svešai gribai. Nu pienācis laiks valdīt. Turpmāk, kamēr pastāvēs debess un zeme, mēs kalposim tikai Dievam, savai zemei un savai tautai. Ar zinātnes varu mēs darīsim savu zemi un savu tautu lielas. Mēs redzējām, cik lielas latviešu zinātnes slāpes un cik stiprs un dziļš ir latviešu gars. Liela tāpēc arī vara, ko latviešiem var dot viņu zinātnē ieliktais darbs. Bet mēs negribam ar šo varu ne iekarot zemes, ne kalpināt tautas. Mēs apzināties savu vēstures pienākumu pret cilvēci: mūsu gods un mūsu lepnums, mūsu tautas radītāja gara mūžīgā slava lai būtu – sniegt cilvēcei vairāk paliekamu garīgo vērtību, nekā mēs esam saņēmuši.”

JĀNIS STRADIŅŠ,

profesors, *Dr. chem. habil., Dr. hist. h.c.*,

Latvijas Zinātņu akadēmijas viceprezidents

Rīga – Hanovere, 1993

UZRUNA
IMATRIKULĀCIJAS
AKTĀ
LATVIJAS
UNIVERSITĀTĒ
1933. gada 15. septembrī

Augsti godātie kolēģi, dāmas un kungi!

Universitāte kā augstākā zinātnes un mācību iestāde var pastāvēt tikai tad, ja miers un labklājība valda valstī, kas to uztur. Tāpēc, sākdami mūsu darba gadu un jūsu darba gaitas Universitātē, lai vispirms vienojamies tautas lūgšanā: "Dievs, svētī Latviju".

Cilvēka dzīves nepārtrauktajā ritumā parasti atsevišķie posmi nemanot pāriet viens otrā, bet dažreiz dzīvē ir momenti, kas kā robežstabi atdala vienu posmu no otra. Tāds mirklis jūsu dzīvē ir arī šis, kad jūs pārkāpjat Universitātes sliekšni, atstādami aiz sevis bērnību un it kā atraisīdamies no rokas, kas jūs, vēl nevarīgus, ir vadījusi cauri pirmajiem skolas gadiem. Ar gatavības apliecību rokā, kā pilntiesīgi pilsoņi jūs nācāt šurp un sastapāties šeit arī ar pirmo dzīves cīņu: sacensības ceļā jums bija jāiekaro sev vieta zinātnes templī. Tagad jūs apstaro divkārs prieks: jūs esat sasnieguši savu mērķi, un jūs esat uzvarētāji. Un mākslinieks varētu darināt reti krāšņu mākslas darbu, ja attēlotu zinātnes slāpju apgarotās un dzīves priekā

starojošās jaunatnes cīņu par gaismas pili. Bet sajūsmai par šo ainu piejaucas arī smagas pārdomas par tiem, kas, dziļi apbēdināti un sarūgtināti, palika ārpusē.

Kādi tad nu ir tie spēki, kas sauca jūs šai cīņā un deva jums uzvaru? Tie, bez šaubām, būs visai dažādi. Daži būs nākuši, lai iemācītos noteiktu arodu un iegūtu praktiskas zināšanas, ko vēlāk izlietot kā ieroci tālākajā dzīves cīņā. Citi būs nākuši, lai smeltos atziņas no zinātnes avotiem, nedomādami par to praktisko nozīmi un izmantošanu. Būs arī tādi, kas vēl nav sprauduši sev dzīves mērķi, bet to tikai meklē, un meklē arī šeit. Un varbūt būs arī tādi, ko vilina it kā bezrūpīgā un jautrā studentu dzīve. Es ceru, ka pēdējo nebūs daudz, un ja tie neatradīs cita satura savai dzīvei, tad vismaz tie pie mums neuzkavēsies ilgi. Gan lielākajai daļai no jums, vismaz uz mirkli, būs jāpārdzīvo rūgta vilšanās. Vispirms tie, kas nākuši pēc amata, būs nepatīkami pārsteigti, ka no viņiem prasa grūtas un ilgas studijas tīri teorētiskos priekšmetos, kas tiem liksies lieka laika šķiešana un nevajadzīgas pūles. Un šis nemiers turpināsies, līdz radīsies atziņa, ka augstai celtnei vajadzīgi dziļi pamati un jo augstāka celtne, jo dziļāki pamati, līdz radīsies ieskaits, ka sen pagājis laiks, kad tehniskās zināšanas bija tikai praktisku aizrādījumu sakopojums un zināmu darba paņēmieni apraksts, līdz radīsies pārliecība, ka praktiskās disciplīnas ir uz visciešāko saistītas ar tīro zinātni, un tikai tas visā pilnībā pārvaldīs praktiskās zināšanas un būs radošā darba spējīgs, kas visā pilnībā pārvaldīs to teorētiskos pamatus.

Vilšanās sajūtu var pārdzīvot arī tie, kas šeit meklē tīro zinātni kā tādu, ja tie domā, ka atziņas būs saņemamas kā gatavi augļi, kas birst no koka. Tie pat var palikt pusceļā, ja neņems vērā, ka kalnā kāpējam ir jāiet caur aizām un pār klinčiem un ka tikai ar asiņiem ieročiem var pārvarēt klintis. Tā vajadzēs asināt prātu, iemācīties pētīšanas metodes, izveidot kritikas spējas, ar kuru palīdzību tad varēs atrisināt sarežģīto faktu un parādību mezglus un tikt cauri bieži pretrunīgu teoriju miglai, lai tad, kā kalnā kāpjot, mākoņu slāņiem cauri izgājuši, skatītu mirdzošas virsotnes, lai būtu pieejami pēdējie zinātnes sasniegumi. Un no tiem, kas nākuši šeit meklēt dzīves mērķi,

daudzi to neatradīs, kaut varbūt meklēs to vairākās fakultātēs, ja tie aprobežosies ar paviršu zinātnes aplūkošanu un ja tiem trūks izturības meklēt to dziļumā, netaupot darba.

Bet starp jums būs arī tādi, kam, zinātnē iedziļinoties, nekad nebūs gana, kam katrs atrisinātais jautājums radīs simtu jaunu jautājumu, kas tos sajūtīs kā smeldzošas sāpes un neatvairāmu dziņu rakties vienmēr dziļāk un celties vienmēr augstāk, kas varbūt nogrims pārejošās šaubās un neticībā zinātnei, lai tad apskaidrots taptu par priesteri zinātnes templī un šī tempļa tālākveidotāju, jo, ja jums ir zināms, ka daudzi tempļi celti gadu simteņus, tad ziniet arī, ka zinātnes templis veidosies tik ilgi, kamēr pastāvēs cilvēce.

Liels un grūts darbs tātad stāv jums priekšā. Kā jūs to veiksiet? Izkopjot un kāpinot savu morālisko spēku, kam vienmēr jābūt līdzsvarā ar prāta attīstību. Ja straujā dabas zinātņu un tehnikas attīstība ir devusi cilvēka rokā lielu varu pār dabas spēkiem, kas augdama aug, tad vajadzīgs arī augsts ētiskais līmenis, lai šie spēki tiktu kalpināti cilvēces labklājības veicināšanai, bet ne cilvēces iznīcināšanai. Morāliskos spēkus jūs attīstīsiet, stiprinot gribu un raksturu, augstu turot ētiskos ideālus, ieturot dzīvē vienkāršību un nedzenoties pēc āriņa spožuma, nekad neaizmirstot tēva un mātes sastrādātās rokas, kas jūs svētīja ceļā uz šejieni. Sevis audzināšanas darbā jums var būt palīdzīgas arī dažādas organizācijas, kas spraudušas cēlus un valstiskus mērķus, ko daudzi no jums, katrs pēc savas pārlicības, izvēlēsies. Piekļājības un daiļuma pilnas lai ir jūsu izpriecas un jautrībā pavadītie atpūtas brīži. Ja es runāju par darba pilniem gadiem un lieliem uzdevumiem, kas jums stāv priekšā, tad es nebūt nedomāju, ka tiem jābūt smagai nastai, bet dzīves un darba prieka pilna lai ir jums jūsu pienākumu pildīšana. Ja nu jūsu tuvākais pienākums ir būt labiem akadēmiskiem pilsoņiem, darot godu Universitātei, tad reizē ar to jums jābūt priekšzīmīgiem valsts pilsoņiem, nekad neaizmirstot, cik lielus upurus nes mūsu mazā valsts, lai dotu jaunatnei izglītību, paturot prātā to, cik daudzi paliek ārpus augstskolas sienām, un vērā ņemot to, ka katrs semestrīs, ko jūs šeit pavadāt vairāk nekā vajadzīgs, prasa liekus izdevumus

valstij un laupa iespēju iegūt augstāko izglītību tam, kas šeit nav iekļuvis. Lai tāpēc jūs arī nekad neizlaižat no acīm, ka jums, garīgos un ētiskos spēkus attīstot, jātop par krietniem augsti kvalificēta darba strādniekiem, kā augstākais ideāls ir valsts un cilvēces labums. Dzenoties pēc pilnības, sekojiet tiem jūsu priekšgājējiem, kuru vārdi cirsti marmora plāksnē uz šīs mūsu svētku zāles sienas: tie ir par Latvijas neatkarību kritušie studenti. Un, kas dzīvību par tēvu zemi ir atdevis, tas pilnību ir sasniedzis.

Mūsu zemē nav ne dārgakmeņu, ne zelta. Maza ir mūsu tauta. Un ja šodien, kad daudzas lielās tautas rāda paguruma zīmes, vēsture ir saukusi mūs uz savas skatuves, tad liela ir tā atbildība, kas mums nesama, un veikt varam savus uzdevumus, tikai kāpinot līdz pēdējai iespējai savus garīgos un morāliskos spēkus. Uz to lai mums palīdz Dievs!

Latvijas Universitātes vārdā apsveicu jūs kā pilntiesīgus akadēmiskās saimes locekļus un spiežu jums roku, vēlēdams vislabākās sekmes jūsu darbā. Lai mūsu *alma mater* sienās pavadītie gadi jums būtu gaiša darba priekša pilni, un tos lai iezvana mūsu Universitātes himnas gaišās skaņas!

MATĒRIJAS
VĒRTĪBAS
AUGŠANA
UN
ZUŠANA

Mūsu laikmeta zinātnes attīstības raksturīgākā pazīme ir zinātnes disciplīnu sīka diferenciacija, kam ir savas pozitīvās un negatīvās puses. Pozitīvajām pieskaitāma straujā attīstība un tas dziļums dabas un sabiedrisko parādību izpratnē, kādu izdodas sasniegt zinātniekam, koncentrējot visu savu intelektuālo enerģiju vienā virzienā. Pie ēnas pusēm pieder redzes aploka šaurums un atsvešināšanās no citiem zinātnes novadiem, tā ka vienmēr šaurāks paliek to parādību aploks, par kuru mūsdienu zinātnieks ir kompetents spriest, un vienmēr mazāka auditorija, ar kuru tas var saprasties. Lai mans šīsdienu priekšlasījums atrastu interesi arī plašākā auditorijā, esmu izvēlējis tematu par matērijas vērtību augšanu un zušanu, ko dibināti var nosaukt par pārāk populāru, bez stingri zinātniska pētījuma rakstura, kāds būtu prasāms šaurākā speciālistu sabiedrībā. Domāju tomēr, ka tas skar mūsu civilizācijas posma visai svarīgas problēmas un varētu modināt zināmu interesi.

Lai runātu par matērijas vērtību, vispirms jāvienojas, kādā nozīmē šis jēdziens saprotams. Ja birzā krīt vai ceļas zelta kurss,

tad tā arī ir matērijas vērtības zušana vai augšana. Bet šeit nebūs runa par tādām vērtības maiņām. Par matērijas vērtības maiņu nosauksim tādas tās pārvērtības, kas dara to vairāk vai mazāk noderīgu cilvēka eksistences uzturēšanai un labklājības veicināšanai. Šī vērtības maiņa atkarājas vai nu no zināma materiāla formas pārveidošanas, vai arī no vielas sastāva maiņas. Tāda pārveidība vienmēr saistīta ar enerģijas apgrozījumu, pie kam varam visā visumā teikt, ka katra lietderīga pārveidība, t.i., tāda, kas pavairo matērijas vērtību, saistīta ar enerģijas patēriņu. Lai pārvērstu metāla gabalu naglās, jānodarbina rinda mašīnu, cilvēka darba rokas un lielāks daudzums enerģijas. Par to metāla grama vērtība naglā ir lielāka nekā neapstrādātā gabalā. Bet nevar teikt pretējo, ka katrs uz matēriju vērsts enerģijas patēriņš paceļ tās vērtību. Tā, sasitot stikla trauku, var tā matēriju padarīt mazvērtīgu, lai gan patērēta enerģija.

Matērijas vērtība mainās arī sakarā ar tās ķīmiskajām pārvērtībām. Tā atkarājas no tā, vai 92 elementi, no kuriem, kā domājams, uzbūvēta pasaule, ir brīvā veidā vai savienojumos, un, ja savienojumos, tad no šo savienojumu dabas. Dzelzs, cinka, vara rūda ir mazāk vērtīga matērija nekā šie metāli brīvā veidā, un to iegūšanai no rūdas jāizlieto zināms daudzums enerģijas. No otras puses, gaisā ir vesela brīvā slāpekļa jūra, kas ir mazvērtīga matērija. Ja šo slāpekli saista ar skābekli vai ūdeņradi, tad dabū savienojumus, bez kuriem nevar eksistēt dzīvā daba un cilvēks. Tiem liela vērtība, un to iegūšanai atkal jāizlieto enerģija. Varam atkal teikt, ka matērijas vērtības pieaugšana saistīta ar enerģijas patēriņu. Akmeņoglei liela vērtība kā siltuma avotam, sadegot tā pāriet mazvērtīgā ogļskābē, bet pie tam rodas zināms daudzums enerģijas. Vispār varam teikt, ka visas dabas norises saistītas ar enerģijas apgrozījumiem un izpaužas matērijas vērtības augšanā un zušanā.

Visas parādības šajā ziņā varam iedalīt trijās grupās: pārvērtībās nedzīvajā dabā, pārvērtībās, ko izsauc dzīvā pasaule, un pārvērtībās, kas ir cilvēka darbības rezultāts.

Ir uzstādītas dažādas hipotēzes par to, kā izskaidrojama zemes iekšienes augstā temperatūra, no kurienes rodas

enerģija, kas ierosina grandiozās ģeoloģiskās parādības, vulkānisko darbību, karstos avotus, zemes garozas kustības. Tikai XX g. s. atradumi par radioaktīvajām parādībām deva iespēju izskaidrot šīs enerģijas rašanos uz empirisku faktu pamata. Trīsdesmit gadus atpakaļ Dž. Džolijs (*J. Joly, Nature 68, 1903, 521*) pirmais aizrādīja uz to, ka šī siltuma avoti meklējami radioaktīvos procesos zemes iekšienē. Trīs gadus vēlāk Dž. Strets lords Relejs (*J. Strutt, Proceed. of R. Soc. 77, 1906*) parādīja, ka radioaktīvo procesu attīstītā siltuma pilnīgi pietiek visiem ģeoloģiskajiem procesiem, ko vēlāk apstiprināja arī citu pētnieku darbi (*A. Holmes, R. Lawson, Nature, 1926*). Radioaktīvie procesi ir atomu skaldīšanās parādības, kas saistītas ar elementu pārvēršanos citos elementos, pie kam atbrīvojas interatomārā enerģija un rodas siltums. Sekojot fundamentālajam dabas likumam, šī elementu pārvēršanās ir mazāk stabilu sistēmu pāreja stabilākās. E. Rezerfords (*Rutherford, 1923*) uzstādīja hipotēzi, ka visi neradioaktīvie elementi ir zudušo nestabilo elementu eksplozijas stabilas paliekas. Rezerforda teorija ir pilnā saskaņā ar Karno principu, otro termodinamikas likumu, kas nosaka, ka enerģija pastāvīgi degradējas, visiem enerģijas veidiem pārvēršoties siltumā; tā, temperatūrai izlīdzinoties, paliek darba nespējīga, jeb, kā saka, pasaules entropija aug. Visa matērija kosmiskajos procesos pārvēršas stabilos elementos ar mazāku iekšējās enerģijas saturu, zūd matērijas vērtība, zūd siltuma avoti ģeoloģiskajiem procesiem. Šo elementu transmutāciju mēs nevaram ietekmēt. Varam tikai cerēt, ka zinātnei izdosies atklāt citus procesus, kuros notiek atomu sintēze. Zināmu pamatu tādām optimismam dod kosmisko staru parādības, kas ir pašreiz atomfizikas pētišanas degpunktā.

Ja mēs pašreiz paliekam pie tiem stabilajiem elementiem, pie kuriem vairāk esam pieraduši, tad arī šie novērojami grandiozi pārvērtību ciklus, kas norit ārpus cilvēka ietekmes sfēras un saistīti ar matērijas vērtību maiņām. Bet šie mēs redzam jau lielā mērā piedalāmie dzīvo pasauli, kas ne vien veido mūsu planētas organisko seju, bet arī, ne mazākā mērā, ietekmē tās neorganisko struktūru, pie tam daudz lielākā mērā,

nekā parasti domā. Ja pareizs V. Vernadska (*Očerki geokhimii*) apgalvojums, tad 99% svara no visas zemes garozas atrodas un turas savā tagadējā stāvoklī ar dzīvās pasaules (kā viņš to nosauc – "dzīvās vielas") palīdzību. Bet šī viela ir dinamiskā līdzsvara stāvoklī; tas saistīts ar pastāvīgu enerģijas apmaiņu, tātad ar matērijas vērtību augšanu un zušanu.

Dzīvās vielas nepieciešamais būvelements ir C, pie kam tā daudzumu visā zemes garozā vērtē ne vairāk kā apm. 0,5%. Arī dzīvajā vielā C nebūt nav dominējošais elements. Tā vidējais saturs laikam nepārsniedz 7%, pie kam dzīvajā vielā saistīta tikai mazākā daļa visa oglekļa. No tā izriet, ka ogleklim ir ārkārtīgi liela loma mūsu zemes dzīvē, kuras cēlonis slēpjas oglekļa atoma ķīmiskajās īpašībās.

Oglekļa ārkārtīgā nozīme izpaužas vispirms visiem pazīstamajā augu valsts zaļās vielas – hlorofila spējā saistīt staru enerģiju, piem., saules gaismu, un pārveidot to ķīmiskajā enerģijā, pārvēršot gaisa ogļskābi citos savienojumos, kas satur lielāku enerģijas daudzumu, tātad šie notiek matērijas vērtības pacelšana. Reizē ar to no ogļskābes atbrīvojas skābeklis, visai aktīvs elements, tātad arī vērtīga matērija. Par šo pārvērtību apjomu var spriest no tādiem gan vēl nepietiekoši precīziem datiem, ka hektārs zemes saista 10 – 50 t sausas organiskās vielas, pie kam šis daudzums puslīdz vienāds uz sauszemes un okeānā. No ogļskābes tā rodas uzturvielas dzīvnieku valstij, tātad arī cilvēkiem. No tā izriet, cik lielā mērā augu valsts paceļ matērijas vērtību. Nekavējoties ilgāk pie šiem tik pazīstamajiem faktiem, atzīmēšu tikai dažas no cilvēces nākotnes likteņu viedokļa visai svarīgas hipotēzes, kas saistās ar enerģētisko parādību pētīšanu dzīvajā pasaulē. Jau enerģētikas dibinātāji R. Maiers, V. Tomsons (lords Kelvins), H. Helmhols atzīmēja dzīvās un nedzīvās pasaules enerģētisko starpību. Bet šiem aizrādījumiem savā laikā nepiegrieza nekādu vērību. Vēlāk un neatkarīgi šīs idejas mēģināja likt lietā pavisam citos zinātnes novados ekonomisti un filozofi (*Bergson, L'évolution créatrice, 1918, 275*). Bet visspilgtāk un visnoteiktāk dzīvās vielas enerģētisko raksturu kā pretstatu nedzīvajai matērijai apgais-

moja Dž. Džolijs (*J. Joly, Scient. Proc. of R. Soc. of Dublin 7, D. 1891, arī The birthtime of world, L.1915, p.60*).

Oglekļa ģeokīmiskā vēsture sniedz faktus, kas grūti iekļaujas Karnò, t.i., enerģijas devalvācijas likumam padoto parādību rindā. Darba spējīgas enerģijas daudzums nesamazinās zaļo augu dzīvības norisē. Uzturvielu, brīvā skābekļa, akmeņogļu uzkrāšanās nozīmē enerģijas krājumu rašanos, kas nav saistīta ar enerģijas degradēšanu. Minētie pētnieki izsaka domas, ka dzīvajā pasaulē ir parādības, kas neatbilst Karnò likumam parastajā formulējumā. Bet varbūt šī atkāpšanās ir tikai šķietama, varbūt ir apskatīta tikai parādību daļa, bet, aptverot to visumā, pretrunas izzustu. Tomēr var konstatēt, ka XX gadsimtā it kā uzaust cerības stars mīkstināt nāves spriedumu, ko visai dzīvajai pasaulei un visām ar enerģijas apmaiņu saistītajām parādībām pasludināja XIX gadu simtenis ar saviem enerģētikas likumiem. Šī cerība meklē sev pamatus divos pretējos polos – dzīvajā šūniņā un starpzvaigžņu telpā, atomfizikā un bioķīmijā. Caur šiem poliem iet ass, ap kuru griežas kosmos, un šajos polos koncentrējas drudzaina pētnieku darbība.

Oglekļa savienojumi, ko rada hlorofils, pa daļai tūlīn pāriet citos savienojumos, pateicoties dzīvnieku valsts līdzdarbībai, pie kam rodas ogļskābe. Tā daļa oglekļa neiziet no bioķīmiskā cikla. Bet šis cikls nav pilnīgi apgriezenisks, un daļa oglekļa pāriet akmeņoglē, naftā, karbonātos, kas tūlīn neatgriežas bioķīmiskajā ciklā, bet veido vērtīgas matērijas krājumus. Uz šiem krājumiem, kas radušies zemes dzīves gadu miljonos, bāzējas visa mūsu pašreizējā materiālā kultūra.

Rupjajā metā, kādu iespējams dot par apskatāmām parādībām šajās 30 minūtēs, jāaprobežojas tikai ar dažiem spilgtākiem piemēriem. Es tāpēc pāreju no tām parādībām, kas norit neatkarīgi no cilvēka gribas un varas, uz tiem matērijas pārveidošanas procesiem, ko ierosina cilvēka darbība. Atkal vispirms minama matērijas cildošana (pārvēršana par labāku) ar dzīvās vielas starpniecību, kas izpaužas zemkopībā. Cilvēku ietekme uz augu valsts raksturu ir arī no ģeoloģiskā viedokļa tik liela, ka manāmi pārveido zemi ne tikai pēc ārējā izskata, bet arī biosfēras saimniecību, jo ievērojami mainās to vielu

ķīmiskais sastāvs, ko tagad veido augu valsts cilvēka kalpībā. Vērtīgās matērijas (pie tam tādas, kas tieši piemērota cilvēka vajadzībām) daudzums vairākkārt pieaug. Šīs vielas ogleklis lielākā mērā paliek bioķīmiskajā ciklā nekā brīvā dabā asimilētais, un mazākā tā daļa paliek par derīgo krājumu sastāvdaļu. Krājumi pieaug lēnāk.

Bet vēl lielāka ietekme ir cilvēka iedarbībai uz vērtīgās matērijas krājumiem. Derīgo izrakteņu veidā cilvēks tos pakāpeniski nolieto, gan tieši pārvērzdams papriekš vēl vērtīgākā, bet tad degradēdams to ar izkļiedēšanu. Šī matērijas degradēšana jeb novalkāšana norit tik straujā tempā, ka rada nopietnas bažas par cilvēces likteņiem jau tuvākajā nākotnē. Ja entropijas augšana sola visam esošajam nāvi tikai pēc gadu miljoniem, tad matērijas novalkāšana apdraud mūsu materiālo kultūru jau pēc gadu simtiem, vienā otrā gadījumā jau pēc nepilna gadu simteņa.

Cik lielā mērā tāda novalkāšana notiek, to spilgti ilustrē kaut tāds piemērs, ka dažos pēdējos gadu desmitos ir sadedzināts vairāk akmeņogļu nekā iepriekšējos 100 000 gados. Pirmie, kas izteica bažas sakarā ar pieaugošo vērtīgās matērijas izlietošanu, bija Krūkss (*Crookes*) un van Hize (*van Hise*). Krūkss it sevišķi pasvītroja Čīles salpetra – saistītā slāpekļa – krājumu straujo izsīkšanu, kas nepieciešams lauksaimniecībai un ķīmiskajai rūpniecībai. Krājumu pietiek tikai dažiem gadu desmitiem.

Uz šiem apstākļiem beidzot vērša uzmanību arī valstsvīri, un priekš 25 gadiem ASV prezidents T. Rūzvelts sasauca konferenci, lai noskaidrotu, cik ilgi vēl pietiks dabas bagātību. Tās rezultātā parādījās 3 sējumu biezs darbs, un Rūzvelts griezās pie visām valdībām ar priekšlikumu deleģēt pārstāvjus uz kongresu Hāgā nopietnā jautājuma apspriešanai. Diemžēl Savienoto Valstu kongress priekšlikumu neatbalstīja, un Rūzvelta uzaicinājums palika bez sekām.

Matērijas degradācijas jautājumam lielu vērību piegriezis P. Valdens, vēršdams uz to vairākkārt zinātnieku un sabiedrības uzmanību. Pēc Valdēna, matērija zaudē savu vērtību divējādā kārtā: ar to, ka mēs izlietojam vērtīgajā matērijā ietvērto

ķīmisko enerģiju, piem., sadedzinot ogli ogļskābē, atbrīvojot slāpekli no savienojumiem utt., otrkārt, ar derīgās matērijas izkļiedēšanu. Matērijas noderība cilvēka materiālajai kultūrai lielā mērā atkarīga no tās koncentrācijas šaurā rajonā. Tā, rūdām ir tikai tad praktiska nozīme, ja tās satur vērtīgo metālu pietiekošā koncentrācijā un ja vienā vietā ir lielāks rūdas krājums. Daudzi dabas procesi un jo sevišķi cilvēka darbība lielā mērā veicina šo krājumu izkļiedēšanu, padarīdami matēriju par nevērtīgu. Tā, jūras ūdenī atrodam lielāko daļu elementu, arī zeltu. Tā saturs 1 t ūdens ir apm. 5 mg. Viss jūras ūdens (135×10^{16} t) satur 7 000 000 000 t zelta. Pieņemot zemes iedzīvotāju skaitu 1 500 000 000, dabūjam uz katru iedzīvotāju 4 – 5 t zelta apm. Ls. 20 000 000 vērtībā. Šim fantastiskajām bagātībām tomēr nav nekādas vērtības, jo mums nav pieejami lēti līdzekļi zelta izolēšanai no jūras ūdeņiem.

Zelts jūrā izkļiedēts bez aktīvas cilvēka piedalīšanās. Bet daudzos citos matērijas izkļiedēšanas gadījumos noteicēja ir cilvēka līdzdarbība. Mēs iegūstam grandiozos apmēros dzelzi no koncentrētas dzelzs rūdas un pārvēršam rūpniecības ražojumos, piem., dzelzceļu sliedēs. Bet sliedes nodilstot pārvēršas izkļiedētā matērijā, kas cilvēcei ir zudusi. Cik daudz dzelzs mēs novalkājam, rāda šādi skaitļi: 1800. g. patērēts 0,8 milj. t, 1900. g. – 40 milj. t, 1910. g. – 60 milj. t. Pēdējie skaitļi rāda, ka dzelzs patēriņš 10 gados pieaudzis 1,5 reizes. Zemes lodes dzelzs krājums derīgās rūdas veidā vērtē uz 1300 milj. tonnu. Ņemot progresīvo patēriņa pieaugumu, dzelzs krājumi izsīktu apm. 50 gados!

Var tāpat aplēst, ka mums pašreiz zināmo akmeņogļu krājumu pietiek apm. 70 gadiem, tātad tie būtu izsmelti ap 2000. gadu.

Vēl sliktāk ir ar šķidro kurināmo – naftu. Tās patēriņš sevišķi strauji aug, visvairāk sakarā ar moderno satiksmes līdzekļu – automobiļu un aeroplānu attīstību, kuru dzinējmašīnas – iekšdedzes motori kurināmi tikai ar šķidro kurināmo. Tāpēc starp citiem mūsu laikmeta apzīmējumiem sastopams arī apzīmējums “eļļas laikmets”. Reģistrēto naftas krājumu pietiek tikai dažiem gadu desmitiem.

Šo drūmo pareģojumu rindu varētu turpināt ilgi. Bet sniegto piemēru pietiek, lai pārliecinātos, kādas bēdīgas izredzes nākamajām paaudzēm, ja nesperam nopietnus soļus un negribam teikt: "Après nous le déluge!"

Kur tad nu meklējama izeja, un vai tā pavisam ir atrodama? Ir pamats domāt, ka tāda ir. Tā meklējama nesveramā intelektuālā matērijā jeb enerģijā, viņu var nosaukt, kā grib, jo vispār modernās zinātnes gaismā robežas starp matēriju un enerģiju saplūst. Tā arī nav padota Karnò likumam, bet uzkrājas zinātnes sasniegumu veidā, sveramajai matērijai novalkājoties. Tās varu rāda rinda piemēru no nesenās zinātnes un tehnikas vēstures.

Es minēju par slāpekļa savienojumu draudošo badu, uz kuru aizrādīja Krūkss, aprēķinādams, ka Čīles salpetra krājumi izsīks 1931. gadā. Mums ir 1933. gads, bet salpetra krājumi nav izsīkuši, un salpetra cena ir kritusi. Tātad Krūksa aprēķini būtu aplami? Nepavisam ne, tie ir gluži pareizi un mūs pilnīgi pārliecina; zinātne ķērās pie draudošā salpetra bada novēršanas un ir godam šo uzdevumu veikusi. Bija jāatrod ceļš gaisa brīvā slāpekļa saistīšanai. Ceļi šeit dažādi: var to tieši savienot ar skābekli ar elektriskās enerģijas palīdzību. Tas ir arī realizēts, izmantojot lētus enerģijas avotus, piem., ūdenskritumus. Var to saistīt cianamīda veidā, ja ir lēta enerģija. Var N savienot ar H katalizatoru klātbūtnē augstā spiedienā. Pēdējā metode kļuva par tehnisku lielrūpniecības metodi (*Haber-Bosch*) pasaules kara laikā Vācijā, kad kara apstākļi spieda par katru cenu atrast slāpekļa saistīšanas metodes, jo slāpekļa savienojumu patēriņš bija ārkārtīgi liels, bet Čīles salpetris nepieejams.

Otrs piemērs – šķidrās kurināmās, kura trūkums radās tajā pašā Centrālajā Eiropā kara laikā. Bergiuss deva metodi, kā, savienojot H ar ogli, to pārvērst šķidros ogļūdeņražos, t.i., radīja sintētisku tehniski realizējamu šķidrā kurināmā rūpniecību. Jaunākajā laikā ievērojami samazina šķidrā kurināmā patēriņu, piejaucot tam smalki sasmalcinātu ogli.

Bez šiem dabas bagātību atvietošanas paņēmieniem var minēt lielu skaitu citu. Lai nosaucam tikai sintētiskās krāsvielas, ārstniecības vielas, kamparu, mentolu, etiķskābi, koka spirtu un

acetonu, kuru iegūšanai vēl nesen izlietoja milzīgu daudzumu koka. Tikko veikta hinina sintēze, bez šaubām, jau rīt no laboratorijas metodes kļūs par tehnisku metodi, un mēs tuvojamies vitamīnu un hormonu tehniskai ražošanai.

Šo sintēzes ceļā iegūto augstvērtīgo matēriju varētu nosaukt par apgarotu matēriju pēc tā lielā garīgā darba daudzuma, kas ielikts tās uzbūvē.

Ir vēl citi ceļi, kā samazināt pārāk straujo vērtīgās matērijas izlietošanu. Ar kurināšanas procesa racionalizāciju izdodas ievērojami ietaupīt kurināmo; izmantojot ūdenskritumu enerģiju, var iegūt jaunus tās avotus; ievēdot lietošanā nerūsošo tēraudu, samazināt dzelzs izkļiedēšanu. Uzlabojot ražošanas metodes, samazinās patērējamo izejvielu un enerģijas daudzums. To pašu dod lietderīga ražošanas atkritumu izlietošana.

To veikusi un veic eksaktās zinātnes un tehnikas cieša sadarbība. Zinātnes uzkrātie intelektuālās enerģijas krājumi stājas pretī sveramās matērijas devalvācijai.

Bet tas nepavisam nenozīmē, ka mēs nu jau varētu atdusēties uz lauriem, ka vairs nebūtu ko meklēt, ka visas briesmas būtu novērstas. Vesela rinda problēmu gaida savu atrisinājumu, daudzas mūsu matērijas cildošanas metodes pārāk nepilnīgas, daudzkārt mēs, paceldami vienas matērijas vērtību, neprātīgi izšķiežam otru, tā gūdami tikai šķietamu uzvaru, rikodamies ar dabas bagātībām kā mežonīgi iebrocēji bagātā zemē. Ja mēs salīdzinām mūsu vēl rupjās sintēzes metodes ar tām, ko daba lieto savā laboratorijā, tad redzam, cik tālu mūsu zināšanas vēl ir no pilnības. Ja es tikko izteicos ar tādu optimismu par zinātnes sasniegumiem cīņā ar matērijas devalvāciju, tad tikai pieņemot pašu gara enerģijas uzkrāšanos kā dinamisku parādību, kā nemitīgi progresējošu procesu.

P. Valdens izsaka domas, ka materiālās kultūras ceļš iet pa derīgo izrakteņu atrašanas vietām. Vai tas nozīmētu, ka tās zemes, kur šo izrakteņu nav, arī mūsu Latvija, būtu izslēgtas no šīs kultūras? Domāju, ka ne, bet gan tām tautām, kuru rīcībā nav augstvērtīgas matērijas krājumu, jāattīsta visaugstākā gara kultūras pakāpe, jāprot koncentrēt sevī mak-

simumu intelektuālās enerģijas, lai ar to mazvērtīgo matēriju pārvērstu vērtīgā.

Senatnes pētnieki mums rāda, ka mūsu tauta ir bijusi gadu tūkstošus kultūras dzīves spējīga. Nesenā mūsu vēsture māca, ka Latvijas brīvības iekarotāji ir radījuši arī vajadzīgo morālisko spēku. Tas mums rāda, ka mēs varam vērtības radīt, un mums tas jāvar.

Akadēmiskā runa Latvijas Universitātes gada svētkos
1933. gada 28. septembrī

UZRUNA
UNIVERSITĀTES
SAIMEI
BRĀĻU
KAPOS
1933. gada 18. novembrī

Tradīcijas nevar radīt ne ar varu, ne mākslīgi. Tās izaug pašas, ja tām ir dzīvības spēks, un var tapt tik stipras, ka uz tām turas veselas pasaules impērijas. Ja Universitātes saime nāk šurp gadu no gada Latvijas dzimšanas dienā, nāk ar prieku un pacilātu garu, un svētceļotāju rindas vienmēr aug, tad tam arī ir stiprs pamats! Mēs nākam šurp, lai izteiktu pateicību tiem, kas mums deva brīvo Latviju, bez kuras nebūtu Latvijas Universitātes, lai izteiktu savu apbrīnošanu fantastiem, kas vispārdrošāko sapni pārvērtu īstenībā, lai godbijībā noliektu galvu varoņu priekšā, kas vienai idejai, vienam mērķim atdeva dzīvību. Bet mēs nākam arī šurp, lai izrautos no spiedošā gaisa, kas pilns mazo rūpju, vienas dienas mērķu, savtīgu nolūku, no mazisko ķildu putekļiem, gribam atpūsties no tirgus trokšņa, kur žvadz sikā nauda, par ko pērk un pārdod cēlus ideālus un skaņus lozungus personīgās interesēs; mēs gribam aizbēgt no sava maziskuma un pieskarties viengabalīgajam, tīrajam, lielajam, mūžīgajam. Mums ir par maz dzīvot sikām dienišķām bēdām un priekiem, mums vajag dziļāka dzīves

satura un lielāku mērķu. Lielajā pārvērtību laikmetā, kad, sabrūkot materiālismam, kas ar materiālo vērtību ražošanu un dališanu likās atminējis visas pasaules mīklas, krīt vecie elki, dvēselē rodas tukšums un ilgas pēc jauniem ideāliem. Tad iemirdzas atkal visā savā spožumā garīgās vērtības un top par mūsu vadošām zvaigznēm. Mēs nākam šurp tās meklēt. Kā cilvēks ir saistīts ar saviem senčiem, kas noteic tā fizisko un garīgo seju, tā tauta izaug no savas pagātnes. Ja mūsu seno pagātni tikai pamazām atsedz zinātnes pētījumi, tad mūsu jaunākā pagātne stāv kā šodien mūsu priekšā. Tā ir tik brīnišķīgi varena un skaista, ka ar to varam būt lepni visu laiku un visu tautu priekšā. Šīnī vietā, ko atstaro tās atspīdums, ikkatrā no mums mostas vēlēšanās un griba savā dzīvē un darbā pacelties līdz tiem, kas sasniedza visaugstāko dzīves piepildījumu. Ja arī varam atskatīties uz nebūt ne maziem panākumiem tās zemes izbūvē, ko mums atdeva šie dusošie varoņi, tad tomēr jūtam, ka mūsu zinātnes ieročiem apbruņoto pilsoņu tiešais pienākums pārvērst ziedošā dārzā un nest kultūru katrā mūsu zemes stūrīti, kas slacīts leģendāro cīnītāju asinīm. To priekšā, kas, izsalkuši un izslāpuši, salā un negaisā, nelokāmi stāvēja pretim viesuļugunij, mums pietrūkst glēvulības teikt, ka baidāmies pazaudēt mūsu dzīves ērtības un iet strādāt tālos un tumšos novados, ka baidāmies nonīkt provincē bez kultūras labumiem; mēs atskārstam, ka tas jau ir viscēlākais mērķis – padarīt Latviju tādu, lai tajā nebūtu tumšas provinces, aizdedzināt lāpu pie zinātnes altāra tā, lai tā neapdzistu tālo novadu miglā, bet iededzinātu spožu garīgās dzīves liesmu ikvienā stūrīti.

Ja svētceļojums uz šejieni ir mūsu īpatnējā tradīcija, tad lai tā iezīmē arī to, ka mūsu dzīve un kultūra ir darināma ne pēc aizņemta šablona un sveša parauga, bet ka pārkausētas kultūras vērtības jālej mūsu īpatnējā formā, kas mums jāatrod kā mūsu patstāvības attaisnojums.

Mūžiģi zaļās priedes šalc pār jūsu atdusas vietu. Mūžiģi zaļos atmiņas par jums latviešu sirdīs. Zaļumus un ziedus nes jums Universitātes saime, liecinādama, ka sēkla, ko jūs sējāt, zaļo un zaļos, un ziedēs, kamēr pie debesīm spīdēs saule.

KĀDS
PIEMINEKLIS
DARINĀMS
LATVIJAS
CĒLĒJIEM?

Tautas darbinieki top nacionālie varoņi, ja viņu veiktais darbs skar nācijas intereses, atstāj sekas visas nācijas likteņa veidošanā. Tādas lielas personības reti rodas tā saucamajos normālajos attīstības laikos, bet parasti izceļas, bieži pavisam negaidot, it kā izaug no zemes lielu tautas dzīves lūzumu brīžos: vai nu tai pārdzīvojot smagus likteņa sitienus, kad jārada pretestība spēkiem, kas to grib pazudināt, vai arī pārdzīvojot lielu uzplaukuma posmu, kad kultūras attīstības un labklājības likne strauji kāpj. Bieži šādi posmi tik cieši savijas viens ar otru, ka tos grūti atdalīt laikā, un starp tiem ir ciešs iekšējs sakars. Lielās personībās izpaužas tautas dzīvības spēks: kā atsevišķās dzīvās būtnes, tā tautas enerģija briesmās sasniedz augstāko kāpinājumu, kas iemiesojas nacionālajos varoņos, kuru parādīšanās vai iztrūkums nācijas kritiskajos brīžos ir mēraukla tautas dzīvības spēkam, un no tā, vai tie rodas vai nerodas, atkarājas tās tālākie likteņi. Tautas dzīvē lielām katastrofām bieži seko brīnišķīgi ziedu laiki, un liekas, ka pēdējie izaug no pirmajiem. Cēloniskais sakars tam meklē-

jams dzīves spējīgas tautas uzmodinātajos spēkos, kas nacionālo varoņu personās veic kā tautas glābēja, tā tās jaunās dzīves cēlēja darbu.

Iezīmēdami nedzēšamiem burtiem vēsturē lielus notikumus un pauzdami nācijas iekšējo enerģiju, šādi varoņi ir parādījušies arī latviešu tautas kritiskajos brīžos un posmos. Tiem pieskaitāmi lielie atmodas laika darbinieki, kas glāba latviešus no uzsūksnās citās tautās, tādi ir Latvijas neatkarības atjaunotāji, tās jaunākā laika darbinieki, kas izkaroja un nodibināja Latvijas valsti. Nav vēl nācis laiks runāt par šiem darbiniekiem, par viņu nozīmi un par to, cik lielā mērā tie izpildījuši savu vēsturisko uzdevumu, bet, ja par dažiem jau runājam, tad tikai tāpēc, ka nesaudzīgais liktenis tos izrāvis no mūsu vidus, pirms tie paspēja dot visu to, ko tie varētu dot; ka nežēlīgi pārrauts to personīgās dzīves pavediens, lai gan nepavisam nav noslēdzies tas radīšanas posms tautas dzīvē, kā mirdzošo zīmi tie nesa pierē.

Viens no spilgtākajiem šī laikmeta darbiniekiem ir pirmais Latvijas ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics, kā vārds mūs ik gadus pulcina 26. janvārī, tanī dienā, ar kuru tik daudz saistīts katram latvietim un ar kuru tik cieši saistīts Z. Meierovica darbs, ka šīs sakarības vien jau pietiek, lai viņa vārds dzīvotu tik ilgi, cik ilgi dzīvos latviešu tauta.

Z. Meierovica mūža darbs tik dzīvs vēl visu atmiņā, ka par to lieki runāt, ja nemēģinām iedziļināties tādā faktū un sakarību analizē, kam vēl nevar būt vēsturiskas perspektīvas un par kuru ne jau man runāt. Bet, ja Zigfrīds Meierovics un tie, kas ar viņu veica lielos uzdevumus vēsturiskajā brīdī, pieskaitāmi nacionālajiem varoņiem, tad viņu darbs ir visas nācijas īpašums, un ikvienam pilsonim ne tikai ļauts, bet ir pienākums domāt un virzīt visu, kas viņa spēkos stāv, lai valsts izkarotāju, dibinātāju un nostiprinātāju sprastos rāmjus pildītu ar saturu.

Garāmejot tomēr nevaru nepieskarties tām īpatnībām, kas tik lielā mērā kopējas katram jaunradīšanas darbam, vai tas būtu zinātnes, mākslas vai tautas dzīves veidošanas laukā. Katrs jaunas un lielas idejas nesējs, vismaz šķietami, runā pretim

tam, kas jau pastāv. Par to viņu nolād, met cietumā, ved uz ešafotu, dedzina uz sārta, labākā gadījumā tur par plānprātiņu. Lai pasludinātu jauno domu, nereti vajag vairāk drosmes nekā kara laukā. Lai jauno ideju realizētu, vajadzīga dzelzs griba un neatlaidība. Ja tas viss laimīgi apvienots vienā personā, tad izdodas veikt lielus darbus, gan ne gūt laikabiedru atzinību.

Jaunās idejas vienmēr runā pretim tam, kas "acīm redzams". Mēs taču redzam savām acīm, ka saule uzlec un noriet, vai tad nav aplami apgalvot pretējo? Vai nav sadedzināms uz sārta zaimotājs, kas ģeocentriskās pasaules vietā liek heliocentrisko un ar to nogāž no troņa visvareno cilvēku un pašu Zemi padara par putekli kosmosā! Vai nav jāsmejas par tiem, kas pasaules impēriju laikmetā sapņo par pusotra miljona tautas patstāvīgu valsti, pie tam tad, kad šī tauta izpostīta un pa daļai kļīst pa Austrumu tuksnešiem! Vai nopietni ņemami fantasti, kas šīs tautas vārdā sit pie pasaules vareno durvīm un sauc: "Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē!" Un nemitas arī tad, kad visa jaunās valsts teritorija ir kuģis jūrā. Bet 1921. gada 26. janvārī šis sapnis ir piepildīts, un Latvijas neatkarība – tikpat neapšaubāms fakts kā zemes griešanās ap savu asi. Kā lielu zinātnes patiesību atklājēji nojaus jauno atziņu saules lēktu dažreiz gadu desmitus, dažreiz gadu simtus agrāk par saviem laikabiedriem, tā arī lielie tautas darbinieki agrāk par citiem mana lielu vēsturisku pārvērtību tuvumu un dod tām savu izteiksmi.

Lieli darbinieki dzīvo ne tikai savu personīgo dzīvi, bet turpina to arī savos darbos, un, ja šie darbi pastāv mūžīgi, tad arī darbinieki dzīvo mūžīgi. Šoreiz lai būtu izteiktas dažas pārdomas par Zigfrīda Meierovica darba tālāko likteni un varbūt no cita viedokļa kā līdz šim. Es gribētu pieskarties jautājumam, vai jauno nacionālo valstu nodibināšana ir tikai gadījums, jeb tā iekļaujas visā lielo pārvērtību laikmeta stilā un tai ir loģiskas nepieciešamības raksturs.

Kāds tad nu ir lielo pārvērtību laikmeta gars, naidīgs vai labvēlīgs tautu pašnoteikšanās principam, un kādas mūsu tautas izredzes pastāvēt lielo pārvērtību straumē? Ja meklējam šī laikmeta raksturojumu visā plašumā, tad dzirdam, no vienas

puses, tādus apzīmējumus kā Rietumu kultūras sabrukums, Eiropas bojā eja, pastāvošās sociālās iekārtas un saimnieciskās sistēmas bankrots, parlamentārisma krīze, morāles pagrimšana, ģimenes sairšana, dzīves apnikums un ideālu trūkums, panamas un korupcijas strupceļš, kurā novedusi tehnikas attīstība ar bezdarba posta sekām, atbrūņošanās vietā – bruņošanās, tautu sadarbības vietā – to norobežošanās un neuzticība; tādi laikmeta novērtējumi rēgojas pretim no katras laikraksta slejas. Ja tie ir pareizi, tad jau vienalga, vai vienādi jeb otrādi aizejam bojā, mazliet agrāk vai vēlāk, tas būtu sākums.

Bet tajā pašā laikā redzam, ka mums padodas un klausā telpa, jo satiksmes ātrums padara zemi mazu un iznīcina atstatumus starp tautām, mums padodas un klausā laiks, jo dzīves rituma ātrums padara dzīvi daudzkārt bagātāku nekā pirms simts gadiem, mēs pagarinām mūžu, uzvarēdami slimības un epidēmijas, mums klausā ētera viļņu jūra un aiznes dziesmu skaņas katrā būdīnā, un šīs būdīņas iemītnieki bauda dzīves ērtības, par kādām nesapņoja senie valdnieki. Mēs pētām zvaigžņu ķīmisko sastāvu un zvaigžņu miglājos atrodam atmiņejumu mūsu zemes mīklām, un gūstam jaunas atziņas, cik reta parādība, varētu teikt, brīnums, kosmosā ir dzīvība. Vai tādi ieguvumi un vara izskatās pēc pasaules bojā ejas?

Bet tie skar tikai ārējo pasauli. Nesalīdzināmi lielākas ir pārvērtības mūsu iekšējo atziņu pasaulē, kas skārušas matemātikas un mehānikas pamatus, nostādīdamas jaunā gaismā jēdzienus par telpu un laiku, par matēriju un enerģiju, par pasaules uzbūvi. Teorētiskā fizika ir aizpildījusi nesen vēl, likās, nepārspējamo bezdibeni starp dabas zinātnēm un gara zinātnēm, reliģiju un mistiku, izraudama pamatus zem kājām materiālismam, kas ir miris, bet kura gars vēl spokojas, jo liķis nav apglabāts.

Ja ņem vērā, ka Galileja un Ņūtona mehānika un Ņūtona un Leibnica bezgalīgi mazo lielumu matemātika tapa par pamatu apzīlbinošam zinātnes un tik daudz aprīnotās un lādētās tehnikas progresam, – kas iedrošinātos apgalvot, ka pārvērtības teorētisko atziņu pasaulē rīt nepārvērtīs visu materiālo pasauli! Vai tāds jaunradišanas temps izskatās pēc cilvēces vecuma, noguruma, kultūras bojā ejas?

Es pieskaros šiem it kā tālajiem jautājumiem, lai kaut pāris vilcienos atzīmētu, cik lielā mērā pārdzīvojamais laikmets ir tiešām lielu pārvērtību laikmets visās dzīves nozarēs. Pārmaiņas tautu attiecībās ir tikai viena šo pārvērtību izpausme, kas iet līdztekus ar visām citām un ir ar tām cieši sakarā.

Ja dzīves un notikumu gaita runā pretim kādai teorijai, tad likvidējama nevis dzīve, bet aplamā teorija. Ja saimniekošanas sistēma vairs neatbilst civilizācijas attīstības stāvoklim, tad jāmaina sistēma, bet nevis jāaptur progress. Ja satricināti ētiskie pamati, tad nav jātur krītošie elki, bet jārada jauni ideāli. Cilvēces eksistence būtu apdraudēta, ja būtu jeb tuvotos patēriņa produktu trūkums. Ja to ir pārpilnība, tad tas nozīmē, ka zinātne un tehnika, kā ieguvumos iemiesota cilvēka uzvara pār dabas spēkiem, kā gadu miljonu garās cīņas rezultāts, sasniegusi tādu attīstību, ka cilvēce ar uzviju nodrošināta ar eksistences līdzekļiem. Cilvēce nākamībā patērēs vienmēr mazāku darba spēku un enerģijas daļu elementārās eksistences prasību apmierināšanai un vienmēr vairāk enerģijas atdos dzīves ērtību izveidošanai tur, kur to šobrīd nav, tas ir, plašajos laukos, kas ir un paliks visas dzīves pamats, ko pēdējais pusgadusimtenis ir turējis likteņa pabērņa lomā. Lai nekad neaizmirstam, ka šodien mūsu starpā nav Zīgfrīda Meierovica tāpēc, ka neizkopta bija un vēl ir mūsu zeme. Jaunradišanas darbs tuvākajā nākamībā visintensīvāk noritēs lauksaimniecības zemēs. Vai tas būtu gadījums, ka jaunās valstis ir agrārvalstis?

Pārpilnībā var būt tikai tie priekšmeti, kas apmierina cilvēka elementārās eksistences prasības. Cilvēka augstākajām prasībām nav robežu. Bet tās var apmierināt tikai darinājumi, kas atbilst patērētāja individuālajām prasībām un nevar būt masu produkcijas ražojums. Tie vienmēr skars patērētāju gaudi un daiļuma izjūtu. Uz tiem cilvēce nākamībā vērsīs lielāku daļu brīvās enerģijas. Bet šo vērtību darināšana prasa individuālā radišanas elementa ievērošanu darbā. Materiālajām vērtībām pretī nostājas gara kultūra, jaunradišanas spējas, daiļuma izjūta un izdoma, spējas ražot izsmalcinātus darinājumus. Stāv priekšā ražošanas sistēmas reorganizācija, tuvinot augstāko vērtību patērētāju to ražotājam. Viņņveidīgajā

kultūras attīstības gaitā centralizācijas un nivelēšanas posmam seko decentralizācijas un individualizācijas posms. Bet izveidot līdz augstākajai pakāpei savu īpatnību, atraisīt savu nacionālo gēniju un tā izpildīt vēsturisko pienākumu var tikai patstāvīga tauta.

Saimnieciskais sabrukums ir valdonīga laikmeta gara pavēle mest mieru rasu un tautu ekspluatācijai. Nevar ilgāk pamatot vienas rases jeb vienas tautas labklājību uz citu rēķina. Zinātnes un tehnikas ieguvumi paliek par visas cilvēces īpašumu. Cilvēka vienādo tiesību deklarācijai neizbēgami bija jāseko tautu vienādo tiesību atzišanai. Un, kā feodālās sistēmas krišana nepazudināja tautu, tā tautu pašnoteikšanās tiesības nenozīmē cilvēces bojāeju, un nekādi tautu hegemonijas atjaunošanas mēģinājumi neglābs veco pasauli.

Varbūt ir nogurušie, kas nespēj sekot tagadnes straujajai gaitai. Lai tad viņi nestāv mums ceļā. Mēs, jaunās tautas, iesim līdzī varenajai kultūras attīstības plūsmai. Mums nenoreibs tās straujumā galva un nenogurs, to valdot, pie arkla rūdītā roka. Uzvara, ko guvām pārcilvēcīgajā cīņā pirms 15 gadiem, un tas, ko esam veikuši pašu spēkiem 15 gados, kuri ir tikai mirklis valsts mūžā, liecina par tautas dzīvības spēku. Ja dzirdama kurnēšana un vērojams īgnums un nemiers, tad tas liecina, ka tēvu zemes mīlestībā kvēlojošai tautas sirdij dzīves attīstības un valsts celšanas ātrums ir vēl par mazu.

Ētikas pamati ir satricināti tad, kad grēku slavē un netikumu slēpj, kad notrulināta taisnības sajūta. Bet, ja tos nosoda un sašutumā lād, tad dzīvs ir morāliskais spēks. Mēs nokratīsim putekļus, ko sacēla svešie garāmgājēji, un izcelsim no tiem latviešu godaprātu un sirdsskaidrību, un celsim atkal godā augstāko dāvanu, kas cilvēkam dota, – darbu, ko nievā un nīst aizejošās pasaules pravieši. Mums jāatrod pašiem sevi un garīgo vērtību apcirknī jāšķir zelta graudi no gadījuma ienestām pelavām, jānoliek savā vietā vērtīgais, ko uzkrājuši senči un ko devušas patiesi lielās kultūras, lai ar to saistītu nākamo jaunradišanas darbu un tā pildītu mūsu aicinājumu.

Latviešu viensētnieks, kas asi skatījies savā vientulībā dabas parādību sakarus, ko ielas troksnis nav traucējis iegremdēties

dvēseles dziļumos, nav pūļa cilvēks un nemīl baru. Runājot Vesēja vārdiem: "Gribai uz varu latvietis stāda pretim gribu uz laimi. Aristokrātiskai izlasei – vispārējo dižciltību." Mēs nespējam būt apspiedēji un nebaidāmies, ka no mums izkūņosies plēsonis, kurā kāds Rietumu gudrais atradis cilvēka dabas vēstures atrisinājumu.

Radot mūžīgās garīgās vērtības, darināsim paliekamu pieminekli Latvijas cēlējiem! Mēs esam tapuši kungi mūsu dzimtajā zemē, mums jātiek kungiem pār mūsu zemes un tautas radošajiem spēkiem! Dievs, svētī Latviju!

Z. Meierovica piemiņas vakarā

(26.1.1934.) teiktā uzruna

IZGLĪTĪBA
UN
LABKLĀJĪBA

Dziņa pēc izglītības ir latviešiem īpatnēja. Tik spilgti izteiktu to neatrodam nevienā citā tautā. Nekur ar tādu neatlaidību nepūlas to sasniegt un novest līdz iespējami augstākam līmenim. Piecpadsmit gadus pastāv Latvija, četrpadsmit gadus – Latvijas Universitāte, un jau Latvija ir otrā vietā starp pasaules valstīm pēc studentu skaita attiecības pret iedzīvotāju skaitu, pirmajā vietā pēc armijas izglītības līmeņa. Paceļas jautājums, kādi šai īpatnībai cēloņi, vai tā pilnīgi veselīga parādība, cik lielā mērā tā veicina vispārīgo un individuālo labklājību?

Tieksmei pēc izglītības saskatāmi divējādi galvenie cēloņi: vēlēšanās iekarot dzīvē labāku materiālo stāvokli un dziņa pēc zināšanām aiz zinātgribas vai zinātkāres. Bez tam, saprotams, izglītības meklēšanā liela loma pamudinājumam no ārienes, piem., vecāku piespiešanai apmeklēt skolu. Šis pēdējais gadījums saistāms ar pirmo, jo tajā izpaužas vecākās paudzes griba uzlabot pēcnācēju materiālo, plašāk sakot – sabiedrisko stāvokli. No šiem impulsiem sevišķu ievērību pelna zinātgriba

kā tāda. Tā izceļ cilvēku no visas dzīvās dabas, tā izceļ kultūras tautu no mazvērtīgo tautu vidus, atsevišķo cilvēku no tā apkārtnes. Tajā slēpjas dzinējspēks kultūras progresam, zinātnes un tehnikas tālākai attīstībai.

Cik lielā mērā šī zinātgrība ir īpatnēja latvietim, un cik dziļi varētu būt tai pamati? Tautas īpatnības izveidojas no pagātnes un dzīves apstākļiem. Augsti attīstīta zinātgrība neapšaubāmi liecina to, ka tauta ir veca kultūras tauta, ko jaunākajā laikā attiecībā uz latviešiem arī ir pierādījuši senatnes pētījumi. Bet latviešu raksturu un garīgo seju lielā mērā ir ietekmējis citu tautu dzīvē reti sastopamais apstākļis, ka latvietis ir viensētnieks. Šis apstākļis nav vēl pietiekoši nopietni un vispusīgi ievērots, pētījot latvieša dabu un izraugoties tā dzīves, sabiedrības un valsts iekārtas veidojumam piemērotu formu.

Kāda ietekme šim apstāklim uz latvieša zinātgrību? Iedomāsimies tādu galējību, ka kāds cilvēks dzīvo pilnīgi atšķirts no citiem, bet citādi pilnīgi brīvs un neatkarīgs, kungs pār apkārtējām dabas bagātībām. Lai tās varētu izmantot, vajadzētu ļoti pamatīgu zināšanu par dabu. Tam būtu ļoti rūpīgi daba jānovēro un novērojumi jākrāj. Tāpat tam būtu rūpīgi jāglabā savi un senču novērojumi par pašu cilvēku un dzīvi. Reizē ar to vientulim būtu jāprot dažādi darbi, jābūt tātad vispusīgam darbā un zināšanās. Ja no šī ekstrēmā iedomātā piemēra pārejam uz reālu atsevišķas dzimtas dzīvi tādos apstākļos, kur šī dzimta dzīvo savrup no citiem cilvēkiem, šķirta ar lielāku vai mazāku atstatumu no citām apdzīvotām vietām, tad arī šeit mēs atrodam apstākļus, kas spiež cilvēku iedziļināties dabas parādībās, rūpīgi glabāt uzkrātos novērojumus un tātad veicināt zinātgrības izveidošanos. Nomaļa dzīve atļauj arī vairāk iedziļināties pašā cilvēkā, dod iespēju netraucēti nodoties pārdomām, daudz pamatīgāk pārstrādāt ārējos iespaidus, nekā tur, kur tie pārāk strauji mainās, kur pūļa troksnis traucē sevi koncentrēties un visu labi apdomāt. No otras puses, šķirtā dzīve aizkavē sabiedrisko attiecību izveidošanos, sabiedrisko audzināšanu, kas arī ne mazums ir ietekmējis gan latviešu vēsturiskās gaitas, gan arī mūsu valsts iekārtas izbūvi.

Es drusciņ ilgāk pakavējos pie šī jautājuma, lai atzīmētu apstākļus, kas bez augstvērtīgās āriešu rases ir tik lielā mērā iespaidojuši latviešu lielo zinātgribu, augsto dabisko inteligenci. Ja paklausāmies kāda vecākās paaudzes laucinieka novērojumus par dzīvi, dabu un cilvēku vispār un tos novērtējam ne ar pusinteliģentu pašgudrību, bet visā nopietnībā, tad ir gandrīz jāapmūst tās gudrības un smalkās analīzes priekšā, kas savdabīgā attēlojumā tur atrodama. Tā vien liekas, ka cilvēces likteņu noteicēja un tās vēstures veidotāja Augstākā Vara būtu uzglabājusi latviešus un citas jaunās tautas kā rezervi tam laikam, kad daudzu citu tautu radošie spēki sāk izsīkt, un tagad mūs pavēloši sauc pie vēstures stūres.

Dziņai pēc izglītības latviešos lauciniekos, kas ir īstais tautas kodols, par pamatu tātad būtu uzskatāma zinātgriba, kam otrā vietā seko tieksme iekarot labāku stāvokli dzīvē. Šajā apstākļi arī pa daļai meklējams izskaidrojums latviešu ideālismam, zinātnes dievināšanai, ticība tās visvarenībai, kas zinātni latvieša ideālista acīs padara par pašmērķi, kur meklējams visu dzīves mīklu atrisinājums. Ar to izskaidrojama arī lielā cieņa pret skolu, pacietība un izturība, ar kādu tauta nes upurus tās labā, cieņa un mīlestība pret Universitāti, par ko man sevišķi pēdējā laikā nācies pārliecināties.

Ja nu dzīvojam laikmetā, kura seju veido zinātne un tās meita tehnika, ja gara kultūra ir neapšaubāma nākamības vadošā zvaigzne un latvieša daba, kā redzējām, tik labi piekļaujas šim virzienam, ja raksturīgā izglītības tieksme atrod arī savu iemiesojumu lielajā skaitā visu kategoriju skolnieku un skolu audzēkņu, ik gadus tūkstošos vidusskolu un simtos augstskolu absolventu, tad, liktos, nebūtu vietas pretrunām un nesaskaņām dzīvē, mūsu jaunatnei vajadzētu būt apmierinātai, dzīves prieka un radoša spēka pilnai.

Bet mēs bieži redzam pretējo, atduramies uz visai drūmām parādībām, no kurām sāpīgi sažņaudzas sirds. Jūsu dēli un meitas, jūsu nākotnes cerība, ko jūs ar tādu mīlestību sūtāt pie mums pilsētā smelties zināšanas, bieži atraudami kumosu no mutes, lai rastu līdzekļus bērnu skološanai, nereti tik ātri paliek sveši jums, sāk jūsmot par lietām, kas jums liekas

tukšas vai atbaidošas, zaudē cieņu pret zemi, izvairās no lauku darbiem, sāk turēt jūsu tikumus un paražas par rupjiem, pat sāk kaunēties no jums. Dažreiz jūs paši apmulstat un esat nezināšanā: varbūt viņiem ir taisnība, viņi vairāk mācījušies, vairāk redzējuši, viņi ir smalkāki, viņi dzīvo jaunus laikos, un varbūt tie prasa veco atmest un tai vietā likt jaunus tikumus un paražas.

Bet tad jūs arī lasāt laikrakstos par lielām traģēdijām jaunatnes dzīvē, varbūt esat paši tām aculiecinieki. Jaunatnē, kas zaudējusi zem kājām veco tradīciju un gadu tūkstošos briedušo tikumu pamatus, rodas neapmierinātība. Daļa jaunatnes metas uz tukšiem priekiem, ārišķīgu spīdumu. Attīstās neveselīga dzīves ziņkārība, kam nav pretspara stipros ētiskos pamatos. Tas noved pie dzīves apnikuma. Zūd mēraukla, kā atšķirt graudus no pelavām. Dzīves apnikumu vēl reizēm mēģina aizdzīt ar seklām izpriecām, bet tās nevar lielo dvēseles tukšumu aizpildīt, un nu nāk traģiskās beigas, ar ko pārpildītas avīžu hronikas.

Ir cita jaunatnes daļa, kuras liktenis ne mazāk traģisks. Tie ir patiesie censoņi, kas aiziet bojā smago dzīves apstākļu – trūkuma pēc. Latviešu inteliģence ir izaugusi no tautas tādā ceļā, ka jaunatne sāka skolas gaitas bez santīma kabatā un sasniedza pat augstāko izglītību paša spēkiem, reizē mācīdamās un pelnīdama, visā visumā kaudamās ar trūkumu. Ja lasām kura katra tautas darbinieka biogrāfiju, tad rets būs gadījums, kur tā skolas gaitās nefigurē trūkums, bet reizē ar to dzelzs izturība, nepārvarams darba prieks, ko vainago sasniegumi dzīvē. Liktos, nevarētu saukt par aplamu, negatīvu parādību, ja jaunatne mēģina iet šo tautas darbinieku pēdās. Bet izrādās, ka ne visiem ir šāds dzīves ceļš pa spēkam. Ja vecākajā paaudzē it kā lielāks skaits sasniedza sprausto mērķi, tad tas izskaidrojams ar to, ka jau daudz agrāk sākās izlase. Lai nonāktu līdz augstskolas durvīm, jau bija vajadzīgas izcilas spējas, izturība un veselība. Bet, ja to nav, tad arī pati ciņa nav pa spēkam un beidzas ar salauztu veselību, ar dzīves prieka zaudēšanu, ar patvarīgu dzīves pavediena apraušanu. Upuris ir bijis velts.

Ja pirmajā gadījumā neveiksmes cēlonis bija stipru morālisku pamatu trūkums, kas no darba mīlestības noveda pie graužošanas izpriece mīlestības, tad otrā gadījumā nebija diezin cik stipri fiziskie spēki un garīgās spējas. Tas noveda pie katastrofas. Kā vienā, tā otrā gadījumā redzam samēra trūkumu starp iekāroto un iespējamo, t.i., to pašu iemeslu, kas ir lielākās daļas dzīves neveiksmju cēlonis.

Tālāk redzam lielu daļu jaunatnes nobeidzam nozīmēto izglītības gaitu, pat augstskolu, kas tomēr nav apmierināta, jo neatrod nodarbošanos, kas viņas zināšanām piemērota, vai, pareizāk, šķiet piemērota. No teorētiskās puses liekas, ka nekad nevar būt par daudz akadēmiski izglītotu pilsoņu, ideāls būtu, ka visi dabū augstāko izglītību. Bet, ja šis ideāls realizētos, tad augstākā izglītība vairs nedotu dzīvē priekšrocību, salīdzinot ar citiem pilsoņiem. Jo mēs šim ideālam vairāk tuvojamies, jo mazāk privileģēts paliek akadēmiski izglītotā cilvēka stāvoklis materiālās labklājības ziņā. Kas ar augstskolas diploma iegūšanu domājis iegūt zelta kalnus, ir maldījies. Arī augstskolu beigušā labklājību turpmāk noteiks vienmēr vairāk un vairāk spējas un darba spējas. Tāpēc pie laika jānoskaidro jaunatnei, ka pēc augstskolas izglītības jādzenas nevis materiālo labumu dēļ, bet gan aiz zinātgribas un lai sagatavotos patiesi iemīļotam darbam. Tad šis darbs pats, nevis materiālie labumi dos augstāko iespējamo apmierinājumu dzīvē. Ja nav šīs patiesās vēlēšanās iegūt zināšanas zināšanu dēļ, tad studijas izvērsas tikai eksāmenu nolikšanā, atzīmju dabūšanā, kas agri vai vēlū arī izdodas, bet nav istās iedziļināšanās zinātnē. No tādām studijām izaug vispārēja paviršība un seklums pieejā dzīves jautājumiem. Tas agri vai vēlū beidzas ar neapmierinātību dzīvē un tik bieži ar lielām katastrofām.

Laikam gan būtu lieki kavēt laiku, lai pierādītu skolas un izglītības svētību vispār. Bet atzīmētās ēnas puses spiež rūpīgi pārdomāt, kāds izglītības veids katrā gadījumā piemērots. Liktos, visiem būtu dodama iespēja iegūt augstāko izglītību. To varētu tikai tad, ja to atļautu tautas un valsts materiālā labklājība. Ja tas nav iespējams, tad atliek tikai izlase. Nebūtu taisnīgi, ja augstākā izglītība būtu pieejama tikai bagātajiem, jo liela

daļa spējīgo un varbūt spējīgāko paliktu ārpusē. Tātad augstākā izglītība būtu jādod spējīgākajiem un šajā ziņā jau pie laika, attiecoties uz katru audzēkni, būtu jāseko vecākiem, audzinātājiem, visu pakāpju skolu skolotājiem un jāatrod līdzekļi, kā ievirzīt veselīgā un lietderīgā gultnē tās jaunatnes daļas audzināšanu, kas pēc savām spējām mazāk piemērota augstākajai izglītībai. Nav jāaizmirst, ka neizdevies mēģinājums iegūt augstāko izglītību ir-ne tikai materiālo līdzekļu šķiešana, ne tikai noved pie neapmierinātības dzīvē, bet tā ir arī labāko dzīves gadu nelietderīga šķiešana, nacionālo spēku izputināšana, labākās mūža daļas nelietderīga izlietošana.

Tādi heroiski līdzekļi, ar kādiem, atmodas laikam sākoties, latvieši izaudzināja savu pirmo inteliģenci, tāds spēku patēriņš, pareizāk – pārtēriņš nevar būt pastāvīgs vai ilgstošs. Ja raugāties uz tautu kā veselu organismu, tad pareizi jānovērtē arī šī organisma darba spējas un taupīgi jālieto tautas spēki. Kā organisms pārpūlēšanos panes tikai izņēmuma gadījumos un īsu laiku, tā arī tauta, pārmērīgi šķiežot savus spēkus, var nonākt sabrukuma stāvoklī. Šos spēkus mēs esam pārtērējuši īsā laika posmā, gan radot mūsu pirmo inteliģenci, gan saimnieciskā cīņā ar aspiedējiem, gan pārcilvēcīgajās valsts atbrīvošanas cīņās, kuru sistās brūces vēl nav sadzijušas, gan izpostītās zemes jaunuzbūvē. Mums pāri gāja kara briesmas un, kas morāliskajā ziņā vēl šausmīgāk, tuvā frontes aizmugure ar visiem tiem tumšajiem spēkiem, kas tur vienmēr salasās un kuru perēkļus mēs vēl neesam pilnīgi iznīdējuši, kuru postošie tikumi un plēsoņu morāle vēl tagad saindē sabiedrību, mūsu saimniecisko dzīvi, jaunatni. Ja tā, tad ir vairāk kā vajadzīgs izskaidrojums tumšajām parādībām mūsu dzīvē, kas pašas par sevi nebūt neliecina par tautas dzīvības spēka izsīkšanu vai tās morāles sabrukumu, tad jābūt vislielākajā mērā taupīgiem, tautas spēkus tērējot, un visādi jā rūpējas par to atjaunošanu un uzkrāšanu.

Piegriežot vērību tam, kā augs mūsu pirmā inteliģence, redzam, ka pirmie pozitīvie spēki ir lauku skolotāji, kuru nozīme un lielā loma tautas atdzimšanas gaitā vēl nav pietiekoši novērtēta. Inteliģence laviešiem bija arī pirms tam,

galvenokārt starp pilsētas amatniekiem. Bet tā tautai gāja zudumā: tā pārtautojās, un daudzi tās pēcnācēji vēlāk figurē kā kārķļu vācieši, kā latviešu pretinieki. Šis piemērs rāda, cik bīstami bija atraut tautai spēkus no zemes un atdot tos pilsētai. Bet ne vien lauku skolotāji – arī akadēmiskā inteliģence attīsta savu pozitīvo nacionālo darbu vispirms uz laukiem. Apstākļi, kādi valdīja tautas atmodas laikmetā, spieda pirmos akadēmiski izglītos latviešus izvēlēties brīvās profesijas: tie tapa par lauku ārstiem, mācītājiem, farmaceitiem, un, ja advokāti arī darbojās pilsētā, tad tomēr to klientūrā lielā pārsvarā bija laucinieki, tātad bija ciešs sakars ar zemi. Un šī pirmā inteliģence ir nacionālisma un patriotisma apgarota, tā gandrīz bez izņēmuma paliek par lauku sabiedriskās dzīves vadītāju. Šajā sabiedriskajā dzīvē savukārt izaug pamati Latvijas atjaunošanai.

Statistika māca, ka pilsētas dzīvi iztur 3 – 4 paaudzes, tad dzimta iet bojā. Ja tāpēc lielās tautas var atdot daļu sevis pilsētai, tad mazām tā ierobežojama līdz minimumam, jo citādi pilsēta aprīs visu tautu. Tiešām redzam, ka ar latviešu pārmērīgu aizplūšanu uz pilsētu tautas pieaugums katastrofāli slīd uz leju, nerunājot jau par tik neįēdīgām sociālām parādībām kā pašreizējais bezdarbs pilsētā un strādnieku trūkums uz laukiem. Neviens laucinieks, kam saknes nav diezgan stipri ieaugušas zemē, nedrīkstētu baudīt augstāko izglītību, jo, pirmkārt, zeme tos var zaudēt un zemei tie pašreiz vairāk kā jebkad vajadzīgi un, otrkārt, tie bez zemes paši var aiziet bojā.

Mēs redzējām, ka augstākā izglītība vismaz pašreizējos apstākļos ierobežojama ar stingru izlasi. Tā dodama vispirms tiem, kas spējīgi to saņemt, kas morāliski nobrieduši, kam laba veselība un kam nodrošināta materiālā iespēja nodoties studijām, vai nu tas notiktu paša līdzekļiem, vai sabiedrības un valsts pabalsta veidā. Bet šāda izlase nav tik viegla. Tā var radīt sarežģījumus pat vienā ģimenē: kuru dēlu vai meitu lai nu vada cauri augstskolai, kuru lai atstāj mājā? Saprotams, šē jāvadās no bērnu spējām, kādas tie parādījuši pamat- un vidusskolā, no to vairāk vai mazāk spilgti izpaustām tieksmēm, bet gan nekādā ziņā ne no tādiem motīviem, kādi pēdējā laikā

bieži spēlē lomu, kad augstskola ir padarīta par modes lietu. Gluži aplams ir ieskats, ka tas, kas nav dabūjis augstskolas izglītību, būtu sliktāks vai zemāks par mācīto, ja tas, goda vīrs būdams, lietderīgi strādādams, pilda savu uzdevumu. Zināšanas pašas par sevi vien nepadara cilvēku pilnīgu, ja tā iekšējais cilvēks nav vispusīgi harmoniski izveidots. Mēs sastopam augstskolas absolventus, kas nav nekas cits kā šauri amatnieki savā arodā, kam, piem., mākslas, estētisko, ētisko vērtību pasaule ir pavisam sveša un kas šajā ziņā daudz nabagāks savā dzīvē par vienkāršu darbinieku, kas prot atlicināt laiku savu augstāko prasību apmierināšanai, kas kultūras augļu baudīšanai vairāk sagatavots nekā šaurā aroda augstskolu beigušais.

Vēl sliktāk ir ar tiem, kas aizraujas no šķietami vilinošās studentu dzīves, kurā tie redz tikai dažas ārišķības, bet nebūt neinteresējas par pašu zinātņi vai arī par to, kā tapt par lietderīgu sabiedrības locekli. Saprotams, ka šādām tieksmēm nepavisam nav dodama vaļa.

Dziļi nopietns ir jautājums par bēgšanu no laukiem to zemā kultūras līmeņa dēļ, kur pašreizējos apstākļos inteliģents cilvēks it kā nevar atrast savu augstāko prasību apmierinājumu grūto darba apstākļu, dzīves ērtību un inteliģentas sabiedrības trūkuma dēļ. Mēs nonākam pie viena no smagākajiem mūsu laikmeta jautājumiem. Bēgšana no laukiem ir parādība, ap kuru vijas simts citu. No vienas puses, grūti iedomāties lielāku aplamību nekā to, ka pilsēta pilna štata bezdarbnieku, bet lauki nīkst aiz darba roku trūkuma. No otras puses, būtu vieglprātība domāt, ka te darbojas kāda ļauna griba, kādi ārpus mums stāvoši spēki. Šie apstākļi ir pēdējo gadu desmitu civilizācijas virziena auglis. Šis civilizācijas svarīgākais faktors bija tehnika, kas izvīrijās no dabas zinātņu uzplaukuma. Tās darbības aploks bija galvenokārt rūpniecība, kas savukārt koncentrējās pilsētās. Tai pārdzīvojot ziedu laikus, radās līdzekļu pārpilnība, kas dzīvi pilsētās varēja padarīt bagātu, gan radot lielas dzīves ērtības, gan arī, dodama līdzekļus dzīves izdaļošanai. Še plūstošā bagātība varēja saistīt un uzturēt talantus, kas, mākslas laukā darbodamies, kaisīja kultūras ziedus pilsēt-

niekiem ceļā. Lauku dzīves izkopšana tajā pašā laikā palika novārtā. Taisnība, arī šie atzīmējami ievērojami soļi dzīves uzlabošanā: ja iepriekšējā paaudze varēja tikai sapņot, ka nebūs rījā ar spriguliem jākuļ, ka lielāko tiesu smagā darba padaris mašīnas, tad tomēr arī tagad zemkopja darbs ir visai grūts un dzīves apstākļi smagāki nekā pilsētniekam.

Vispusīgā civilizācijas veidošana beidzot ir pasauli novedusi strupceļā, no kura izeja meklējama tikai pilsētas un lauku kultūras līdzsvarošanā. Nav ne mazāko šaubu, ka nākamība pieder tām zemēm un valstīm, kas pratis pacelt vajadzīgajā kultūras līmenī lauku dzīvi. Par laimi, mums tas iespējams daudz vieglāk nekā vecām rūpniecības zemēm. Bet mums tas ir arī dzīvības jautājums. Atrazdamies starp pārindustriāliem Rietumiem, ar kuriem mums velti būtu mēģināt sacensties rūpniecības attīstībā, un neapzināmu zemes bagātību pilniem Austrumiem, kas, pareizi saimniekodami, varētu visu Eiropu pārpludināt pirmās vajadzības ražojumiem, varam pastāvēt tikai, paceļot mūsu kultūru tādā līmenī, kas var dot visaugstvērtīgākos, visizsmalcinātākos ražojumus, kuri nav tikai masu patēriņa un masu produkcijas priekšmeti. Piemēram lai būtu minēta vērtīgu labības šķirņu sēklu kultivēšana, kas piemērotas mūsu klimatam līdzīgiem apstākļiem austrumos, sugas lopu audzēšana eksportam, augļu un košuma koku un puķu sēklu un stādu kultivēšana – spēlē taču tās ne mazo lomu Dānijas un Holandes saimnieciskajā dzīvē; ārstniecības augu kultūras, mākslas amatniecības izstrādājumi, individuālai gaumei pielikoti iekārtas piederumi, dekoratīvi audumi, smalkmehānikas un dažādi amatniecības izstrādājumi, kam nevajag ne pilsētas, ne citu apdzīvotu centru, bet atsevišķu darbnīcu, kuru apgādāšanu ar enerģiju ir atrisinājusi elektrotehnika, ar kuras avotiem mūs apveltījusi dabas māmulīņa straujo upju un strautu veidā – tā nav sapņu, bet dzīves nepieciešamības programma. Tai jāpielaiķo arī visa cita dzīves celšanas kārtība: satiksmes izkopšana, nekultivētās zemes pilnīga likvidēšana, vajadzīgās inteliģences koncentrēšana uz laukiem.

Tātad visas dzīves virziens iet uz to pusi, kā iznīcināt lauku

dzīves šķietamo tukšumu, kā pacelt to garīgās dzīves tempu un līmeni tādā augstumā, ka mūsu jaunatni vairs nevilinās pilsēta.

Paturot acīs šos nākotnes uzdevumus un dzīves attīstības virzienu, ir jārisina arī tautas izglītības un par visām lietām – auzināšanas jautājumi. Tās pārvērtības, kurām mēs ejam pretim, nekritis no gaisa. Lauku dzīves veidošanai un celšanai vajadzīgi stipri vīri, kas nepagurtu pašreizējos grūtajos apstākļos, bet turētos modri garā. Uzdevumu var veikt tikai stipra mīlestība uz dzimto zemi, kas tagad ir mūsu. Jaunatne audzināma tā, lai tās skati vērstos nevis tālumā, bet uz dzimto sētu. Par paraugu tiem nostādāmi agrāko laiku darbinieki, lauku skolotāji, mācītāji latvieši, ārsti, farmaceiti, kas grūtos svešas varas laikos strādādami, nenoslīka to laiku dzīves tumsā, bet tumšo apkārtni cēla gaismā, kas nemeklēja dzīves tukšumu pildīt personīgām izpriecām, bet ar radošu sabiedrisko darbu, tā gūdami augstāko cilvēkam pieejamo apmierinājumu. Jaunatne jāved pie atziņas, ka nevis ārējie apstākļi rada varoņus un pilda dzīvi ar romantismu, bet ka katrs laikmets var tapt par varoņu laikmetu, ja rodas tikai paši varoņi, ka heroisms var izpausties ne tikai kaujas laukā, bet tā vajag vēl vairāk, lai neļautu izdzist ideālisma dzirkstelei, lai neļautu sevi nogremdēt pelēkās mietpilsonības purvā un jaunības sajūsmu sadrupināt maziskās interesēs. Izplūdušās, austrumu vēju ienestās gurdenās sapņainības vietā jāliek lietišķa, cieta darba griba, šaurās maziskās mietpilsonības vietā – gara dižciltība un apgarotība. Bet pagale viena nedeg. Tāpēc inteliģences koncentrēšana laukos, kur tā, kā redzējām, tik nepieciešama dzīves celšanai, ir priekšnosacījums tam, cik mēs pildīsim savu vēsturisko uzdevumu. Nevietā ir iebildumi, ka materiālās labklājības izkopšana laukos prasa tik lielus upurus, ir tik grūts uzdevums, ka tā priekšā jānolaiž rokas. Te jau ir istā vieta, kur pielikt jaunības spēku pārpilnību. Šis uzdevums nebūt nav neveicams, jo apzīlinošais tehnikas uzvaras gājiens padara šodien neiespējamo rīt par ikdienišķu parādību. Un zeme sauc tehniski izglītooto inteliģenci likt tehnikai risināt viņas uzdevumus. Tā kultūras labumi un mākslas baudījumi taps rīt pieejami tur, kur tas vakar vēl nebija iespējams.

Savelkot kopā sacīto, var tad teikt, ka latviešu īpatnējā dzīve pēc izglītības nostāda mūsu tautu lielu vēsturisku uzdevumu priekšā. Mazas tautas spēki izlietojami taupīgi, un garīgās enerģijas pārmērīgā šķiešana draud ar tautas sabrukumu. Maza tauta nedrīkst atdot par daudz spēku pilsētai, kas ir tikai spēka tērētāja, bet ne radītāja. Vēsturiskais moments, jaunais civilizācijas attīstības posms, kura pamatlīnija ir līdzsvara atjaunošana starp laukiem un pilsētu, prasa, lai inteliģence apzinātos savus pienākumus pret zemi un lauku sētu un lai inteliģentie spēki tur koncentrētos, ar ko celsies tur garīgo interešu līmenis. Jaunatne audzināma dzimtās sētas mīlestībā ar gribu celt šo sētu saulītē. Augstskolā sūtāmi spējīgākie, kam slāpst zināšanu un kas var pilnīgi zinātnei nodoties. Tiem jāzina, ka pēc augstskolas beigšanas stāv priekšā tāpat grūts darbs un tās beigšana vieglu dzīvi un materiālus labumus nedos. Patiesu apmierinājumu dos tikai iemīļotais darbs, kurā pilnā mērā jāmeklē visas dzīves saturs. Jāizklieģ aplamie ieskatī, it kā pilsēta un tās izpriečas vienīgi varētu darīt dzīvi pilnīgu un ka bez augstskolas izglītības, kam tā nav pieejama, nevarētu izveidot savu personību un sasniegt augstu iekšējās kultūras līmeni.

Bija laiki, kad nācās dot meslus svešai varai un latviešu zemkopja darbs un liktenis bija tik smags, ka latvietis sapņoja sagādāt saviem pēcnācējiem labāku nākotni, izvadot tos no savas verdzības. Bet tie laiki ir aizgājuši, un reizē ar to pašos pamatos jāgroza ieskats, kur meklējama bērnu laime. Kā, Latvijai topot, griezās atpakaļ no svešniecības latvju dēli, lai veidotu paši savu valsti, tā nākamajai latviešu inteliģences paaudzei jāgriežas atpakaļ dzimtajā sētā, lai Lielupes, Daugavas un Gaujas sidrabā vītos laukus un pļavas pārvērstu ziedošā dārzā, lai mūsu laikmeta kultūras sasniegumus sakausētu ar mūsu dabas krāšņumiem un darinātu zemi, kurai līdzīga vēl nav zemes virsū. Vedīsim turp mūsu jaunatni!

Priekšlasījums radiofonā 1934. gada 11. martā

PAR DARBU

Par to, ar ko ik dienas sastopamies, mēs domājam visretāk un vismazāk. Mūsu domas ne labprāt vēršas uz to. Tas neierosina prātu tā, kā neredzētais, nedzirdētais, jaunais. Bet ikdienišķais spēlē dzīvē vislielāko lomu. Un, ja sākam to pētīt un iztīrīt, tad tur bieži atrodam vairāk jauna, nekā var dot veselas ekspedīcijas uz svešām zemēm.

Visa dzīve, labklājība, cilvēku savstarpējās attiecības dibinātas uz darbu. Darbs fiziskā nozīmē saistās ar enerģiju, kuru definējam un mērām ar darbu, ko tā var padarīt. Bet fiziskā pasaule ir enerģija, un esošais – tās nemitīgas pārvērtības. Tātad darbs vistiešāk saistās ar kosmosu, ir tā vispirmatnējākais izpaudums un daļa.

Ja par darbu runājam psiholoģiskā nozīmē, tad ar šo jēdzienu saistām kaut ko smagu, kaut ko tādu, no kā gribētu izvairīties, kam esam pakļauti, kas pār mums valda. “Vaiga sviedros tu ēdīsi maizi” – tādu uzrakstu gadu tūkstošos nes mūsu dzīve. Bet vai šis uzraksts ir arī tagad pareizs, un, ja tas ir pareizs, attiecoties uz pastāvošo dzīves iekārtu, vai tāda iekārta ir vienīgā iespējamā un negrozāmā?

Ja novērojam bērnu, kam vēl nepastāv cilvēka rakstītie likumi, bet kas klausā tikai mūžīgajiem dabas likumiem, tad redzam pretējo. Bērns nemitīgi meklē darbu, kustas "kā ūdens zāle", traucē mūs ar savu nenogurstošo darītgrību, bet nebūt neizvairās un nebēg no darba. Tam, ka bērns padarītājam darbam bieži trūkst no mūsu viedokļa praktiskās līderības, ir tikai relatīva nozīme. Darītgrība ir iedzimums, pirmatnēja.

Ja novērojam jaunekļus, kam nodarbošanās ar sportu prasa lielu enerģijas patēriņu, bieži daudz lielāku nekā lietderīgs darbs, redzam, ka sports sagādā dalībniekiem nevis ciešanas, bet baudu un prieku. Tātad arī šie enerģijas patēriņš nav sajūtams kā jūgs vai lāsts.

Ja novērojam zinātnieku vai mākslinieku, kas, padodamies neatvairāmajai dziņai meklēt patiesību, strādā dienām un naktīm, nepavisam nedomādams par praktiskiem labumiem, kas viņam no darba atleks, tad arī šie nevar būt runa par to, ka darbs būtu sajūtams kā smags slogs. Bet šis darbs jau ir ar lielu pozitīvu, visai cilvēcei vērtīgu nozīmi.

Varētu uzskaitīt vēl daudzus citus gadījumus, kur pilnīgi nevietā ieskats, ka darbs ir negatīva parādība, bet otrādi, ka darba griba ir dabiska vesela organisma prasība un, kā tādas prasības apmierināšana, darbs sagādā organismam patīkamu pašsajūtu.

Bet, no otras puses, neapšaubāmi, ir neskaitāms daudzums citu gadījumu, kur darba nasta cilvēku smagi nospiež un nu tas uz darbu skatās kā uz neizbēgamu ļaunumu.

Negatīvai attiecībai pret darbu liekas būt divējādas dabas cēloņi: pārmērīgs darba daudzums, kas gulstas uz darba darītāju, tā ka nav samērā ar darītāja enerģiju, un psiholoģiskā attiecība pret darāmo darbu.

Pirmais faktors mainās ar civilizācijas attīstības gaitu. Bez šaubām, bija laiki, kad eksistences cīņa gūlās kā pārmērīga nasta uz cilvēku. Uz šiem laikiem arī attiecināms bauslis "ēd maizi vaiga sviēdros". Bet ar zinātnes un tehnikas uzvaru pār dabas spēkiem eksistencei vajadzīgais cilvēka darba daudzums ir strauji kritis, kas izpaužas mūsu laikmeta sociālajā, ar bezdarbību saistītajā krīzē. Saimnieciskā krīze nav nekas cits kā

cilvēces apmulsums šī jaunā darba un produkcijas samēra priekšā. Tā novēršana ir laika un veselā saprāta jautājums.

Ne mazāk svarīgs ir darba darītāja psiholoģiskais iestatījums pretim darbam. Šajā ziņā pārāk daudz ir grēkojis pēdējais pusgadsimtenis. Nelaimīgās šķiru cīņas mācības, kas aiziet veļu valstībā, vissmagākais mantojums ir tas, ka tā saindējusi cilvēci ar aplamiem uzskatiem par darbu. Tas ir nonievāts un nonicināts. Ar to padarīts lāča pakalpojums tai pašai darba tautai, par kuru šķiru cīņas sludinātāji teicās iestājamies. Tai vietā, kur vajadzētu darbam prasīt vislielākās priekšrocības, lai tam radītu daļu ietvērumu, lai dotu jaukus darba apstākļus, lai darbs būtu pēc iespējas viegls un patikams, lai pati darba izpildīšana būtu baudījums kā vesela cilvēka organiskās prasības apmierināšana, visur sludināja cīņu ar darbu, to attēloja kā smagu jūgu, kā kaut ko tādu, ar ko jācīnās un no kā jābēg. Ar viltu vai nesaprašānu piekabināja darbam, kas ir visaugstākā cilvēka laime, visu to, kas ir pārmērību, nenormālu apstākļu sekas.

Bet, kur tautas organisms nav saindēts ar šīm aplamajām mācībām, redzam pavisam ko citu. Ļoti pamācoša bija zvedru etnogrāfiskā izstāde Rīgā. Tur bija izstādīts arī daudz darba rīku un saimniecības piederumu. Un tie visi izrotāti brīnišķīgiem rakstiem un izdaiļojumiem. Tas liecina, ar kādu mīlestību zvedru tauta ķeras pie darba. Tā pašu darbu mēģina ietvert daiļuma formās, tam apkārt radīt apstākļus, kas to dara tīkamu un pievilcīgu. Tur arī slēpjas šīs tautas augstās kultūras un labklājības cēlonis.

Ne mazāk lielā latviešu tautas darba mīlestība izpaužas citā veidā. To mēs atrodam mūsu tautasdziesmās. Nav tāda ne lauka, ne mājas darba, kas nebūtu apvīts nepārspējami daiļām dziesmām. Tās nevarēja radīt naidis pret darbu. Un šie latviešu tautas spēks un nākotne.

Cilvēces tuvākais lielais uzdevums – pareiza darba organizācija un darba pārveidošana estētiskā baudījumā. Nākotnes bauslis skanēs: “Tu darbu strādāsi priekā!”

UZRUNA
IMATRIKULĀCIJAS
AKTĀ
LATVIJAS
UNIVERSITĀTĒ
1934. gada 15. septembrī

“Universitāte ir augstākā zinātnes un izglītības iestāde valstī. Viņas uzdevumos ietilpst: veicināt zinātnisko pētīšanu un zinātnes izplatīšanu tautā un gatavot Latvijas vajadzībām darbiniekus ar augstāko izglītību.” Tā skan Latvijas Universitātes satversmes pirmais pants. No tā redzams, ka Universitāte ir tautas garīgās dzīves centrs, kurā un ap kuru koncentrējas tās radošie spēki, veidodami jaunas atziņas un veidodami kultūras darbiniekus. Universitāte savukārt smeļ dzīvības spēkus no tautas un saņem līdzekļus savai darbībai no valsts. Universitātes dzīve tik cieši saistīta ar visas valsts dzīvi, ka darbu augstskolā varam sākt, tikai izlūgdamies vispirms Augstākās Varas svētību Latvijai un vienodamies mūsu tautas lūgšanā: “Dievs, svētī Latviju!”

Pārkāpjot augstskolas sliekšni, jūs sākat jaunu savas dzīves cēlienu. Šo pāreju simbolizē gatavības apliecība, ko mēs no jums prasām, kad jūs nākat šurp. Tas nozīmē, ka ar vidusskolas beigšanu sākas patstāvības posms jūsu dzīvē. Varētu jautāt, kāda tad starpība starp vidusskolu un augstskolu: tur jūs guvāt

zināšanas, un šeit jūs gūsit zināšanas. Bērnībā jūs saņēmt gatavus augļus no vecāku rokām. Bet tad jūs sākat vērot, ka šie augļi izaug no jūsu vecāku darba. Pamata un vidusskolā jūs saņēmt zināšanas kā gatavas atziņas, šeit jūs redzēsīt, kā zinātne top. Jūs izprātīsīt, ka no katras atziņas iet bezgalīgs novērojumu un secinājumu pavediens līdz kultūras un cilvēces pirmsākumam, un no katra zinātnes vispēdējā sasnieguma kā izstarojumu viļņi aug jaunu atziņu plūsma vienmēr tālāk, vienmēr dziļāk, vienmēr augstāk. Kā kviešu graudi ir mūžīgās dzīvotgribas, smagā darba, nemitīgās steigas un saules staru iemiesojums, dzīvībā pārvērstie sūrie sviedri, kā dārgakmeņu vērtība ir tik liela tāpēc, ka tie grūti atrodami un ir matērijas vispilnīgākais veidojums, tā vislielākā vērtība, vispilnīgākais daiļums, kāds cilvēka uztverei pieejams, ir zinātnes sasniegumi, kas ir daudzu paaudžu nenogurstošas meklēšanas, neatlaidīga darba augļi. Šeit jūs izprātīsīt, cik daudz šajos sasniegumos ielikts cilvēces labāko dēlu, visaugstākā lidojuma garu, intelektuālās enerģijas, mūžīgās patiesības slāpju, pat ciešanu un savas dzīvības upuru, jo ceļš uz visdziļākajām atziņām ir gājis pār sārtiem un tās uzrakstītas nākamajām paaudzēm sirds asinīm. Šeit jūs pārliecināsit, cik daudz var visai vienkāršās ikdienišķās atziņās slēpties gan radoša gara liesmas, gan meklētāja pārejošo šaubu un neticības, – gan pāri mākoņiem spīdošā prāta asuma. Jums atvērsies acis, lai redzētu, kādam svētumam, kādiem dārgumiem jūs esat dažreiz ar nevērību, varbūt garlaikodamies, gandrīz ar nicināšanu garām gājuši. Jūs nobīsities savas nevērības, un, ja tad tās vietā jūsu sirdis radīsies neliekuļota godbijība pret zinātnes vērtībām, tad jūs būsit cienīgi tapt par tempļa mācekļiem. Tad ne vairs pārbaudījumu izturēšana, ne vairs ieskaitījumu vākšana būs jūsu darbības dzinējspēks, bet jūs neatvairāmi vilks pie sevis augstāko vērtību burvīgais mirdzums, jo zinātnes un mākslas ieguvumi ir lielākais, ko cilvēks sasniedzis; šo ieguvumu dēļ ir laime būt cilvēkam. Un izredzētie no jums tad nojautīs, ka šo vērtību jaunradīšana, kaut ar grūtībām un ciešanām saistīta, dod lielāko svētlaimību, kāda iespējama virs zemes, un paši pieskarsities tai, tapdami par gaismas pils cēlējiem.

Vismazākie notikumi un lietas ap jums taps lieli un neaptverama satura pilni. Dažu burtu sakopojumā izteiktais matemātikas simbols, skatīts tā tapšanas perspektīvā, paliks par apbrīnojamu cilvēka gara spēka un asuma liecinieku. Tilta loks, kam ik dienas, to nevērojot, pāri gājuši, atvērsies pēkšņi kā gadsimtu meklējumu, kā matemātikas, fizikas un celtniecības sakausējuma auglis. Kāds vēstures secinājums saistīsies ar pretrunīgu teoriju idejisko cīņu, kurām ieroči gadu desmitiem meklēti arhīvos, tautas gara mantās, valodā un psiholoģijā. Jums visiem pazīstama hloroforma lietošana narkozei, bet retam varbūt zināms, cik daudz šajā ķīmijas un medicīnas sintēzē, kas novērš miljoniem slimnieku neciešamās sāpes, slēpjas novērojumu, mēģinājumu un kvēlošas mīlestības uz cietēju cilvēci.

Zinātnes gaismā vissīkākās parādības top nozīmes pilnas un radošais gars pilda ar saturu zemi, kas bez tā ir neiztaisīta un tukša. Atklādama dabas likumus, zinātne māca mūs mīlēt šo zemi, visas dzīvības mūžīgo avotu, un pār visām lietām karsti mīlēt mūsu dzimto Latvijas zemi, kas tagad ir mūsu un ko nekad vairs, kamēr pastāvēs debess un zeme, mēs neatdosim citiem.

Un šī zeme, kas tik bagāti sniedz jums savus augļus, prasa no jums, lai jūs to darītu bagātu un daiļu, un krāšņāku par visām citām zemēm. Lai inženieri pārvar atstatumu starp tās malām un arhitekti ceļ saules pilnus namus, lai mehāniķi noņem zemkopim darba pārmērīgo smagumu, un purvi un smiltāji lai pārvērsas ziedošos laukos un dārzos. Jūs gaida pilskalni ar mums vēl nezināmiem stāstiem par pagātņi, no kuras varam smelties dzīves drosmi un gudrību, kā spraužami ceļa stabi nākotnei. Jūs gaida arhīvi, lai jūs tiem ļautu runāt patiesību, ko svešinieki bieži kājām minuši, par to, kādi bijuši mūsu tautas likteņi. Jūs gaida neizsmeļamās tautas gara mantas, ko savācis lielais Burtnieks, kura tēls uz jums šeit noskatās, aicinādams celt gaismā to bagātības. No mazvērtīgās matērijas jums jāmacās darināt lielas vērtības tautas labklājībai. Jums jāmacās vadīt tautas sabiedrisko dzīvi un veidot tās saimniecību. Jums kādreiz būs jāatbild par dārgāko

mantu – tautas veselību un cilvēka dzīvību. Jums būs jāaudzina un jāveido tautas dvēsele un jāprot tajā uzmeklēt un atraisīt spēkus, kas tur slēpjas un ar kuriem tautai veikt savu vēsturisko misiju.

Ja nu tik daudz stāv priekšā darba un tik lieli ir uzdevumi, kas jums šeit veicami, tad dibināti jūs jautāsit, kur tad ņemt spēku šim lielajam darbam? Vēsture rāda, ka tauta dzīvo kultūras dzīvi tik ilgi, kamēr tautā stipri tikumiskie pamati. Tautas likteņus vada tās inteliģence, kuras morāliskais stiprums noteic tautas mūžu un stāvokli citu tautu vidū.

Jums stāsies ceļā vilinoši kārdinājumi gan tukšu izpriecu veidā, aiz kurām slēpjas iekšķīgs nogurums, velti zaudēts laiks, dažreiz salauzta veselība, gan šķietami viegli iegūstamu labumu veidā, aiz kuriem slēpjas vilšanās, negods un izmisums. Jūs sastapsities ar tiem, kas ar zaimojošu smīnu nonicinās sirds un miesas šķīstību un smiesies par ģimenes svētumu; aiz to spožās ārienes slēpjas primitīvais vai pat izvirtušais zvērs.

To visu jūs pārvarēsiet, ja neizlaidīsiet no acīm par jums lūgšanā nogrimušās mātes tēlu un tēva stāvu, kas varbūt darbā salicis, bet augsti paceltu galvu var ikvienam ar lepnumu acīs skatīties, apzinoties, ka viss, kas dzīvē sasniegts, ir godīga darba auglis. Sekojiet tiem, kam sastrādātas rokas ir lielākais lepnums un dzīves vienkāršība – augstākās gara dižciltības izpaudums. Nekad un neviena lai nebūtu starp Latvijas Universitātes audzēkņiem, kam kādreiz būtu jāstājas valsts vai sabiedrības tiesas priekšā par to, ka tas slikti pildījis savu pienākumu.

Meklējiet sevī dievišķīgo dzirksteli, un studijas lai to uzpūš gaišā liesmā. Bet, kas šeit nejustos mājās, kam nepietiek zinātgribas, lai sasniegtu sprauto mērķi, tam lai neapsīkst godaprāts – dot vietu citiem un meklēt citur godīgu darbu un savu dzīves aicinājumu. Jūs iesiet kalnup. Kalni plašai apkārtnē redzami, jo augstāki, jo plašāki. Jūs, nācījas zieds, apzināties, ka no tā, kādi jūs būsit, spriedīs par visu tautu un tās nākotni.

Jums ir pamats ar gaišu pašāvēību raudzīties nākotnē. Cilvēce tikko atraisās no izdzīvotām maldu mācībām, kas bija

novedušas strupceļā. Materiālisma vietā stājas garīgas vērtības, nivelēšanas vietā – vienota tauta. Lielas personības ir tās, kas izved tautu, valsti, cilvēci no strupceļa un briesmām. Jūs zināt, kā nacionālie varoņi modināja mūsu tautu, nacionālie varoņi tai izcīnīja brīvību, nacionālie varoņi tai radīja savu valsti, nacionālie varoņi iztīrīja valsti no zirneķļu tikliem. Šo lielo personību piemērs lai mudina jūs arī tapt par personībām, izveidojot līdz augstākajai pilnībai savus morāliskos un garīgos spēkus. Tēvu zeme gaida, lai jūs šeit audzinātu sevi varoņu garu, lai no jūsu vidus nāktu nacionālie varoņi, kas latviešu vārdu garīgo vērtību ugunīgiem burtiem rakstītu mūžības grāmatā. Ja pilnīgi izpratisim lielo personības nozīmi, pratisim cienīt tās īpatnības un neaizmirsīsim, ka lielā dažādība ir visas tautas kustības un dzīvības sākums, tad nebūs grūti izturēties ar cieņu pret katru godīgu pārliecību un atziņu, kas dzimusi, patiesību meklējot. Tad nebūs grūti vienai organizācijai ar cieņu izturēties pret citām, tām apvienoties kopējam darbam un kopējiem uzdevumiem. Tad nebūs grūti visiem sakust vienā akadēmiskā saimē un pie tam skaistas satiecības, auglīgas sadarbības, smaidošas labvēlības pilnā saimē, lai vēlākajā darbā tautas un valsts druvā arī strādātu tāda pati vienota inteliģences saime, vienota savā starpā, vienota ar visu tautu.

Tā jūs rādīsiet, ka esat izpratuši jaunā un lielā tautas vienības laikmeta garu, kas dzima 15. maijā. Jūs to ieliesiet savās organizācijās, kas, vienotās tautas idejas apdvestas, savstarpējā iecietībā un cieņā strādādamas, atradīs ceļus, kā saskaņot savas tradīcijas ar neapturamo dzīves ritumu.

Progresā impuls meklējams ne tikai dzīvotdzīnā, bet tā dzinējspēks ir vēl lielākā mērā cilvēka tieksme dzīvi celt, darīt to pilnīgāku, darīt to daiļu. Tai lai veltīts viss jūsu brīvais laiks. Daiļuma apdvests lai ir pēc iespējas katrs jūsu solis, lai nebūtu vietas seklajam un neglītajam.

Mūsu zināšanas par cilvēces un tautu likteņiem un to izprašana vēl ir par mazām, lai jau tagad varētu pilnīgi skaidri nosaukt vārdā latviešu tautas vēsturiskos uzdevumus. Bet mēs zinām, ka vēstures ceļi nav akla gadījuma teka. Ja mēs šodien pēc gadsimtu verdzības esam brīva tauta ar savu valsti, mums

dzimst nacionālie varoņi, mēs protam tautas brīvību mīlēt, izkarot un sargāt, kas liecina par lielu tautas dzīvības spēku, tad tas nav nejaušs gadījums. Mēs ejam pretim mūsu tautas vēsturiskā aicinājuma piepildījumam. Mēs to sasniegsim, veidojot līdz pilnībai un ceļot augstumā savu īpatnējo latviešu kultūru, kurai ziedot visus savus spēkus es aicinu jūs līdz ar visu akadēmisko saimi.

Ja tad nu jūs, klusu ciezdami, bet neliekuļoti un no visas sirds solāties karsti mīlēt Latviju un stāvēt par to līdz pēdējam elpas vilcienam, turēt cieņā zinātni un Universitāti un vienmēr sargāt tās godu, glabāt svētus tautas tikumus un sirdsskaidrību, godā turēt darbu un pielikt visas pūles, lai taptu par krietniem pilsoņiem un sava aroda pratējiem, lai varētu visus savus spēkus atdot latviešu kultūras celšanai, tad apsveicu jūs Latvijas Universitātes vārdā kā pilntiesīgus akadēmiskās saimes locekļus un no sirds novēlu jums, mīļie komiltoņi, vislabākās sekmes, visspožākos panākumus jūsu darbā un dzīvē.

Tad liksmi un darba prieka pilni, ar visu kūsājošās jaunības enerģijas sparū stājieties pie darba. Latvijas saulei spīdot un Universitātes himnai skanot, lai sākas jūsu dzīves jaunais un skaistākais cēliens!

IEVADRUNA
LATVIJAS
UNIVERSITĀTES
GADA
SVĒTKOS

1934. gada 28. septembrī

Kad priekš 15 gadiem nepilnu gadu vecā Latvijas valsts stājās pie savas augstskolas dibināšanas, tad šajā solī varēja saskatīt tādu pašu, varbūt vēl lielāku fantastu sapni kā Latvijas nodibināšanā. Daudz bija to, kas šai Latvijas augstskolas idejai neticēja un turēja to par bērnu neprātu. Bet tie, kam bija drosme dibināt patstāvīgo Latviju, pareizi nojauta, ka jaunā valsts var pastāvēt tikai tad, ja tā spējīga radīt savu nacionālo kultūru, kas savukārt 20. gadu simtenī nav iespējama bez savas augstākās zinātnes un izglītības iestādes.

Grūtības, ar kurām bija saistīta Universitātes dibināšana un kuras iedvesa šaubas pat piedzīvojumiem bagātiem zinātniekiem, bija ne tikai materiālas dabas. Ne tikai tas, ka trūka piemērotu telpu, bibliotēku un zinātnisko aparātu, ka bijušās Rīgas politehnikas sienas bija tukšas, radīja bažas, bet vēl lielākā mērā jautājums, kur ņemt dzīvo spēku – zinātniekus, mācību spēkus, jo visiem jau zināms, cik grūti bija latvietim senāk dabūt augstāko izglītību un cik daudz grūtāk tikt pie iespējas zinātniski strādāt. Nedaudzie latviešu zinātnieki bija pie tam izkaisīti pa visām Krievijas malām.

Bet, kā pati augstskolas dibināšanas ideja izauga no tās ierosinātāju ģeniālās nojautas, tā no šīs nojautas radās arī laimīgā vienas vienotās augstskolas ideja, kas Universitātes tapšanā spēlējusi izšķirošo lomu un bez kuras gan jāšaubās, vai būtu sasniegts tas, kas mums šodien ir.

Tā saujiņa zinātnieku, kas, karsta patriotisma pilni, no visām malām steidzās uz dzimteni, kļuva par manāmu kultūras spēku, tika cieši kopā apvienota. Tā būtu pilnīgi nespējīga veikt tai uzliktos ārkārtīgi grūtos uzdevumus, ja būtu sadrumstalota un izšķiesta. Bet, apvienota un vienības gara apdvesta, tā izrādījās par stipru diezgan, lai veiktu lielo darbu. Vieni nesa sev līdzī akadēmiskās tradīcijas, citi – praktiskos piedzīvojumus. Vieni stiprināja nacionālo pašapziņu, citi veica organizācijas darbu. Šī vienības ideja pasargāja Universitāti arī tālākā attīstības gaitā no partiju cīņām un ķildām. Tajā arī meklējama apbrīnojamās vienprātības un viengabalainības sakne, ar kurām Universitāte veikusi savu darbu. Ar to izskaidrojama saskaņa, kas visu laiku valdījusi starp mācību spēkiem un studentiem. Es pat uzdrošinos domāt, ka Universitāte tapa par nacionālās vienības idejas glabātāju un sargu, kad apkārt tai bangoja partiju un dažādu grupu cīņas un ķildas.

Tā izauga Latvijas Universitāte kā vienīgā augstskola pasaulē pēc savu nozarojumu skaita un dažādības. Un šī apvienošanās ideja nesa svētīgus augļus: tā deva pietiekoši stipru zinātnisku kolēģiju, līdz minimumam samazinādama nepieciešamo mācību spēku un zinātnisko institūtu skaitu, kas šķirtās augstskolās var pieaugt līdz apmēriem, kādus nevarētu nest mūsu valsts. Bet šim principam ir arī dziļa idejiska nozīme, ko mēs paši nezin vai jau pietiekoši novērtējam. Ar to es domāju lielo lomu, kāda ir ciešam kontaktam starp tehnisko un humanitāro, reālo un gara zinātņu pārstāvjiem, tās plaisas aizpildīšanā starp materiālo un gara kultūru, kas ir pārdzīvojamās kultūras krīzes cēlonis.

Universitāte, ja tā ir dzīvības spējīga, nevar sastingt pašreizējā stāvoklī. Sekojot zinātnes progresam, tai nemitīgi jāveidojas uz lielāku pilnību. Bet visām pārmaiņām jāpieiet ar lielu uzmanību, lai saudzētu svētīgo vienības principu un

neiznīcinātu tā augļus. Universitāte apzinās, ka, lai gan veikts liels organizācijas darbs un uzceltas pamata sienas, iesākts ražīgais darbs un sasniegti jau manāmi rezultāti, tomēr priekšā stāv vēl lielāks iekšējās izveidošanās darbs.

Dzirdamas balsis, ka Universitāte par daudz izaugusi plašumā. Ja tas tā būtu, tā nav Universitātes vaina, bet to radījuši apstākļi, kas līdz šim valdīja ārpus Universitātes. Lai noskaidrotu Universitātes pareizo apjomu, jānosprauž vispirms valsts izbūves skaidras attīstības līnijas, tad tās varēs nospraust arī Universitāte.

Mēs labi apzināties, ka mums jāiet dziļumā, un Universitātes tuvākā laika pirmais uzdevums ir pildīt izveidotās formas ar ražīgas zinātniskās pētišanas saturu. Jau tagad ar mums rēķinās citu zemju augstskolas. Ar gandarījumu vērojam, ka ne tikai mūsu vecākie kolēģi, kas izauguši svešā paspārnē, ieguvuši sev vietu pasaules zinātnieku rindās, bet tur uzņemti jau arī mūsu audzēkņi. Bet augstskola ir tikai tad savu uzdevumu augstumos, ja tā izaug par lielu visas cilvēces kultūras faktoru. Mums jādod valstij ne tikai apmācīti darbinieki, bet darbinieki ar ierosmi un dziņu uz jaunradišanas darbu, kam nav diezgan turēties tikai līdzšinējā līmenī, bet ir griba un prasme celties un celt visu ap sevi vienmēr augstāk.

Vājas ir arī vēl jaunāko zinātnieku rezerves, kas varētu stāties vietā, vecākiem mācību spēkiem aizejot. Mēs ceram, ka jaunatne turpmāk iedegsies lielākā ideālismā kā līdz šim un pieaugs to skaits, kam nav par grūtu askētisma pilnais ceļš uz zinātnes virsotnēm, jo līdz šim no daudziem aicinātiem par maz vēl bijis izredzēto.

Mēs skatāties ar pašāvēību nākotnē un ceram tās uzdevumus veikt. Lai gan mums līdz ar visu valsti jāpārdzīvo saimnieciskās grūtības, kas nedod iespēju pilnā mērā attīstīt zinātnisko darbu, jo trūkst literatūras un zinātnisko aparātu, nevaram iespiest paši savus zinātniskos darbus, ar kuriem vēl arvien kuplīnām svešu zinātnisko literatūru, tomēr mums uzaust cerība, ka lietderīga valsts līdzekļu kārtošana ļaus valsts vadītājiem nākamībā ieguldīt līdzekļus tur, kur tie nes simtkārtīgus augļus – zinātnē un pareizā izglītībā.

Gaišas cerības mums dod arī apziņa, ka veikts lielais augstskolas organizācijas posms un tai atdotā enerģija turpmāk piederēs zinātnei un audzināšanai. Pieaugot akadēmiski izglītototo darbinieku skaitam un izveidojoties valsts iestādēm, aizvien mazāk paliks arī pienākumu, kas mums tagad pildāmi, bet kas nav mūsu tiešais uzdevums.

Priekš 15 gadiem Baltijas jūras krastā iedegās jauna zinātnes bāka. Tā celta no latviešu neapturamās zinātnes gribas, nemitīgām patiesības slāpēm, karstas tēvu zemes mīlestības un nesatricināmas ticības latviešu tautas vēsturiskajai misijai. Tajā uguni iededza tautas radošais gars. Tās gaisma šķēļ maldu miglu austrumos un rietumos. Tai jātop arvien spožākai, lai rādītu ceļu latviešu tautai uz saulainu nākotni un darītu lielu Latvijas vārdu. Dievs, svētī Latviju!

UZRUNA
UNIVERSITĀTES
SAIMEI
BRĀĻU
KAPOS

1934. gada 18. novembrī

Gadu atpakaļ, kad arhibīskapa tēvs iesvētīja altāri, uz kura šodien atkal deg svētā uguns, viņš runāja par vārdiem: "Novelc savas kurpes, jo tā vieta, kur tu stāvi, ir svēta." Ka šī vieta ir vissvētākā uz Latvijas zemes, to jūtam mēs visi, to jūt ne tikai latvietis, bet arī svešinieks, kurš šurp atnāk, ne katreiz varbūt izprazdams, kāpēc viņu šeit pārņem tik brīnišķīgas jūtas.

Gan runā uz mums pati šī vieta ar savu jaukumu, tās ietērps, ko tai devis mākslinieks, kura radītājs gars dziļumos izpratis, ko slēpj šis priezu kalniņš, bet tas ir tikai svēts trauks, darināts varoņu garam, kas lido šajā vietā.

Šī vieta ir svēta, jo ir liecība par upuri un par brīnumu. Upuris mums iedveš vislielāko godbijību. Upurēt var mantu, spēkus, veselību. Bet lielākais, ko cilvēks var upurēt, ir dzīvība. Upuri var nest par saviem tuviniekiem, bērnu, brāli, vecākiem. Var atdot par tiem dzīvību. Bet upuris ir vēl lielāks, ja atdod sevi par tiem, kas stāv aiz redzamā apvāršņa robežas, ne tikai par tiem, kas šodien dzīvo, bet vēl vairāk par tiem, kas dzīvos nākotnē.

Ja dzīvību atdod mērķim, kas sasniedzams un skaidri redzams, tad tas iedveš apbrīnošanu un godbijību. Bet, ja šo upuri nes tad, kad tas liekas velts un mērķis nesasniedzams, un tas šķiet tikai neprāts, tad mūs pārņem apmulsums un svētas trīsas. Un, kad mēs redzam no šī upura augšāmceļamies veselu tautu un no neprāta izaugam stipru valsti, tad mūsu priekšā stāv brīnums.

Un šodien, kad pagājuši gadi no tā laika, mums top skaidrs, kā varēja notikt neiespējamais. Paaudžu paaudžu ciešanas un asaras, savas šķelšanās dēļ pazemotās tautas aizvainotais lepnums, uz debesīm brēcošās netaisnības asums, savas zemes un brīvības ilgas, viss degošais naidis pret svešo jūgu – tas viss sakusa kopā ar Dieva izredzēto tautas modinātāju saucieniem un sapņiem vienā vienīgā nesalaužamā gribā būt brīviem un pašiem. Un varoņu upuris, kurā izpaudās vienotās nācijas vizuvarētājs spēks, radīja brīnumu.

No tā mēs redzam, cik lielu varu pār vēsturi iegūst tie, kas, sevi skaidri apzinādamies par veselā un nedalāmā, visas tautas nepieciešamo daļu, izjūt, ka nedalīta tauta, kurai ir dēli, kas gatavi upurēt dzīvību, ir mūžīga un nekad nemirst, ka tās atsevišķā locekļa šķietamā nāve ir visa un veselā dzīvība un mūžīgums. Un, kas visas tautas dzīvībai gatavs savu dzīvību labprātīgi upurēt, tas tuvojas visaugstākajai vietai zemes virsū: to apspīd Golgātas mirdzums, kur vienreiz Cilvēks ciezdams atdeva sevi visu cilvēcei un tā tapa Dievs.

Un šeit nu dus tie, kas nāca no visām Latvijas malām, bet vienas idejas apgaroti, lai noliktu savu galvu par savas tautas nākotni. Tāpēc šī vieta ir pilnīgākais tautas vienības simbols un tās lielākā svētnīca.

Svētnīcā mēs nākam, kad mums ir grūti ap sirdi un gribam tur nolikt savu sāpju smagumu. Svētnīcā mēs nākam izsūdzēt savus pārkāpumus un smelties spēkus, lai labotos. Svētnīcā mēs nākam prieka un laimes brīdī, jo pilns dzīvības ir svētnīcas gars.

Kad pēdējo reizi mēs visi kopā bijām šeit, mūsu sirdis bija smagas, jo jutām savu vainu: mēs cietām klusu, redzēdami, ka varoņu svēto upuri kājām min. Mēs klusējām, kad bija jāsauc:

“Rokas nost no mantojuma, kas nav tirgotāju daļa.” Mūsu sirdis toreiz saņņaudzās bažās, ka velts varētu būt upuris, ka mēs nekrietni izšķērdējuši mantojumu.

Bet šodien mēs nākam ar atvieglotām sirdīm un varam teikt dusošajiem varoņiem: “Jūsu gars ir atkal nācis pār jūsu tautas stiprākajiem dēliem un darījis drošu viņu roku, lai izdzītu tirgotājus un nodevējus no nama, kurā bija tautas laimi un valsts stiprumu kaldināt, bet kur sēja naidu un drupināja tautas spēkus un tā kala tautai jaunas važas.” Brīnumdarītājs spēks, kas vieno tautu vienā veselā un nedalāmā organismā, ir atkal rādījis savu varu un atbrīvojis tautas vienības apziņu, ko grauza ķirmji un putināja plēsoņi.

Kā no ļauniem murgiem atmodušies, mēs no jauna pārdzīvojam brīvības rītu un laimīgo sajūtu, ka no bezdibeņa malas mūs atrāva tautas vienības gars, kas mūs šodien aicina uz visiem laikiem salauzt un saberzt, un sadedzināt svētā altāra liesmā visas pēdējās verdzības atliekas: nenovīdību un nesaticību, siko patmilību un mazisko pašlabuma meklēšanu, nevižību pret pienākumu un kūtřumu darbā. Samīti lai top rāpuļi un līdēji, kuru saliektās muguras trīsreiz dienā maina krāsu, un līdz ar viņiem mēlnesības, nodevības un šķelšanās gars. Ja agrā brīvības rīta rožainā migla bija uzlikusi plīvuru mūsu acīm, tad tagad lai ar visu skaidrību un asumu saskatām, ka saticības un vienprātības ceļš ir radīšanas ceļš; diezin vai vēsture neatver mums pēdējo reizi vārtus uz šo ceļu.

Kā mirdzoša pērļu virkne lai apvij vienības gars vistālākos Latvijas novadus un lai nav vairs laucinieku un pilsētnieku, latgaliešu un zemgaļu, bet no zemes arāja līdz zinātnes un mākslas tempļu priesterim ikviens lai jūt, ka viņš ir latvietis, kam savā vietā un darbā veicams liels uzdevums, un ir bez mēra lepns uz to.

Un akadēmiskā jaunatne, kam daudz ir dots un no kā vēl vairāk tiks prasīts, kas meklē patiesību un vadošas zvaigznes savai dzīvei ar nākotnē vērstu skatu, un kas pati ir tautas un valsts nākotne un vistiešākā mantiniece tam, ko mums devis varoņu nopelns, var būt laimīga, šeit redzējama pierādījumu, ka nav robežu tam, ko var vienotās tautas griba, un ka tai tau-

tai, kuras jaunatne izpilda savu pienākumu līdz savas dzīvības upurim, vēsture liek iet augšup pretim nebeidzamai gaismas valstij.

Dusošie varoņi! Jūs darījāt lielu savu tautu, izceldami to no neziņas tumsas un iznīcības bezdibeņa, un likāt atkāpties austrumiem un rietumiem, lai dotu tai ceļu uz mūžīgu plaukšanu un zelšanu. Māte Latvija sniedz jums mūžīgās slavas vainagu. Ziedu un zaļumu vainagu nes jums Latvijas Universitāte par Latvijas un jūsu piemiņas un mūžīgas dzīvības zīmi.

Gadu maiņa ir lielāku laika posmu maiņa. Ar to arī saistās tās īpatnējās jūtas un pārdomas, ar kurām pavadām veco un saņemam jauno gadu. Mēs domājam tad arī vairāk nekā parasti par pašu laiku. No jauna rodas vēlēšanās atminēt vienu no "mūžīgajām mīklām": kas ir laiks. Nav domātāja, filozofa, matemātiķa, fiziķa, kas nebūtu nodarbojies ar šo problēmu. Bet neviens vēl nav pārkodis šo "cietāko no riekstiem", kā to sauc fiziķi.

It sevišķi pēdējo gadu desmitu zinātniskās domas un meklēšanas degpunktā ir atradusies laika problēma, un laika izpratne un tulkojums nekad, kamēr pastāv cilvēce, nav pārdzīvojuši tik radikālu revolūciju kā laika jēdziens relativitātes teorija gaismā. Jaunā izpratne skar ne tikai laiku, bet arī tā nešķiramo mūsu – telpu un līdz ar tiem pašus eksakto zinātņu pamatus. Vesela rinda atziņas it kā nesatricināmo un mūžīgo pamatu guļ drupās, un meklējošā doma gan ar bažām, gan ar cerībām skatīt vēl nezināmas atziņu pasaules raugās pretim jaunai rīta blāzmai.

To, par ko rakstīti sējumi, nevar ne iztirzāt, ne atstāstīt dažās rindiņās vai slejās. Bet brīnišķīga ir pasaule jaunās laika un telpas izpratnes gaismā; bez pārspilējuma saka Hvolsons, ka ģeocentriskās pasaules atvietošana ar heliocentrisko ir samērā niecīga pasaules uztveres pārmaiņa, salīdzinot ar apvērsumu, ko rada relativitātes teorija. Dzejnieki mīl izsaukties dažreiz, "lai apstājas laiks". Mūsu laikmeta fiziķi vēl laiku apturēt nevar, bet viņi jau var pateikt, kas jādara, lai apstātos laiks: jāsasniedz kustības ātrums, kas līdzinātos gaismas izplatīšanās ātrumam, t.i., 300 000 km sekundē.

Runājot par kustēšanās ātrumu, mēs pieskaramies laika jēdzienam no cita viedokļa, pie kam atkal sastopamies ar jauniem iekarojumiem, kas jau atsaucas daudz jūtāmāk uz mūsu reālo dzīvi nekā viena jeb otra jauna teorija par laika izpratni. Mēs redzam nemitīgus pūļņus, nepārtrauktu cīņu, kas bieži saistīta ar dzīvības upuriem, lai sasniegtu viena jeb otra satiksmes līdzekļa lielāku kustēšanās ātrumu. Sasniegumus šajā virzienā parasti sauc par uzvaru pār telpu. Bet telpa un laiks nu reiz ir nešķirami, un uzvara pār telpu ir reizē ieguvums, jo kā citādi nosaukt tehnikas attīstības rezultātus, kas atļauj ceļojumu, kam agrāk vajadzēja 2 dienas, tagad veikt 10 minūtēs. Tas nozīmē, ka zināmā laika sprīdī, teiksim, cilvēka mūžā ir iespējams tik daudz reizes vairāk veikt, padarīt kāda darba, ražot vērtību, gūt jaunu iespaidu, cik reizes mazāk tam visam vajag laika. Cilvēka mūžs var palikt tie paši 70 – 80 gadi, bet, ja šajā laikā var pārdzīvot un veikt caurmērā, pieņemsim, divreiz vairāk kā pirms 100 gadiem, tad tas būtu līdzvērtīgs 140 – 160 gadu garam mūžam, jo pārdzīvotais un veiktais ir laika subjektīvais mērs.

Ikviens, kas jau nodzīvojis garāku mūžu, sajūt, ka ar gadiem "laiks skrej vienmēr ātrāk", t.i., viens gads vīra gados izliekas īsāks kā jaunībā vai bērnībā. Šopenhauers to izskaidro ar to, ka nodzīvotā laika sprīža garums, kā mums tas izliekas, atkarīgs no tā, cik šajā laika sprīdī mums bijis spilgtu, intensīvu pārdzīvojumu. Tā kā bērnībā visi iespāidi ir svaigi un reizē ar to spilgti, tiek pārdzīvoti ļoti dzīvi, tad bērnības gadi ir arī relatīvi ļoti saturīgi, tie tāpēc mums šķiet daudz garāki par

vēlākajiem mūža gadiem. Lai dzīve mums būtu garāka subjektīvajā sajūtā, jāuztur pēc iespējas vairāk svaiguma pārdzīvojumos, jārūpējas, lai tie būtu dziļi, saturīgi, spilgti. Tas ir arī ilgas jaunības noslēpums.

Mainās arī cilvēka attiecība pret laiku atkarībā no viņa kultūras līmeņa. Mazcivilizētās tautas sevišķi augstu laiku nevērtē. Tām vēl nav ne tās nojautas, ne atziņas, ka lietderīga laika izmantošana padara bagātāku dzīvi, vairo tās saturu, resp., paldzina mūžu. Anglosakšu paruna – “laiks ir nauda” – pauž jau par augstu civilizācijas līmeni un reizē arī par lielu dzīvības spēku, aktivitāti, enerģiju. Arī latvietis prot vērtēt laiku, lai gan daļa latviešu ir pārņēmuši no austrumiem nevērību pret laiku. Tas ir liels zaudējums, un nākotnes uzdevumos ir šo kļūdu atkal izlabot un ieaudzināt vēl lielāku cieņu pret laiku.

No laika vērtēšanas atkarājas arī precizitāte laikā. Jo straujāks dzīves temps, jo vairāk šī precizitāte vajadzīga. Kad nebija dzelzceļa un satiksme notika ar zirgiem, varēja nokavēt dilžansa atiešanu arī par kādu pusstundu. Uz vilciena atiešanu jau nevar nokavēt arī vienu minūti. Pie straujā dzīves tempa ne mazāka precizitāte vajadzīga uz katra soļa. Šī lielā precizitāte laikā ir varbūt visstiprākā modernās civilizācijas pazīme, un spējas to viscaur dzīvē sasniegt un stingri ievērot lielā mērā noteic tautas spējas ieņemt augstāku vai zemāku vietu tautu civilizācijas attīstības sacensībā.

Šajā ziņā mums vēl jāpieliek lielas pūles, lai šo precizitāti sevī ieaudzinātu. Lai to sasniegtu, katram vispirms jāpārlicinās, ka šāda precizitāte tiešām vajadzīga. Tā droši vien ne katrs kāda kolektīva loceklis, bez kura, teiksim, nevar iesākties šī kolektīva kopsapulces darbība, ir padomājis par to, ka ar savu nokavēšanos tas svītro no visu citu kolektīva locekļu mūža tik daudz laika, par cik tas nokavējas, jo viņi šo laiku nevar lietderīgi izmantot. Nokavētājs tātd laupa saviem līdzcilvēkiem daļu mūža, kas ir stipri smags noziegums, par visām lietām cieņas trūkums pret līdzcilvēkiem. Neprecizitāte, kas skar arī tikai kādu citu personu, ir pēc būtības tas pats.

Pavisam savāda, varētu teikt, neprecizitātes kultivēšana

novērojama attiecībā uz sanāksmēm, it sevišķi jaunatnes, kurām ir atpūtas, izpriecas, dažreiz arī mākslas baudīšanas raksturs. Noteiktā sākuma laika atlikšana par pusstundu, bieži pat par veselu stundu ir šeit normāla parādība. Dzird pat vēl tādu motivējumu šim mūsu "īpatnības" izpaudumam, it kā šādās reizēs ar vēlāku ierašanos varētu labāk pierādīt savu pieklājības prasānu. Tas nu gan varbūt atbilst hotentotu "smalkajam tonim", bet pie civilizētiem ļaudīm ar to gan savu prestižu nevarēs celt.

Visai liela nozīme ir pareizam laika iedalījumam, kas parasti saistās ar lielākām vai mazākām organizatora spējām. Tās var būt iedzimitas, bet tās var arī attīstīt. Pareizs laika iedalījums dod kā lielu laika ekonomiju, tā lielu enerģijas ietaupījumu.

Laika augstai vērtēšanai, prasmei to pilnīgi un lietderīgi izlietot kā darbam, tā atpūtai un baudai un rūpīgi izkoptai laika precizitātes sajūtai ir tik liela nozīme dzīves veidošanā un arvien lielāku ieguvumu realizēšanas iespējamībā, ka arī mums jāpieliek visas pūles, lai šeit sasniegtu iespējami lielāko pilnību. Jaunais gads lai dod mums arī šajā ziņā jaunus sasniegumus!

1935. gada 1. janvārī

Pasaules karš ir atstājis dziļu saviļņojumu dzīvē, tautu un cilvēku attiecībās. Sākumā domāja, ka tās ir kara sekas. Bet tā ilgstošais raksturs vienmēr vairāk nostiprināja domu, ka pats karš ir bijis kādas vēl dziļākas parādības sekas un, kamēr nav atrasta, noskaidrota un novērsta šī parādība, grūti sagaidīt cilvēces labklājības atjaunošanos un nostiprināšanos.

Liela daļa domātāju ir tanīs ieskatos, ka dažādas krīzes – kā saimnieciskā, parlamentārisma krīze, saspīlētās tautu attiecības – ir lielas visas mūsu kultūras krīzes izpaudums. Runā pat par paša cilvēka krīzi. Parādās grāmatas ar visai drūmiem nosaukumiem un vēl drūmāku saturu. Domas dalās tikai par to, vai šī krīze ir pārejoša, vai arī cilvēce nonākusi strupceļā, no kura izejas nav.

Vesela rinda fakti norāda uz to, ka šīm bažām ir nopietns pamats. Tā redzam vienā pusē tādu lauksaimniecības ražojumu pārpilnību, ka notiek vislielākā apgrēcība – šo produktu iznīcināšana, jo nav patērētāju, otrā pusē – miljonu cilvēku badu; vienā pusē fabrikas preču tik daudz, ka fabrikas jāaptur,

otrā – nespēja iegādāties visnepieciešamākos fabrikātus; vienā pusē – bezdarbs, otrā – strādnieku trūkums lauksaimniecībā; vienā pusē – plaši pieejama izglītība, otrā – tikumības pagrimšana. Uzvara pār telpu un apžilbinoša satiksmes līdzekļu attīstība, tai pretim – tautu norobežošanās un vienmēr lielākas grūtības savstarpējā satiksmē. Ārkārtīgs zinātnes un tehnikas progress un – neticība cilvēkam un dzīvei. Bēgšana no veselīgās lauku dzīves un – izviršana pilsētā. Izsmalcinātā māksla un – tukšums dvēselē. Ērtības un greznums pilsētā – dubļainie ceļi un tumšās telpas laukos.

Nav nozīmes turpināt šo uzskaitījumu rindu. No minētajiem piemēriem jau skaidrs, ka dzīve apdraudēta pašos pamatos. Mēs nevaram aizdarīt acis, lai neredzētu draudošās briesmas, bet mūsu pienākums meklēt ceļus, kā tās novērst. Mēs gan tūlīņ še neatrisināsim tik sarežģītus jautājumus, bet daudz būs sasniegts, ja, atzīdami to nopietnību, kaut cik noskaidrosim to sakarību un atradīsim kaut kādu padomu, kā virzīt mūsu dzīvi tā, lai izvairītos no dzīves un kultūras sabrukuma.

Protests pret pašreizējo kultūras virzienu sevišķi skaidri izpaudās faktā, kas bija minēts laikrakstos pāris gadu atpakaļ saimnieciskās krīzes sākumā. Tika atzīmēta Amerikas strādnieku prasība iznīcināt mašīnas. Varbūt šis ziņojums burtiski neatbilst īstenībai, bet tā parādīšanās presē liecina par ārkārtīgu stāvokļa traģismu. Ne filozofi, ne jaunu teoriju sludinātāji, ne dzīves teorētiķi, bet vienkāršais strādnieks grib iznīcināt mašīnu, kas viņu līdz šim uzturējusi. Tas ir spēcīgs protesta sauciens pret to kultūras virzienu, kas valdīja pēdējos 50 gados.

Strādnieka žests pārsteidz ar savu primitīvo apstākļu uztveri un savu naivumu. Bet šis naivums vēl dod cerību, ka strādnieka secinājums var būt maldīgs. Tādu cerību iznīcina šitiens tieši pa galvu, ko mums dod modernie filozofi, kas savos rakstos izsaka līdzīgas domas un mēģina tās zinātniski pamatot. Kā populārāko no šiem pesimisma praviešiem lai minam Osvaldu Špengleru, kura grāmatas nosaukums “Rietumzemes bojā eja” jau pietiekami izteiksmīgs. Viņš kultūru apskata kā organismu, kam ir bērnība, jaunība, vīra gadi un vecums. Kad

kultūra sevi izdzīvojusi, tā iet bojā. Tā vairs nerada jaunas vērtības, bet tikai atgremo agrāk radītās. Tas, ko tā dod, nav dabisks, bet mākslīgi darināts. Dvēseles vietā strādā smadzenes. Sākas cīņa starp laukiem un pilsētu, kurā vairs nav īstas tautas, bet ir masa bez savas sejas un īpatnības, kādu to izaudzina sensāciju pilnās avīzes. Arvien lielāka top plaisa starp cilvēku un dabu. Bet daba ir stiprāka par cilvēku, cilvēks nevar tapt no tās neatkarīgs, tāpēc neizbēgama cilvēka traģēdija. "Kultūra ar savu mākslotību top būris ar šaurām restēm, kurā tā taisītājam pašam jānosmok." ("Cilvēks un tehnika".)

Vislielākais noliegšanas izpaudums gan ir tā saucamā dekadences jeb pagrimšanas teorija, kas māca, ka cilvēks nav vis augstākā un pilnīgākā būtne, bet ir izvirtis dzīvnieks, kas zaudējis spēju piemēroties apstākļiem, novirzījies no normālās dzīves un attīstības gaitas un izvērties par nezvēru kā pilnīgi nenormāla parādība. Šī pagrimšanas teorija apgalvo, ka cilvēka vēsture ir ceļš no dzīvnieka uz leju. Cilvēks nav vis radības vainagojums, bet ir "zemzvērs". Gars no tā izsūcis visu dzīvības spēku.

Tik dziļā izmisumā redzam kritušus daudzus domātājus, kas, ne jau lai spīdētu ar savu oriģinalitāti, sarakstījuši tik drūmas teorijas, bet gan, neredzēdami izejas no pašreizējā apmulsma.

Jūs jautāsit, kam šeit atstāstīt tādas mācības? Vai arī mēs nonākuši tādā bezizejas stāvoklī? Vai tām ir vispārīga nozīme, vai arī mums ar tām jāreķinās? Te nu es būtu nonācis pie sava priekšlasījuma temata skaidrāka formulējuma: vai mūsu kultūras dzīve arī apdraudēta un, ja tur ir trūkumi, vai tie pārējoši un novēršami, ja tas mūsu spēkos?

Iztirzājot Špenglera Eiropas kultūras bojā ejas pareģojumu, doc. T. Celms savā grāmatā "Tagadnes problēmas" jau pareizi aizrāda uz Špenglera teorijas iekšējo pretrunu, jo tā cilvēku nostāda kā pretstatu dabai, kamēr daba ietver arī pašu cilvēku, cilvēks ir tās daļa. Tāpēc nemaz nevar runāt par plaisu starp cilvēku un dabu.

Tāpat var piezīmēt pie dekadences jeb pagrimšanas teorijas: ja kādam patīk nostādīt sevi zemāk par zvēru, tā ir viņa

personīga lieta. Dzīves apstākļi no tā nekļūst ne labāki, ne sliktāki. Tos šādas teorijas ietekmēt nevar, varbūt vienīgi kādu neirstēniķi iedzīt galīgā pesimismā.

Bet, ja kāds tiešām jūt, ka viņš noguris, ka viņa spēki izsīkuši, ka viņš kultūrai vairs neko nevar dot, vai arī jūt, ka viņš ir tikai plēsonis un to godīgi pasaka, tad mēs varam tikai viņam pateikties par atklātību un brīdinājumu. Mēs zinām, ka ar to mums nav pa ceļam.

Piegriežoties tagad mūsu pašu kultūras dzīvei, ir vispirms jājautā, vai latviešu tautai ir vajadzīgais dzīvības spēks, lai tā spētu ne tikai dzīvot, eksistēt, bet arī darīt jaunradīšanas darbu, radīt kultūras vērtības, bez kā nav attaisnojuma ne tautas eksistencei, ne tās nacionālās valsts pastāvēšanai.

Atbildi dod latviešu vēsture. Lai gan tas, kas zināms par mūsu pagātņi, ļoti nepilnīgs, daudzi fakti sagrozīti un līdz šim vienpusīgi vai nepareizi apgaismoti, tomēr tās ziņas, kas mums ir, liecina par latviešu ārkārtīgu izturību un neapšaubāmi stipru dzīvības spēku. Ja tikai ņem vērā visu to, kas mūsu zemei pāri gājis, tad pat paceļas jautājums, vai tas nav brīnums, ka vēl pastāv latviešu tauta.

Bet tautu var novērtēt, arī pārbaudot, cik veselīgs un izturīgs tās organisms pašreiz. Ja nu ņem vērā, kādu gandrīz pārdabīgu spēku latvieši parādījuši savas neatkarības atjaunošanā, cik ātri sadzijušas cīņā sistās brūces, cik ātri pašu spēkiem atjaunota izpostītā Latvija, tad laikam gan būs lieki šaubīties par tautas dzīvotspēju.

Būtu aplam sekot tiem, kas kādreiz citā zemē, austrumos skandināja par "izkurtējušiem Rietumiem", līdz paši nonāca neredzēta sabrukuma stāvoklī. Man šķiet, ka mēs nebūt nevaram dusēt uz lauriem, un vissliktākais pakalpojums tautai būtu iemidzināt sevi un sabiedrību ar rožainu pašāvēību un to, ka viss labā kārtībā, ka nekas nav jādara, lai novērstu trūkumus, vai pat domāt, ka tādu nemaz nav.

Vispirms nevaram paiet garām apstākļiem un parādībām, kas skar visu pasauli, visas zemes un tautas, tātad arī mūs.

Ja jautāsim jauno paaudzi, kāds ir viņas ticības apliecinājums, kam viņa dzīvo, kas viņai svēts, par ko viņa ar

mieru ciest, kam ziedot savus spēkus, kas viņai pārāks par personīgo labsajūtu, jā, kas viņas laime, tad līdzās tiem, kas varonīgi izcīnījuši Latviju un jaunas dzīves veidošanā nacionālajā valstī atraduši savu dzīves mērķi, daudzi nezinās, ko teikt. Apstākļu bīdīti, bez noteiktas jēgas par to, ko viņi grib, tie kustas līdz dzīves plūsmai ne kā šīs plūsmas vadītāji, bet tās vadīti. Mēs viņos atradisim diezgan daudz dzīves prieka, visā visumā daudz labu īpašību, bet maz vēlēšanās meklēt atbildi uz uzskaitītajiem jautājumiem. Šī jaunatnes daļa ir ne tikai bez ideāliem, bet bez ideālu vajadzības, kas daudz sliktāk.

Bet vai tā tikai šīs jaunatnes vaina? Vai daļa atbildības negulstas arī uz vecāko paaudzi? Ko dabūjusi līdzī jaunā paaudze dzīves ceļā? Pārāk bieži salauztos elkus un sabrukušu gaisa piļu drupas. Jaunatne par daudz redzējusi saburzītas sirdsapziņas, kas netraucē sniegt roku arī ne visai tīrai rokai pretim, saliekt muguru apšaubāmu veikalnieku priekšā, kuriem laba apetīte ātri iedzīvoties un, par visām lietām, stipra griba izvairīties no visa, kas prasa daudz pūliņu un darba.

Liela daļa šo ļaunumu saistās ar lielajām katastrofām, kas gāja pāri Eiropai un jo smagi skāra mūs, atstādama duļķi tautas dvēselē ne tik daudz ar kara šausmām, cik ar drausmīgo aizmugures morālisko indi. Šo apstākļu sekas, kaut smagas, ir pārejošas un ilgstošus satricinājumus tautas dvēselē neradīs. Bet lielu lomu spēlē arī apstākļi, kam tiešs sakars ar vispasaules kultūras krīzi, kas vārda pilnā nozīmē ir krīzes, t.i., lūzuma, virziena maiņas parādības.

Kad parādījās mācība par zemes griešanos, tad jaunās teorijas piekritējus meta cietumā un dedzināja uz sārziem. Kāpēc? Saule taču sildīja tikpat labi pēc jaunās, kā vecās teorijas. Vecā pasaule nevarēja citādi darīt, jo jaunā mācība apdraudēja pašu cilvēku, tā stāvokli pasaules visumā. Līdz tam cilvēks bija pasaules centrā un valdīja pār zemi. Tai apkārt joņoja saule un zvaigznes. Un nu uzreiz jaunā mācība ne tikai cilvēku, bet pašu zemi padarīja par niecīgu putekli kosmosā, pasaules visumā. Šo atstādināšanu no pasaules valdnieka amata cilvēks nevarēja panest un cīnījās ar savas godības laupītājiem ar visiem inkvizīcijas līdzekļiem, pie kā ķeras viss, kas iznīcībai lemts.

Junā mācība uzvarēja, un līdz ar to viss, ko saucam par jaunajiem laikiem. Radās jauni ideāli. Dabas zinātnes attīstās ar žilbinošu ātrumu. Tās top visvarenas un jaunās matemātikas bruņās iekaro vienu dabas novadu pēc otra. Dzimst tehnika un dod cilvēcei neapzināmus labumus, pakļaudama cilvēkam dabas spēkus. Dabzinātnes atsedz mistikas plīvuru vienai parādībai pēc otras. To spožums tik liels, ka liekas, nav nekā, kas tām neiespējams. Par to pētīšanas objektu, priekšmetu kļūst pats cilvēks. To likumiem mēģina pakļaut arī cilvēku kopību, sabiedrību. Liekas tikai laika jautājums, kad vienā matemātiskā formulā varēs ietvert visu kosmosu ar visām tā parādībām un norisēm, visu cilvēces vēsturi un ar vislielāko precizitāti ne tikai izteikt visu esošo, bet arī paredzēt visos sīkumos visu nākošo ne tikai nedzīvajā pasaulē, bet arī dzīvajā. Pašu dzīvību un cilvēka dvēseli turēja par mehānismu, kura atminēšana un salikšana labi pazīstamos vienkāršos faktos likās tikai laika jautājums. Tehnika pārveido cilvēku attiecības. Rodas lielrūpniecība un līdz ar to lielas sociālas pārvērtības. Saimnieciskās attiecības strauji mainās. Rodas smagi sarežģījumi un saimnieciskas krīzes, cīņa pēc tirgiem, asiņaini kari. Mainās valsts iekārta. Brīnišķīgi ātri izaug viena pēc otras dažādas ekonomiskās, saimnieciskās teorijas un to starpā slavenā vēsturiskā materiālisma mācība, kas visu cilvēces vēsturi mēģina izskaidrot ar saimniecisko attiecību veidošanos, ar stiepšanos pēc maizes rieciena, un ražošanā un ražojumu dalīšanā redz visu pasaules mīklu atminējumu. Šī mācība saplūst kopā ar utopiju par sociālā miera cilvēces zelta laikmeta nodibināšanu zemes virsū un top par plašu masu ticību, par jaunu reliģiju. Un šī utopija ir brīnišķīgi skaista. Tās realizēšana sola viscēlāko ideālu un cilvēces sapņu iemiesošanu dzīvē. Tur ir brīvība, vienlīdzība un brālība, tur materiālo labumu pārpilnība visai cilvēcei, visiem pieejamā māksla un daile, vispilnīgākā savas personības izveidošana, darbs tikai kā izprieca, mūžīgs miers cilvēku un tautu starpā.

Un ja nu vakar šī ticība vēl pārvaldīja miljonu ļaužu prātus un bija to vadošā zvaigzne, bet šodien jau sabrukusi pašos pamatos un uz mūžīgiem laikiem, vai tas nav sitiens cilvēcei,

kas nevar paiet bez smagām sekām, bez dziļa visas cilvēces dvēseles satricinājuma, jo nav smagāka pārdzīvojuma kā redzēt drupās to, kam ticējis un kam dzīvojis!

Kāpēc tad tik pēkšņi sabruka šī mācība? Šīs mācības teorētiski laikam nebūtu izdarījuši tik rupju kļūdu, ja mazliet labāk būtu pazinūši dabzinātnes un to attīstības gaitu, uz kurām tie pastāvīgi atsaucas kā uz savas mācības nesatricināmiem pamatiem.

Tad tie zinātu, pa kādām šaurām un stāvām tekām iet zinātne uz patiesības kalngaliem, un zinātu arī, ka, kalnā kāpjot, bieži vien jāiet liku loču tekām un ne vienreiz vien jāapiet kalnam apkārt.

Visiem pazīstama gaismas parādība. Dažs par to daudz nedomā, bet citiem tā ir ciets rieksts, ko kost, it sevišķi fiziķiem. Par to māca liela fizikas nodaļa – optika. Gaismas parādības mērījamas ar visprecīzākajiem instrumentiem. Tās iekļaujas matemātiskās formulās, un šo parādību novadā sasniegts tāds smalkums, ka uz optisko mērījumu pamata nosaka debesu ķermeņu kustības ar sekundes daļu pareizību.

Bet divu gadsimtu laikā ir nomainījies kāds pusducis teoriju par gaismas būtību. Tātad par šo samērā vienkāršo parādību, kas padota pētīšanai visprecīzākajiem instrumentiem un tik daudz pētīta, mēs vēl neesam skaidrībā. Kas tad ir iedoma un apgalvojums, ka kāda sabiedrisko parādību teorija, to parādību, kur pētīšanas objekts, priekšmets ir visu mīklu lielākā mīkla – dzīvā pasaule, pie tam pēdējās sarežģītāko pārstāvju – cilvēku kopība, varētu būt negrozāma patiesība, zinātnes pēdējais vārds? Kas ir tāds apgalvojums: vieglprātība vai stulbums? Es nerunāju par sociālisma pagrimšanas posma izvirtuļiem, kas šo ticību bija pārvērtuši par veikalu, bet par tā ideologiem un teorētiķiem.

Viens no sociālisma lielākajiem ideāliem bija vienlīdzība. No (termodinamikas) fizikas viedokļa vienlīdzība ir nāve. Kustība un līdz ar to dzīvība iespējama tikai tur, kur ir nevienlīdzība. Ūdens var griezt dzirnu ratu tikai, ja ir kritums, siltums tvaika mašīnu – ja ir temperatūras starpība. Termodinamika māca, ka pasaule sastings, kad kosmosā viss izlīdzināsies. Vai

tad nāvi un sastingumu būtu sludinājuši skaistās utopijas pravieši? Apzināti vai neapzināti – jā.

Un kāda likteņa ironija! Tās pašas eksaktās, matemātiskās dabzinātnes, uz kurām tā mīlēja atsaukties materiālisma teorētiķi un kuras tie turēja par savas mācības nesatricināmu klinti, deva iznīcinošu triecienu vēsturiskajam materiālismam, nogāzdamas no patvaldnieka troņa cēlonības principu, pie tam nedzīvajā atomu pasaulē, kas visas matērijas pamats. Tas nozīmē, ka cilvēks vairs nav kā krītošs akmens, bet tas var teikt: “Es gribu, es varu.” Cilvēks atguva gribas brīvību tad, kad sabruka pamati zem kājām šķietami lielākajiem brīvības apustuļiem.

Mans nodoms nav polemizēt ar šīm teorijām. Gribu tikai kā dabzinātnieks teikt tiem, kas mēģina šo liķi atdzīvināt: uz mums vairs neatsaucieties! Un atzīmēt, ka materiālisma sabrukums ir radījis lielu robu plašu ļaužu masu dvēselē, kurām atņemtī ideāli un ticība. Tam nevar paiet garām, kad runājam par kultūras krīzi un tās cēloņiem. Tā ir vispasaules mēroga parādība un skar arī mūs, kaut mazāk kā lielās industrijas, rūpniecības zemes.

Bet ar vēsturiskā materiālisma noiešanu no skatuves un sociālisma ideoloģijas sabrukumu nebūt nav izzudušas tautā ļaunās parādības, ko šī mācība izsaukusi un kas praktiski izjūtamās mūsu dzīvē. Tās ir briesmīgā šķiru cīņas inde un astotais nāves grēks, un vissmagākais – apgrēcība pret darbu.

Tikai tagad, kad jau drusciņ esam atpūtušies no savstarpējās apkaršanas trokšņa, sākam nojaust, cik lielu postu tautai nodarījusi šķiru cīņas mācība, ne tikai sastindzinādama tautas gribu, saimniecisko aktivitāti, bet nostādīdama tautas daļas vienu pret otru ienaidnieku lomā. Vai var vēl ko stulbāku iedomāties kā viena organisma locekļu cīņu savā starpā saskaņotas sadarbības vietā. Šī naida un neuzticības inde nebūt nav tik ātri likvidējama, pārvarama tautas organismā. Vajadzēs daudz laika, lai vārdi “vienotā tauta” būtu ne tikai uz lūpām, bet arī visu sirdīs.

Bet še tad arī ir darba lauks jaunas ideoloģijas veidošanai par vienmērīgu tautas organisma locekļu saskaņotu sadarbību, kas dotu vislielākos sasniegumus kultūras darbā.

Varbūt vissmagākais mirušā sociālisma mantojums ir darba nozaimošana, ko tas visiem spēkiem mēģināja iepotēt tautai un kas tam par nožēlošanu lielā mērā izdevies. Darba mīlestība, kas ir latvieša vislielākais spēks, kas ir priekšnosacījums, lai tauta būtu kultūras spējīga, kas senāk latvietim ārpus Latvijas atvēra visas durvis, ir stipri cietusi no nemitīgās darba nomelošanas gan zem izmantoto aizstāvēšanas, gan izsūcēju un apspiedēju apkarošanas segas. Ir jau saprotams, ka sociālisms, sludinot darba mīlestību, nevarētu panākt savus nolūkus: ja visi ar prieku un apzinīgi strādātu, tad visiem klātos labi, nebūtu neapmierināto, un kā lai bez tiem iztaisa revolūciju? Un šeit atkal viens cēls mērķis un liels uzdevums: atjaunot latvietī pilnā mērā darba gribu, darba prieku un darba prasmi.

Ar bēgšanu no darba saistīta bēgšana no laukiem uz šķietami vieglo dzīvi pilsētā, kas apdraud tautu pašos pamatos. Par to daudz runāts, bet ne katreiz par to pasaka visu. Daudziem nav skaidrs, vai tas tiešām tāds ļaunums. Pilsētas pastāvējušas visos laikos, un lielākas nekā mūsu!

Izrādās, ka pilsētas iedzīvotāji 3 – 4 paaudzēs izdzimst un, ja nepieplūstu jauni spēki no laukiem, pilsētas izmirtu. Ja ieskatāmies dziļāk pilsētas dzīvē, top skaidrs, ka tas citādi nevar būt. Salīdzināsim, piemēram, fiziskā darba strādnieku pilsētā un laukos. Fabrikas strādnieks pie mašīnas ievingrinājies nelielā skaitā kustību, ko izpilda apbrīnojami veikli. Bet tas ir arī viss viņa darba saturs. Mazliet uzmanības, un nekāda cita darba prātam un visām citām spējām. Izņemot minētās kustības, nevajag ne mazākās izdomas, nekādas atjautības, nekādas piemērošanās apstākļiem, nekādas cīņas. Liekas ir kombinācijas par apstākļu labāku izmantošanu. Nav jaunradīšanas prieka, nav uzvaras prieka par pārvarētiem šķēršļiem, par sev pakļautiem spēkiem. Nevajag apkārtnes un dabas pazišanas, nav jāattīsta novērošanas spējas. Bērniem nav jāpiesavinās vecāku gudrība. Vecāku autoritāte zūd, bērni piegriež mazu vērību vecāku dotajai tikumības mācībai. Grimst morāliskie pamati, un lielpilsētas kārdinājumi velk tikumiski vieglo pilsētas jaunatni dibenā. Bet tikumiskā pagrīšana nozīmē arī bioloģisko grimšanu, t.i., ved uz iznīcību.

Vēl atgriezšos pie darba prieka. Visus, kam jāpelna maize, var iedalīt divās grupās. Vieni strādā, lai gūtu peļņu. Pats darbs tos nevaldzina un dzīvi atstāj tukšu. Par savu darbu tie pērk saturu dzīvei. Citi strādā arī peļņas dēļ, bet tiem pats darbs jau dod saturu un prieku dzīvei. Ilgstošas labklājības, zelta laikmeta, zemes paradīzes mīkla ir šāda: radīt tādus apstākļus, lai ikviena dzīves saturs būtu viņa darba prieks.

Ja tad nu pilsētā, kur apkārt tikai akmens, tikai cilvēku roku darinātais, visur "cilvēciskais, par daudz cilvēciskais", kur aiz mūriem vairs neredz Dieva, cilvēks nodarbina tikai kādus 10% savu spēju, bet viss pārējais stāv dīkā, – vai tad brīnums, ka cilvēks paliek nevarīgs un izdzimst.

Tāpēc pilsēta pastāv tikai no tā, ko dod lauki. Ja lauku iedzīvotāju pārpilnība, daļa var iet uz pilsētu. Bet tautai jāzina, ka, atdodot savus dēlus un meitas pilsētai, tie jāupurē, kā, piemēram, labākie dēli jāupurē karā. Pilsēta tāpat ir regulators, kas novērš iedzīvotāju pārmērīgu pieaugumu. Bet tur, kur pieaugums pats nepietiekams, kā, piemēram, pašreiz Vidzemē, pilsēta ir tautas iznīcinātāja.

Iet mazākās pretestības ceļu ir cilvēci. Ir saprotams, ja šo ceļu iet tie, kas neapzinās savu soļu nozīmi ārpus savām šaurajām personiskajām interesēm. Bet mēs redzam bēgam no laukiem uz pilsētu arī inteliģenci, kas var saprast un kam jāsaprot sava loma visas tautas dzīvē. Viens no svarīgākajiem iemesliem – it kā garīgās dzīves tukšums aiz inteliģences trūkuma laukos. Un te nu ir tas burvju riņķis, no kura netiek laukā: laukos nav inteliģences tāpēc, ka tā bēg projām, un tā bēg projām tāpēc, ka nav inteliģences.

Taisnība, ka inteliģents jūtas vientuļš, ja nav, ar ko apmainīt domas, kam paprasīt padomu. Bet tas nav galvenais. Bieži redzam jaunatni pat ar nobeigtu augstskolas izglītību, kas vairās no vienkāršiem ļaudīm, viņiem tie par rupjiem. Man nu gan jāsaka, jo dziļāk kāds izglītots, jo lielākas tā zināšanas par cilvēku, dzīvi un dabu, jo drīzāk viņš sapratīs visvienkāršāko lauku cilvēku un atradīs kopīgas intereses. Lai Dievs dod katram pilsētas inteliģentam, dažreiz augsta amata vīram, būt tādām džentlmenim, ar tik daudz goda prā-

ta, smalkjūtības un dzīves gudrības, kāds ir mūsu vecākās paaudzes laucinieks.

Bēgšanā uz pilsētu var saskatīt arī kādu citu parādību: latvietis tiecas pārvērsties par pūļa cilvēku. Nav daudz tautu, kas dzīvo kā viensētnieki. Citas arī laukos dzīvo ciemos un sādžās. Tur iela ar tās troksni ir izpriecas vieta un garīgās dzīves centrs. Tādu pašu lomu spēlē austrumu tautām tirgus. Latvietis nekad nav bijis pūļa un bara cilvēks. Savrupība tam dārgi maksājusi, tā noveda pie sadrumstalotības, un sadrumstaloto tautu bija viegli pakļaut svešai varai. Simts parlamenta deputātu un trīsdesmit politisko partiju arī ir fakts, kas izaudzis no latvieša savrupības un tam dārgi maksājis.

Bet savrupībā meklējamas arī saknes augsti vērtējamām latvieša īpašībām. Latvieša viensētnieka dzimta, kāda līdumnieka pēcnācēja, ir paaudžu paaudzēs veidojusi savu dzīvi ar lielu patstāvību. Līdumnieks stāv viens pretim dabai, var rēķināties tikai ar saviem spēkiem. Viņam jāiegūst pašam zināšanas par dabu, lauksaimniecību, lopkopību, būvniecību, dārzniecību. Tam jābūt savas ģimenes ārstam, savu kustoņu veterinārārstam, meteorologam un tautsaimniekam. Un šeit slēpjas iemesls latvieša dabas dziļumam, viņa dabas un cilvēka dvēseles izprašanas spējai, kas cita starpā izpaužas brīnišķīgi asi un skaidri formulētos novērojumos tautas dziesmās. Tur meklējams latvieša gara dāvanu cēlonis, un ar lielu drošību var paredzēt, ka gara vērtību radišanā latvietis visdrīzāk gūs panākumus dabzinātnēs un cilvēka dvēseles dziļumu izprašanā, vai nu tas izpaustos mākslas darbos vai zinātniskos pētījumos. Bet daudz vēl latvietim būs jāstrādā, lai pārvaldītu sabiedriskās parādības, socioloģiju, tautsaimniecību, vēsturi. Spilgts piemērs mūsu pirmais mēģinājums radīt valsts iekārtu, kas ne aiz ļaunprātības neizdevās. Domāts bija labi. Bet par visu jāmaksā skolas nauda, arī par atziņu, ka konstitūciju nevar pirkt gatavu apģērbu veikalā.

Viensētnieka dzīve izaudzināja latvietī patstāvību un uzņēmību, kas tagad stipri notrulinātas. Paša laimes kalšanas vietā stājas vietu meklēšana, t. i., aiziešana svešā kalpībā, lai rūpes par savu likteni uzliktu kādam citam, vislabāk valstij.

Kalpošana valstij augsti vērtējama, bet, ja tā pārvēršas kalpošanā tikai sev pašam, tā ir vergu gara izpaudums.

Atgriežoties pie lauku dzīves tukšuma vai satura, aizrādišu, ka laika kavēšana un izpriecas lielā pūli ir pretrunā ar latvieša noslēgtību, klusā vērotāja un dabas mīlētāja raksturu. Pūļa troksnis pa daļai ienests no austrumiem, pa daļai mītiņu runātāju izaudzināts, pa daļai pilsētas sekluma izperināts, kas ar troksni grib noslēpt satura trūkumu. Šajā ziņā pūļa briesmas, kas draud aprakt īpatnējo un radošo, kas tautas dvēseli padara seklu un prātu paviršu, ir ļoti nopietnas. Kad ievaicājos jaunatnei, vai viņa pavada laiku, piemēram, nelielā sabiedrībā, apspriežot kādu jautājumu, pārrunājot kādu jaunu literatūras darbu, mākslas vienu vai otru novirzienu, kādu sabiedrisko jautājumu, tā parasti no noteiktas atbildes izvairās. Skaidri jūtams, ka tā sirsnīgā strīdēšanās, kurā briest doma, slīpējas atjautība, rodas jauni ierosinājumi un pamudinājumi papildināt savas zināšanas, kaut ko izlasīt, lai citu reizi savu pretinieku atspēkotu, jā, pat lai šādā gara turnīrā iekarotu kādas dāmas sirdi – viss tas, par ko mums paliek visjaukākās atmiņas, ir izbalējis jeb pavisam izzudis. Tāpēc sargāsim lielo, dziļo, skaisto radošo klusumu no pūļa trokšņa.

Varētu mani pārprast, it kā es noliegtu katru sanāksmi. Svētki un godības vienmēr bijuši un būs. Tiem noteikts mērķis un saturs. Tie vajadzīgi, lai vienotu tautu, tiem var būt lieli valstiski un kulturāli uzdevumi. Tie var norītēt lielā pacilātībā un atstāt dziļas un auglīgas sekas ilgam laikam. Es runāju par dzīves satura meklēšanu seklajā pūļa troksnī.

Ja inteliģents, nonācis laukos, mana, ka viņu tur nesaprot, it sevišķi augstāko kultūras sasniegumu novadā, kuru izprašanai vajag zināmas attīstības un zināšanu, tad rodas trīs iespējamības. Pirmā – inteliģents bēg projām. Tad viņš ir gļēvulis un nav cienīgs upuru, ko nesuši tie, no kuriem viņš bēg, lai dotu viņam izglītību. Otri paši nolaižas dibenā. Viņi nemēģina ar pētīšanu, domāšanu, literatūru, sarakstīšanos ar darba biedriem uzturēt sevī garīgo interešu uguni, bet noslikst mietpilsonībā, kūtrumā, kāršu spēlē, dzeršanā. Tie ir nožēlojami. Un ir vēl trešie, kas savu apkārtni, ja tā garīgi zemāka, ceļ uz

augšu sev līdzās. Tie ir īstie tās skaistās pirmās latviešu inteliģences cienīgie pēcnācēji, kas savu izglītību ieguva ar ārkārtīgām grūtībām un visu sevi atdeva sabiedriskajam darbam. Viņi ir ne mazākā mērā varoņi kā tie, kas galvu nolika par Latvijas neatkarību. Viņiem pieder vēsture un mūžība.

Būtu aplam noliegt, ka mūsu Latvijā ir novadi, kas tik tumši, ka tiešām grūts tur inteliģenta darbs. Tā veikšanai vajadzīga ne tikai izturība, bet varonība. Lai tad jaunatne, kas sapņo par varoņdarbiem, nesaka, ka nav, kur parādīt varoņu garu. Varoņdarbiem vieta ir vienmēr. Un būt par ilgstoši degošu lāpu tumsā ir lielāks varoņdarbs kā aizrautības mirkli atdot dzīvību.

Esmu daudz rūgtu vārdu teicis tiem, kas bēg no laukiem. Bet pienākumi nevar būt tikai vienai pusei. Vai laucinieki būtu izpildījuši vienmēr savus pienākumus pret tiem darbiniekiem, kas tiem vajadzīgi? Esmu dzirdējis no daudziem augstskolu beigušajiem, kas ar sajūsmu stājušies laukos skolotāja, ārsta, mācītāja vai citā darbā, par tik sliktu saņemšanu, ka viņiem ar mazajiem piedzīvojumiem un vēl neizkopto dzīves mākslu sajūsma par daudz ātri pārgājusi. Vainojami še ne vietām grūtie dzīves apstākļi, ko nevar īsā laikā novērst, bet apkārtnes noskaņojums pret jauno darbinieku. Un bieži šajā noskaņojumā izpaužas viena no visnejaukākajām verdzības atliekām latvieša dabā: ja kāds izrādās garīgā ziņā par citiem pārāks jeb ja tas savā dzīvē, citādi nevainojamā, vai uzskatos nepielaikojas visiem citiem, tad to vajā un nicina.

Laikam neviens vārds nav pašreiz tik daudz lietots kā "vienība, vienotība, apvienoties". Tie ir lieli un skaisti vārdi. Lieli un skaisti tāpēc, ka izteic skaistāko latviešu vēstures brīžu būtību, jo vienotā tauta izkaroja Latviju, vienota tā nodibināja savu valsti, vienota tā atjaunojās. Bet lieli un skaisti tie vēl vairāk tāpēc, ka tajos slēpjas secinājumi un prasības, par kurām, šos vārdus bez pārdomām minot, pat nenojauš. Ar to, ka izbeigta šķelšanās partijās un to naidis, ka apturēta valsts gremdētāja un spēku skaldītāja savstarpējā apkarošanās un cīņa, ar to, ka kopējus mērķus tagad uzstāda plašas, masas, ar šo apvienošanos plašumā, kā saka, horizontālajā plāksnē,

sperts tikai pirmais solis. Daudz dziļāka apvienošanās stāv mums priekšā. Tā būtu kā liela koka augums, kam saknes cieši saistītas ar celmu un celms ar kroni, kur katram zariņam, katrai lapiņai sava vieta un savs atbildīgais pienākums, kur nav nekā lieka un visu daļu darbība ir saskaņota un līdzsvarota, nekas nav pazemots un nekas nav kungs pār citiem. Un tāda vienības sajūta, kad katrs nojauš savu īsto vietu kopējā darbā, ir tautas dvēseliskais organiskais dzīves spēks. Šī sajūta, ko visiem spēkiem mēģināja iznīcināt internacionālā šķiru cīņas mācība, aug pamazām un rūpīgi kopjama. Tanī slēpjas visa tautas un nacionālās valsts nākotne, jo tā noteic, vai tauta ir nācija, vai tā ir vēsturisks faktors, ar ko rēķināsies citas tautas un valstis, jeb tas, kas sevi sauc par tautu, ir masa bez dvēseles, ko vieno tikai kopīgā valoda un varbūt kopīgā dzīves vieta. Šīs organiskās vienotības izkopšana ir nacionālās valsts izveidošanās saturs.

Nav īsti vietā šeit stāstīt dažādas fantāzijas. Bet bez fantāzijas nevar ne dzīvot, ne veidot nākotni. Atļaujiet man arī mazliet pafantazēt par lauku un pilsētas iespējamām attiecībām nākotnē. Pilsēta ir daudzu ļaužu dzīves koncentrēšana uz neliela laukuma, lai mazāks būtu atstatums starp cilvēku dzīves vietām, kam darbs veicams kopā. Kopīgais darbs ir valsts iestādēs, lielās fabrikās, ostās, satiksmes mezglos, mācību iestādēs, centrālos tirdzniecības uzņēmumos. To darbinieku apgādāšanai ar visu nepieciešamo atkal vajadzīgi transporta līdzekļi, tirdzniecības uzņēmumi un viss tehniskais aparāts, bez kura modernā pilsēta nevar pastāvēt, ar saviem darbiniekiem, kam pievienojas mākslinieki, izprieču darbinieki un beidzot dažādie parazīti. Pilsēta liekas nepieciešama, un, kultūrai attīstoties, tā strauji aug līdz milzīgam apmēram.

Bet līdztekus pilsētu augšanai aug sasniegumi zinātnē un tehnikā. Sekodama kādai augstākai pavēlei, cilvēce nemitīgi meklē jaunus ceļus telpas, atstatuma pārvarēšanai. Šī dziņa samērā jauna, jo gadu tūkstošus satiksmes līdzekļi maz mainījušies. Tie bija cilvēku kājas, ratos iejūgtais vai apseglotais dzīvnieks, laiva, buru kuģis. Pēdējā gadu šimtenī, it īpaši pēdējos gadu desmitos viss mainās ar gluži reibinošu ātrumu: rodas dzelzceļi, tvaikoņi, automobiļi, gaisa satiksme ar arvien

pieaugošiem ātruma sasniegumiem. Šajā vienmēr lielāka ātruma meklēšanā, kas maksā daudz labprātīgi ziedotu dzīvību, ir kāda mūsu laikmeta neatvairāma liktenīga dziņa, ko cilvēks nevar nepildīt, kam nevar nenest upurus. Tiešiem satiksmes līdzekļiem pievienojas telegrāfs, telefons, radiofons, televīzija, savā ziņā dienas prese, kas dažas stundas pēc notikuma dod tā aprakstu un attēlu.

Ja nu pilsētas jēga ir atstatuma saīsināšana un jaunie satiksmes apstākļi atstatumu iznīcina, kam vēl vajadzīga pilsēta? Kā dzīves vietu sablīvējums tā nākotnē atkrīt. Paliktu dažu darba vietu koncentrācija, kas samazinātos līdz minimumam, it sevišķi decentralizējot rūpniecību, ko atļauj elektriskā enerģija. Atkristu vajadzība arī tiem, kas pilsētā strādā, visu dienu pavadīt mākslīgi darinātos apstākļos. Pārējo laiku varētu pavadīt laukos, uzturoties tur ne tikai atpūtai, bet arī sistematiski strādājot. Ar to cilvēce atjaunotu līdzsvaru garīgo un fizisko spēku nodarbinātībā, uzturot visu laiku sakarus ar dabu. Dārzu pilsētu izcelšanās lielpilsētu apkārtne ir it kā pirmais solis pārejai šajā stāvoklī.

Vai nu šie sapņi piepildīsies vai ne, nekavējoši jāķeras pie lauku izbūves. Ja pašreizējais kultūras attīstības novirziens ved strupceļā, tad nevis materiālās kultūras uzplaukuma un tehnikas pārmērīgas attīstības pēc, bet gan tāpēc, ka pēdējos 50 gados tehnika kalpo gandrīz vienīgi pilsētai, bet lauki atstāti novārtā. Bez šaubām, lielo lauku platību izkopšana nesalīdzināmi grūtāks uzdevums kā pilsētas apgādāšana ar visām dzīves ērtībām. Bet arī tehnikas līdzekļi šodien nesalīdzināmi lielāki kā senāk, un lielajās rūpniecības zemēs neatrisināmais bezdarba jautājums nepārprotami liek virzīt darba roku pārākumu uz laukiem, piemēram, pie ceļu izbūves sabiedrisko darbu kārtībā. Un ceļi ir dzīves artērijas, bez kurām laukos nevar uzplaukt kultūras dzīve pilnos apmēros.

Tehnikas vienpusīgais novirziens aizkavējis lauku būvniecības, celtniecības izveidošanu. Pārāk maz darīts, lai lauku ēku, it īpaši dzīvojamo, būvi padarītu lētu, lai šīs celtnes būtu daiļas, praktiskas, higiēniskas. Te nu neizsmeļams darba lauks arhitektiem, jo viensētņieku ēku nogrupējumi skaistajā

Lavijas dabā ar savām īpatnībām dod iespēju veidot estētiskā ziņā bezgalīgu skaitu dažādu atrisinājumu un beidzot arī radīt savu nacionālo arhitektūru.

Neizmantotā enerģija tuvējos strautos gaida, lai tehnika sauktu to kalpot cilvēkam un dot lauku sētai tādus pašus ūdensvadus, elektrisko gaismu un citas ērtības, kādas bauda pilsēta. Lauksaimniecības mehanizācija līdz šim veidojusies, tikai piemērodamās lielsaimniecībai. Jaunus uzdevumus uzstāda mazsaimniecības un mūsu agrārā reforma, ar ko konstruktora darbs top par nacionālās kultūras cēlēja darbu.

Es atkārtoju šeit bieži minētu lietu, lai vēlreiz rādītu, cik lielu uzdevumu pilns var būt inteliģenta darbs kurā katrā mūsu zemes stūrītī un cik nedibināts pārmetums dzīvei par tukšumu, ja vien tās saturu nemeklē izdzīvē, kas visur noved pie sabrukuma. Kas sūdzas par dzīves tukšumu, tas apliecina savu iekšķīgo tukšumu.

Mēs nesam pasauli katrs pats sevī, un tā ir tāda, kādu mēs to uzceļam. Dienā mēs pārdzīvojam simtiem notikumu, kuru lielāko daļu neievērojam. Bet šie fakti, mākslinieka, piemēram, liela rakstnieka, uztverti un mākslas darbā attēloti, iegūst zīmīgu un lielu saturu. Mēs tad nu atrodam tik daudz saistoša un skaista, ka brīnāmies, kā mēs paši to agrāk nepamanījām. Tāpat zinātnieks, pieiedams no sava viedokļa visai sīkām lietām un parādībām, atrod tur veselas citiem apslēptas pasaules ar brīnišķīgām sakarībām. Notikumi cita cilvēka dzīvē vienu atstāj aukstu, otrā, smalkjūtīgā, rada dziļu savijojumu.

Tāpat ne ārējā pasaule dara mūsu dzīvi spilgtu vai pelēku, nabadzīgu vai bagātu, satura pilnu vai tukšu, bet no paša cilvēka iekšķīgā satura un no pieejas lietām un notikumiem atkarājas, kāda ir mūsu apkārtnē. Ko mēs tanī ieliekam ar savas dvēseles bagātību, to tā mums atdod. Mēs ceļam paši savu pasauli, un, lai tā būtu spožuma pilna, jāizveido mūsu iekšējais "es", jātop par personībām. Jāizaudzina cieņa pret cilvēku, pret dzīvi, pret tēvijū.

Vecajā pasaulē cilvēka stāvoklis bija augsts, jo dievus darināja pēc cilvēka sejas un līdzības. Viduslaikos, kad valdīja

baznīca un mistika, miesīgais cilvēks bija pazemots, bet dvēsele varēja gūt nemirstību, un cilvēks un zeme, pa kuru tas staigāja, bija pasaules centrā. Jaunie laiki padarīja zemi par putekli pasaules visumā. Materiālisms beidzot pataisīja pašu cilvēka dvēseli par mehānismu un cilvēka personību pielīdzināja nullei, vērā ņemdams tikai cilvēku skaitu, neatstādams tiem savas sejas, tā ka tos varētu apzīmēt vienkārši numuriem.

Šodien dabzinātnes, kas kādreiz cilvēku it kā nocēla no troņa, ir viņu uzcēlušas vēl neredzētā augstumā. Astronomijas, fizikas un ķīmijas rīcībā pašreiz ir līdzekļi, lai izpētītu izplatījumu tik tālu, cik tālu 4000 miljonu gadus var aizskriet gaisma, kas izplatās ar 300 000 kilometru ātrumu vienā sekundē. Visi debesu ķermeņi sastāda apmēram 80 000 miljonu zvaigznāju, tādu kā Piena ceļš, kuram pieder mūsu Saule ar zemi. Šie debesu ķermeņi ir izsvērti, tiem noteikts ķīmiskais sastāvs un izmērīta temperatūra, un zināmas to kustības.

Lai kādā šī kosmosa vietā varētu pastāvēt dzīvība, vajadzīga gluži noteiktu apstākļu sakrišana. Tā, vajadzīgs, lai temperatūra, kas visumā svārstās no -273°C līdz $40\,000\,000^{\circ}\text{C}$, mainītos šajā vietā tikai dažu desmitu grādu robežās, lai šeit būtu brīvs skābeklis, lai būtu dzīvībai vajadzīgie ķīmiskie savienojumi.

Varbūtība, ka visā kosmosā vēl kaut kur varētu būt tik brīnišķīga visu šo apstākļu sagādīšanās, kā tas ir uz zemes, ir tik niecīga, ka mūsdienu lielākie astronomi domā zemi esam vienīgo vietu, kur var dzīvot cilvēks.

Tā mūsu zeme, ne vairs uz naivo priekšstatu un ticējumu pamata, bet ar matemātisko dabzinātņu varu celta godā starp visām saulēm un zvaigznēm. Uz šīs zemes pastāv dzīvība, kuras loma pašā zemes veidošanā vēl nav pietiekami novērtēta un kura ir visu pasaules mīklu vislielākā mīkla. Tās priekšā zinātne vēl stāv bezspēcīga, gan reizēm nolaidzama rokas, gan atkal ar ārkārtīgu enerģiju un neatlaidību uzbrukdama tās noslēpumiem un lēnām tiem tuvodamās, gan bez drošas pārliecības to sasniegt, bet tomēr nezaudēdama cerību.

Viena no dzīvības īpatnībām ir spēja nākamās paaudzes saistīt ar visu, kas bijis, un tā nest pretim nākotnei visu pagātņi. Dzīvās būtnes organismā un dvēselē ierakstīts viss, ko ne-

mitīgais dzīvības plūdums pieredzējis, ko uzvarējis un zaudējis, ko cietis, milējis un nīdis no tā brīža, kad tapa dzīvā šūniņa, līdz šīs dienas zemes valdniekam cilvēkam. Šajā mūžīgajā plūsmā katrā locekli visa iepriekšējā saturs, visu laiku vēsture. Jaunās būtnes tapšanas mirklī ietverts no mūžības ilgstošais laiks, un tas nes sevī visu nākotni. Ārpus dzīvības tā nekur nav. Kas neatstāj pēcnācēju, tas atrauj no mūžības ritināmo pavedienu un atsakās no nākotnes. Dzīvība iemiesojas organismos. Organisms ir nedalāms. Un tauta arī ir organisms. Tāpēc tauta ir nedalāma. Ja to daļa, tai jāiet bojā, kā iet bojā dzīva būtne, ja to sacērt gabalos. Dzīvā būtnē, kas augstāka par pirmatnējo šūniņu, katram loceklim savs uzdevums. Tā arī tautai jāsadala savā starpā visi darbi, ja tā negrib atgriezties pirmatnējā mežonīgajā stāvoklī. Kārtība, kā sadalīti tautas pienākumi, ir valsts.

Šī kārtība katrai tautai jāatrod sava, to nevar aizņemt no citiem un tā nevar arī būt visām tautām viena. Tikai tās tautas ieiet vēsturē, kas spējīgas savu kārtību radīt. Bez tās tauta nevar teikt cilvēcei to, kā dēļ viņa aicināta uz vēstures skatuves, ko tikai viņa un neviens cits cilvēcei var dot, tāpat kā ko jaunu var teikt tikai cilvēks, kam ir savas domas un jūtas.

Vai tik maza tauta, par kādu mēs sevi dažreiz turam, var ko tādu veikt, kam būtu paliekama nozīme cilvēces dzīvē, vai tā līdzās lielajām tautām nav kā piliens jūrā?

Atcerēsimies seno grieķu tautu, kas nebija lielāka par latviešiem. Tai apkārt bija lielas tautas ar vecu kultūru. Bet grieķi neapmierinājās tikai ar to, ka piesavinājās austrumu gudrības. Tie tās pārkausēja savā īpatnējā formā un radīja savu īpatnējo kultūru, kas nu jau 2500 gadu nosaka visu Eiropas attīstības gaitu un nezaudēs savu nozīmi vēl gadu tūkstošus.

Ar dabas spēku pakļaušanu cilvēkam daudzuma nozīme paliek vienmēr mazāka, salīdzinot ar labumu (vērtību). Tāpēc nevietā runāt par lielām un mazām tautām, ja runa ir par tautas kulturālās jaunradīšanas spēju. Šeit lomu spēlē tikai tautas vērtība. Mēs dzirdējām sākumā lāstus radošam garam, tehnikai un dabas iekarošanai. Tanīs mēģināja atrast mūsu kultūras ēras vai pat visas cilvēces bojā ejas sākumu.

“Cilvēks nedzīvo no maizes vien” – ir viena no lielākajām atziņām un skaistākie jebkad teiktie vārdi. “Bet cilvēks bez maizes nedzīvo nemaz” – ir dziļas īstenības izpratnes pilni vārdi, ko teica, nesen viesodamies Universitātē, somu zinātnieks A. Kajanders. Bez materiālās kultūras nav iespējama garīgā. Lielu apmulsumu un sajukumu radījusi plaisa starp gara un dabzinātnēm, kas pastāvēja dažus gadu desmitus. Vienas mēģināja cilvēci noturēt uz ideālisma ceļa, otras noveda pie materiālisma. Dabzinātņu un tehnikas divu pēdējo gadsimtu triumfa gājiens aptumšoja gara zinātņu pasauli. Bet neviens no šiem ceļiem nebija Patiesības ceļš. Vecā pasaule bija celta uz sastingušām formām. Nemainīgajā un negrozāmajā tā redzēja augstākās vērtības. Tai pietika sava laika matemātikas, kas prata skaitīt gabaliem. Tā bija statikas pasaule.

Jaunā pasaule ir dinamikas pasaule. Tās saturs ir kustība un nemitīgā plūsma. Tās izteiksmei atziņas vajadzīgas jaunas formas un zīmes. Ne pulvera atrašana, ne Amerikas atklāšana, bet augstākās matemātikas, mazo lielumu matemātikas radīšana, kas atļauj skaitļos tvert plūstošo un mainīgo, ir robežstabs starp vidus un jaunajiem laikiem. Atminēt mūžīgās mīklas ir satvert nemitīgi mainīgajā pasaulē mainīgos likumus, nojaust nemitīgās maiņas mūžīgo kārtību.

Nav ceļa atpakaļ. Cilvēces liktenis ir mūžīgi “uz priekšu”. Par velti tāpēc meklēt glābiņu ar atgriešanos pie bijušā un it kā vienīgi patiesā, bet aplam ir noliegt bijušā vērtību un sist to drupās. Nepareizi ir nosodīt tehniku un turēt to par materiālisma iemiesojumu, nesēju un veicinātāju. Daiktu lietošana ir pirmais solis no dzīvnieka uz cilvēku. Lietišķā zinātne ieliek nedzīvajā matērijā idejas, piedzīvojumus, novērojumus. To sakopošanā, koncentrēšanā vienā vietā, mērķveidīgā darinājumā slēpjas process, kas līdzīgs dzīvās pasaules veidošanai, un tajā kā lielā mākslas darbā atmirdz dievišķīgā dzirkstele.

Pie krīzes noveda aplama zinātnes gaitas izpratne. Dabzinātņu sasniegumus uztvēra tā, it kā tās cilvēku padarītu par nedzīvās dabas gabalu aklo dabas spēku rokā. Īstenībā dabzinātņu uzvara nozīmē ne matērijas uzkundzēšanos pār cilvēku,

bet tās pakļaušanu garam un pacelšanu līdz apgarotībai. To neredzēja materiālisms, kas cilvēku padarīja par putekli.

Smags sitiens cilvēcei ir materiālisma sabrukums. Ar tā nepareizo mācību tomēr saistījās zināmi ideāli, cerība izprast vislielākos dabas noslēpumus, tuva zelta laikmeta sapņi, plašu masu ideoloģija. Šie ideāli nu guļ gruvešu kaudzē, un daudzās dvēselēs valda tukšums. Jaunās vadošās zvaigznes vēl nav pietiekami skaidri redzamas cauri pārejas laikmeta miglai. Kultūras krīze slēpjas ideālu trūcumā, kas atvieto nogāztos elkus.

Bet mēs nu redzējam, ka zinātne šodien ceļ dzīvību un cilvēku neredzētā augstumā. Cilvēks bija zaudējis ticību savai vērtībai. Šodien tā tam atdota. Ne vairs mazās, šķietami plakanās zemes centrā, bet miljonu gaismas gadu lielajā kosmosā stāv cilvēks kā vienīgais apziņas un radības jēgas nesējs, apmulsis un svētu izbaļu pilns, nojauzdams savu lielo uzdevumu Visvarenā Radītāja priekšā.

Gars augšāmceļas, un dzimst jauns ideālisms ne no arhīvu putekļiem un atraktiem kapiem, bet no apgarotās matērijas, kurā gribēja noslēpt garu. Ar izbrīnu raugās cilvēks, ka pasaule radīta pēc gara likumiem. Arhīvi un kapi ir ceļa stabi, kas rāda, no kurienes mēs nākam un kas mēs esam. Tie ļauj mums nojaust ceļa turpmāko virzienu. Bet nākotne pieder mūžīgi mainīgā un dzīvā plūsmā.

Dzimst jauna gara dzīves pasaule, un cilvēce cieš asas dzemdību sāpes. Tā asiņo, un par bojā eju to tur nogurušie un nevarīgie. Viņu vaidi un nopūtas velk lejā arī vājos no mums, ietīdami apjukuma miglā apgarotību un sajūsmu, ko izstaro lieli ideāli, lieli mērķi, lielu uzdevumu piepildījums. Vai šie ideāli būtu apsīkuši? Vai tautas radītājs gars vairs nemet debesīs nekādas jaunas zvaigznes, kam sekot kvēlojošām sirdīm?

Pēc gigantiskā, nezin vai kādreiz cilvēces vēsturē sasniegtā latviešu lidojuma no šķietamā iznīcības bezdibeņa uz sava vēsturiskā aicinājuma augstumiem likās piepildīti vispārdrōšākie sapņi. Līdzeklis un forma šķita esam mērķis un saturs. Aiz tiem nebija pietiekami skaidri redzami tālākie un īstie uzdevu-

mi. Pārcilvēcīgajam spēku piepūlījumam sekoja īslaicīgs pagurums. To izmantoja elementi, kam augstākais dievs savs naudas maks, un tie, kam latviešu tautas augšāmcelšanās ir dadzis acī. Jaunatne, kas šī laikmeta miglā auga bez īstas saulītes, kam pāri ejošie vēji bija ienesuši sirdī svešus putekļus un apdzēsuši ideālisma kvēli, sekoja ne zvaigznēm, bet gadījuma maldugunīm.

Augstos torņos ved vēsturiskas kāpes. Ja skatās uz kāpēju no augšas vai no apakšas, tad laiku no laika viņš šķietami parādās vienā un tai pašā vietā. Tāpat kultūras gaita iet nemitīgi augšup, kaut arī mums dažreiz šķiet, ka vēsture atkārtojas. Jo augstāk cilvēks paceļas, jo plašāks tam atveras skats un lielāka tam pieder pasaule. Noietais ceļš – tautas vēsture ir sasniegtā augstuma mērs.

No tagad sasniegtā augstuma mēs redzam visumu it kā viņņojumu, nemitīgas maiņas un kustības pildītu. Šajā viņņojumā it kā izzūd viss, kas rokām taustāms, acīm redzams. Paliek tikai brīnišķīgās sakarības, kurās atmirdz Pasaules Radītāja gudrība un vara. Ar svētlaimību pildās cilvēka sirds, nojauzdama, ka cilvēka gars ir tuvs Radītāja garam, kuru citādi tas nevarētu izprast.

Radības visaugstākajā vietā stāv brīnums – dzīvība ar pašu cilvēku, tās vainagojumu. Dzīvības mistērijas priekšā cilvēks godbijībā zemu noliec galvu un ar lielas atbildības sajūtu uzņemas viņam uzlikto pienākumu būt par radības saprātu un jēgu, par dievišķīgās misijas nesēju, kurā meklējams Pasaules norises mērķis.

Pārdzīvojamais lielo pārvērtību laikmets iezīmējas ar lielo impēriju sabrukumu, ar ko krīt vienas tautas vara pār citām, ar sociālisma sabrukumu, ar ko noiet no skatuves spēks, kas tautas skaldīja no iekšpuses, ar materiālisma sabrukumu, ar ko atbrīvota cilvēka griba un izcelta personība un godā celtas mūžīgās garīgās vērtības, ar jaunā ideālisma veidošanos, kas aizpilda plaisu starp dabas un gara zinātnēm. Šodien fiziķis un biologs vairs nav reliģijas apkarotāji, bet var tikpat neliekuļoti un dziļas aizgrābtības pilni zēmoties mūžam mirdzošā Golgātas krusta priekšā.

Ir radusies atziņa, ka tehnika un vara pār dabas spēkiem tāpat aicināmas lauku dzīves veidošanai, kā tas līdz šim bijis pilsētās, un ka jāatrod līdzsvars starp lauku un pilsētas, starp dabisko un māksloto dzīvi, jo vienpusīgais novirziens apdraud tautas eksistenci.

No svešā jūga atpestītās tautas dibina savas valstis, lai veidotu savu īpatnējo dzīvi. Tās paliek viensētnieces, lai, savu modinātāju un vienotāju vadītas, attīstītu līdz pilnībai savu nacionālo seju un kā vienots un vesels organisms ar saskaņotu visu savu locekļu sadarbību celtu no savas dvēseles dziļumiem gaismā tur apslēptās mantas un radītu no tām lielas vērtības cilvēcei, apzinoties savu atbildību tās priekšā.

Nogurušās un savu dzīvības spēku izsmēlušās tautas noiet no skatuves, un to vietā stājas jaunas. Šodien jauno starpā ir arī latviešu tauta. Viņas dzīvības spēkam par ķīlu ir gara mantas, darinātas un saglabātas laikos, kad valdīja uguns un zobens, viņas neticamā uzvara pār daudzkārtīgo pārspēku, viņas uzvara pār nācījas dvēseli postošiem spēkiem.

Kad 1918. gada novembrī pie sabiedroto virspavēlnieka maršala Foša ieradās vācu delegāti un izmisumā lūdza nekavējošu pamiera noslēgšanu, aizrādīdami, ka vilcināšanās draud ar neizsakāmu postu, jo armija pārņemta dumpja gara, maršals Fošs viņiem atbildēja: "Manā armijā valda pilnīga kārtība." Tiem, kas šodien sludina kultūras bojāeju aiz cilvēces radītāja spēka izsūkuma, mēs atbildam: "Latviešu zeme ir dzīvības spēka pilna."

DABZINĀTNES,
TEHNIKA
UN
MATERIĀLISMS

Dziļi satricināta dzīve un cilvēka pasaules uzskats. Trūkst līdzsvara cilvēku un tautu attiecībās. Meklēšanas pilns mūsu laikmets. Bet meklēt var ar gaišu cerību, un meklēšana var arī būt bažu, drūmas nojautas, pat izmisuma pilna. Ja apskatāmies, kā mūsu laikmets atspoguļojas literatūrā, gan zinātniskajā, gan daiļliteratūrā, tad šķiet, ka pārsvarā melnā krāsa, ne gaisma. Arī tur, kur dzird dzīves priecīgās skaņas, tās asuma cauraustas. Liels nemiers un savstarpēja apkarošanās vērojama dažādās mācībās, kas mēģina atrast ļaunuma sakni, un pavisam pretējās vietās to domā dažādie meklētāji atraduši. Par vienu un to pašu parādību dažādu novirzienu domātāji, pētnieki, dzīves kārtotāji un veidotāji pretējās domās.

Bet dzīve un tās celšana, katra cilvēka apziņa un prasība pēc skaidri saredzama mērķa necieš nenoteiktību un pretrunas. Tas spiež mūs ar neatlaidību meklēt atrisinājumu sasāpējušiem jautājumiem.

Risinādami sarežģīto parādību pinumu, parasti nonākam pie vecu veciem pretstatiem, gara un matērijas, ideālisma un

materiālisma, reliģijas un neticības, iznīcības un iracionālā utt.

Par arēnu dažādo ieskatu cīņai mūsu laikmetā ļoti bieži noder tā mūsu kultūras dzīves izpausme, kas saistās ar matemātiku, dabas zinātnēm, tehniku un tā saucamo materiālo kultūru. Šīs parādības it sevišķi bieži apskata sakarā ar pasaules saimniecisko krīzi, kurā daudzi redz vēl dziļākas – mūsu kultūras jeb pat cilvēces krīzes izpaudumu. Šajā novadā ieskatu pretešķība sasniegusi vislielāko asumu: vienā pusē materiālās kultūras dievināšana, otrā pilnīga noliegšana un pat nosodišana, un šķiet, ka nav izredzes samierināt karotājas pušes.

Materiālās kultūras noteicošā loma mūsu laikmetā tik acīm redzama, ka par to lieki runāt. Zem tās zīmes katrs mūsu solis. Tā iespēžas katrā vistālākajā stūrīti, katrā būdiņā. Tās pamats ir matemātika un dabas zinātnes, kuru jaunais un straujais attīstības posms sākas uz vidus- un jauno laiku robežas, tas ir pats jauno laiku īstenais saturs. Atsegdama dabas noslēpumus, fizika un ķīmija devusi cilvēkam rokā līdzekļus likt dabas spēkiem sev kalpot, tā pavairojot simt un tūkstoškārt cilvēka varu pār dabu. Un tehnika ir svira, ar kuras palīdzību cilvēks liek dabas spēkiem pildīt šo uzdevumu, kas vairo materiālās vērtības un reizē ar to cilvēka labklājību. Tā mēs redzam, ka ar vienu kloķa pagriezienu cilvēks var laist darbā dzinējmašīnu, kas dod tūkstošus zirgu spēku enerģijas. Šī enerģija saņemta zemē saules staru veidā un gadu tūkstošus uzkrāta ar dzīvās pasaules – augu valsts zaļo lapu starpniecību. Saules enerģija šeit iemiesojusies ķīmiskajās reakcijās, no kā radās tādi savienojumi kā cukurs un celuloze, kas lielā daudzumā uzkrājušies zemes virsū un, augu atlieku veidā, dažādu ģeoloģisku procesu rezultātā nokļuvuši zem dziļākiem slāņiem, kur šī dzīvās dabas kapsēta pārvērtusies akmeņoglēs. Līdzīgi cēlusies kūdra. Tiešs augu valsts darinājums ir malka, ko sadedzinot tāpat dabūjam siltumu. Siltums ir enerģijas veids, ko tvaika mašīnā, tvaika turbīnā pārveidojam mehāniskajā enerģijā. Tādu pašu mehānisko enerģiju dabūjam no ūdenskritumiem ūdens turbīnā. Bet ūdenskritums ceļas no nokrišņiem, kas nebūtu iespējams, ja

saules stari neiztvaicētu jūras, ezeru, upju ūdeni. Vēja turbīnas dotā mehāniskā enerģija tāpat cēlusies no saules stariem, kas rada temperatūras starpību gaisā, gaisa blīvuma dažādību un tā kustēšanos. Tā mēs redzam, ka visas kustības sākums ir gaisma, kuras pamatā liktās parādības ir arī visa esošā pamats.

Mehānisko enerģiju savukārt varam pārveidot elektriskajā strāvā, to pēc vajadzības aizvadīt uz lielāku vai mazāku attālumu un citā vietā atkal pārveidot mehāniskajā enerģijā, siltumā, gaismā pēc vajadzības.

Dzinējmašīnā iegūto enerģiju mēs pieliekam darba mašīnām, kas veic cilvēka roku vietā dažādu darbu: zāģē koku, vērpj, auž, stiepj metāla sliedes, sijas, stieples, urbj un liec metālu, velk vagonus, arklus, ecēšas, ceļ kravas utt.

Tā mēs esam sasnieguši to, ka lielāko daļu fiziskā darba, kas vajadzīgs cilvēka eksistences uzturēšanai, veic vairs ne cilvēks pats ar saviem muskuļiem, arī ne dzīvnieks, ko viņš pieradinājis darīt savu darbu, bet veic kalpinātie dabas spēki. Tātā kārtā cilvēce var ražot lielāku daudzumu materiālo vērtību, nekā to varēja cilvēks saviem spēkiem vien. Reizē ar to pieaug cilvēces bagātība un patērējamo vērtību daudzums, kas caurmērā pienākas uz katru cilvēku. Tā lielām iedzīvotāju masām top pieejams tas, kas senāk bija tikai nedaudzo izredzēto daļa.

Bet ar to vien nebeidzas tehnikas svētīgais dzīves ietekmējums. Tās attīstība pārveido dzīvi pašos pamatos un atver jaunas, neparedzētas iespējamības. Šo sasniegumu pašā vidū ir uzvara pār telpu, atstatumu pārvarēšana. Pat ne gadu simts, tikai gadu desmiti pagājuši no tā laika, kad no Rīgas līdz Čēsīm bija 10 stundas, ko braukt. Šodien, braucot pa dzelzceļu, vajag 2 stundu, t.i., 5 reizes mazāk. Automobilī atstatumu var veikt arī 1 stundā, t.i., 10 reizes ātrāk, lidmašīnā 0,5 stundās, t.i., 20 reizi ātrāk. Es še neņemšu rekorda ātrumu skaitļus: tad mēs dabūtu vēl pārsteidzošākas attiecības.

Ko tad nozīmē šāda kustības ātruma pieaugšana? Ja ņemam vērā, ka visa mūsu dzīve izpaužas kustībās un ka liela daļa no tām tagad veicama daudz īsākā laikā, tad top skaidrs, ka mēs vienā laika sprīdī varam daudzārt vairāk padarīt nekā agrāk.

Mēs varam reizē ar to daudzkārt vairāk pārdzīvot. Ja apskatām kādu mūsu mūža posmu vai veselu cilvēka mūžu un vaicājam, kas ir tā mērs, tad parasti mēs sakām – nodzīvotais laiks. Bet laiks pats par sevi ir abstrakts jēdziens, parādību uztveres forma, kurai kā tādai nav satura. Saturu dod notikumi, kas šajā laikā ietilpst. Laiks tad tikai var būt pārdzīvotā un dzīves satūra mērs, ja notikumi risinās ar vienādu ātrumu. Bet, ja notikumu ātrums mainās, ja notikumu daudzums vienā laika sprīdī vairākkārt pieaug, tad cilvēks savā 70 – 80 gadu ilgajā mūžā var pārdzīvot četrreiz vairāk nekā agrāk, ja pieņemsim, ka cilvēka mūža temps tapis četrreiz ātrāks. Tad iznāktu, ka cilvēka mūža saturs būtu tapis tāds, it kā tas dzīvotu 300 gadu ar agrāko dzīves tempu. Varam tā tad teikt: tehnika ir pagarinājusi cilvēka mūžu.

Šo atziņu vēl spilgtāk izceļ citi telpas pārvarēšanas sasniegumi, kas iemiesojas telegrāfā, telefonā, bezdrāts telegrāfā un telefonā, radiofonā un televīzijā. Tā jau ir praktiskā telpas iznīcināšana, jo šie cilvēku garīgās satiksmes līdzekļu pamatā ir kustība ar 300 000 km izplatīšanās ātrumu sekundē, tā tad mūsu zemes lodes atstatumi ar to galīgi iekaroti.

Šis atstatuma iznīcināšanas veids skaņām ienes jaunu apstākli cilvēka dzīvē: cilvēces radītāja gara dotās estētiskās vērtības padarītas pieejamas visai cilvēcei, katrai būdīņai, jo tas jau laika jautājums, lai katrā būdīņā atrastos uztvērējs, kas būdīņas iedzīvotājiem atskaņotu visu, ko radījis mūzikas, rakstnieka, zinātnieka ģēnijs, un tuvākā nākamībā lai arī parādītu televīzijas ceļā, kas kurā katrā brīdī notiek jebkurā zemes stūrī.

Tehnika tā tad cilvēka dzīvi ir padarījusi daudzkārt bagātāku, kā tas bija agrāk. Tas visā spilgtumā top redzams, ja saņemam īsos vārdos, ko šie sasniegumi mums dod. Varētu teikt tā: viss, kas ir uz zemes, ko acs var redzēt un auss var dzirdēt, top katram iedzīvotājam pieejams.

Ja tad nu zinātnes un tehnikas ieguvumi spēj radīt tik daudz materiālo vērtību, ka, pēc dažu statistiķu aprēķina, jau tagad zemes virsū varētu itin labi dzīvot ne tikai faktiskie 2 miljardi iedzīvotāju, bet pat 10 miljardu, un ja katra cilvēka dzīve

padarīta tik bagāta un pārdzīvojumu pilna, kāpēc tad SOS saucieni, nemiers, ienaids, izmisums?

Vispirms jau, uz dzīves saturu attiecoties, jāpiezīmē, ka absolūtais cilvēka pārdzīvojumu daudzums vien nav īstais dzīves satura mērs. Mēs bieži dzirdam no ļaudīm, kas sasnieguši pusmūžu un tam pāri: "Cik ātri skrien gadi." Bet bērnībā mums gads likās ārkārtīgi garš. Tātad laika tecējuma ātrums mūsu psihiskajā uztverē subjektīvs, atkarīgs no tā, kā mūsu psihe katra pārdzīvojumu uztver. Bērnībā viss, ko mēs pārdzīvojam, ir spilgts. Dzīves saturs tāpēc bagāts, zināma laika sprīža kopiešpaids liels, "gadi ir gari". Vēlāk pārdzīvojumi atstāj mūsu dvēselē mazākas sekas, saturs pēc notikumu daudzuma varbūt daudzārt lielāks nekā bērnībā, bet relatīvais saturs mazāks, "gadi skrien ātri". Ja cilvēks ilgi patur spēju spilgti, intensīvi reaģēt uz pārdzīvojumiem, tad viņš ilgi paliek dvēseliski jauns. Ja šīs spējas ātri notrulinās, dzīve zaudē saturu, cilvēks jūtas vecs.

Šī garīgā notrulināšanās, kurai padots ikviens cilvēks, stipri ierobežo dzīves saturu, kuru nevar pavairot neaprobežoti, piegādājot cilvēka psihei vienmēr lielāku daudzumu ārējo iespaidu. Ja tas pārsniedz zināmu katram indivīdam īpatnējo mēru, gara apvārsnis gan plešas plašumā, bet garīgā pasaule paliek sekla. Tāpēc bieži redzam, ka cilvēks, dzīvodams klusumā, dabas tuvumā, jeb iedziļinādamies nelielā parādību aplokā, sasniedz lielāku dvēselisko pilnību nekā cits, kas dzenas pēc vienmēr jauniem iespajdiem. Tāpēc cilvēka garīgā pilnība nebūt neaug līdztekus materiālās kultūras un bagātības augšanai.

Katrā ziņā to dzīves tempu, kāds raksturīgs mūsu laikmetam, to steigu un nemitīgo traukšanos uz priekšu daudzi no mums sajūt kā nogurdinošu, pat mokošu, un meklē atpūtu atmiņās par agrāko mierīgo dzīves ritumu. Dzīve liekas zaudējusi savu romantismu, tehnika iznīcinājusi pirmatnējo dabas skaistumu, dabiskā vietā stājies vienmēr vairāk mākslotais. Izžūd vecās paražas, patriarhālais dzīves raksturs, sadrūp vecās tradīcijas, pati tradīciju nozīme it kā izbāl nemitīgo jauno iespaidu plūsmā, kas ar reibinošu ātrumu nomaina viens otru, it

kā izdeldēdams pašu jēdzienu par nemainīgo, pastāvīgo, paliekošo, ticību mūžīgajam un nemirstīgajam.

Tas rada satraukumu cilvēka dvēselē, nemieru un nedrošības sajūtu sirdī. It kā vairs nepaliek pamatu, uz kuriem celt savu garīgo dzīvi, it kā zūd pavedieni, kas agrāk novilkta dzīves vadošās līnijas. Atskan sauciens: "Nost tehniku, atpakaļ pie dabas!" Šiem saucieniem arī citi iemesli. Mašīna un tehnika pārveidoja saimniecisko dzīvi un attiecības ļaužu starpā. Katrs jauns tehnikas ieguvums, kas ar mašīnas palīdzību ļāva ražot preces lētāk, gan veicina tehnikas attīstību, bet noved arī pie saimnieciskām krīzēm un bezdarba. Tā cilvēces aplaimošanas vietā tehnika noved pie cilvēces posta, kura izpaudumu jo spilgtu posmu pašreiz pārdzīvojam. Atkal lāsti tehnikai un saucieni: "Nost mašīnas!"

Ar industrijas attīstību saistās arī citas pārmaiņas dzīves iekārtā, kas atkal noved pie negatīvām sekām. Izveidojas rūpniecības centri lielu pilsētu veidā, kuros cilvēki dzīvo mākslotos apstākļos tālu no dabas. Vienmuļīgais, notrulinošais darbs pie mašīnas veicina cilvēka daudzu spēju atrofēšanos. Pilsētu iedzīvotāji paliek fiziski un morāliski vāji. Tie izdzimst un pēc dažām paaudzēm nedod vairs dzīves spējīgus pēcnācējus. Tā zūd tautai dzīvais spēks. Atskan pilnīgi dibināts sauciens: "Ārā no pilsētas, atpakaļ uz laukiem!"

Tā tad iemeslu noliedzošam noskaņojumam pret tehniku šķietami daudz. Reizē ar to rodas arī noraidoša attiecība pret dabas zinātnēm, kas ir tehnikas attīstības idejiskais pamats, negatīva, pat naidīga attiecība pret dabzinātnisko izglītību. Ir radusies plaša starp gara un dabas zinātnēm, kas inteliģenci sašķēlusi divās naidīgās nometnēs. Gara zinātņu pārstāvji, klasiskās izglītības aizstāvji reprezentē reizē ar to ideālisma sludinātājus, kas asi nostājas pret dabzinātņu atziņām, jo tās cilvēci novedušas pie materiālisma, laupījušas viņai ticību, sagrāvušas ētiskās vērtības, novedušas cilvēces saimniecību un sociālo attīstību strupceļā un radījušas dvēselē tukšumu. Dabzinātnes savukārt vairo gara zinātnes neauglībā, nespējā radīt jaunas atziņas, jaunas kultūras vērtības. Viss to radīšanas laikmets it kā jau secen, tikai retrospektīvi tās visādās variācijās grozās ap

sastingušajām, kādreiz radītajām atziņām un formām vai arī aiziet abstraktu jēdzienu iztirzāšanā, kas nespēj ietekmēt cilvēka dzīvi, padarīt to ne labāku, ne ļaunāku. Pēdējā gadu simteņa dabzinātņu pozīcija bija sevišķi izdevīga, pateicoties to straujai attīstībai, kas nesa cilvēcei gan veselus jaunu atziņu plūdus, aizraujot sev līdzīgu cilvēku prātus, gan praktiskajā dzīvē, pa daļai tieši, pa daļai ar tehnikas starpniecību, neskaitāmus labumus. Dabzinātnes norāvušas nezināšanas plivuru neskaitāmām parādībām un lietām un pāršķēlušas tumsu ap tām. Tāpēc likās, tās spējīgas atrisināt visas pasaules mīklas. Pati dzīvība, likās, šodien vai rīt būs salikta pazīstamos fizikālos procesos un ķīmiskās reakcijās, un materiālisma pravieši nešaubījās, ka tikai laika jautājums, kad cilvēka dvēsele izskaidrosies kā vienkāršs mehānisms. Fizikas un ķīmijas likumiem mēģināja pakļaut arī sabiedriskās parādības, un tā izauga slavenais vēsturiskais materiālisms, kas materiālo vērtību ražošanā un dališanā redzēja visu mūžīgo miklu atminējumu un cilvēces vēsturē – tikai saimniecisko attiecību attīstību. Pakļaujot cilvēka dvēseli fizikas patvaldniekam – kauzalitātes jeb cēlonības principam, radās determinisma mācība, ar ko cilvēkam bija atņemta gribas brīvība. Šīs mācības apgaismojumā cilvēks bija absolūti nevarīgs, padots aklo dabas spēku spēlei, nevarēdams grozīt savu likteni, kā krītošs akmens nevar grozīt savas kustības virzienu. Tāpat visu dabas parādību norise, cilvēces vēsture nevarēja būt citāda kā tā, ko tai noteikuši fizikas likumi. Ja to sakarība mums pilnībā būtu zināma, tad zemes, kosmosa un cilvēces likteņus varētu izteikt ar vienu matemātisku formulu, kas aptvertu ne tikai visus notikumus pagātnē un tagadnē, bet matemātiski pareizi noteiktu visu, kas notiks nākotnē. Diezgan savādi, ka ar šādu vēstures izpratni sociālisti aicināja strādnieku masas uz cīņu ar pastāvošo sociālo kārtību. Ja jau cilvēks vēsturi nevar ietekmēt, tad jau debesu valstība zemes virsū iestātos pati no sevis, kam tad izliet asinis?

Determinisma mācība un līdztekus tam brīvības, brālības un vienlīdzības sauciens bija atņēmis cilvēkam arī viņa īpatnējo seju. Realizējot šos lozungus, visi cilvēki būtu nolīdzināti vienādi. Tie, stingri sekojot šai mācībai, vairs neatšķirtos viens

no otra. Tos vislabāk būtu apzīmēt ar numuriem, jo tikai to skaits spēlē lomu. Personības nozīme padarīta gandrīz līdzīga nullei. Ja cilvēka griba nav brīva, tad viņš arī nav atbildīgs par saviem darbiem. Ētiskās vērtības tāād pilnīgi zaudē nozīmi. Jārūpējas tikai par to, lai pie mašīnas par mašīnu palikušais cilvēks būtu savā vietā lielajā sociālisma valstībā – mašīnā. Viss tas, kas līdz šim bija virzījis cilvēci uz priekšu un augšup – dziņa tapt pilnīgākam, tapt par personību, veidot savu īpatnību un ar to teikt savu vārdu, izsludināts par aplamu un noziedzīgu. Tautība – kaitīgs aizspriedums, jo nacionālās īpatnības runā pretīm absolūtai vienlīdzībai un traucē sociālās revolūcijas attīstīšanos. Tai vietā likta šķiru cīņa, vispilnīgākā nacionālo spēku iznīcinātāja. Noliegtas individuālās radītāja spējas, to vietā likts daudzgalvains, no gribas atbrīvots pūlis.

Un visa šī mācība izsludināta par pēdējo zinātnes vārdu, par neapgāžami zinātniski pareizu, par teoriju, kas nelaužami loģisku secinājumu virknē it kā noiet līdz saviem pamatiem – eksaktajām jeb matemātiskajām dabzinātnēm!

Ja tā, tad nu cilvēks padarīts par putekli, tā dvēsele par mehānismu, tam atņemta sava griba, tā radošajam garam apgriezti spārni, par bezvērtīgu pasludināts viss, kas nav prece un neiekļaujas tirgus biļetenos, viss, kas līdz tam bijis cilvēkam svēts un tā vadītāja zvaigzne. Vai tad brīnums, ja pret to uzstājas gara zinātņu pasaule, ideālisma sargi, klasiskās izglītības aizstāvji, kas bija cilvēku nostādījuši savu pētījumu, savas gādības, savas estētikas, savu dzīves mērķu degpunktā? Un, ja šīs gara zinātnes saskatīja sociālisma un materiālisma aizmugurē dabzinātnes kā visas šīs mācības pamatu, kā tad lai tās nenostātos vienas pret otrām divās naidīgās frontēs?

Tas, ko nu es tālāk gribu iztirzāt un kas mana priekšlasījuma nolūks, ir – meklēt atbildi uz jautājumu: vai dabzinātnes var būt par vēsturiskā materiālisma bāzi un vai plaisa starp gara zinātnēm un dabzinātnēm nepārejama vai tikai šķietama?

Šajā ziņā vispirms stingri jāšķiro divi momenti: kā uz dabas zinātnēm skatās paši dabzinātnieki un kā uz tām skatās nedabzinātnieki. Jums visiem pazīstami tādi zinātnes un tehnikas brīnumi, ko ik dienas apraksta dienas prese. 99% no

tiem vēlāk izrādās par pilnīgām aplanībām. Lai pēdējos zinātnes sasniegumus varētu izprast, jābūt pašam zinātniekam. Tas, kas jauns un liels, vienmēr tā izceļas no parasto jēdzienu un parādību līmeņa, ka vajag ilgāka laika, lai nespeciālisti pierastu pie jaunā un bieži grūti saprotamā. Tāpēc dienas prese gandrīz sistemātiski atstāsta jaunākos zinātnes sasniegumus aplanā apgaismojumā. Neizprašanai pievienojas vēlēšanās radīt sensāciju, laiž darbā fantāziju, un rezultātā izaug nekad neatrasti atradumi vai pilnīgi izķēmotas atziņas.

Presei tas būtu piedodami. Bet nepiedodami, ja arī zinātnieki, kas strādā zināmā zinātnes novadā un grib izmantot kāda cita novada datus, aprobežojas ar pārāk paviršām zināšanām un pat mēģina spriest par tās kompetencēm, iespējamību un tālāko attīstības gaitu. Tad nu iznāk, ka hipotēzes un nākotnes cerības, kas ne katreiz piepildās, izsludina par jau gataviem ieguvumiem jeb negrozāmiem likumiem. Varbūt viens otrs dabzinātnieks arī atļāvies skaļi sapņot par rožaino nākotni. Bez fantāzijas jau nevar radīt. Bet dabzinātnes pašas vislielākajā mērā atturīgas savu sasniegumu novērtējumā. Tās māca ne tikai lepnumu, bet arī pazemību. Un šajā pazemībā cilvēce smēlusies vairāk vērtību nekā lepnumā. Piemēram lai būtu minēts pirmais termodinamikas likums, uz kura balstās visa modernā fizika, ķīmija, tehnika. Tas izteic, ka enerģija nezūd un nerodas no nekā. Pasaules ritums ir viena enerģijas veida pārvēršanās citā. Kopējais enerģijas daudzums nemainīgs. Citādi šo likumu izteica tā: *perpetuum mobile* neiespējams. Šajā formulējumā tas ir neskaitāmu mēģinājumu un pārdrošāko sapņu iznīcinātājs, sapņu – par spēka radīšanu no nekā. Bet no šīs atziņas par to, ko cilvēks nespēj, radies simts citu par to, ko cilvēks spēj. Iemiesodams to tehnikā, cilvēks ieguvis neizmērojami vairāk, kā tas domāja sasniegt ar mūžīgi paškustošās mašīnas atrašanu.

Tāpat varas ierobežojums ir otrais termodinamikas likums, kas liecina, ka enerģija tikai tad var veikt darbu, ja pastāv enerģijas līmeņu starpība, potenciālu jeb spriegumu kritums. Tā, siltums ir enerģijas veids. Bet šo enerģiju varam pārvērst darbā tikai, ja mums ir temperatūras starpība. Okeāna ūdeņi satur

kolosālu daudzumu siltuma. Bet, ja ūdens temperatūra visur vienāda, mēs nevaram to pārvērst dzinējspēkā. Ūdens kritums arī tikai tāpēc dod mums dzinējspēku, ka šeit ir līmeņu starpība. Citādi šo likumu izteic tā: otra veida *perpetuum mobile* neiespējams. To sauc arī par enerģijas vērtības krišanas likumu, jo no tā izriet, ka enerģijai kosmosā tendence pāriet mazvērtīgākā siltuma enerģijā, kas izklīst pasaules telpā, izlīdzinādama tur temperatūru starpību. Kad kosmosā izlīdzināsies temperatūru starpība, tad izbeigsies arī visa kustība un dzīvība. "Izdzisīs zvaigznes un apstāsies pasaules pulkstenis." Tātad nāvi visam, kas ir, pareģo šis fundamentālais dabas likums, kaut arī ļoti tālā nākotnē.

No otrā termodinamikas likuma izriet arī tas, ka fizikālās pasaules norise nav bezgalīga, jo tas paredz tās beigas galīgā laika sprīdī, ja tikai pats kosmoss nav bezgalīgs. Ka tas nav bezgalīgs, mūs spiež domāt modernās astronomijas atziņas. Ja pasaules norisei jāizbeidzas, tad tai jābūt arī sākumam. Ja jau saskaņā ar otro likumu pasaule novalkājas, tad kādreiz bijis mirklis, kad tā bija pavisam jauna, kad tā bija tā organizēta, ka darba spējīgaš enerģijas bija maksimums, par kuru vairāk nevarēja būt. Šis mirklis ir aiz mums aprobežota laika atstatumā. Tātad pasaules norisi mēs nevaram iedomāties bez sākuma un tāpat bez beigām, kamēr pastāv otrais termodinamikas likums. Bet līdz šim nav izdevies atrast gadījumu, kas tam runātu pretim.

Lai gan sociālās parādības nav tieši atvasināmas no fizikālajām, bet, ja sekotu materiālistu piemēram un mēģinātu spriest pēc analogijas, kādas konsekvences izriet no sociālās vienlīdzības deklarācijas, tad būtu jāsecina, ka tā mums sola sastingumu un nāvi, jo sastingumu un nāvi apzīmē termodinamikas valodā izlīdzinājums.

Pašreiz tikai konstatēsim: fizikas likumi nerunā pretim tam, ka pasaulei ir sākums un gals. No bezgalības laikā mums jāatsakās. Aiz citiem iemesliem, kuru pamatā modernās teorētiskās fizikas un astronomijas atzinumi, pasaule arī telpā aprobežota.

Šiem ierobežojumiem pēdējā laikā pienācis vēl viens klāt.

Termodinamika izveidojusies jau pagājušajā gadu simtenī, un gadu simteņu maiņa sastop to pilnīga brieduma stāvoklī. Kā jau minēts, tās atziņas cilvēcei nesušas neapprēķināmi bagātus augļus ar to pielietošanu tehnikā.

Atziņas, par kurām es vēl gribu šeit runāt, attiecas uz visjaunākajiem teorētiskās fizikas sasniegumiem, kas pēdējā gadu desmita ieguvumi. Tie saistās ar lielo apvērsumu laika un telpas izpratnē, ko atnesa relativitātes fizika un kvantu teorija, kas pašos pamatos apvēršusās agrākos priekšstatus par pasaules uzbūvi un nonākušas līdz tādām abstrakcijām, kas prasa, lai mēs pilnīgi atsakāmies no jebkādiem modeļiem atomu pasaulē. Konkrētu priekšstatu vietā šeit stājas vienīgi matemātiskie simboli. "Agrāk pasauli būvēja inženieri," saka A. Edingtons, "tagad to būvē matemātiķi." Atstāstīt šo teoriju būtību vismaz pašreiz nav iespējams nespeciālistiem saprotamā veidā. Var tikai atzīmēt, ka šo teoriju apgaismojumā izvirzās brīnišķīgas attiecības starp cilvēka garu un kosmosu. Tā vien šķiet, ka likumi, pēc kuriem būvēta kosmosa celtnē, būtu tie paši, kas ir cilvēka gara likumi.

Es tagad apstāšos pie vienas šīs jaunās fizikas atziņas, kas sacēlusi veselu vētru zinātnieku pasaulē un tuvu stāv dažiem jautājumiem, kas mūs pašreiz interesē un cieši saistīta ar lielākajām pasaules mīklām. Tā ir tā sauktā nenoteiktības relācija (Heizenbergs, 1927). Viss, ko par dabas parādībām saka fizika, ir skaitļi un to sakopojumi, kas izteic zināmus mērojamus lielumus. Šie atvērtie mērījumi iegūst tikai tad reālu nozīmi, ja mēs tos varam praktiski izdarīt, bet ne tikai teorētiski izdomāt. Nu izrādās, ka mērīšanas ziņā, pie kam mērīšana šeit jāsaprot visplašākajā nozīmē, t.i., ka runa ir ne tikai par mērīšanu ar metru, bet ar dažādām optiskām u.c. visizsmalcinātākajām metodēm, liela starpība starp makrokosmu un mikrokosmu, un ka mērīšanai mikropasaulē ir robežas, kurām pāri nevar iet. Ja ņemsim, piemēram, atoma pasauli ar tā kodolu un ārējo elektronu čaulu, kas uzbūvēts līdzīgi saules un planētu sistēmām, un mēģināsim izdarīt mērījumus ar elektronu, kas atrodas kustības stāvoklī, tad izrādās, ka nevaram vienā laikā precīzi noteikt tā atrašanās vietu un kustības ātrumu. Ja precīzi noteik-

sim vietu, tad ātrumu varēs noteikt tikai ar lielu kļūdu. Otrādi, ja ātrumu noteiks smalki, tad vieta tikai rupji nosakāma. Lieta tā, ka pati mērīšana ir zināma fizikāla akcija, kas uz mikropasaules robežām var šo pasauli sagraut, un reizē ar to mērīšana zaudē jēgu, jo, kad tā izdarīta, vairs tās sistēmas, kas mērīta, nav. Lai konstatētu, piemēram, atomā elektronu, uz to jāraida gaismas kvants. Ja izvēlēsimies īsa viļņa garuma starus, piemēram, Rentgena starus, tad, ja kvants elektronu ķers, tas kā lielas enerģijas nesējs izsviedīs elektronu no atoma. Ja mēs uz elektronu raidīsim mazas enerģijas garu viļņu kvantu, tad viļņu garums pārsniegs visa atoma caurmēru un ar tik rupju "mēru" mēs nekādu datu par elektrona vietu atomā neiegūsim, tāpat kā, mērīdami adatas caurmēru ar veselu metru, kam nav sīkāku iedaļu, nedabūsim nekādu skaitli, kas izteic adatas resnumu. Ja tad nu mikropasaulē ir robežas tam, ko var mērīt, un tam, ko viņā ar tiešu mērojumu var konstatēt, un ja mēs novērošanas līdzekļos esam sasnieguši iespējamības robežas, aiz kurām tālāk nevar iet, tad tas nozīmē, ka šīs mikropasaules daļas nav ietveramas skaitlisko attiecību likumos un var būt ārpus katras cēloniskas sakarības ar ārieni. Tātad mikropasaulē mums jāatsakās no stingras cēloniskas sakarības, citiem vārdiem, fizika atsakās no kauzalitātes principa.

Šim apstāklim ārkārtīgi liela nozīme. Determinisma aizstāvji un gribas brīvības noliedzēji savas teorijas cēla uz fizikas likumiem, ko uzskatīja par visas pasaules, dzīvās un nedzīvās, pamatu, pārliecībā, ka agri vai vēlu izdosies visas parādības salikt elementāros fizikas procesos, kuros, likās, neaprobežoti valda cēlonības princips. Un tagad no šī principa atsakās pati fizika, likdama cēloniskās sakarības vietā lielāku jeb mazāku varbūtību, aprēķināmu ar statistisko metožu palīdzību. Šī varbūtība var jau praktiski ļoti tuvojies tādām stāvoklim, it kā starp divām parādībām valdītu stingri kauzāla sakarība, bet tā tomēr nav.

Dzīvības apdrošināšanas biedrības, piemēram, uz mirstības tabulu pamata, kas aprēķinātas uz lielu novērojumu skaitļu pamata, ar aprēķināmu drošību var paredzēt, cik zināmas profe-

sijas klientu 60 gadu vecumā nomirs gada laikā. Bet šīs likumības nevar paredzēt, kuri no klientiem tie būs. Analogas ir sakarības fizikas parādību pasaulē, un tikai jaunākajā laikā ir noskaidrojies, ka liela daļa fizikas likumu, kas šķita pamatoti uz cēloniskām sakarībām, savā dziļumā ir tikai statistiskie likumi.

Pie šī jautājuma es kavējos tāpēc ilgāk, ka ar to ciešā sakarā fundamentālais jautājums par cilvēka gribas brīvību, no kura atrisinājuma savukārt atkarājas rinda ētisko un sabiedrisko jautājumu. Lai gan pati par sevi nedzīvās pasaules likumību attiecināšana uz dzīvo pasauli un dzīvo būtņu dvēseliskajām parādībām runā pretīm stingri zinātniskai pieejai jautājumam un eksaktā, objektīvā zinātne nekad nav uz šī viedokļa nostājusies, jo tāds viedoklis ir tikai hipotēžu, minējumu un paviršu vispārinājumu radīts, tad ar kauzalitātes principa nocelšanu no fizikas pasaules patvaldnieka troņa arī materiālismam galīgi un uz visiem laikiem izņemts pamats zem kājām. Līdz ar to sabrūk sociālisms, marksisms un visas dažādās sociālās teorijas, kas teicās esam būvētas uz matemātisko dabzinātņu pamata. Tāpēc vietā ar visu noteiktību pasvītrot, lai tās turpmāk uz dabas zinātnēm neatsaucas.

Jau tika minēts, ka dzīvajai pasaulei fizikas un ķīmijas likumi piemērojami tikai pa daļai. Dzīvības pamatā ir parādības, kas ar fizikas un ķīmijas likumiem vien nav atrisināmas. Dzīvība zinātnei ir mīkla, kuras priekšā tā pagaidām stāv bezspēcīga, reizēm pat zaudējama cerību to jebkad atminēt, bet tad atkal ar jaunu sparū uzbrūkdama, bet bez pilnīgas pārlicības tos kādreiz pilnīgi pārspēt.

Bet dzīvā pasaule, tās stāvoklis kosmosā, tās izcelšanās un likteņi nu ir tie, kas mūs skar vistiešāk. Es jau sākumā atzīmēju, ka dzīvā pasaule krāj enerģiju, ko tik izšķērdīgi šķiež saule izstarojumu veidā. Zemes garozas pārveidošanā dzīvai pasaulei ļoti liela nozīme, ko parasti pietiekami nenovērtē. Pasaules norise, kā mēs redzējam, iet tādā virzienā, ka darba spējīgas enerģijas daudzums samazinās, kā saka, aug entropija. Bet dzīvās pasaules darbs izpaužas augstvērtīgas enerģijas uzkrāšanā.

Paceļas jautājums par dzīvības stāvokli kosmosā, par to, vai tā gluži ikdienišķa parādība un cik ticama tāda hipotēze, ka kosmosā bezgalīgs skaits ķermeņu, uz kuriem ir dzīvība un pat varbūt mums līdzīgi cilvēki.

Es ieminējos par pasaules telpas bezgalību vai aprobežotību un aizrādiju, ka modernā astronomija nosveras uz aprobežotās pasaules telpas pusi. Šie secinājumi izriet no matemātiskiem pētījumiem, ko šeit nevar apskatīt. Es atzīmēšu tikai dažus novērojumus, kas apstiprina domu par pasaules aprobežotību. Konstruējot vienmēr pilnīgākus teleskopus, padarām vienmēr jaunus zvaigžņu pulkus pieejamus cilvēka acij, pie kam attiecība, kādā atklājas jaunie zvaigznāji, sākumā aug, tad sāk krist, pie tam stipri strauji. Citiem vārdiem sakot, zvaigžņu biežums sākumā pieaug, tad sāk krist, un tāpat telpa paliek vienmēr tukšāka, retāk piepildīta ar zvaigznēm. Ir pat bijuši mēģinājumi uz šo novērojumu pamata aprēķināt varbūtējo zvaigžņu daudzumu pasaules visumā, pie kam pamats domāt, ka šis skaits nav bezgalīgi liels matemātiskā nozīmē.

Apstājoties pie jautājuma par dzīvības izplatību kosmosā, vispirms jāapskata mūsu pašu saules sistēmas planētas, no kurām runa var būt tikai par Venēru un Marsu. Nu izrādās, ka Venēras atmosfērā līdz šim nav konstatēts skābeklis. Tāpat uz tās virsmas dzīvība nav iespējama. Bez tam Venēra mūžīgi tīta miglā un mākoņos, un laikam tās virsma klāta ar ūdeni. Tāpat še iespējami tikai ūdens dzīvnieki, ja tādi tur būtu. Interesanti šajā sakarībā atzīmēt kādu teoriju, kas rāda, cik dziļi skar debesu ķermeņu dzīvi daži apstākļi, kas, liekas, būtu pavisam gadījuma rakstura un ļoti tālu no apskatāmām parādībām.

Nevienai planētai nav tik liela pavadoņa kā mūsu mēness, kas sastāda astoņdesmito daļu no zemes svara. Citu planētu pavadoņi ir tikai to tūkstošdaļas lieli. A. Edingtons tad arī saka, ka, ja viņš satiktos ar kādas citas planētas iedzīvotāju, tad daudz ar ko lepoties viņam kā zemes patriotam nebūtu, bet ar mūsu mēnesi varētu droši palielities, citam nevienam tāda nav.

Par šī lielā mēness izcelšanos pastāv tāda hipotēze, ka saskaņā ar Kanta-Laplasa teoriju no formējošās mīklveidīgās zemes masas atrāvusies samērā liela pika, pateicoties ārkārtīgi

reti iespējamai debesu ķermeņu sakārtošanai telpā, to gravitācijas un rotējošās zemes centrālās spēka ietekmē. No bedres zemē, kas ar to radusies, izveidojies Klusais okeāns. Tas nu savukārt uzņem tik daudz ūdens, ka, pateicoties šim apstāklim, ne visa zeme pārklāta ar ūdeni. Ja tādas bedres nebūtu, zemes virsma būtu segta ar ūdeni, kā tas ir uz Venēras, tātad šē sauszemes dzīvnieku un arī cilvēku nebūtu.

Iepazīstoties tuvāk ar Marsu, jākonstatē, ka tur tādi temperatūras apstākļi, kas atļauj tur varbūt pieņemt augu pasauli, bet dzīvnieku eksistence liekas izslēgta.

Pārejot tālāk uz citām saulēm, atklājas pārsteidzoša parādība, ka līdz šim nav atrasta neviena cita tāda, kam būtu planētas, izņemot mūsu pašu sauli, kas citādi ne ar ko neizceļas. Ir milzīgs skaits dubultzvaigžņu, ko var izskaidrot ar to, ka zvaigznes masai, no miglāja sablīvējoties un samazinoties, pieaug rotācijas ātrums un rodas tendence sadalīties. Visdabiskākais sadalīšanās veids te nu ir, ka tā pārdalās uz pusēm un tā rodas divi zvaigznes. Vairāku atsevišķu masu atdalīšanās iespējama tikai ļoti īpatnējos apstākļos. Tā var notikt tādā gadījumā, ja zvaigzni ar pašķidro masu, kas atrodas tādā iekšējo spēku stāvoklī, ka neizbēgama sadalīšanās, iespaido kāds cits debesu ķermenis ar savu gravitācijas lauku. Vajadzīga tāda ārkārtīgi reti iespējama sagādīšanās, lai mūsu saulei pienāktu pietiekoši tuvu kāda cita saule, kas tad izsauktu šādu atsevišķu masu atraušanos vispirms gredzenveidīga ķermeņa veidā, no kura vēlāk izveidojas planētas lode.

Ja ņem vērā, ka izplatījumā zvaigznes atrodas tādā relatīvā atstatumā, kādā atrastos zemeslodes tilpumā ievietotās 20 tenisa bumbas, tad top skaidrs, cik maza iespēja uz aprakstīto saulu sastapšanos. Ir par maz datu, lai šo varbūtību precīzi aprēķinātu, bet astronomi vērtē aptuveni tā, ka ik uz simtu miljonu kosmosa zvaigžņu varētu būt viens tāds gadījums.

Lai nu planēta būtu apdzīvojama, vajadzīga vēl vesela rinda citu apstākļu sakrīšanas. Tā, temperatūras svārstības uz tās nedrīkst pārsniegt dažu desmitu grādu robežas, pie tam tā, lai ūdens atrastos šķidrā veidā. Bet temperatūra kosmosā no -273° C, tā saucamās absolūtās nulles, līdz vairākiem desmitiem

miljonu grādu dažu zvaigžņu iekšienē. Tātad atkal vajadzīga ārkārtīgi reta apstākļu sagādīšanās, lai temperatūra noturētos tajās robežās, kurās iespējama dzīvās šūniņas eksistence. Šai dzīvajai šūniņai tālāk vajadzīgas uztura vielas. Tas savukārt prasa, lai matērija būtu uz attiecīgās planētas noteiktu ķīmisko savienojumu veidā.

Ja nu pieņem, ka visā pasaules visumā būtu dažas saules, kam apdzīvojamas planētas, tad pavisam maza paliek varbūtība, ka tur vienā laikā būtu realizēti arī visi citi dzīvības eksistencei piemērotie nosacījumi. Un, ja vēl ņem vērā, ka planētās tikai zināmā mūža posmā var visi minētie apstākļi rasties, tad dzimst pārdošā doma, ka laikam mūsu zeme ir pašreiz vienīgais debesu ķermenis visā 4000 miljonu gaismas gadu lielajā kosmosā, uz kura dzīvo cilvēks.

Pasaules norises un cilvēka lomas izpratnei šai atziņai gandrīz neaptverami liela nozīme. Tā jo spilgti izceļas uz sagruvušā materiālisma drupām. Materiālisms zemi bija padarījis par putekli kosmosā un cilvēkam atņēmis seju un personību. Visas dzīvības parādības un cilvēka dvēsele bija pārvērstas par aklo dabas spēku spēli, nodzēsta cilvēkā dievišķīgā dzirkstele. Visu nolīdzinošais sociālisms neatstāja vietas nekam, kas izceltos pāri vienmuļīgajam līdzenumam.

Un nu ne sapņotāji, ne vecās pasaules pravieši, ne spekulatīvo gara zinātņu bruņinieki, bet aukstās un nesaudzīgās dabas zinātnes, kuru ierocis – pieredze un matemātika un kuru materiāls – sausie skaitļi, pasludina, ka vienīgais apziņas nesējs pasaules visumā un šī visuma un pasaules norises vienīgā jēga ir cilvēks. Un, lai taptu šis cilvēks, pasaules Radītājam bija jāsviež izplatījumā trīs miljardi saulu, lai viena no tām vinnētu lielo lozi un dzemdētu planētu, uz kuras gadu miljardos rodas tādi apstākļi, ka tur izveidojas vislielākā mistērija – dzīvība. Ar to par mehānismu izsludinātais bezsejas cilvēks pacelts vēl neredzētā augstumā un, apmulsis no šī augstuma spožuma, svētu trīsu pārņemts, raugās uz viņam uzliktā uzdevuma lielumu. Jauna rīta blāzma apspīd cilvēka atdzimšanu, ko cilvēce pārdzīvo, āsas sāpes ciezdama. Šo atdzimšanu iezīmē personības izcelšanās no pūļa un tautas

izcelšanās no internacionālās masas. Personības saturs ir īpatnība, un īpatnības avots un sakne – līdz pilnībai izveidotā tautība. Tā var elpot, augt un tapt pati tikai nacionālā valstī. Nacionālā valsts ir forma, kurā veidojas tautas organisms. Tas ir kā liela koka augums, kam dziļi zemē saknes, ar kuru cieši saistīts celms un ar to saaudzis kronis. Tur katrai lapiņai sava vieta un savs uzdevums.

Tā nu iznāk, it kā materiālā kultūra būtu novedusi cilvēci strupceļā, padarījusi cilvēci nelaimīgu. No tās tad nu būtu jāatsakās, lai cilvēce atgūtu agrāko, nosvērto, kā daudziem šķiet, laimīgo dzīves ritumu. Bet teiciens “vēsture atgriežas” ir aplams. Atpakaļ mēs netiekam, mūsu liktenis – mūžīgi uz priekšu. Un atgriešanās arī nav vajadzīga. Kultūras krīze radusies nevis no dabas zinātņu un tehnikas attīstības, jo mēs jau redzējām, kādu svētību cilvēcei nesusi tehnika, tāpat arī tās radītāja dabzinātne, un redzējām arī, ka dabzinātne nav pazudinājusi cilvēka dvēseli un personību, bet gan savos pēdējos sasniegumos atdevusi cilvēkam gribas brīvību un to cēlusi vēl neredzētā godā starp zvaigznēm.

Aplama tikai dabas zinātņu izpratne un tās atziņu patvaļīgais tulkojums, kas kultūru bija novedis strupceļā. Nevis matērija uzkundzējusies pār garu, bet gan zinātne ir matēriju apgarojusi un likusi tai garam klausīt. Katra mašīna, katrs tehnikas veidojums ir cilvēka ģēnija un iedvesmas radīts, nemitīgas meklēšanas un zinātgribas auglis. Daikts cilvēka rokā bija pirmais solis no dzīvnieka uz cilvēku. Tehnikas veidojumi var tāpat būt daiļuma pilni kā kurš katrs cits cilvēka gara darinājums. Bet šī daiļuma izprašanai cilvēkam jāseko zinātnes attīstības gaitai.

Tas liek atsāties no ieskata, ka tikai vecās pasaules radītās vērtības ir istas, paliekošas, mūžīgas un aplaimo cilvēci. Vecā pasaule ir sastingusi formu, statikas pasaule. Bet īstenība ir nemitīga maiņa, mūžīga plūsma. Vecā pasaule varēja saskaitīt tikai gabalus. Mainīgais tai bija nepieejams. Mainīgo mācīja skaitļos tvert tikai uz jauno laiku robežas izaugusi bezgalīgi mazo lielumu matemātika, kas tad arī ir visskaidrākais jauno laiku robežstabs. Kultūras krīzes atrisinājums meklējams gara zinātņu un dabas zinātņu atziņu sintēzē. Gadu desmitus starp

tām pastāvēja plaisa, kas šķita nepārejama, bet šodien tā pārvarēta. Dabzinātņu un matemātikas atziņām jāsakūst ar gara zinātņu pasauli. Pasaules centrā nostājas dzīvība un tās vainagojums – cilvēks. Cilvēka radītājs gars saskata pasaules veidojumā savu atspidumu un apzinās savu dievišķīgo misiju: sevi veidojot līdz visaugstākajai pilnībai, izpildīt pasaules jēgu un līdz ar to pasaules Radītāja gribu.

Pārejošas grūtības, kas radušās, sekojot maldu mācībām sabiedrības iekārtas veidošanā, un kas neizbēgamas cilvēces vēstures lūzuma brīdī, ko šodien pārdzīvojam, nevar apturēt cilvēka lidojumu augšup. Jaunas attiecības rodas cilvēku un tautu starpā. Lielās pārvērtības iezīmējas ar tautu atbrīvošanos no sveša jūga un nacionālo valstu nodibināšanos. Šo valstu iekšienē jaunā kārtība izpaužas nacionālo spēku koncentrācijā un to skaldītājas varas pārvarēšanā. No vēstures skatuves noiet šķīru cīņas mācība. Tautās atdzimst apziņa, ka tās viena nedalāma vienība, viens organisms, kura atsevišķie locekļi nevar viens otru apkarot, bet šiem locekļiem jāatrod sava vieta un savs uzdevums, lai tie, saskaņoti darbodamies, radītu iespējami lielāku daudzumu kultūras vērtību un tā izpildītu savas tautas vēsturisko aicinājumu.

No vēstures skatuves noiet tautas, kuru dzīvības spēks izsmelts un kuras vairs nav radīspējīgas. To vietā stājas jaunas, kas dzīvības spēka pilnas. Zīmes, kas rāda, vai tauta dzīvotspējīga, ir divējādas. Tautas spēks, pirmkārt, izpaužas spējā savas vēstures lūzuma brīžos apvienoties vienā nesalaužamā gribā un salauzt ar varu, kurai nekas nevar pretim stāvēt, visus šķēršļus, kas ceļā tās vēstures gaitā. Šo spēku parādīja Latvijas armija, tautas brīvību izcīnot.

Otrais nācījas dzīvotspējas izpaudums ir tās spēja dzemdēt nacionālos vāroņus, kas, modinādami, vienodami un pareizās sliedēs vadīdami tautas dziļumos slēptos spēkus, top par tautas vadoņiem.

Ja tautas radītāja spēka uzplūduma laikmetā tās priekšā nostājas vadoņi, kuru skats redz tālumā vijamies ceļu, pa kuru tautai lemts iet pretim sava vēsturiskā aicinājuma piepildījumam, tad sākas tās lidojums pretim savas pusdienas saulei.

Latvju tauta, kas nesaliecās zem neizsakāmi smagās atkarības nastas, nesalieksies arī zem tā vēsturiskā uzdevuma svara, kas tai jāpilda citu tautu priekšā. No tā to sargās Latvijas armija, kuras uzvaru spožumam līdzīga nezina vēsture.

Priekšlasījums armijas virsniekiem 1935. gada pavasarī

TRADĪCIJAS

Dzīvais un organiskais atšķiras no nedzīvā ar to, ka tas ietver sevī laiku kā nepārtrauktu notikumu virkni. Bez šiem notikumiem organiskais nebūtu tas, kas viņš tagad ir. Nedzīvais nav tā no savas pagātnes atkarīgs. Ūdens molekula var rasties, ūdenradim savienojoties ar skābekli, var rasties, sadegot organiskai vielai, var būt gatava sniegā, pie kam viena alga, vai tā pacēlusies gaisā no jūras, ezera, upes vai no rīta rasas. Viena molekula otrai vienmēr līdzīga. Dzīvais indivīds vienmēr īpatnējs. Mēs tos vienmēr varam atšķirt vienu no otra, pie kam jo viegli, ja sastopam augstākās dzīvās būtnes, varbūt grūtāk, ja šīs būtnes sīkas un maz attīstītas, bet tikai tāpēc, ka mūsu līdzekļi nepietiekoši, lai tajās dziļāk ieskatītos.

Ar pagātni saaugusi ne tikai atsevišķā dzīvā būtne, bet arī to kopība, sabiedrība, tauta. Pagātnes ietekme tajās lasāma vēl skaidrāk kā atsevišķa indivīda sejā. Tā nomanāma ne tikai kopības iekšējā būtībā, bet izpaužas arī kopības ārienē no iegūst jo lielu nozīmi, tapdama par saistošo materiālu kopības uzbūvē.

Viena kopība atšķiras no otras kā ar savu locekļu sastāvu, tā ar to, kādi notikumi rakstīti tās vēsturē. Zināma kopība, piemēram, ir pasažieri, kas brauc vienā vilcienā. Bet vilciens nonāk gala stacijā, pasažieri izkļūst, un kopība beidz pastāvēt. Cita kopība ir kādas teātra izrādes apmeklētāji. Viņi arī pēc izrādes izkļūst, bet aiznes līdzīus iespāidus, kuri tos zināmā mērā saista, pie kuriem tie satiekoties atgriežas atmiņās un sarunās, un, ja gūtie iespāidi bijuši spilgti un dziļi, kopējais viņos var pastāvēt ilgi. Bet, ja kāda sabiedrība pārdzīvo lielus vēsturiskus notikumus, ja tā tos nedalīta pieredz ilgāku laiku, tad viņas dalībnieku starpā var rasties saites, kas tos apvieno uz visu mūžu, var apvienot pat pēcnācējus. Dalībniekiem rodas vēlēšanās no jauna pārdzīvot šos notikumus idealizētā veidā, lai būtu izcelts notikuma idejiskais saturs, tā pozitīvais radošais moments.

Jo lielāks radošā spēka izpāudums notikuma brīdī, jo dziļākas tā sekas, jo ilgāk tas paliek dalībnieku un to pēcnācēju atmiņā, jo vairāk neatvairāma kļūst vēlēšanās to atgādāties. Tā tautas dzīves lielu vēsturisku notikumu atceres dienas paliek par svināmām dienām. Tādas svināmās dienas ir arī ģimenes, biedrības, organizācijas dzīvē.

Ar lieliem notikumiem, kas bieži ļoti maz izpāužas uz ārieni, bet var būt lieli ar to, ka tos radījuši kāda doma vai ideja, kuras nozīme tikai vēlāk pilnīgi novērtējama, dažreiz saistās akti, kas vēlāk iegūst simbolisku nozīmi. Par tādiem simboliem var tapt arī nedzīvie priekšmeti, lielu notikumu liecinieki, piemēram, karogi, ieroči, dažādas ārējās nozīmes tēri.

Šāda simboiska nozīme ir arī ritiem un aktiem, kam kādreiz bijusi reāla loma sabiedrības vai tautas dzīvē, bet kas to ar laiku zaudējuši. Šī it kā ārējā čaula tomēr var būt svarīga pagātnes liecība. To vērojam daudzu kultūras tautu dažādos tradicionālos aktos un svinībās. Svešiniekam, kam nav pazīstama šo aktu un ārējā ietēra jeb dažādu simbolu izcelšanās, tie šķiet nesaprotami, kādreiz pat komiski un lieki.

Bet tradīcijas izaug ne tikai no lieliem atsevišķiem notikumiem, ne tikai no periodiski atkārtotiem aktiem, bet ir arī

dažādo ētisko, estētisko vērtību, paražu, novērojumu, zināmas kārtības un dzīves gudrības nesējas, kas uzkrājušās un veidojušās paaudžu paaudzēm un ko viena paaudze nodod otram. Kopējs viņām tas, ka tās tapušas laikā, ka tās izaugušas no tautas pagātnes, ka tās ir tautas nerakstītā vēsture, vairāk simbolos, tēlos un aktos ietverta, nekā vārdos izteikta.

Salīdzinādami dažādas tautas, redzam, ka tām, kuras gadu simtus noturējušās uz vēstures skatuves, kuru loma liela cilvēces attīstības gaitā, kuras bagātas lieliem notikumiem, daudz tradīciju. Šīs tautas tās rūpīgi glabā, tāpat ar tām saistītos simbolus. Citām, vēsturiski jaunām, šādu tradīciju maz. Tām piegriež arī mazāk vērtības. Dažas tautas, nokļuvušas uz laiku nelabvēlīgos apstākļos, piemēram, ilgstošu svešu iespaidu sfērā, var savas tradīcijas pazaudēt.

Redzam arī cīņu ar tradīcijām. Tā sevišķi asi izpaužas, mainoties reliģijām, arī valsts vai sociālajai iekārtai. Jo nikni tradīciju apkarotāji ir internacionālisma sludinātāji. Šīs asais naidis it sevišķi izceļ tradīciju lielo nozīmi, skaidri rādīdams, cik liels tajās slēpjas spēks.

Rodas jautājums, kas tad ir šo tradīciju vara pat tad, ja tā izvērsas aktos, kas tikai atspoguļo agrākā reālā satura simbolisko čaulu. Cik liela šī vara, rāda kaut vai tas, ka Britu impērija turas nevis uz rakstītiem likumiem, bet galvenokārt uz tradīcijām.

Tradīcijas spēks meklējams tajā apstākļī, ka tajās kondensējas, it kā sablīvējas tautas pagātne, tagadne un nākotne. Vienā tagadnes brīdī ar tradīcijām uz mums runā tautas pagātnē atraisītie un lielos notikumos ieliktie spēki vai gadsimtos gūtās atziņas un gudrība, kas saplūst kopā ar tautas pašreizējo dzīvības spēku un tās potenciālo enerģiju, kas veiks savus uzdevumus nākotnē. Tradīcijās jo spilgti izpaužas dzīvotspējīgas kopības – ģimenes organizācijas tautas organisma daba. Tāpēc nav tradīciju gadījuma rakstura kopībām. Organiskais ir mūžīgs, un tradīcijas – šīs mūžības izteiksme. Nav tradīciju tam, kas pārejošs, kas pastāv tikai momentam. Organiskais ir īpatnējs, un tradīcijas – īpatnības liecības zīmes. Jo vecākas un nemainīgākas tradīcijas, jo spilgtāku īpatnību tās izteic. Pie

tām tāpēc tik cieši turas stipra rakstura ģimenes, kuru daudzas paaudzes pauž savas cilts īpatnību un dzīvības spēku.

Nekur arī neizpaužas tik spilgti tautas rakstura īpatnības kā tautas tradīcijās, kas ir nacionālo ideālu stiprākais sargs. Tāpēc tik liels internacionālistu naidis pret tradīcijām.

Tradīcijas ir arī spilgtākā nacionālās estētikas izpausme. Kad svešinieks iepazīstas ar jaunu tautu, viņa uzmanību it sevišķi saista tās dažādās tradīcijas, kurās izpaužas tautas daiļuma sajūta un gaume, estētikas attīstības līmenis. Lai dotu kādas tautas, cilts, etnogrāfiskas vienības, īpatnējas organizācijas spilgto raksturojumu, rakstnieki labprāt apraksta to tradīcijas kā koncentrētāko īpatnību attēlu.

Tradīcijām ir arī liels vienotājs un saistītājs spēks. Tas var izpausties pat tad, ja kopības atsevišķie locekļi šķirti un tālu viens no otra. Tradīcijas tad kļūst par vienīgo kopības sargātāju, bez kura tās locekļi zaudētu savu īpatnību un sakustu ar pašreizējo apkārtni.

Tradīcijās var slēpties arī potenciāls spēks. Tās ne vienreiz vien tautu vēsturē spēlējušas izšķirošo lomu. Spēku paguruma brīžos tās rāda, kādi enerģijas avoti slēpjas tautas dziļumos, jo tie parādījušies lielos darbos pagātnē. Tās attur no izmisuma grūtos vēsturiskos brīžos. Tās spēj iedvesmot uz varoņdarbiem, runādamas uz tagadni pagātnes varoņu mutēm.

Ja tradīcijas ir ētisko un estētisko vērtību vai mūžos gūto dzīves gudrību nesējas, tad to lielo vērtību izceļ ilgais laiks, kuram cauri tās pastāvējušas, kurā tās kā dārgakmeņi slīpētas un ieguvušas savu brīnišķo mirdzumu. To mūža garums rāda, cik liels un vērtīgs to saturs, jo laiks un vēsture nav varējuši tās sadrupināt.

Tāpēc ne ar nevērību, ne ar naidu jāskatās uz tradīcijām, bet ar cieņu un godbijību. Tās sargājamas, glabājamas un jaunas veidojamas ar mīlestību un apziņu, ka tās nesis līdz nākamajām paaudzēm to, ko mēs saņēmuši no mūsu tēviem, ko paliekamu mēs paši darinājuši un kas būs pamats tam, ko radīs nākotne.

Tradīcijas ir pārļu virknes, kas organiski saista tautu tagadnē, jo nekas tik lielā mērā nerada vienības sajūtu tautā kā

kopējas tradīcijas un nekas neliecina tik pārliecinoši par tautas organisko un mūžīgo saistību ar savu pagātņi un nākotni kā cieņā turētas tradīcijas.

Turēsīm svētas un veidosim skaistas mūsu tradīcijas!

Rūpniecības uzņēmumu organiska sastāvdaļa ir to tehniskais personāls. No visiem uzņēmuma elementiem personāls ir svarīgākais. Ja tas sava uzdevuma augstumos, viegli atjaunot sabojātu mašīnu vai aparātu, iespējams konstruēt pat pilnīgi jaunu, nav grūti novērst dažādus sarežģījumus. Bez labiem aroda pratējiem uzņēmums pastāvēt nevar, tā darbība nepārtraukti padota traucējumiem, var pilnīgi apstāties. Viss uzņēmums var sabrukt. Vienādos saimnieciskos apstākļos viens uzņēmums plaukst, otrs nikuļo. Visbiežāk tas atkarājas no tā, cik labs lietpratējs vada uzņēmumu.

Labus lietpratējus' izaudzē skola un prakse. Katram savs uzdevums. Fabrikas tehniķi nevar izaudzēt skola viena pati, nevar to izaudzēt arī fabrika bez skolas. Lielākā uzņēmumā vajadzīgas vairākas lietpratēju kategorijas. Vajadzīgi labi apmācīti strādnieki, sava amata pratēji. Tie izaug pašā fabrikā. Augstāka kategorija ir meistari. Viens otrs no tiem arī pašas fabrikas izaudzināts. Normāla apmācības gaita – arodskola vai tehnikums, tad krietna prakse. Meistara uzdevums – tieša dar-

ba vadība, aparātu uzraudzība, darba sadalījums, vispār augstākā tehniskā personāla rīkojumu izpildīšana. Augstākais tehniskais personāls – inženieri ar augstskolas izglītību, kas ieguvuši pamatīgu stāžu, iziedami cauri visām personāla kategorijām, sākot ar vienkāršu strādnieka darbu. To pienākums dot uzdevumus meistariem, saskaņot visu nodaļu darbību, noskaidrot sarežģījumu cēloņus un atrast ceļus, kā tos novērst, sekot ar vislielāko uzmanību tehnikas progresam un laikus ieviest visus lietderīgos jauninājumus vadītā uzņēmumā un pašiem veicināt tehnikas progresu, izveidojot jaunas ražošanas metodes, konstruējot jaunus aparātus un mašīnas.

Tuvāk apstāšos pie inženiera un meistara lomām un attiecībām. To pareiza noskaidrošana un izprašana vislielākā mērā svarīga. Viņu funkciju sajaukšana var novest pie uzņēmuma katastrofas. Un mūsu rūpniecības uzņēmumi šajā ziņā tik daudz grēko, ka stāvoklis bez pārspilējuma atzīstams par bīstamu.

Rūpniecības attīstība katrā zemē iziet caur visām embrionālām stadijām, t.i., tās gaita tāda kā rūpniecības attīstības gaita vispār: mājrupniecība, amatniecība, fabrika, lielrūpniecība. Bija laiki, kad visa tehniskā izglītība bija zināma amata prašana. Zināšanas ieguva, tikai praktiski strādājot. Kad radās tehniskās skolas, apmācība bija sākumā tīri empīriskā, aprakstoša. Ilgu laiku arī augstāko tehnisko izglītību negribēja atzīt par augstskolas izglītību un tehniskās disciplīnas par zinātni.

Mūsu rūpniecības lielākās daļas attīstība sasniegusi pakāpi, kad augstākais tehnikskais personāls ir tikai meistars. Viņš ir lielākā autoritāte fabrikā, viņš ir "neatvietojams speciālists", pa lielākai daļai ārzemnieks, bez kura uzņēmumam jāapstājas. Mūsu rūpniecības attīstības stadijā tas gluži pareizi. Bet tas nozīmē tikai, ka uzņēmuma attīstības stāvoklis vēl ļoti tāls no modernās tehnikas līmeņa.

Mēs redzējam, ka meistars pēc savas izglītības un sava darba rakstura ir tikai izpildītājs, ne ražošanas veidotājs, ja viņš nav taisni ģēnijs – izgudrotājs. Meistars var darīt tikai to, ko iemācījies, ko redzējis jau gatavu darbā. Viņš var strādāt pēc zināma šablona. Sekot tehniskajai literatūrai, tehnikas progře-

sam viņš nevar. Meistars nevar ievadīt jaunas ražošanas metodes, nepavisam nevar tādas pats izveidot. Tāpēc meistars parasti ļoti konservatīvs un pat tur, kur uzņēmumu vada augstākais tehniskais personāls, grūti piedabūjams uz jaunievedumiem. Ja nu augstākā tehniskā autoritāte fabrikā ir meistars, tad tāds uzņēmums lemts tehniskam sastingumam, jo tālāk par to, ko meistars praksē kādreiz piesavinājies, viņš nevar iet.

Bet mūslaiku rūpniecība var pastāvēt, tikai nemitīgi progresējot savās metodēs, nemitīgi sekojot jaunākajiem sasniegumiem un vēl vairāk: katram rūpniecības uzņēmumam jāsaņem ar citiem jaunu, izdevīgāku ražošanas metožu un līdzekļu radišanā. Uz to spējīgs tikai augstskolā izglītotis inženieris. Pēdējais, kad iestrādājies, gan var izpildīt meistara vietu, bet ne otrādi.

Minēto attiecību neizprašanā slēpjas lielas briesmas mūsu rūpniecībai. Tiklīdz kritīs muižu un kontinentu barjeras – un mūžīgi tās pastāvēt nevar –, tiklīdz būs jāstājas krūti pret krūti ar pareizi tehniski organizēto ārzemju rūpniecību, sabruks visi tie uzņēmumi, kas nebūs izmantojuši pašreizējos izdevīgos apstākļus, lai saorganizētu veselīgu un arī tehniskā personāla ziņā pareizi izveidotu ražošanu. Tāds sabrukums radīs lielu postu visai saimniecībai un strādnieku masām.

Uz šādiem aizrādījumiem uzņēmumu saimnieki parasti atbild, ka meistars tieši dod peļņu, inženiera pieaicināšana dārgi maksā, tas neprot praktiski strādāt un, darbā iestājies, nedod nekāda labuma. Gluži pareizi, bet taisni tā ir rūpnieku liktenīgā kļūda: viņi neapzinās, ka speciālistu izaudzināšana ir pašas rūpniecības neatvairāms pienākums. Augstskola, tāpat kura katra cita skola speciālistus dot nevar. Viņu sagatavošana jāparedz fabrikas kalkulācijā gluži tāpat kā visi citi ar ražošanu saistītie izdevumi. Tikai tādā kārtā iespējams, pirmkārt, tikt vaļā no importētiem meistariem. Ir taču skaidrs, ka šie importētie meistari tapuši par sava aroda pratējiem kādā pareizi nostādītā uzņēmumā, kur var kaut ko iemācīties. Tātad kaut kur pastāv šādi racionāli rūpniecības uzņēmumi, un tikai organizatoriskais kūtrums par iemeslu tam, ka mūsu fabrikas pašas neizveidojas par šādiem patiesi neatkarīgiem uzņēmumiem.

Pārejot uz racionālu personāla organizāciju, sākumā gan var pieaugt ekspluatācijas izdevumi, bet īsā laikā tos ar uzviju kompensēs ražošanas ietaupījumi, ko dos inženiera darbs, tiklīdz viņš būs iestrādājies.

Lieta kļūst vēl nopietnāka, ja iedomājas kādu ārējo briesmu brīdi. Tad importētie speciālisti vai nu pazudīs, vai arī būs elements, uz kuru vairs nevar palaisties. Tāpēc savu speciālistu, un pie tam radīspējīgu augstākās kategorijas speciālistu, izaudzināšana ir nacionālās drošības nepieciešamība un katra rūpniecības uzņēmuma valstiskais un neatliekamais pienākums.

Daļa atbildības par pašreizējo nenormālo stāvokli krīt arī uz jauno inženieru paaudzi. Viņi bieži iet uz fabriku ar pārāk lielām pretenzijām, vairās neizbēgami nepieciešamā melnā darba, nepūlas iedziļināties ražošanas būtībā, ir pavirši un nolaidīgi pienākumu izpildīšanā, grib par daudz ātri avansēt. Daudziem tendence palikt par biroja, ne ražošanas inženieriem. Šāda attiecība pret lietu vislielākā mērā nosodāma. Tā ne tikai bojā inženiera reputāciju, bet ir noziedzība pret valsti un latviešu nacionālo lietu, jo dod iemeslu rūpniekiem izvairīties no mūsu tehniskā personāla pieaicināšanas darbā un bremsē pašu speciālistu izaudzināšanu. Ar šādām parādībām būtu vedama nesaudzīga cīņa.

Augstskolā tas būtu darāms studentu organizācijām, ārpus augstskolas – arodu organizācijām.

Bet tikko minētās parādības, t.i., jauno inženieru pienākuma apziņas trūkums skaitāms par uzņēmumu. Tās visā drīzumā iznīdēs pilnīgi augstskolas absolventu konkurence. Vārds tātad rūpniekiem un, attiecoties uz tiem, kas būtu stūrgalvīgi, varbūt tirdzniecības un rūpniecības kamerai un arī kredītiestādēm, it sevišķi valsts, kas rūpniecību kreditē: prasāms nodrošinājums ne tikai nekustamo īpašumu un tehniskās iekārtas veidā, bet arī pareizi sastādītā tehniskā personāla veidā, pie kam šādā formulējumā: kas tiek darīts sava tehniskā personāla izaudzināšanā?

Arī cilvēki, kas labu domā un labu grib, bieži kļūdās, noturēdami līdzekli par mērķi, formu par saturu. Forma kādreiz var būt it svarīga, līdzeklis var spēlēt tik noteicošu un izšķirošu lomu, ka tie tiešām uz laiku var palikt par mērķi, dažreiz sasniedzamu tikai ar lielām pūlēm, cīņām un upuriem. Kad šis tuvākais mērķis sasniegts, rodas pārejošs tukšums, it kā apjukums, it kā lielā mežā būtu pazaudēts ceļš. Dažreiz jāpaiešas gabaliņu atpakaļ, lai atkal nospraustu pareizo virzienu tālākai gaitai.

Kaut kas līdzīgs bija mūsu valstī un sabiedrībā pēdējos gados. Ar ārkārtīgu spēku piepūlējumu, ar īstu varoņu laikmeta ideālismu, ar smagiem upuriem bija izkarota tautas patstāvība un nodibināta sava valsts, ar apbrīnojamu izturību pašu spēkiem atjaunota izpostītā Latvija. Bet tad uzreiz it kā apsīka ideālisms, šķita aizmirsies, kādēļ izkarotas asiņainās cīņas, kādēļ nesti upuri, kādēļ vajadzīga sava valsts. Pat tik elementāri nojēgumi kā tas, ka neatkarīgā Latvija vajadzīga latviešu lietai, bija ne tikai aizmirsti, bet latviešu tautas "pārstāvji"

kopā ar nelatviešiem bieži vien cīnījās pret savu tautu, pret tās interesēm.

Pareizi tāpēc sauc 15. maiju par latviešu tautas atdzimšanas dienu. Gluži tā kā mežā teku pazaudējuši, mēs arī tagad ejam gabaliņu atpakaļ un meklējam mūsu nesenaajā pagātnē tās vadošās līnijas, tos impulsus, kas deva mums tādu spēku izcīnīt brīvību. Un te nu mēs vispirms ieraugām pārsteidzoši vienkāršo lietu: mūsu spēks ir bijis tas, ka mūs apvienoja vieni centieni, viens mērķis. Bet tā jau veca patiesība: visvienkāršākās atziņas visgrūtāk atrodamas. Lielo garu priekšrocība ir šīs atziņas ne tikai atrast, bet arī padarīt par sava laikmeta atziņām un pārlicību. Tā mums arī bija jāgaida līdz 15. maijam, kad Latvijas dibinātāju balsis atskanēja atkal tikpat stipri, kā Latvijai topot. No šī sauciena atkāpās visas murgu ēnas, kas kā vadātājs bija likušas tautai mīņāties uz vietas, apturēdamas tās attīstību un uzplaukuma gaitu.

Kad cilvēks pamodies no murgiem, viņš pirmajā brīdī arī vēl skaidri neaptver, kas ar viņu ir. Viņu pārņem tikai laimīgā sajūta, ka tas ļaunais, kas viņu mocīja, bijuši tikai murgi, bet ka īstenība ir gaiša, prieka un saules pilna. "Ir atkal ticēt, cerēt, strādāt prieks."

Bet atklatīšanās no ļaunā ir tikai negatīvā novēršana. Īstā dzīvība, dzīves saturs var būt tikai pats par sevi pozitīvais. Iznīcinādami šķelšanos, nešķiezdami vairs spēkus savstarpējai apkarošanai, esam ieguvuši daudz, ļoti daudz. Ar to esam pārvarējuši spēkus, kas tautas šķelšanu bija uzstādījuši par savu mērķi. Bet apvienošanai, lai tā būtu radītspējīga, vajag kādas to apaugļojošas idejas. Apvienošanās arī nav pašmērķis, bet tikai līdzeklis.

Viens apvienošanās sasniegums pats par sevi skaidrs: tas ir spēks, kas ar to iegūts, drošības sajūta uz ārieni. Bet tas nevar būt izsmelošs. Tas sargā tautu un valsti, bet valsts jau ir tikai līdzeklis, lai tautai ļautu veikt tās vēsturisko misiju. Mēs tāpat nonākam pie atziņas, ka dzīvei saturu var dot tikai ideāli, tikai mērķi, kas dziļāki un pārāki par visu to, ko mēs līdz šim sasnieguši, kas bijis mūsu tuvākais mērķis.

Kādi tad nu būtu šie ideāli? Kam pastāv un dzīvo latviešu

tauta? Atbildi uz šo jautājumu nevar dot neviena atsevišķa persona. Atbildi uz to, kas kādas tautas misija, var dabūt tikai tad, kad šī tauta jau ir pāri sava mūža pusdienai. Tad to lasām tautas vēsturē. Bet, ja tautai tikko ausis rīts, tad tās radītājs gars savu vadoņu personā gan nojauš, kurp jāiet, lai piepildītu savu aicinājumu, bet vārdā var nosaukt tikai tuvāko kāpi, uz kuru jāpaceļas, kalngali vēl slēpjas miglā.

Meklējot šīs tuvākās kāpes un vērā liekot, ka mums ir tiesības sevi saukt par tautu – jaunekli, atdzimušu no mūžu sastinguma ar patstāvības atgūšanu un atdzimušu no īslaicīga noguruma pēc karstajām brīvības cīņām, mums jāmeklē arī savi tuvākie uzdevumi tur, kur tos meklē jauneklis, kas grib tapt par vīru: mums jāattīsta līdz pilnībai nacionālie spēki, mums jāizveido tautas organisms un jāatrasa tās radītājs gars. Tautas dvēsele pati tad teiks cilvēcei savu spēcīgo vārdu, to vārdu, ko nevar teikt neviena cita tauta.

Divos virzienos jāmeklē mūsu uzdevumi. Viens skar atsevišķo indivīdu, otrs sabiedrību, tautu, valsti. Tiem pievienojas trešais: meklēt pareizās attiecības starp indivīdu un kolektīvu, kas ir neatrisināta problēma. Arī šeit varam meklēt tikai to, kas mums, latviešiem, visvairāk piemērots.

Individuālais uzdevums ir veidot līdz pilnībai savu personību, savus dvēseliskos, garīgos un fiziskos spēkus. Tikko aizgājušais vēstures posms bija prasību laikmets. Impērijas laikā mēs prasījām pilsoniskās brīvības, impērijas sabrukuma laikā prasījām nacionālo brīvību, mūsu valsts pirmajā pastāvēšanas laikā visu citu pārklāja dažādas sociālās prasības, partiju cīņu laikmetā netika minēts vārds "pienākums".

Jauno laikmetu iezīmē pienākuma apziņas atmošanās, kas bija iemidzināta prasību laikmetā. Pienākuma apziņa ir spilgtākais īstas patstāvības, suverenitātes izpaudums. Tas, kas citiem padots, prot tikai prasīt un klausīt. Tas, kas valda pār sevi un citiem, dara un atbild par padarīto. No pienākuma apziņas izriet atbildības sajūta. Bet tā var rasties tikai tad, ja ir skaidri izjūsta vajadzība dzīvot ne tikai sev, bet vispārībai, jo tikai tai var dot atbildi par padarīto.

Atbildības sajūta pret tautu uzliek pienākumu izkopt

ētiskās vērtības. Vēsture rāda, ka tikumības pagrimšana ved tautu pretim iznīcībai. Mirušais materiālisms, kas gribēja visu agrāko noārdīt un uz drupām celt jaunu pasauli, mēģināja satricināt mūžīgās ētiskās vērtības. Ģimenes svētums, ģimenes laime bija noniecināta un apsmieta. Tās sekas – tautas izdzimstība, tautas dzīvā spēka samazināšanās. Ja tautas atdzimšana ir patiesa, ne šķietama, tad tauta nokratīs no sevis šīs maldu mācības sekas.

Ētikas pagrimšana izpaudās arī kauna pilnajās parādībās, kad valsts darbinieki latvieši izrādījās par kukuļu ņēmējiem, par valsts un sabiedrības mantas piesavinātājiem un izšķērdētājiem. To varēja tikai vergi, kas prot tikai ņemt un prasīt, kam nav pienākuma apziņas. Atdzimušais latvietis – kungs prasīs sev: “Ko es varu dot?”

Prasītāja – verga daba jūtama arī darba paviršībā. Jaunais laikmets atver neapveramas iespējamības latvietim visās materiālās, saimnieciskās un garīgās dzīves nozarēs. Tirdzniecībā, rūpniecībā, saimnieciskajā dzīvē latvietim jāstājas vadītāja lomā. Tam vajadzīga pilnīga sava amata prašana un vislielākā atbildības sajūta. Nepietiek vairs dabūt vietu, vajag dotu darbu godam veikt. Atdzimušais latvietis prasīs vispirms sev: “Vai es to varu veikt?” un tikai tad teiks: “Dod man šo vietu un darbu.”

Nesen augstākais bauslis bija mazāk strādāt un vairāk pelnīt. Tos, kas mudināja strādāt, sauca par izsūcējiem un izmantotājiem. Darbs bija pasludināts par cilvēces lāstu un mocību. Saindēts bija darba prieks. Tam atņemts daļums un sajūsma. Atdzimušais latvietis tīs darbu puķu smaržā, darinās tam altāri un prasīs: “Kur pielikt manus spēkus?”

Partiju laikmetā prese latvieti baroja ar tenkām, ar citu partiju biedru nomelnošanu, ar samazgām, ko lēja uz pretinieka galvām, ar “varžu” lozungiem. No dabas tīrīgais latvietis sākumā splāva visu laukā. Bet, kad viņam cita nekā nedeļa, tad pierada arī pie tā. Kad samazgu plūdi apstājās, palika uz laiku tukša vieta. Bet tad visi atjēdzās, ka ir taču arī tīrais, radošais, ierosinošais, dzirkstošais, ka ir pozitīvais darbs. Mostas slāpes pēc vērtīgā, paliekošā, izvirzās redzes aploka

problēmas, kuru atrisināšana var nodarbināt visas mūsu garīgās spējas, dodama dziļu apmierinājumu bez nelabās piegaršas un gļotainā duļķa dvēselē.

Valsts celtnes virsotnē tauta redzēja ļaudis, kas lemj par viņu likteni, apspriež un it kā atrisina jautājumus, kas pa spēkam tikai cilvēkiem ar dziļām un plašām zināšanām. Tas iepotēja tautā domas, ka kurš katrs pilsonis var ķerties pie jebkura darba. Speciālās zināšanas un lietas prasana bija novārtā. Tas radīja nožēlojamu seklumu pieejā jebkuram darbam, jautājumam, pat uzņēmumam. No tā radies neskaitāms daudzums aplamību, zaudējumu, sarūgtinājumu un sabojātu pasākumu. Jaunajā Latvijā skaidrojas atziņa, ka ikviens var ķerties tikai pie tā uzdevuma un darba, kas tam pa spēkam un kam tas pienācīgi sagatavots.

Lielgabalu dunoņa un granātu sprādzieni, degošās tēva mājas atspīdums, nolauzto ābeļu celmi, dziļās ierakumu brūces kviešu lauka miesā, ar nodevību algotā uzticība, šķietami neizbēgamā tautas kapa tumsā dziestošais cerības stars, sarkanā karoga parādes gājiens ar cietuma atslēgu kā brīvības simbolu un pātagu kā brālības zīmi pa bada vienlīdzības upuru liktiem, vēl neredzētā plēsoņu deja uz zemes paradīzes cerību drupām – par daudz bija plosījušas jaunatnes dvēseli, lai, tautas augšāmcelšanās brīnumam notiekot, tā varētu pilnā mērā ticēt, ka ir ideāli, kas neviļ. Vajadzēja notikt otram atdzimšanas brīnumam, lai tautas sirdī ieplūstu lielais Straumēnu dzīves rituma miers, kas stātos kā bruņas āra saviļņojumam pretim un ļautu tautas dvēselei vērst skatu savos dziļumos.

Gan savā būtībā brutālais karš, gan revolūcijas postītājas tieksmes, gan, vēl vairāk, patvaldnieka tronī celtais demokrātisms bija aprakuši latviešu iedzimto dižciltīgo smalkjūtību, kas ir dziļu un smalku dvēseles stīgu atskaņa. Atdzimstošais latvietis atkal ar īgnumu novēršas no rupjā, zemā, jēlā, neglītā un ar smeldzošām ilgām sirdī skatās nemiera pilnām acīm sev apkārt, jautādams: "Vai pakavi un smagie zābaki nominuši visus ziedus?" Un viņa ausis dzird sirmgalvju gudrības pilnos vārdus, acis ierauga jaunsaimnieces puisēnam veltīto smaidu, viņa plecs sajūt tikko manāmo mātes roku

skārienu, un latvietis zina atkal, ka viņa tautas dvēseles smalko stīgu skaņu nenomāks nekāda lielgabalu dunona.

Pārejas laika latvietis, vieglas dzīves solījumu vilināts, viltus vadoņu aicināts, šķietami bagātu dzīvi meklēdams, devus pilsētas mūros, kur pūļa troksnī domāja atrast dzīves saturu. Atdzimstošais latvietis, lēto pilsētas izpriecu tukšumu apnicis, nojauzdams lauku klusuma dziļo saturu, atguvis prieku strādāt un radīt, atgriežas zaļajos laukos un ziedošās pļavās, lai sakausētu savu radošo darbu ar mūžīgā dzīvības avota, zemes neizsmeļamo spēku un tā darinātu skaistāko no celtnēm, kāda jebkad bijusi – savu Latviju.

Kā oāze tuksnesī, kā sala bangojošā jūrā stāvēja 15 gadus Latvijas Universitāte, nekad neaizmirsdama, ka tai jākalpo latviešu nacionālajai kultūrai. Skaldītāji vēji šad un tad pāršalca pār jaunatnes prātiem, bet viengabalainā mācību spēku saime, zinātnes atziņās nobriedusi, stāvēja nacionālās kultūras sarga postenī, neļaudama izdzist tautas vienības idejai un ticībai latviešu vēsturiskajai misijai. Bet svētā uguns kvēloja tikai klusumā, akadēmiskās dzīves dziļumos. Par liesmu, kas apspīdētu katru Latvijas stūrīti, tā tapa, kad gara kultūra tika likta par valsts celtnes stūra akmeni un novelti šķēršļi, aiz kuriem no zinātnes gaismas slēpās viltus pravieši. Ar jauniem spēkiem zinātnieku saime ķeras pie sava lielā un atbildīgā darba, redzēdama, ka nav veltas bijušas viņu pūles, ceļot latviešu gaismas pili, kurā viņa ar vēl lielāku mīlestību audzinās jaunos zinātnes un patiesības bruņiniekus.

Un akadēmiskā jaunatne, kuru šad un tad āra vēji bija nogriezuši uz drumstalu un nesaticības ceļa, redz tagad ar pilnu skaidrību, ka nav tai pamata šķiest spēkus savstarpējām cīņām, ka viņas organizācijas, kas katra īpatnēju veido savu locekļu personību, var savstarpējā cieņā sadzīvot vislabākajā draudzībā, jo visas tās vieno viens neizmērojami liels, apzīlbiņoši spožs, visu aptverošs un mūžīgs mērķis – uzlecošā savas tautas gara kultūra, kam sevi visu atdot ir augstākā svētlaimība.

Atmodusies ticība saviem spēkiem, savas tautas gara mantu vērtības apziņa, latviešu neapturamā dziņa pēc izglītības un

zināšanu slāpes, viensētņieka asais skats dabas parādībās un cilvēka dvēseles dziļumos, jaunās valsts celšanas darbs un tā prasības un uzdevumi, dusmu sārtums sejā par pseidozinātnieku mūsu vēstures izkļējumumiem un sajūsmas pilnā godbijība pret patiesiem cilvēces ģēnija sasniegumiem – tie ir spēki, kas nodrošina latviešu zinātnei uzplaukumu un tās spožuma pilno gājienu uz kultūras kalngaliem.

IZGLĪTĪBAS UN ZINĀTNES SADARBĪBA BALTIJĀ

Augstākā izglītība mūslaiku kulturālā valstī tapusi tikpat nepieciešama kā valsts pārvaldes orgāni, armija un citi valsts institūti. Ja ņemam šaurāk, Baltijas valstis, tad to patstāvības galvenais pamats ir nacionālais moments, to uzdevums un vēsturiskais attaisnojums – nacionālā kultūra, kas paceļama līdz augstākai iespējamai nacionālo spēku attīstības pakāpei, lai šie spēki varētu radīt maksimālo kultūras vērtību daudzumu, kas reizē ar to taptu par visas cilvēces vērtīgu ieguvumu.

No tā izriet, ka augstākā izglītība jaunajās valstīs arī veidojama uz nacionāliem pamatiem, un tā, liktos, grūti būtu atrast kopējus pieturas punktus Baltijas valstu sadarbībai augstākās izglītības laukā. Mūsu augstskolas domājamas tikai kā stingri nacionālas, un tād tad sadarbība nevarētu iet tālāk par draudzīgu kaimiņu labām attiecībām, un tikai, ciktāl augstskolas un zinātnieki, veicinādami kulturālo sadarbību vispār, ir tautas vienotājs spēks, tiktāl arī varētu sagaidīt zinātnes pasaules ietekmi uz labu attiecību izveidošanu mūsu valstu un tautu starpā, un ne vairāk.

No otras puses, mēs bieži dzirdam, ka zinātne esot internacionāla un ka tikai dažām tās nozarēm varētu būt vairāk vai mazāk nacionāls raksturs. Tādas varētu būt dažas valodniecības, vēstures un literatūras nozares, lókālu problēmu apstrādāšana dabas zinātņu, tautsaimniecības un citās nozarēs. Tāpat nacionālo raksturu zinātniskai darbībai nosaka galvenokārt pētīšanas objekti, kamēr zinātnes atziņas un metodes ir internacionālas, visas cilvēces ieguvums un īpašums. Dažās zinātnes disciplīnās, kā, piem., matemātikā, fizikā, ķīmijā, filozofijā šādu vietējo problēmu nevar būt.

Es tomēr atļaujos piezīmēt, ka arī šajā gadījumā nacionālajam elementam piekrīt liela loma. Katrā valodā slēpjas sava īpatnējā pieeja lietām un jautājumiem, tajā izpaužas īpatnēja domu gaita, un, ja ievērojam, ka no pieejas jautājumam un tā uztveres atkarājas jaunu atziņu, jaunu sakarību atrašana, tad top skaidra nacionālā momenta nozīme zinātnes attīstībā. Jaunas vērtības rada tikai personība ar savām īpatnībām, kas sasniedz savu pilnīgāko veidojumu tur, kur attīstīta līdz lielākai pilnībai sava nacionālā seja.

Ja tagad metam skatu uz mūsu jaunajām augstskolām, lai apraudzītu, kā tās izveidojušās, tad redzam, ka to uzbūves pamatā tiešām ir nacionālais princips. Mācību valoda ir valsts valoda, cita tikai izņēmuma gadījumos, mācību spēki, ar izņēmumiem, vairākumā tautības, studentu nacionālais sastāvs tāpat; visas augstskolas spraudušas sev par mērķi savas tautas kulturālo spēku pilnīgāko atraisīšanu, nacionālās kultūras celšanu. Šīs augstskolas ir arī saorganizētas visai īsā laikā ar ievērojamām sekmēm, un tās var sava apjoma, vispusības, zinātnisko institūtu izveidošanas ziņā mēroties ar daudzām vecām augstskolām. Sevišķi studentu skaits visās jaunajās augstskolās pārsteidzoši liels, kas zināmā mērā raksturo pašas tautas kā tādas, kam ārkārtīgi lielas tieksmes uz izglītību vispār un uz augstāko izglītību it sevišķi.

Šajā apstākļi, man šķiet, var saskatīt īpatnēju nojautu, it kā tautas zemapziņā radušos atziņu, ka skaitliski mazas tautas, kam nav ne teritoriālu, ne materiālu bagātību, vienīgais spēks, ar ko var pastāvēt sacensībā ar skaitliski lielajām tautām, ir gara kultūra.

Liktos, ka tādā kārtā mūsu valstīs augstākās izglītības problēma laimīgi atrisināta ar nacionālo augstskolu nodibināšanu un mācības kadru sastādīšanu un ka lielais studentu skaits pilnīgi nodrošina to pastāvēšanu un attīstību, it sevišķi, ja liek vērā, ka, piem., Latvijā nav pat iespējams visus aspirantus uzņemt un jāķeras pie nežēligajiem iestāju konkursa pārbaudījumiem.

Bet te nu sākas vesela rinda "bet" un "tomēr". Vispirms mēs redzam, ka vismaz Latvijā un Igaunijā jau ir pacēlies nopietnais jautājums par inteliģences pārprodukciju. Ja tas Lietuvā būtu citādi, tad tas ir tikai laika jautājums, kad tur par to būs jādomā. Es nekavēšos pie mums visiem tik pievilcīgā teorētiskā ideāla: darīt visiem pilsoņiem pieejamu augstāko izglītību. Tas nu pašreiz vēl nav realizējams. Augstākajai izglītībai tāpēc jābūt samērā ar tautas un valsts materiālo labklājību. Un te nu man jāatzīstas, lai cik liels optimists es arī attiecoties uz mūsu tautas nacionālo un politisko patstāvību, un kaut arī nelokāmi ticu to mūžībai, es nevaru skatīties caur rožainām brillēm uz mūsu saimnieciskajiem apstākļiem un nekādi nevaru saskatīt tuvākā nākamībā kaut kādas ārkārtējas saimnieciska uzplaukuma izredzes. Es būtu ļoti laimīgs, ja politiķi un ekonomisti šo skepticismu izkļiedētu. Ar to pavisam negribu teikt, ka mums draudētu sabrukums saimniecisko apstākļu pēc, bet gribu tikai pasvītrot, ka mūsu tautām un valstīm jāievēro vislielākā nacionālo spēku un materiālo līdzekļu taupība un to visracionālākā izmantošana, lai šāds sabrukums nedraudētu.

Plaša augstākā izglītība, ja tā ir dziļa un patiesa, un ar to nešķirami saistītā zinātnes kā atziņu un vērtību jaunradišanas procesa attīstība ir nācījas kulturālā un materiālā uzplaukuma apliecinājums. To uzturēšanai un veicināšanai tauta un valsts nevar atdot vairāk spēka un līdzekļu, nekā tas atbilst visu nācījas dzīves izpaudumu harmoniskam samēram; tās nav realizējamas uz citu nepieciešamo nācījas dzīves funkciju rēķina. Ne tikai nevēlama, bet bīstama tautas organismam būtu šāda galvas hipertrofija uz kāju un roku rēķina, pie kam tā nebūt nenozīmē optimālo smadzeņu attīstību, ja norit nenormālos un neveselīgos apstākļos.

Tāpēc pilnīgi racionāli ir soļi, kurus jau sper vai kurus paredzēts spert, lai ievirzītu augstāko izglītību pareizos apmēros. Tas nozīmē studentu skaita ievērojamu samazināšanos nākamībā un līdz ar to mazāku līdzekļu ieplūdumu augstskolu ieņēmumu budžetā. Tātad paredzams, ka valsts piemaksas katra studenta izglītībai turpmāk vēl pieaugs, jo mācību personālu, izdevumus bibliotēku un zinātnisko institūtu uzturēšanai nebūt nevar samazināt proporcionāli studentu skaitam.

Bet mūsu zinātniskie līdzekļi, bibliotēkas, laboratorijas un kabineti arī tagad vēl ļoti tālu no pilnības. Prasības, kādas modernā zinātne uzstāda laboratoriju iekārtai, aug ārkārtīgi strauji. Metodes top ar katru dienu vairāk izsmalcinātas, un tādi pētījumi, kuri var dot lielas zinātniskas atziņas, lielas vērtības visas cilvēces mērogā, kuriem mums pilnīgi pietiktu intelektuālās enerģijas, izdomas bagātības un eksperimentēšanas mākslas, paliek mums nepieejami, jo pētīšanas iekārta prasa tādus līdzekļus, kas pa spēkam tikai materiāli bagātām tautām.

Jūs teiksit, ka var apstrādāt citas problēmas, kuru pētīšana nebūtu saistīta ar tik lieliem izdevumiem. Diemžēl šo "lēto tematu", ja tā var izteikties, kļūst ar katru dienu mazāk un, par visām lietām, ar trūcīgu iekārtu mēs nevaram ķerties pie jautājumiem, kas citādi mums pilnīgi pa spēkam un, ko atrisinādami, mēs varētu daudz un lielu veikt. Jāpiezīmē, ka teiktais attiecas ne tikai uz tīri zinātniskiem jautājumiem, bet modernā tehnika vēl lielākā mērā neatlaidīgi prasa, lai ne par vienu soli nepaliktu pakaļ teorētiskās zinātnes progresam.

Mums priekšā stāv tāpat tāds uzdevums: ar vismazākajiem līdzekļiem veikt vislielāko uzdevumu, tehniski izsakoties, mūsu zinātniskajā darbā sasniegt līdzekļu izlietošanas maksimālo lietderības grādu. Šī uzdevuma atrisināšanai es redzu tikai vienu ceļu: visciešāko, labi saskaņoto, plānveidīgo Baltijas augstskolu sadarbību; es esmu pārliecināts, ka šī sadarbība pilnā mērā novedīs pie mērķa.

Kāda tad šī sadarbība varētu būt? Es sāksšu no domas, kas agrāk, kad mūsu atsevišķās augstskolas vēl nebija sasniegušas savu tagadējo attīstības pakāpi, bieži tika cilāta, bet vēlāk

atmesta. Tā ir ideja, ka ne katrā no mūsu valstīm vajadzētu kultivēt visas zinātnes disciplīnas. Vai nevarētu, piemēram, Latvijā pastāvēt tehniskā augstskola un Igaunijā universitāte? Tas tik labi saskanētu ar augstākās izglītības attīstību šajās zemēs pirms kara. Valodas grūtības it kā viegli būtu pārvaramas, ja mūsu valstis vienotos par vienu kopīgo svešvalodu.

Bet, ja ņemam vērā to, kas tikko teikts par nacionālās kultūras un valodas nozīmi mūsu valstīs, tad top skaidrs, ka taisni šis valodas jautājums rada nepārvaramus šķēršļus tādai izglītības sadalīšanai pa mūsu valstīm. Grūti gan iedomāties tādu kārtību, ka zinātnieks lietuvietis lasītu savu priekšmetu Vītauta Dižā universitātē Kauņā, piemēram, angļu valodā, lai to varētu klausīties latvieši un igauņi. Izvēlēties par mūsu skolās mācāmām valodām mūsu kaimiņu valodas arī nevarēsīm, jo tad mums nebūtu pieejama ne Vakareiropas zinātniskā literatūra, ne pati Vakareiroopa. Tāpēc augstākās izglītības decentralizācija ar priekšmetu sadalīšanu pa dažādām valstīm, lai ar to koncentrētu līdzekļus vienam mērķim vienā vietā un tā atvieglotu katras valsts izdevumus, gan nebūs iespējama.

Bet, ja šo domu mazliet modificē, tad, man liekas, rastos priekšlikums, ko, man šķiet, vajadzētu gan vismaz rūpīgi un vispusīgi apsvērt. Dažas disciplīnas un pat varbūt veselas fakultātes būtu katrā no mūsu augstskolām jāizveido līdz augstākai iespējamai attīstības pakāpei. Tas attiektos uz mūsu tautu vēsturi, folkloru, literatūru, teoloģijas disciplinām, dažiem tiesību zinātņu priekšmetiem. Bet šīs disciplīnas arī ir tādas, kas prasa mācību līdzekļus tikai literatūras, resp., bibliotēku veidā, par kuru sadarbību vēl būs runa. Visas citas apmācības un pētišanas līdzekļu un metožu ziņā neatkarīgas no nacionāliem un vietas apstākļiem.

Apmācību un kādas disciplīnas studijas var sadalīt divās pakāpēs: pamata apmācībā, kas obligāta katram zināmas fakultātes absolventam, un speciālajās studijās, kas vajadzīgas speciālistam attiecīgajā nozarē un nākamajam zinātniekam. Un taisni šīs pēdējās studijas prasa lielus palīgīdzekļus, moderni un bagātīgi apgādātus institūtus, pirmklasīgus zinātniekus – vadītājus.

Šeit nu, man šķiet, sadarbība varētu dot ļoti svētīgus rezultātus, ja mēs paceltu vajadzīgajā līmenī pamata apmācību ikvienā no mūsu augstskolām, bet augstāko specializāciju sadalītu starp mūsu valstīm. Tur, kur koncentrējas specializācija kaut kādā nozarē, tad varētu izveidot ļoti pilnīgu pētišanas iekārtu, kas būtu darāma pieejama citu zemju zinātniekiem un studentiem.

Paskaidrošu savu domu ar piemēru. Visās mūsu valstu augstskolās pastāv fizikas katedras. Pieņemsim, ka vienā no tām izdevies ļoti augsti nostādīt optiku. Tad divās citās nebūtu jāpūlas katrā ziņā iekārtot bagātus optikas institūtus, bet tur varētu pilnīgāk kultivēt citas nozares. Bet vienā vietā bagātīgi apgādātais optikas institūts būtu ar visiem iespējamajiem atvieglojumiem jādara pieejams citu mūsu zemju fiziķiem, gan jauniem, gan arī vecākiem kolēģiem, speciāliem pētījumiem, pie kam jaunie pamatzināšanas jau būtu ieguvuši un pamata metodes piesavinājušies mājā. Tā doktora disertācijas tiktu izstrādātas šajā labierīkotajā institūtā, un vēlams būtu, ka tās tur arī tiek aizstāvētas, kas neradītu grūtības pie labas prasību un programmu saskaņotības. Valodas jautājums šajā gadījumā būtu viegli atrisināms, jo, piemēram, doktorantam vairs nebūtu jāklausa pamata kursi, bet darba vadībai pietiktu kopējās svešvalodas.

Šāda specializācijas sadalīšana nebūtu realizējama kaut kādā mehāniskā ceļā, bet būtu jāpiemērojas faktiskajam stāvoklim, kāds pa daļai radies vēsturiski, pa daļai kāda visai redzama zinātnieka ietekmēs: šāda spilgta personība kopā ar pilnīgiem pētišanas līdzekļiem radītu vislabvēlīgākos apstākļus kā jaunu zinātnieku un speciālistu izaudzināšanai, tā attiecīgo disciplīnu uzplaukumam mūsu valstīs. Tikai tajos gadījumos, kad institūti būtu vēl ļoti vāji attīstīti, varētu vienoties, kam pie to papildināšanas ķerties. Tā mēs pamazām nonāktu līdz stāvoklim, ka jaunie zinātnieki vairs nebūtu jākomandē uz Vakareiropu, vismaz uz ilgu laiku ne, un mūsu zinātniekiem būtu pieejami labierīkoti institūti.

Aizrādišu, ka šāds ierosinājums nav uzskatāms par pilnīgi nepārbaudītu eksperimentu, bet ir studiju un zinātniskās dar-

bības veids, ko jau sen praktizē Vakareuropā. Tur pastāv paraža dažādās disciplīnas noklausīties dažādās augstskolās, pie kam specializācijai, resp., doktorēšanai izraugās to augstskolu, kur attiecīgā disciplīna stāv visaugstāk. Piemēram, tā pakāpeniski radušies tādi apstākļi, ka organiskā ķīmija Vācijā sevišķi augsti nostādīta Minhenē, kur to parasti arī reprezentē kāds savlaikmeta lielākais organīķis, fizikālā ķīmija – Bonnā, lie-tišķā ķīmija – Karlsrūē.

Lai realizētu šādu zinātniskās specializācijas organizāciju, jāizpilda daži priekšnosacījumi. Pirmais būtu pamatīga savstarpēja iepazīšanās. Vajadzētu uzlikt par obligātu pienākumu katras disciplīnas pārstāvim apmeklēt savus kolēģus divās citās zemēs. Tālāk būtu jāastāda institūtu apraksti ar svarīgāko aparātu un ierīču uzskaitījumu un jāapmainās ar tiem ar kaimiņiem. Par vērtīgāku aparātu jauniegādāšanu vai ierīču iekārtošanu būtu informējami kaimiņu kolēģi.

Otrs svarīgs priekšnosacījums ir pēc iespējas saskaņotas programmas un vienādā līmenī ieturētas prasības, it sevišķi otrā zinātniskā (Dr.) grāda iegūšanai. To varētu realizēt tikai pēc labas savstarpējas iepazīšanās. Liekas, programmu saskaņošanai nevarētu rasties šķēršļi, jo mūsu zemes ir tik tuvas un tautas dzīvo tik līdzīgos apstākļos, ka nevarētu būt lielas starpības prasībās pret akadēmisko inteliģenci.

Tālākais solis jau būtu savstarpēja informēšana par paredzamo lielāku institūtu izbūvi un izveidošanu, kas tad arī nākamībā būtu jādara tā, lai nerastos paralēlisms, jo sacensība šajā gadījumā nebūtu produktīva.

Neatkarīgi no šī lielāka mēroga sadarbības veida, pareizāk – paralēli tam, iespējama rinda citu soļu, kuru nozīme, man šķiet, acīm redzama un neprasa sīkāku paskaidrojumu. Dažus no tiem īsumā uzskaitīšu.

Vajadzētu apmainīties bibliotēku katalogiem un kartiņu katalogus sastādīt 3 eksemplāros, vienu sev, divus citus kaimiņiem, lai visi būtu informēti par bibliotēku stāvokli.

Lielāki zinātniskās literatūras izdevumi un dārgi žurnāli iegādājami un abonējami ne katrai augstskolai, bet to iegādāšana sadalāma tā, lai visu trīs valstu augstskolās kopā

būtu atrodama visa nopietnā zinātniskā literatūra. Reizē ar to noorganizējama maksimāli vienkārša un ātra grāmatu apmaiņa starp augstskolām, piemēram, ar speciāla kurjera palīdzību, kas visu laiku braukātu starp mūsu augstskolu pilsētām.

Pilnīgi skaidra mācību spēku viesošanās nozīme, pie tam ne tikai ar atsevišķām lekcijām un lekciju cikliem, bet uz veseliem semestriem vai mācību gadu. Tas pats sakāms par studentu apmaiņu, resp., par atsevišķu priekšmetu vai priekšmetu grupu noklausīšanos, ja valoda nerada šķēršļus, un sevišķi dažu praktikumu un speciālo darbu izpildīšanu zinātniskos institūtos, kas pie kopējas svešvalodas prasības neradītu grūtības. Varētu noorganizēt speciālus praktikumus kaimiņiem labierīkotos institūtos mācību gada sākumā, beigās vai brīvlaikā, lai praktikumus varētu nostrādāt no vietas un izvairītos no liekas braukāšanas.

Zinātniskie darbi, kurus iespiež Vakareiropas valodās, izdodami kopējā akadēmiskā izdevumā "*Acta academica Baltica*", no kuriem tie pasaules literatūrā ieietu kā mūsu darbi, un mēs vairs nekuplīnātu ar tiem svešas ārzemju literatūras.

Uz teikto es skatos kā uz ierosinājumu, par kuru, kā arī par citiem, kas varētu nākt no citas puses, man šķiet, būtu jāpadomā. Šādas pārdomas taptu nepieciešamas, ja mēs visi vienotos par divām atziņām, kas ir mana pārliecība: mūsu tautu un valstu eksistence un uzplaukšana iespējama, tikai attīstot augstu gara kultūru, un tās sasniegšanā, kā ikvienā mūsu dzīves nozarē, stingri jāseko principam: vislietderīgākā un taupīgākā nacionālo spēku izlietošana.

Priekšlasījums igauņu-latvju-lietuvju kongresā
1935.gada 28. jūnijā

UZRUNA
LATVIJAS
UNIVERSITĀTES
GADA
SVĒTKOS

1935. gada 28. septembrī

Atvadoties no jums pagājušajos Universitātes gada svētkos, man bija jāatvainojas par šaurajām telpām, kurās toreiz notika mūsu svinības. Jo liels tāpēc mūsu prieks šodien, ka varam jūs, augsti godātie kungi un dāmas, apsveikt šajā jaunajā svētku zālē, kas ilgus gadus bija Universitātes sapnis.

Kad pirmie Universitātes dibināšanas darbi bija veikti, kļuva skaidrs, ka bijušās Politehnikas centrālā ēka nepavisam neatbilst jaunajām prasībām. Dabīgi radās doma par jaunu celtni, kur novietot svētku zāli, bibliotēku, sekretariātu un citas centrālās iestādes. Tāda celtnē, kas apmierinātu mūsdienu prasības, pie lielā fakultāšu un studentu skaita, iznāktu diezgan grandioza, un par tādu grūtajos laikos nevarēja ne sapņot. Bet tad iznira gluži maza un prozaiska, bet arī pavisam neatvairāma un neatliekama prasība: bija jāgādā jaunas studentu garderobes telpas, jo tāds stāvoklis, ka studentu virsdrēbes stipri apmeklēto lekciju laikā sakrauj metru un vairāk augstās kaudzēs, nebija ilgāk ciešams. Šis uzdevums arī nebija tik viegli atrisināms. Pie tā bija stājusies Universitāte jau netaisni rektora

E. Felsberga un prorektora A. Razuma laikā 1922. – 1923. mācību gadā, un to turpinājuši no tā laika visi rektori un saimniecības padome. Vispirms radās doma par galvenās ēkas pagrabu izbūvi, kas bija jāatmet, jo pagrabi bija vajadzīgi inženierzinātņu un mehānikas fakultāšu laboratorijām. Arhitekts Voits, toreiz students, doc. Štālberga vadībā izstrādāja kā studiju darbu izbūves projektu. Līdzekļu trūkuma dēļ tomēr neviens projekts nevarēja realizēties. Studentu nemitīgo sūdzību (par pazudušām un bojātām virsdrēbēm) rezultātā beidzot lasām 1928. gada 14. decembra sēdes protokolā, ka nolemts lūgt Valsts kontroli aizstāvēt budžeta projektā paredzēto summu garderobes telpu izbūvei. Gadu vēlāk līdzekļi beidzot atvēlēti un rektora A. Tenteļa un saimniecības lietu prorektora G. Klaustiņa laikā uzdots doc. E. Štālbergam izstrādāt projektu vecās ēkas pagalma izbūvei par garderobi, bet ar noteikumu “pamatus projektēt tā, lai vēlāk būtu iespējams celt vēl vienu vai divus stāvus”. Nemitīgi par sevi atgādinādama, jaunās aulas ideja ir tātad meklējusi atbalsta punktus, kur vien varēdama. Tā kautrīgais garderobes projekts izauga par kopēju garderobes, studentu tējnīcas un jaunas aulas projektu, kura pēdējā posma nobeigšanu mēs šodien atzīmējam. Neapgrūtinot jūs ar sīkumiem, aizrādīšu, ka projekta realizēšanas grūtības bija lielas. Tā, meklējot pamatus, atdūrāmies uz purvu zem šīs trīsstāvu celtnes, kas tagad pilnīgi droši balstās uz mākslīgiem pamatiem lielas betona pīlāru sistēmas veidā. Bija jāatduras arī uz saimniecisko krīzi, kurā gandrīz noslīka cerības uz sāktās būves nobeigšanu. Bija jāaizņemas nauda no Universitātes speciālajiem līdzekļiem, lai tiktu zem jumta, un tad, pilnīgi pārtraucot būvdarbus, jāgaida uz labākiem laikiem. Un sagaidījām. Tekošajā saimniecības gadā tika atvēlēti darbu nobeigšanai trūkstošie līdzekļi.

No pašas Universitātes darbiniekiem šī darba veikšanai lielas pūles pielikuši rektori nelaiķis E. Felsbergs un nelaiķis J. Ruberts, tad A. Tentelis, M. Zīle un M. Bīmanis, prorektori nelaiķis A. Razums, tad G. Klaustiņš, P. Zīlīte un F. Gulbis, saimniecības padomes locekļi J. Kārklīņš, M. Prīmanis, A. Raisters un P. Kundziņš, gandrīz visi mūsu kolēģi arhitekti

un it sevišķi doc. E. Štālbergs, projekta autors un izpildītājs. Universitātes vārdā valdībai un visiem, kas šeit pielikuši savas pūles un snieguši palīdzīgu roku, sirsnīgs paldies!

Diezgan zīmīga šī tikai dažos galvenajos vilcienos skicētā aulas tapšanas vēsture.

Ļoti sīka, tāla no lielajiem zinātnes iestādes uzdevumiem taču ir garderobe un tējnīca, ar kurām sākās šī celtnē. Bet tās tomēr iedrošināja izbūvēt šo svētku zāli, kura tagad paceļas virs sīko vajadzību telpām un kuras uzdevums neizmērojami tāls no sīkajām ikdienas prasībām un pāri pat dienišķajam zinātniskajam darbam. Lai to darinātu, radās griba un izturība pārvarēt visas grūtības, pat purvu pārvērst stiprā pamatā ar tās pašas tehnikas palīdzību, kurai turpmāk kalpos arī šī zāle. Tā mēs arī šeit redzam, kā cilvēka gars tiecas kā šīs slaidās kolonnas no zemes uz augšu pretim saulei, pretim debesu zilumam.

Tāda arī zinātnes attīstības gaita. Elementāra dzīvotgriba, eksistences prasības spiež cilvēku krāt novērojumus un piedzīvojumus, izdarīt mēģinājumus un dziļi vērot dabu, vākt praktiskās zināšanas, līdz to sakrājas tik daudz, ka radītājs gars var celt pāri ikdienai zinātnes templi, lai tanī kalpotu augstākai cilvēka misijai. No šejienes tad gars dod pavēles dabas spēkiem, un matērija klausā garam.

Šī svētku zāle ir jauna liecība un pierādījums gara uzvarai pār matēriju, liecība un pierādījums tam, ka stipra griba un garīgo vērtību slāpes pārvar visus šķēršļus, liecība un pierādījums latviešu nemitīgai un neapturamai dziņai pretim gara gaismai un mūžīgām vērtībām.

To, ko mēs gūstam klusā un neatlaidīgā darbā arhīvos, bibliotēkās, kabinetos, laboratorijās, darbnīcās, ko izlasām lielajā Dieva mūžības grāmatā – dabā, ko veidojam no iekšējām šaubām un mokošiem jautājumiem, – to sludināsim mēs šeit zinātnes augstos svētkos. Un no šejienes lai plūst gara gaisma pa visu latviešu zemi un pāri tās robežām, lai nes svētību mūsu tautai un visai cilvēcei un dara stipru mūsu valsti! To mēs šodien lūdzamies, vienodamies pirmo reizi šinīs telpās mūsu tautas lūgšanā: “Dievs, svētī Latviju!”

UZRUNA
UNIVERSITĀTES
SAIMEI
BRĀĻU
KAPOS

1935. gada 17. novembrī

Akmens tēli un sienas sargā latviešu zemes vissvētāko vietu. Bet vienreiz gadā to ieslēdz dzīvā gredzenā tūkstoši jaunības kvēlē pukstošu siržu. Tā ir tautas nākotnes parāde viņas slavā tītajai pagātnei, uz kuru Universitātes saime nekad, kamēr pastāv Latvija, nav aizmirsusi un nekad neaizmirsīs šīnī dienā nākt. Tos, kas devuši solījumu meklēt patiesību, vērt vaļā dabas un dzīves noslēpumu aizkaru, meklēt ceļus, kā atvieglot cilvēces nastas un ciešanas, kā skaistu darīt savu zemi un varenu savu tautu, — tos velk pie sevis šī vieta, kas simbolizē lielāko mistēriju: šķietamo nāvi un iznīcību, bet īstenībā dzimšanu, celšanu un pastāvēšanu.

Jaunatni sajūsmina spēks, un varens bija spēks, kas sarāva latviešu važas. Jaunatni valdzina varonība, un nav lielāka varoņdarba kā uzvara pār tēvijas apspiedējiem. Jaunatne grib uguni un liesmu, un degdami sadega varoņi mīlestībā uz savu zemi un tautu. Jaunatne alkst skaidrības, un kas atrastu viltu tur, kur lietas asinis par savas tautas nākotni! Jaunatni apbur skaistums, un kas nosauks ko skaistāku par savas dzīvības

upuri uz tēvu zemes altāra! Jaunatne tiecas pēc pilnības, un nav lielākas pilnības kā visu sevi atdot sprautajam mērķim. Jaunatne meklē nemirstīgo un mūžīgo, un nemirstību guva Latvijas karotāji, mūžību dodami savai tautai. Jaunatne grib kalpot radītājam garam, un par savas valsts radišanas sāpēm stāsta mums šī vieta.

Bet no radišanas sāpēm izaug radišanas apskaidrotā svēt-laimība. Kas nav cietis smeldošas sāpes cīņā pēc patiesības, kam krūtīs nedeg cilvēces neatrisinātās mīklas, kas meklējot un šauboties nav nokāpis līdz izmisumam, tam necelties augšup un neredzēt mūžīgās patiesības mirdzošo seju. Tie, kas šajā vietā mieru atraduši, prata klausīt un likt savām personīgajām iegribām un vājībām klusēt, kad uz tiem runāja zemes un tautas likteņa balss. Klusēdami viņi tapa par vēstures pavēlniekiem.

Ne pretstati, bet brīnišķīga harmonija ir tāpēc šīs balto krustu rindas un ziedošās jaunatnes vainags ap tām. Tā – nemitīgās paaudžu un tautas likteņu maiņas simbols: sāpju un ciešanu maiņas ar gavilēm un svēt-laimību, nepilnīgā maiņas uz vienmēr pilnīgāko, kas ir dzimšanas un nāves nojaušamā jēga. Kad akadēmiskā jaunatne, tautas nākotnes cerība, noliec galvu mūžības skauto savas laimes izkarotāju dusas vietā, tad manām šē lidojam pašu nācījas nemirstīgo garu. Tautas vienībai plašumā, ko deva varoņi, atbrīvodami latviešu zemi, un tautas vienībai dziļumā, ko latviešiem atdeva varoņgara mantinieki un tālāknesēji, nāk klāt visas nācījas sakušana laikā. Tā ir tagadnes savienošana ar visu, kas bijis priekš mums, un to, kas būs pēc mums. Nācījas gars paceļas pāri laikam un visam, kas mainās un zūd.

Mēs nākam šurp ar skumjām, bet ticības un dzīves prieka pilni, jo jūs gribējāt, lai mēs gavilēdami lielu ceļam Latvijū. Asaras, kas rudens dienā krīt uz jūsu kapu kopiņām, ir rīta rasa jūsu tautas ziedonī. Un no jūsu kapu kopiņām Latvijas sirdī paceļas pret rīta debesīm trīs mirdzošas zvaigznes, un akmenī cirstie tēli turpmāk vēstīs paaudžu paaudzēm, kā jūs latviešus no dzelmes tumsas cēlāt saules spožumā. Paies gadu simteņi, paies gadu tūkstoši un drupinās putekļos akmens tēlus. Bet jū-

su darbs, kas stiprāks par laiku, nezudīs, bet augdams augs, un
neizbālēs tautas sirdī par jums rakstītais stāsts. Uz jūsu
izcīnītās zemes zaļos dzīvība un spīdēs saule. Iemiesotie saules
stari ir šie ziedi, un dzīvības zīme – šie zaļumi, ko mēs jums
pateicībā nesam.

UZRUNA
KRIŠJĀNA
BARONA
100. DZIMUMDIENĀ
1935. gada 31. oktobrī

Tautu vēsturē ir posmi, kad dzīve rit samērā mierīgi, bez lieliem notikumiem, kas radītu šajā ritumā lielākas pārmaiņas. Tādiem posmiem tad atkal seko laika sprīži, kad straujā tempā raisās notikumi, kas tautas vēsturei dod jaunu virzienu, uzstādamā jaunus uzdevumus un dažreiz manāmi mainīdami vēstures gaitu.

Tāds lūzuma brīdis latviešu vēsturē ir tautas atmodas laikmets, kad dzima ideāli, kas savu piepildījumu atraduši tikai pēdējos 20 gados. Jo dziļāku godbijību mūsos modina šī laikmeta darbinieku vārdi, ja liekam vērā apstākļus, kādos toreiz dzīvoja latvieši. Ja kādas idejas realizēšanai ievajadzējies vesels gadu simtenis, tad tas liecina, cik liela, cik tālu priekšā savam laikmetam aizsteigusies pārdrošā doma, fantastu sapnis. Tikai vēlāk šī pārdrošā doma atklājas mūsu skatam kā ģeniāla nojauta, kā nacionālā ģēnija izpaušanās, kas noteic nācīgas atbilstības likteņus.

Tāda ģeniāla nojauta ar pārlicinošu skaidrību atspīd arī Krišjāna Barona mūža darbā – Krišjāna Barona, kura 100. dzim-

šanas dienu šodien ar godbijību, ar pateicību un lepnumu līdz ar visu Latviju svin Latvijas Universitāte un Krišjāņa Barona biedrība pie tās. Tautas darbinieku starpā, no kuriem vieni modināja nacionālo apziņu, citi cīnījās par latviešu tiesisko stāvokli, citi meklēja ceļus tautas materiālā stāvokļa uzlabošanai un saimnieciskās dzīves celšanai, citi mēģināja radīt savu gara kultūru, Krišjānim Baronam piekrīt īpatnēja loma. Lieli jau viņa nopelni kā cīnītājam sabiedriskajā darbā, kā publicistam, kā "Pēterburgas Avižu" līdzstrādniekam, kā zinātnes popularizētājam. Bet visa šī darba vidū paceļas "Latvju dainu" grandiozā celtnē, kuras apjoms un kontūras tikai tagad, pietiekošā laika atstatumā, sāk noskaidroties. Jau kolosālais 45 gadu darbs, prasme pareizi pieiet šim gandrīz neaptveramajam materiālam, atrast īstās vadītājas līnijas un principus, lai šo materiālu sakārtotu pārredzamā sistēmā, un izturība, neatlaidīgi strādājot, darbu novest līdz galam, ko sevišķi vajadzētu ņemt par paraugu mūsu paviršības pilnajam laikmetam, iedveš apbrīnošanu un cieņu. Bet īstā ģeniālā dzirkstele varbūt meklējama Krišjāņa Barona nojautā par šī darba vajadzību un vērtību un savas personības sakausēšanā ar tautas radošo spēku. Ja arī Kr. Valdemārs jau bija novērtējis, kādas bagātības slēpjas latviešu tautas dziesmās, tad tomēr pilnīga lielā darba nozīmes atziņa, kas vienīgā varēja dot morālisko spēku to veikt, pieder Krišjānim Baronam.

Lai novērtētu šī darba nozīmi latviešu kultūras vēsturē, vērā jāliek apstākļi, kādi valdīja tautas atmodas laikmetā un tam sekojošā posmā. Gandrīz vai lielākā daļa latviešu, kas bija no savas "latviešu kārtas" – toreiz latvietis apzīmēja kārtu, ne tautu – ietikuši labākos apstākļos, zaudēja savu latvisko seju, pārvācodamies un vēlāk pārkrievodamies. "Pēterburgas Avižu" asās satīras bultas galvenokārt vērsās pret šiem kārklu vāciešiem un puskoka lēcējiem. Katrs nākamais gadu desmits gan nesa latviešiem vairāk brīvības, neatkarības un saimnieciskās labklājības, bet reizē ar to vienmēr lielāku svešu faktoru ietekmi uz latviešu gara kultūru un vienmēr mazāku uzmanības pievēršanu pašu latviešu gara mantām. Nicinošā sveštautiešu – atskaitot dažus retus un lielus garus – iz-

turēšanās pret tām, visādu sugu internacionālismi, kas pārpludināja latviešu prātus, pašu latviešu aizraušanās ar svešu pāvu spalvām – tas viss novērsa uzmanību no dārgakmeņiem, kuri mūsu pašu manta un kuru vērtību mēs tikai tagad sākam pilnā mērā nojaust. Vēl daži gadu desmiti, un tautas garmantu avoti būtu aizbērti uz visiem laikiem. Divpadsmitajā stundā sirmis Burtnieks izglāba latviešu garmantu zelta atslēgu un nodeva to viņa uzmodinātajai latviešu tautai, kas šodien ar to slēdz vaļā vārtus uz latvisko Latviju.

Universitāte ir lepna, ka varēja iepīt Krišjāņa Barona nemirstīgajā slavas vainagā Latvijas Universitātes pirmā goda biedra vārdu, un apsola svētu turēt viņa mantojumu.

KĀ
RAKSTĀMA
GRĀMATA?

Grāmata ir tik parasta lieta, it īpaši garīgā darba strādniekiem, ka to pastāvīgi lieto, bet par to reti kad domā. Mēs vispār vismazāk domājam par to, ko pastāvīgi redzam. Bet, ja par šīm lietām sākam domāt, tad nonākam līdz pašiem dzīves un pasaules dziļumiem, kuru priekšā apraujas doma.

Atļaujiet pateikt dažas pārdomas par to, kā būtu grāmatas rakstāmas. Ne katreiz grāmata sava uzdevuma augstumā. Par daudz grāmatu, kas ne tikai nenes labumu, bet kaitīgas. Ja paraugāties, kā top zinātniskās grāmatas, it īpaši tādas, kas zinātnisko pētījumu tiešs rezultāts un kas neapšaubāmi ierindojas augstvērtīgā literatūrā, tad redzam, ka tajās vienmēr teikts kas jauns, kas līdz tam nevienā citā grāmatā nebija afrodams. Tajās aprakstīti vai nu jauni fakti, vai parādības, jaunatrstas notikumu sakarībās vai arī izteikta pirmo reizi kāda ideja vai teorija, apskatītas šīs teorijas gaismā dažādas parādības un gūti secinājumi, kas paši par sevi ir jaunas atziņas. Tātad zinātniskā publicējuma raksturīgā pazīme ir radošais moments un tā nozīme — cilvēces zināšanu pieaugums, jaunu atziņu ieguvums,

kas var veicināt cilvēces labklājību. Kādi tad priekšnoteikumi, lai tādu darbu uzrakstītu? Divi nosacījumi: pirmkārt, autoram jāzina viss, kas par minēto jautājumu jau teikts, un mūsu straujajā zinātnes attīstības laikmetā par to dažreiz runā simti sējumu. Otrkārt, vajag iedvesmas un aparotības, lai, zināmas parādības rūpīgi pētot, tajās saskatītu jaunas sakarības, ko būtu vērts teikt cilvēcei. Šie pētījumi dažreiz prasa gadus, dažreiz gadu desmitus, arī visu cilvēka mūžu. Un nu pārsteidzoša parādība: jo lielāki pētījumu rezultāti, jo īsāk tie uzrakstāmi – Ņūtona mehānikas likumi, kuriem klausā zeme, zvaigznes un debesu ķermeņi, aizņem nepilnu lapaspusi. Pastēra pētījumi par cīņu ar trakumsērgu – dažas lappuses. Un ne tikai lielākie zinātniskie ieguvumi, arī citi radītāja gara lielākie sasniegumi nav biezos sējumos uzrakstīti. Četri evaņģēliji kopā aptver simts lappuses, bet vai varētu nosaukt grāmatu, kas cilvēces vēsturi stiprāk ietekmējusi?

Ja zinātniskā grāmatā nav ierakstīta patiesība, tad autors sevi notiesājis uz nāvi. Pazudis uz visiem laikiem visas zinātnieku pasaules priekšq arī autors, kas cita ieguvumus vai domas uzdevis par saviem. Tādos apstākļos zinātnisko publicējumu skaits ir zinātnieka vērtības mērs. Diemžēl cita veida literatūrā bieži ir otrādi: jo vairāk grāmatu kāds uzrakstījis, jo mazāka tām vērtība.

Nav jāraksta, lai uzrakstītu grāmatu, bet lai pateiktu vērtīgas domas. Tiem, kas rakstūdami skaita rindiņas un iespaidloknes un priecājas, ka to iznāk daudz, vajadzētu atņemt spalvas un spalvaskātus. Dzejnieks un filozofs Fr. Niče, kura filozofiju var pieņemt vai atmest, tomēr tik stipri ietekmējis Eiropas domu kā reti kāds cits, un man šķiet, visvairāk ar to, kā viņš savus darbus uzrakstījis. Viņš pats dod atminējumu savu darbu panākumiem, sacīdams apmēram tā: “Žēl, ka Eiropā vairs nav rakstnieku, kas varētu strādāt pie vienas lappuses tā, kā strādā tēlnieks pie marmora gabala.”

Latvieši un Latvija var pastāvēt tikai tad, ja viss, ko tā ražo un rada, ir vērtīgāks un pilnīgāks kā tas, ko rada un ražo citur. Mēs nevaram stādīt pretim citām tautām ne miljonus durkļu, ne lielas zemes bagātības, ne augsti attīstītu rūpniecību ar

plašiem tirgiem, bet vienīgi augstu gara kultūru. Tās krātuve un glabātuve ir grāmata, un augstvērtīga grāmata ir tāpēc mūsu cietokšņi, kreiseri un gaisa flote.

Ja mēs dziedam mūsu lepnajā dziesmā, ka Latvija ir pērle, kas no dzelmēm iznirusi, tad dārgakmeņiem un pērlēm jābūt latviešu grāmatām.

DZĪVĪBA UN ZEME

Par zemi mēs runājam dažādā nozīmē. Zeme viens no debesu ķermeņiem – planēta. Par zemi saucam kādas tautas apdzīvotu teritoriju, un runājam par Vidzemi, Kurzemi, Vāczermi, Krievzemi. Par zemi saucam vielu, kas sedz planētas virsu un ko varam cilāt, kustināt, pārvietot, izlietot kā materiālu, piemēram, dažādiem uzbūrumiem zemes virsas nolidzināšanai. Ar vārdu “zeme” beidzot saistās kāds priekšstats, kas modina mūsos īpatnējas jūtas: zeme mums ir maizes devēja, ar zemi saistīta mūsu eksistence, mēs zemi personificējam, runājam par zemi – māti, zeme mums ir izejas un pieturas punkts mūsu labklājībai, ar šo vārdu saistās kāda lielāka vai mazāka drošības sajūta. Zemes īpašums – vērtība, kas mums dod pamatu zem kājām.

Kad mēs zemi personificējam, tad tas saistās ar gluži pareizu nojautu par norisēm un parādībām, kuras skaidri izteikt var tikai zinātne uz pētījumu un savu atziņu pamata. Zinātnes nozares, kas šīs parādības aptver, ir, no vienas puses, ģeoķīmija, citiem vārdiem, zemes ķīmija, un, no otras puses, bioķīmija,

dzīvās dabas ķīmija, – abas tās jaunākās meitas ķīmijai, kas pati vēl diezgan jauniņa, tai tikko 150 gadu. Pašu ķīmiju varam nosaukt par mācību par vielu un tās pārvērtībām. Ja es teicu, ka pareiza bija nojauta par lielo dzīvības lomu zemes dzīvē, tad ar to domāts atzīmēt, ka arī modernās zinātnes gaismā jo liela ir dzīvības nozīme zemes dzīvē un daudz lielāka, nekā mēs parasti domājam.

Kad mēs pētām vielu, tad izšķiram neorganiskās vielas un organiskās. Šāds iedalījums cēlies vēsturiski. Organiskās vielas mūsu tagadējā izpratnē ir vielas, kas satur oglekli – elementu, kas sastāda ogli, akmeņogles, grafitu un arī dimantu un sadegot dod ogļskābi, kas saturas gaisā. Ogleklis, savienodamies ar citiem elementiem, var dot bezgalīgi lielu skaitu savienojumu, no kuriem pašreiz izpētītas pamēram 250 000 vielas. Tās nosauktas par organiskām, jo cilvēks tās pirms 107 gadiem neprata darināt. Tagad mēs šīs vielas iegūstam mākslīgi, kā saka, sintēzes ceļā, un tā ir dabūtas gandrīz visas minētās 250 000 vielas, un tikai nedaudzus dabas produktus mēs nevaram sintezēt. Bet kā neorganiskās, tā organiskās vielas pašas par sevi ir nedzīvā matērija kā pretstats dzīvajai pasaulei, dzīviem organismiem, kuru būtība – dzīvība – ir zinātnei neatrisināta, varbūt cilvēkam neatrisināms noslēpums.

Šī dzīvā pasaule dzīvnieku un augu valsts veidā spēlē ārkārtīgi lielu lomu zemes dzīvē, un pie šīs lomas es gribētu šodien šeit drusciņ pakavēties. Ja dzīvās un nedzīvās pasaules starpā ir nepārejama aiza, tad augu un dzīvnieku valstis ir tuvu rada, un, ja no augstākajiem to pārstāvjiem ejam uz leju, uz vienkāršākajiem, tad nonākam līdz elementāršūniņai, un starpība izzūd. Tāpēc arī turpmākā pārskatā mēs tās nešķirosim, jo jums tas pašreiz nebūs vajadzīgs.

Ja nu mēs arī nezinām, kas savā būtībā dzīvība, tad tomēr mēs vienmēr varam dzīvo pasauli izšķirt no nedzīvās. Vis svarīgākā dzīvās pasaules iezīme ir pašdarbība, dzīvās būtnes spēja pašai sev sagādāt enerģiju dzīvības parādību veikšanai. Lielais franču dabas pētnieks Kivjē (*Cuvier*) Napoleonam 1808. gadā iesniegtā traktātā deva šādu dzīvības apzīmējumu: "Dzīvība ir ātrāks vai lēnāks, vienkāršāks vai sarežģītāks vir-

pulis, kas nemitīgi piesavinās noteiktu īpašību molekulas. Šajā nemainīgā virziena virpulī zināmas molekulas pastāvīgi ieplūst, citas to atstāj. Svarīgāka būtībā ir ķermeņa forma, nevis tā viela. Kamēr šāda kustība pastāv, ķermenis dzīvo. Kad tā apstājas galīgi, tas mirst.”

Šajā raksturojumā ir tvertas dzīvās būtnes raksturīgās īpašības. Tās jāpapildina vēl ar citām, no kurām svarīgākā ir dzīvo būtnu vairošanās spēja, kurā varam saskatīt spilgtāko dzīvības spēka izpaudumu. Šo īpašību var vest sakarā ar pirmo: spēju piesavināties vielu no ār pasaules. Vairošanās tad būtu nosauicama par tieksmi ieņemt pēc iespējas visu ār pasauli un reizē ar to visu tās vielu padarīt par savu īpašumu.

Ir bijuši dažādi mēģinājumi iztulkot šo dzīvās pasaules spēju pašai piesavināties pastāvēšanai vajadzīgās vielas no ārienes. Tā, kad lielais angļu fiziķis Ī. Ņūtons deva savus mehānikas likumus, kuriem klausā zeme un zvaigznes, un kad zinātnieku prātus nodarbināja viņa atklātais zemes pievilksanas spēks, poļu zinātnieks Šņadeckis salīdzināja minēto dzīvo šūniņu spēju ar zemes pievilksanas spēku, pie kam šis spēks būtu jo lielāks, ja pati dzīvā būtne būtu mazāka.

Šādi tulkojumi nav vēlāk attaisnojušies, un dzīvības būtība ir un paliek mums līdz šim lielākais noslēpums.

Nekavējoties pagaidām ilgāk pie dzīvības parādības kā tādas, pāriesim uz jautājumu par dzīvības lomu zemes dzīvē. Biologi, t.i., zinātnieki, kas pēta dzīvības parādības šī vārda plašākā nozīmē, līdz šim apskatījuši dzīvās būtnes par daudz savrup, t.i., neatkarīgi no to apkārtnes. Ja gribam apskatīt parādības plašāk un dziļāk, tad dzīvības ietekmei uz apkārtni un otrādi nevaram paiet secen. Tad dzīvā pasaule mums jāņem visā savā kopumā, un tad jo lielu nozīmi iegūst ne vien forma, bet arī dzīvās pasaules viela. Tās nozīme tik liela zemes dzīvē, ka akadēmiķis Vernadskis pilnīgi pamatoti apgalvo, ka lielākā daļa ģeokīmisko parvērtību ir dzīvības darbs.

Tie dati, ko zinātne ieguvusi par mūsu planētu Zemi, liek mums domāt, ka šī lodveidīgā ķermeņa virspuse pārklāta ar ārējo cieto garozu ar samērā zemu virsas temperatūru, kas svārstās no +50° līdz -50° C, kurā iedziļinoties, manām tem-

peratūras pieaugumu, un zem garozas pusšķīdra sakususi masa ar vairāk nekā 1000° C temperatūru. Senāk domāja, ka Zemes temperatūra visu laiku krīt, tagad mums pamats domāt, ka Zemes iekšējo temperatūru uztur atomu enerģija, kas sadaloties atbrīvo neaptveramus enerģijas daudzumus. Zināmā kustības un nemitīgas maiņas stāvoklī nu ir virsējā Zemes garozas kārtā apm. 16 km dziļumā, rēķinot no zemes virsas. Šīs kārtas kopējais svars ir apmēram 2×10^{17} t. No visas šīs masas dzīvā viela, tā, kuras apgrozība saistīta ar dzīvības parādībām, sastāda ne vairāk kā 0,1% no visas garozas, t.i., 10^{14} – 10^{15} t. Neraugoties uz to, šīs dzīvās vielas nozīme tik liela, ka tā noteic mūsu Zemes īpatnējo seju.

Ģeokīmiskajos procesos mums dzīvajai dabai jāpieiet citādāk, ne kā biologi pieiet atsevišķām dzīvām būtnēm. Atsevišķie organismi šeit pazūd to visa kopuma grandiozās lomas priekšā. Mums nozīmi iegūst tikai šis kopums ar savu svaru, savu ķīmisko sastāvu un ar to saistīto enerģiju. Šo kopumu mēs neatkarīgi no dzīvām būtnēm saucim par dzīvo vielu.

Šī dzīvā viela atšķiras no nedzīvās vispirms ar savu lielo dažādību. Mums pašreiz pazīstami vairāk nekā 500 000 dažādu dzīvnieku un ap 180 000 dažādu augu. Tiem katru gadu nāk klāt daži tūkstoši, ko atklāj zinātne. Var pieņemt, ka pavisam pastāv vairāki miljoni dzīvu būtnu veidu. Ja salīdzinām šos skaitļus ar mums pazīstamo minerālu skaitu, – apm. 2500, kuriem ik gadus pievienojas tikai daži desmiti jaunatrstu minerālu, – tad jūs redzat, cik daudzārt bagātāka dažādībā dzīvā viela. Bet šis samērs vēl vairāk nosveras uz dzīvās vielas pusi, ja liekam vērā to ķīmisko savienojumu skaitu, no kuriem šīs dzīvās būtnes sastāv un kurus tās pašas no nedaudziem vienkāršiem savienojumiem rada. Šis skaits ir pilnīgi neaptverami liels. Tas viss spilgti raksturo ārkārtīgu dzīvās vielas ķīmisko aktivitāti, ar ko tad arī izskaidrojama tās nozīmošā loma mūsu planētas Zemes dzīvē. Pateicoties dzīvajai vielai, zemes garoza nav sastingusi vielas masa, bet ir sarežģīts mehānisms, kur Zemes garozas atomi atrodas nemitīgā enerģiskā kustībā un dažāda veida staigāšanā riņķveidīgos ģeokīmiskos procesos.

Minēta jau bija dzīvās vielas izplatība kā raksturīga tās īpašība. Vesela rinda pētījumu rāda, ka ar dzīvo vielu pārklāta burtiski visa zemes lode. Tā iespiežas zemē pat visneticamākajos apstākļos. Ar to pārklāta sauszeme no poliem līdz ekvatoram, ar to piepildīts okeāns līdz vislielākajiem dziļumiem. Izrādās, ka dzīvā viela pārklāj ar plānu, bet nepārtrauktu segu visu mūsu planētu, nesdama sevī koncentrēto, no saules stariem saņemto enerģiju, un rada tā saucamo biosfēru jeb dzīvības sfēru, aptverdama zemes virskārtu, okeānu ūdeņus un arī gaisu jeb atmosfēru. Īpatnējais elementu stāvoklis, to savstarpējais saistības veids dzīvajā vielā atļauj tajā koncentrēties milzīgiem enerģijas jeb spēka krājumiem, kas tad arī ir svarīgāko zemes virsā noritošo parādību dzinējspēks. Varam minēt trīs galvenos enerģijas avotus: kosmisko – galvenokārt saules enerģiju, planetāro ar zemes pievilksanas spēku un matērijas iekšējo enerģiju, kas sakarā ar atoma uzbūves pētīšanu un noskaidrošanu ir mūsdienu fizikas un ķīmijas pētījumu degpunktā. Tā, šīnī gadā Nobela prēmijas ķīmijā un fizikā piešķirtas franču pētniekiem Žolio un viņa kundzei Kiri–Žolio un anglim Čedvikam par atomu struktūras un pārvērtību pētīšanu. Šī atomārā enerģija šķiet esam visas kosmiskās enerģijas, zvaigžņu un saules gaismas un siltuma pirmavots. Bet tiešā kosmiskā enerģija, ko saņem zeme un tās dzīvā pasaule, ir saules starojuma enerģija, un pie tās un dzīvās vielas attiecībām vēl sīkāk atgriezīšos.

Ar dzīvās pasaules izplatību, var teikt “visizplatību”, sakarā tās ārkārtīgās vairošanās spējas. Ilustrēšu to ar dažiem piemēriem. Vispirms – izplatās kā dzīvnieki, tā augi, pēdējie ar sēkļu pārmešanu, un zemākās sīkbūtnes – tieši. Nu izrādās, ka labvēlīgos apstākļos, ja tikai pietiktu barības vielu, dažas baktērijas 4,5 dienās varētu dot 10^{36} pēcnācēju. Pēc tilpuma tas atbilstu Atlantijas okeānam jeb 10^{17} t. Dažas jūras diatomejas pievairotos 8 dienās līdz zemes lodes tilpumam. Holeras bacilis varētu pārklāt 8 dienās visu zemes lodi. Arī pie dažiem kukaiņiem novērota savairošanās līdz kolosālām masām. Tā zināmā gada laikā virs Sarkanās jūras parādās siseņu mākoņi, no kuriem vienu apraksta angļu pētnieks Karūzers. Tas

ieņēmis platību 6000 kvadrātkilometru laukumā. Tā vielas masa rēķināma ap 44 000 000 t, t.i., tik daudz, cik cilvēce iegūst 100 gados kopā vara, cinka un svina.

Novērotas arī parādības, ko varētu nosaukt par dzīvības eksplozijām. Zināmā vietā dzīvā viela ļoti īsā laikā savairojas milzīgā daudzumā ūdens augu, aļģu, kukaiņu, sīku mugurkaulnieku veidā. Tā, Adrijas jūrā bieži novērojama diatomeju savairošanās metriem biezos slāņos.

Ārkārtīgi liela loma dzīvībai pasaulei zemes garozas veidošanā kā elementu izkliedētājai un koncentrētājai. Mēs pašreiz pieņemam, ka visu elementu, t.i., to pirmvielu, kas kā veseli atomi nemainoties pāriet no viena savienojuma otrā, ir 92. No šiem elementiem apm. 20 visbiežāk sastopami dzīvo būtņu sastāvā. Ja nu liekam vērā dzīvās vielas izplatību un kustību, tad skaidrs, cik lielā mērā tā rada gan – no vienas puses – elementu izkliedēšanu pa zemes virsu, gan atkal dažos gadījumos dažu elementu koncentrēšanos vienā vietā, jo dzīvās būtnes spējīgas piesavināties lielākus viena elementa daudzumus. Šo dzīvību atliekas tad vēlāk rada milzīgus nogulumus, tā visai manāmi ietekmēdamas Zemes garozas ģeoloģisko struktūru. Tā milzīgi krama skābes (no kuras sastāv, cita starpā, smiltis) slāņi ir gājuši cauri biljonu dzīvo būtņu organismiem.

Šajā īsajā priekšlasījumā, saprotams, nemaz nav domājams pieskarties visiem dzīvās vielas zemes garozas ietekmējumiem. Atzīmēšu tikai, ka 99% zemes garozas vielas atrodas apgrozībā, pateicoties dzīvībai. Atzīmēšu arī, ka dzīvības eksistence nav iespējama bez šķidrā ūdens, un L. Hendersons saka, ka “ūdens ar savām fiziskajām un ķīmiskajām īpašībām visvairāk atbilst dzīvības eksistences prasībām. Neviens cits savienojums nevar ar to šajā ziņā mēroties. Ūdens ar savām īpašībām ir kā nozīmēts dzīvības uzturēšanai”.

Šis atzinums ārkārtīgi svarīgs, un jūs turpmāk redzēsīt, kāda tam nozīme mūsu pasaules uzskatu veidošanā. Pagaidām vēl piezīmēšu, ka ūdens šķidrums var būt tikai starp 0 – 100° C, jo zemāk tas ciets, augstāk – tvaikveidīgs. Tātad dzīvība var atīstīties tikai šajās temperatūras robežās, un aiz citiem iemes-

liem augšējā robeža vēl stipri jāpazemina. Tagad drusciņ pakavēšos pie viena elementa – oglekļa – lomas dzīvās vielas pārvērtībās. Kā jau teikts, oglekli kā brīvu elementu, nesaistītu ar citiem, atrodam koka oglē, akmeņoglē, grafitā un, cita starpā, dimants arī ir pilnīgi tīrs ogleklis. Bet ogleklis spējīgs dot burtiski bezgalīgu skaitu savienojumu ar citiem elementiem, pie kam tā saucamajās organiskajās vielās tas parasti savienojumā ar O, H, N un tad vēl citiem elementiem. Savienodamies ar skābekli, ogleklis dod vai nu ļoti indīgo tvana gāzi, kas rodas, ja skābekļa par maz, lai ogleklis ar to varētu pilnīgi savienoties, vai arī, pilnīgi sadegot, dod ogļskābo gāzi. Šī ogļskābā gāze nu ir pastāvīga mūsu gaisa sastāvdaļa. Tā vienmēr arī izšķīdināta ūdenī, tā, savienojumā ar kalciju un magnēziju, rada mūsu kalķakmeņus un dolomītus.

Pie vairāk sarežģītiem oglekļa savienojumiem pieder dažādās dzīvās vielas sastāvdaļas – kā olbaltumu vielas, kas vienmēr satur arī slāpekli, tauki un ogļhidrāti, kuriem jāpie-saista cietes jeb stērķeles, cukuri un celuloze, šķiedrvielu un koksnes galvenā sastāvdaļa.

Dzīvā viela, kad tā nomirst, sāk atkal sadalīties vienkāršās vielās, un tās oglekli saturošās vielas, garākai pārvērtību rindai cauri izgājušas, beidzot dod arī ogļskābi, kas aiziet gaisā. Šīs pārvērtības, cita starpā, norit zemē, aramā zemē, kas, kā saka, nemitīgi elpo, un šīs zemes elpa ir ogļskābā gāze.

Bet kur tad ņem augi un dzīvnieki oglekli saturošās vielas? Atbildi uz šo jautājumu jau 19. g.s. pirmajā pusē deva lielie franču pētnieki Dimā un Busengo, ieskatīdamies ar to dabas noslēpumos tik dziļi, kā tas gadu tūkstošos tikai nedaudziem Dieva izredzētiem ģēnijiem izdevies, un atvērdamī mūsu acīm visgrandiozāko ainu, kādu līdz šim cilvēks skatījis zinātnes acīm, mūžīgo pārvērtību gredzenu, kas plašāk kā jebkura cita atziņa raksturo zemes dzīves seju.

Ne jau par velti zaļo krāsu uzskatām par dzīvības simbolu. Eglītes zaļās skujuas mani arī ierosināja jums šodien šeit runāt par dzīvību un zemi, jo šajās zaļajās skužās, tāpat kā zaļajā zālē un zaļajās koku lapās, slēpjas lielais vidutājs starp saules stariem un dzīvību zemes virsū. Šis starpnieks ir lapu zaļā

krāsviela ar nosaukumu hlorofils, kura izpētīšanā un bioķīmiskās nozīmes noskaidrošanā lieli nopelni pieder vācu ķīmiķim R. Vilšteteram.

Šim hlorofilam ir brīnišķīga spēja: no gaisa oglekļa saules staru gaismā uzbūvēt viskomplicētākās vielas – ogļhidrātus, kas vajadzīgi augu valsts pastāvēšanai. Jāatzīmē, ka oglekļa ir galīgais oglekļa savienojumu nolietošāns produkts, tā ir atkritums, ar kuru dzīvā pasaule tieši itin nekā vairs nevar iesākt. Ja tās telpā uzkrājas par daudz, tad tajā kā dzīvnieki, tā augi (bez gaismas) nosmok. Šo vismazvērtīgāko vielu nu augu hlorofils pārvērš augstvērtīgās vielās, ar kurām var pastāvēt dzīvā pasaule, kuras uztur dzīvību, un vērtīgajā gāzē skābeklī, gaisa sastāvdaļā, bez kuras atkal nebūtu iespējami elpošanas un degšanas procesi, t.i., apstātos dzīvība un dzīve. Bet mazvērtīgo materiālu, kāda ir oglekļa, var pārvērst augstvērtīgā, tikai tajā ieliekot no ārpuses enerģiju. Enerģija, kas šeit tiek materiālam pievadīta, ir saules staru enerģija, un zaļais hlorofils – tas brīnišķīgais mehānisms, kas baro dzīvo pasauli ar saules stariem un uztur zemes virsū dzīvību, un pēdējā rada visas tās pārvērtības zemes garozā, kas jau minētas. Bet augu valsts savukārt sagatavo uztura vielas dzīvnieku valstij, kas tātad arī eksistē no lapu iesūktiem saules stariem. Atsevišķā dzīvnieka zīmes ir dzimšana, dzīve un nāve. Mīruša dzīvnieka viela padota pārvērtībām, kuru rezultātā oglekļa savienojumi sīkbūtnu darbības ietekmē pārvēršas oglekļā, kas aiziet gaisā tāpat kā tā oglekļa, ko izelpo dzīvnieks, kad tā organismā sadeg uztura vielas, lai dotu enerģiju dzīvnieka dzīvības procesiem. Gaisā ar dūmiem aiziet arī oglekļa, kas rodas, sadedzinot akmeņogles, malku, kūdras, lai apsildītu cilvēka dzīvokli un dzītu dzelzceļu lokomotīves un fabriku mašīnas, t.i., uzturētu visu grandiozo mūsu laikmeta tehnikas celtni, visu mūsu materiālo kultūru.

Un šo oglekļa hlorofils atkal, izmantojot saules staru enerģiju, pārvērš vērtīgās vielās un dod brīvo skābekli dzīvības un degšanas procesiem. Tā griežas ogleklis grandiozajā zemes dzīves gredzenā: no gaisa augos, no augiem dzīvniekos, no dzīvniekiem gaisā utt., bez mitēšanās, gadu biljoniem cauri, kamēr pastāv un pastāvēs dzīvība uz zemes.

99% dzīvās vielas uzbūvēti no gaisa sastāvdaļām, un tikai vienu procentu dod zeme – to, ko mēs, dzīvo vielu sadedzinot, dabūjam pelnu veidā. 50 – 100 t sausas vielas rada 1 hektārs zemes gada laikā. Dzīvā pasaule apgroza ne mazāk par visas atmosfēras svaru, t.i., 6×10^{17} t, t.i., seškārtīgu Atlantijas okeāna ūdens svaru.

Nu izrādās, ka zemes ģeoloģiskā laikmeta vielas bilance ir pastāvīga. Dzīvās vielas daudzums tādā ir nemainīgs, un nemainīgs arī vidējais ķīmiskais sastāvs dzīvai vielai. Tā ir ārkārtīgi svarīga atziņa, jo norāda uz mūžīgiem likumiem, kas regulē ģeoloģiskos procesus. Tur valda Mūžīgā Kārtība.

Oglekļa apgrozības cikls tika skicēts kā pilnīgi apgriezienisks, t.i., ka viss ogleklis nemitīgi atrodas dzīvības ciklā. Īstenībā ir drusciņ citādi, proti, daļa oglekļa vienmēr iziet no apgrozības un rada oglekļa savienojumus Zemes garozā. Reizē ar to daļa skābekļa arī brīva un izlietojama dzīvības procesiem. Oglekļa savienojumu krājumi sastopami akmeņoglēs, kas ir augu atlieku pārveidojums, naftas, kas radusies no mirušo sīko dzīvnieku atliekām, kūdras, kas ir purva sūnas pārveidojums, un kalcija karbonātu veidā. Bet šie oglekļa savienojumi – ogles, nafta, kūdra ir kurināmās vielas, kas mums dod siltumu un enerģiju satiksmes un citu mašīnu dzīšanai. Šie izrakteņi cēlušies no dzīvās pasaules, kas, saistīdama saules staru enerģiju, ir mums to uzkrājusi. Uz šiem mūsu ēras priekšgājējas dzīvās pasaules krājumiem mēs esam nodibinājuši mūsu laikmeta materiālo labklājību un mūsu dzīves straujo tempu. Jau 1919. gadā tika sadedzināts kurināmā tik daudz, ka no tā radās 10^9 t CO_2 , kas līdzinās 0,5% atmosfēras CO_2 . Tas ietekmē katrā ziņā līdzsvaru starp CO_2 un organiskās vielas saistīto oglekli tik stipri, ka mēs varam runāt par jaunu ģeoloģisko, t.i., zemes garozas pārvērtības faktoru – cilvēku – un par tā darbības rezultātu – kultūru. Bet šis kultūras ietekmējums jau izpaudies vēl pirms mūsu rūpniecības laikmeta ar augu valsts paplašināšanu lauksaimniecības veidā, kas arī palielina gaisa ogļskābes saistīšanu augos un tā zināmā mērā izlīdzina cilvēka iztraucēto līdzsvaru. Bet tomēr cilvēks iztērē gadu miljonos iekrātos enerģijas

krājumus – akmeņogles, petroleju, kūdru, mūža mežus. Tie kādreiz izsīks, jo nevar būt neaprobežoti lieli, jo pati zeme jau aprobežota. Tā, cik var pašreiz aprēķināt, ja šķidrā kurināmā patēriņš augs tikpat strauji kā līdz šim, tā pietiks tikai dažiem gadu desmitiem – tad vairs aeroplānā pavizināties nevarēs! Tad nu mums stāv priekšā bankrots?! Vēl ne. Ja dzīvās vielas daudzums un tās vidējais ķīmiskais sastāvs palikuši ģeoloģiskajā laikmetā nemainīgi, tad to pašu nevar teikt par dzīvās vielas struktūru, par tās uzbūvi. Un tā nu ir nemitīgi mainījusies uz augšu un uz priekšu. Dzīvā daba ir evolūcijas ceļā augusi pretim vienmēr lielākai pilnībai, līdz zemes dzīvē sācis manāmu lomu spēlēt cilvēka gars. Un šis cilvēka gars, kuram tagad lemts virzīt uz priekšu progresu un lemts uzņemties mazvērtīgās matērijas pārvēršanu augstvērtīgā, ir jau arī atrisinājis šķidrā kurināmā problēmu tam laikam, kad tā dabiskie avoti izsīks: mēs tagad varam cietu kurināmo ķīmiskā ceļā pārvērst šķidrā (Bergiuss, Nobela pērijas laureāts). Jūs teiksiet – bet, kad cietais kurināmais būs viss sadedzināts, ko tad? Es vēl nepadošos. Es minēju jums par interatomāro enerģiju. Tās krājumi ir kolosāli. Tā, cita starpā, izpaužas, atomiem skaldoties. Liekas, visa saules izstarotā enerģija ir šāda atomu skaldīšanas enerģija. Mēs esam uz ceļa, kā dabūt savās rokās metodi ar cilvēka gribu šo enerģiju atbrīvot, un, ja zinātnes progress nesamazināsies un cilvēka ētiskais līmenis izaugs tik augsts, ka drikstēs dot rokā šādu spēlīti, ar kuru viens cilvēks, to nelietīgi lietojot, spētu iznīcināt visu cilvēci, tad varētu diezgan droši cerēt, ka mēs enerģijas badam tiksim tomēr pāri. Bet nu jūs teiksiet: šo interatomāro enerģiju lietojot, jau visa matērija izrādīsies saskaldīta, pārvērsta enerģijā. No tādas piezīmes man drusciņ paliek neomulīgi, bet es vēl mēģināšu turēties, aizrādīdams, ka kaut kur starpzvaigznāju telpā, kur atrodas kosmiskie stari, pēc kuriem Pikārs un citi brauca debesīs, – tur notiekot matērijas tapšana. Bet drošas nu manas pozīcijas vairs nav. Es labāk padošos un zemu noliekšu galvu nāves ēnas priekšā, kuru uz kosmosu, uz visumu, uz visu mums pazīstamo pasauli, kurai gaismas stars tikai 4000 miljonus gadu izskrien cauri, skriedams ar 300 000 km/sek ātrumu, met otrais termodinamikas likums.

Es mēģināšu jums to paskaidrot. Par enerģiju saucam visu, kas var veikt kādu darbu. Piemēram, tvaika mašīna var dzīt koka zāģi. Tā ir enerģijas (mehāniskās) avots. Šī enerģija rodas no sakarsēta gaisa spiediena, bet tvaika spiediens – no siltuma, ko tam sadegot atdevusi malka. Malka atkal ir ķīmiskā enerģija, kas radusies koku lapās, hlorofilam uzsūcot saules staru enerģiju. Tā mēs atkal tikām pie saulītes un redzam, ka visa kustība un visas dabas parādības saistītas ar enerģijas pārvērtībām. Tāpat no saulītes ceļas ūdens krituma enerģija, kas dzen dzirnavas. Ja nebūtu saulītes, neizgarotu ūdens, nebūtu lietus un sniega, ūdens nevarētu tecēt no augstākas vietas uz zemāku. Nebūtu ūdens krituma. Ja nav krituma, nav enerģijas avota. Tas, taisnību sakot, arī ir otrais termodinamikas likums, tikai nepilnīgi izteikts. Pilnīgāk izteikts, tas skan apmēram tā: enerģija tikai tad var veikt darbu, ja tā var krist no augstāka līmeņa uz zemāku, jeb augstvērtīgā enerģija pāriet mazvērtīgā. Lai tvaiks dotu darbu, vajadzīga temperatūru starpība, lai elektriskā enerģija motorā dotu darbu, vajag sprieguma starpības utt. Tātad pasaules norisē enerģija, nezūdot pēc sava daudzuma, krīt vērtībā, un visa enerģija pakāpeniski pārvēršas siltuma enerģijā, kas izkliet pasaules telpā. Kad visā telpā temperatūra izlīdzināsies, tad “izdzisis zvaigznes un apstāsies pulkstenis”. To mums vēsta šis otrais fundamentālais enerģijas likums, pēc tā atradēja vārda nosaukts par Karnó likumu. Visur tur, kur iespējami mērījumi un mēģinājumi, šis likums izrādījies par pareizu un ir visnežēlīgākā un smagākā no cilvēka gara atziņām, un līdz jaunākam laikam nebija ne mazākā cerības stara uz kaut kādu izeju.

Bet es nevaru jūs Ziemassvētku vakarā pie eglītes atstāt ar saplakušu dūšu. Tāpēc atgriezīsimies vēlreiz pie dzīvības. Mēs redzējām, ka dzīvā pasaule uzkrāj enerģiju, pārvēršdama saules starus vērtīgās vielās, no kurām varam atkal dabūt siltumu un gaismu, un citus enerģijas veidus. Pēc daudzu zinātnieku domām, mums tātad dzīvajā pasaulē ir izņēmums no otrā termodinamikas likuma.

Tagad mēs esam jau diezgan lepni, ka varam sevi pieskaitīt dzīvajai pasaulei, kurai, slīdzinot ar nedzīvo, tik lielas

privilēģijas. Bet varam iet vēl tālāk. Cilvēka dzīvība sasniedz savu augstāko izpaudumu, un uz kosmosa skatuves parādās cilvēka gars. Tā lomu pasaules notikumu norisē spilgti ilustrē Edingtona piemērs ar spēļu kāršu kavu. Tās sākumā saliktas noteiktā kārtībā, kas atbilst pasaules sākumam. Ja tās sajau- cam, tās nekad vairs sākuma stāvoklī neatgriežas, bet orga- nizācija, kārtība aizvien vairāk zūd. Tas atbilst nedzīvās pasaules darba spējīgās enerģijas iztērēšanai. Vienīgi cilvēka saprāts var atkal spēļu kārtis salikt sākuma kārtībā. Vai tad varam izvairīties no domas, ka pasaules pulksteni uzvilcis dzi- vais radošais gars?!

Ja tad nu dzīvība ir lielākais spēks, kas iekarojis un savās skavās saņēmis visu Zemi, vai tad šis spēks atrodams arī uz citiem debesu ķermeņiem? No mūsu tuvākajiem kaimiņiem svarā kristu tikai Venēra un Marss. Pirmā visu laiku tīta miglā, visa virsma, šķiet, aplāta ar ūdeni. Tātad sauszemes dzīvnieki un augi atkrīt. Bet tās atmosfērā nav skābekļa. Tas vispār iz- slēdz dzīvību. Marsa virsū tik lielas temperatūras maiņas, ka tur varētu sagaidīt tikai zemākās dzīvās dabas – augu valsts – eksistenci. Bet tie miljoni zvaigžņu, resp., saules, vai tām nav planētu, kur varētu būt dzīvība? Senāk, pēc analogijas, pieņē- ma, ka tādu ir daudz un ka tās apmēram tāpat iekārtotas kā mū- su Zeme. Bet, pamatīgāk pētot, noskaidrojies, ka citām saulēm planētu nav! Ja pieņemam, ka planētas radušās, pusšķidrajam saules ķermenim sadaloties, tad varam sagaidīt, dabiski, pār- dališanos uz pusēm. Un tiešām, ir daudz dubultzvaigžņu, bet planētas – tikai mūsu saulei. Kā tas varēja gadīties? Lai atdali- tos vairākas atsevišķas masas, vajadzēja mūsu saulei ļoti tuvu pienākt kādai citai saulei. Tad tās pievilksanas spēka ietekmē varēja atdalīties vairākas masas, vispirms gredzena veidā, kas vēlāk sablīvējās lodē. Šādu saulu tuvošanās mūžības ritumā var atgadīties ne biežāk kā, piemēram, sastapties 20 mušām, kas ielaistas tukšā zemes lodes tilpumā. Bet ar to vēl nepietiek. Uz ķermeņa, kas tik grūti var rasties, vajadzīgs šķidrums ūdens, bez kura nevar būt dzīvība. Temperatūra pasaules telpā svārstās no -273° līdz vairākiem miljoniem C° zvaigžņu iekšienē. Lai t° noturētos $0^{\circ} - 50^{\circ}$ robežās, vajadzīga ārkārtīga

dažādu apstākļu sakrišana. Kāpēc, piemēram, mūsu zeme nav visa pārklāta ar ūdeni? Mūsu zemei vislielākais mēness; tā svars 1/80 no zemes svara. Edingtons saka, ka, satiekoties ar citu planētu iedzīvotājiem, ja tādi būtu, daudz ar ko mums lepoties nebūtu, bet ar mūsu mēnesi varam palielīties, citiem tāda nav. Par mēness izcelšanos izteiktas domas, ka tas radies no lielas pikas, kas atrāvusies no Zemes, kur tagad ir Klusais okeāns. Šī bedre vēlāk piepildījies ar ūdeni, citādi uz Zemes nebūtu sauszemes. Bet šādas lielas masas atraušānās varēja atkal notikt tikai ārkārtīgi retas sagādīšanās apstākļos, kad Zeme atradusies vairāku, vismaz divu lielu ķermeņu spēka lauku ietekmē. Ja nu liekam vērā, ka uz debesu ķermeņiem temperatūras un citi apstākļi pastāvīgi mainās un tāpēc tikai zināmu laika posmu iespējami dzīvībai labvēlīgi apstākļi, tad dzimst pārdroša doma, ka nezin vai pasaules visumā vēl ir kaut kur dzīvas būtnes, kas līdzīgas cilvēkiem. Cilvēks tad būtu vienīgais pasaules jēgas nesējs, un pasaules Radītājam bija jāsviež izplatījumā 80 000 miljonu sauļu, lai viena no tām viņnētu lielo lozi un dzemdētu Zemi, uz kuras varēja rasties cilvēks.

Ja tad nu zinātne mūs noved šie šādas atziņas, kad nesen vēl Zeme un cilvēks bija padarīti par putekli kosmosā, vai tad mūs šodien nepārņem svētas izbailes tās atbildības un tā uzdevuma priekšā, ko pasaules Radītājs mums uzlicis: veidoties līdz lielākai pilnībai un izpildīt mūsu dievišķo misiju. Pie šīs atziņas mēs nākam, jaunam vēstures posmam sākoties, kad sabrūk materiālisms, kas cilvēkam bija atņēmis gribas brīvību, kad sabrūk visāda veida sociālisms, kas cilvēkam bija atņēmis personību, kad modernās dabzinātnes radījušas tiltu pār to aizū, kas bija starp gara zinātnēm un dabzinātnēm, kad garīgās vērtības top atkal par cilvēces vadītājam zvaigznēm. Šodien fiziķis, ķīmiķis un dabzinātnieks var tikpat neliekuļoti ļaut savu dzīves ceļu ticības sveces gaismai kā ikviens ticīgais. Nav vairs nepārejamās aizas zinātnes un reliģijas starpā. Noiet no skatuves lielas impērijas, kur viena tauta apspieda citas. Patstāvīgas top tautas un meklē un atrod savas dzīves veidošanai savu nacionālās valsts formu.

Latviešu tauta atradusi pirms gadu tūkstošiem savu skaisto zemi, atguvusi pirms 17 gadiem savu patstāvību un nostājusies uz ceļa, kas ved uz mūžīgu dzīvību savā zemē.

Priekšlasījums Raunas lauksaimniecības biedrībā

1935. gada 26. decembrī

LATVIEŠU NĀKOTNES CEĻI

Nacionālisma pamats ir ticība, ka katrai tautai savs uzdevums, kas tai veicams cilvēces likteņa gaitās. Šis uzdevums pie tam tāds, ka to nevar veikt neviens cits kā dotā tauta. Tas, kas viņā īpatnējs, savs, kā nav citām tautām, ir kaut kas tāds, bez kā cilvēces attīstīšanās nebūtu pilnīga, kultūras celtnie nesniegtu savu augstumu.

Šajā ticībā slēpjas divi pieņēmumi. Viens – ticība pašai cilvēcei, ticība tam, ka tai ir jēga, ka pasaules norise nav haotiska gadījuma plūsma, bet ka tajā valda noteikta kārtība. Bez šās ticības nekā plānveidīga un jēgpilna ne celt, ne radīt nevar. Vērojot dabas parādību norisē brīnišķīgo kārtību, grūti arī cilvēka prātam kaut ko citādu iedomāties.

Otrs pieņēmums – ticējums, ka tautu kopums harmoniska vienība, ka tautas papildina viena otru, ka visas tās jēgpilnai cilvēces eksistencei vajadzīgas kā indivīdi ar savām īpatnībām, kā viena kopīga cilvēces organisma nepieciešamas sastāvdaļas.

Cīņas tautu starpā tad nozīmē cilvēces aktīvo locekļu no-mainīšanos uz vēstures skatuves: viena stājas otras vietā, katra

savā laikā, lai ienestu cilvēces attīstības gaitā to, kas dotajā tautā ir. Uzvara cīņā nozīmē, ka atraisījies pilnībā tautas dzīves spēks un pienācis laiks tai teikt savu vārdu.

Ja šī kārtība nav vēstures ritumā nojaušama tikpat viegli kā dabas parādību norisē, kas savos dziļākajos izpaudumos arī mums vēl maz saprotama, tad tas tāpēc, ka pats cilvēks, cilvēku kopums – tauta un tautu savstarpējās attiecības – ir vis-sarežģītākais vērošanas un pētišanas priekšmets, kāds vien iespējams. Šeit mūsu priekšā viena no pēdējām miklām, kas atminama cilvēka prātam un zinātnei, ja vien kādreiz to varēs atminēt.

Atjaunojusi savu patstāvību, latviešu tauta nodibinājusi savu nacionālo valsti. Viss svešais, ko sākumā gribēja ielikt valsts celtniecībā, isā laikā izrādījās par nepiemērotu un jāaizmet. Izrādījās, ka radīt latvietis var tikai nacionālas valsts ietvērumā.

Ja tad nu latvieši stājas atkal uz vēstures skatuves savas nacionālās valsts tērpā un pareiza ir doma, ka nacionālisms tikai tad attaisnojams, ja dotā nācija var sniegt cilvēcei kaut ko tādu, kas cilvēcei nepieciešams tālākai atīstībai un ko neviens cits nevar dot, tad rodas jautājums, ko dos cilvēcei latviešu tauta?

Ja kāds mēģinātu jau tagad nosaukt pilnā vārdā latviešu vēsturisko misiju, tad tas būtu apzīmējams par nekautrīgu pār-galvi. Tāds mēģinājums būtu ne mazāk pārdrošs kā pareģot zī-daiņa mūžu un to, ko viņš savā mūžā veiks, pat varbūt sākt viņa nākamos darbus vērtēt. Par veikto varam spriest ne agrāk kā vīra gadus, bet biežāk – dzīves noslēgumā un dažreiz, it se-višķi, ja dzīvē veikts kas liels, daudzus gadus pēc nāves.

Tad nu varbūt aplamī vispār ķerties pie augšējā jautājuma apskatīšanas? Ja būtu domāts to jau tagad atrisināt, tad tā tiešām būtu aplamība. Bet, ja domāts meklēt tikai ceļus, pa kuriem jāiet pretim mērķim, tad nekad nav par agru, tāpat kā nekad nav par agru vērot bērna raksturu un virzienu, kādā at-tīstās tā spējas, vērtēt apstākļus, kādos bērns aug, lai no tā izaudzinātu krietnu pilsoni, kas spēj kaut ko vērtīgu radīt.

Šajās rindiņās, saprotams, nav domāts dot atbildi uz jautājumiem, kā attaisnos sevi latviešu tauta, bet, ja tās iero-

sinās pārdomas par šo jautājumu, tad to mērķis būs pilnīgi sa-
sniegts.

Kur meklēt pieturas punktus, lai minētu par mūsu tautas
nākotnes gaitām? Ja pareizs pieņēmums, ka latvieši vajadzīgi
cilvēces kultūras attīstībai līdz pilnībai, tad jāapskata trīs lietas:
kāds pašreizējais laikmeta gars, t.i., gars, kas raksturo Eiropas
seju tajā momentā, kad latvieši atkal kāpj uz vēstures skatuves,
otrkārt, kur dzirdams sauciens pēc palīga, pieliekami svaigi
spēki, un, treškārt, kādas ir latviešu spējas un īpatnības, kas
varētu šo saucienu klusināt.

Raksturot Eiropas kultūras stāvokli dažos vārdos grūts
uzdevums. Nav vairs enciklopēdistu, kas aptvertu dzīvi visu,
visas kultūras un zinātnes nozares, un viņu vairs arī nevar būt,
jo kultūra izaugusi pārāk plaša un žuburaina. Tāpēc ikviens
raksturojums iznāk subjektīvs un vienpusīgs, jo neviens nevar
ar skatu aptvert vairāk kā vienu zaru. Bet būtu aplam no katra
vērtējuma atteikties. Dažādi novērotāju skatījumi kopā var dot
kopainas pamata vilcienus.

Pašā dzīvē un mākslā jāmeklē spilgtākās laikmeta zīmes.
Atsakoties no sīkās katras nozares iztirzāšanas, minēsim tikai
to, kas visvairāk acīs krīt.

Mēs redzam lielo impēriju sabrukumu un nacionālo valstu
nodibināšanos. Nacionālisma izpratne ieiet jaunās formās:
senākā egoistiskā nacionālisma vietā, kas, ignorēdams citu tautu
intereses, pakļāva tās savai varai, stājas jauns nacionālisms. Ve-
cajam, agresīvajam nacionālismam citu nāciju īpatnību iz-
paudums bija naidīga parādība. Tā vietā radies miermīlīgs na-
cionālisms, kas savu piepildījumu meklē nevis ekspansijā, bet
savas tautas dziļumos. Tas raisās vaļā kā no uzspiestiem, tā
uzsūktiem svešiem iespaidiem. Tas attīrās no svešiem elemen-
tiem un nācijas tīrībā meklē spēku. To varētu saukt par nacionā-
lo individuālismu. Valsts – tautu konglomerāta ar vienas tautas
hegemoniju – vietā stājas valsts – tauta kā nedalāms organisms.

Šis organiskais faktors jaunajā nācijā – valstī ir tās uzbūves
pamatlīnija. Tam neder vairs vecās valsts formas, bet jāmeklē
jaunas. Tādas veidojas ne tikai pie mums, bet uz visas planē-
tas. Tā nav gadījuma parādība, bet laikmeta likums.

Ciešā sakarā ar to materiālisma sabrukums. Izbeidzas šķiru cīņas mācība un prakse. Tautas slāņu savstarpējās apkarošanas vietā stājas to visciešākā un organizētā sadarbība. Reizē ar to mainās valsts iekārta. Pilnīgi atkrīt to orgānu vajadzība, kas bija cīņas arēna. Bet sociālisma sabrukums atņēmis arī lielām ļaužu masām cerību uz paradīzes iestāšanos zemes virsū. Tas ietekmē tā saucamo kultūras krīzi Eiropā, jo tautai vajadzīgs laiks jaunu ceļu izprašanai.

Šī kultūras krīze, kas sakarā ar daudzām laikmeta parādībām tik dziļa, ka daudzus domātājus iedzinusi pesimismā, arī skaitāma par raksturīgu laikmeta parādību. Tā varbūt visvairāk prasa radikālas pārgrozības dzīves iekārtā un tautu attiecībās. Biedinošais sauciens par Vakareiropas bojā eju ir noguruma vaimanas un zīme, ka pagurušo tautu vietā jāstājas jaunām, dzīves stiprām.

Iznicībai lemtais zaudē spēju pareizi orientēties. Bojā ejas pravieši tad arī saskata visa ļaunuma sakni pārmērīgā materiālās kultūras un tehnikas attīstībā un tās savukārt tur par materiālisma izpaudumu. Bet katrs tehnikas ieguvums ir intensīvas gara darbības sekas. Mašīna ir daudzu ideju un augstākās aparotības iemiesojums. Tā ir apgarota matērija. Materiālā kultūra nevis velk garu uz zemi, bet ceļ matēriju augšup. Dabzinātnes, matemātika un tehnika devušas cilvēkam varu pār dabas spēkiem, tūkstoškārt atvieglājušas cilvēka eksistences cīņu un daudzkārt pavairojušas zemes spējas uzturēt cilvēkus. No materiālās kultūras ieguvumiem cilvēks nekad vairs neatteiksies, un tas nav arī vajadzīgs. Gluži otrādi, materiālās kultūras attīstība veicināma, un tā turpinās savu uzvaras gājienu cilvēcei par svētību.

Nevis tehnikas uzplaukumā, bet nepareizā dzīves organizācijā slēpjas krīzes cēlonis. Tikai stāvokļa pārprašana noved pie aplamiem secinājumiem. Materiālajā kultūrā saskata pretstatu gara kultūrai, dabzinātnēs – pretinieku gara zinātnēm. Skan sauciens: "Nost tehniku, dabzinātnes, mašīnas! Atpakaļ pie primitīvās dzīves vienkāršības!"

Antagonisms starp gara zinātnēm un dabzinātnēm iesācies labi sen. Tiešām, nesen likās, ka starp tām nepārejama aiza.

Bet taisni paši pēdējie matemātikas un fizikas sasniegumi šo plaisu iznīcinājuši. Ar tās pašas nosodītās materiālās kultūras līdzekļiem, ar milzu teleskopu, ultramikroskopu un elektriskās strāvas palīdzību, ar izsmalcinātiem mērīšanas instrumentiem, kurus varēja dot tikai augstais tehnikas līmenis, izdevies ieskatīties tādos kosmosa noslēpumos, kas nesen vēl šķita cilvēka acij uz visiem laikiem nepieejami, un gūti novērojumi, no kuriem modernā matemātika cēlusi tiltu pār bezdibeni divu naidīgo pasaulu starpā, iznīcinādama materiālismu. Šis jaunais stāvoklis divu zinātnes pasaulu attiecībās ir laikmeta ideju pasaules visraksturīgākā zīme, kas sevī nes jaunas kultūras ēras asnus.

Nevietā tāpēc apgalvojumi, ka patiesas vērtības redz tikai senatnes, vecās pasaules ieguvumos. Tie tikpat aplami kā klasiskās pasaules vērtību noliegšana, jo tā nozīmētu vienkārši cilvēces aplaupīšanu. Cilvēcei ar to atņemtu mūžīgās, laikus izturējušas mantas. Tās mirdzēs un vadīs cilvēci arī cauri nākamajiem laikiem. Bet aplam domāt, ka jaunie laiki, bezgalīgi mazo lielumu matemātikas apgaismoti, nespēj radīt tikpat lielas un vēl lielākas mūžīgās vērtības kā antīkā pasaule vai renesanses laikmets. Tas, kas sasniegts pēdējos 400 gados, salīdzinot ar iepriekšējiem 4000 gadiem, liek domāt citādi.

Bieži sastopams uzskats, ka viss, kas skar materiālo kultūru un tehniku, ir proza un tāls no skaistuma pasaules. Tas arī aplam. Tehnikas darinājumi var ne mazākā mērā būt estētikas objekti kā daba vai citi cilvēka gara ražojumi. Tikai daļuma elementi tajos ne katreiz visiem pieejami. Tie dažreiz atveras tikai tiem, kam zināmi fizikas likumi un matemātika, tāpat kā Bēthovena simfonijas pieejamas tikai tiem, kuru muzikālās atbilstības līmenis pāri primitīvajam. Bet tehnikas sasniegumi arī primitīvajā uztverē var modināt pārdzīvojumus, kas var būt liela mākslas darba saturs. Tos tāpēc arī izmanto patiesi lieli mākslinieki pretēji lielam skaitam viņu mazāko radu, kas nesamierināmi novēršas no visa, kam sakars ar tehniku.

Līdzīgi tam, kā raksturīga laikmeta zīme tautas organismā daļu cieša harmoniska sadarbība, kas stājas šķiru cīņas vietā, gara zinātņu un dabas zinātņu sintēze ir laikmeta uzlēcošā

zvaigzne, kas vadīs nākotnē cilvēces ideju ceļus. Šodien fizikā sniedz roku mistiķim.

Vislielākās pretišķības valda cilvēku un tautu saimnieciskajās attiecībās. Visspilgtāk tas izpaužas lauksaimniecības un rūpniecības ražojumu cenu samērā. Laucinieki nevar nopirkt fabriku ražojumus, tāpēc fabrikas apstājas, un bezdarbs kā lietuvēns māj rūpniecības zemes. Citur atkal trūkst laukstrādnieku. Šo pretišķību cēloni var saskatīt divos galvenajos apstākļos: lauku un pilsētu pēdējo gadu desmitu nevienādajā attīstības tempā un Eiropas attiecībās ar Āreiropas zemēm un tautām.

Visi materiālās kultūras labumi bija līdz šim atdoti gandrīz vienīgi pilsētai, lauki atstāti novārtā. Tad tas nu arī noveda pie lauku un pilsētu ražojumu cenu aplamā samēra, un tas ir viens no svarīgākajiem saimnieciskās un vispārīgās kultūras krīzes iemesliem. Ja, piemēram, lauksaimnieciskās ražošanas tehnika būtu tikpat intensīvi augusi kā rūpnieciskā, tad lauksaimniecības produkti varētu būt vēl lētāki nekā tagad, bet ražotāju materiālais stāvoklis būtu labs. Ja lauki būtu apgādāti tādām pašām ērtībām kā pilsēta, ja lauciniekiem tādā pašā mērā būtu pieejami mākslas un citi gara kultūras augļi kā pilsētā, tad apstātos iedzīvotāju bēgšana no laukiem.

Tāpat materiālās kultūras nevienādā augšana pilsētā un lauku dzīvē ir saimnieciskās un kultūras krīzes iemesls un raksturīga laikmeta pazīme.

Saimnieciskais saspilējums tālāk raksturojas ar divu ekstrēmu novirzienu bankrotu. Viens no tiem – neaprobežotais liberālisms ar neaprobežoto iniciatīvu privātā saimniecībā. Tas ciešā sakarā ar tehnikas un materiālās kultūras augšanu. Otrs – komunisms un cita veida sociālisms ar pilnīgu privātās iniciatīvas iznīcināšanu. Ne viens, ne otrs neatbilst vairs laikmeta garam: pirmais pārdzīvots, otrs izrādījies celts uz aplamiem pamatiem. Izvirzās jaunas formas, kas nenokauj privāto iniciatīvu, bet pūlas izmantot visu tajā ietvertu spēku un reizē pakļauj to nācijai – valsts interesēm, saskaņojot visus nācijas radošos spēkus organizētai sabiedrībai.

Jaunu ceļu meklēšana saimniecisko lietu kārtošanā,

pakļaujot valsts regulējošai kontrolei privāto uzņēmību, ir atkal raksturīga laikmeta zīme.

Nesen ideālā valsts iekārta šķita tāda dinamiska sistēma, kur savstarpējā interešu cīņā dažādu iedzīvotāju grupu pārstāvji guva te vieni, te otri pārsvaru un, pie varas nākuši, virzīja valsts aparātu uz savas grupas labuma pusi. Šādu iekārta mēģina attaisnot pieņēmums, ka pārsvaru gūst tā grupa, kas vairākumā, un ka tā patīs izdarīt visu vairākumam par labu. Izrādījās, ka šī iekārta nevar ikvienā zemē dot darba spējīgu valsts aparātu, bet derīga tikai dažām tautām, pie tam varbūt tikai zināmā vēstures posmā. Laikmeta gars prasa, lai demokrātismu atvieto ar tautvaldību nacionālā individuālisma garā, lai valsts iekārta būtu pielaikota visas nācijas labumam un atbilstu tās dabai. Demokrātija nostādīja visam priekšā pūli, mēģinādama pilnīgi ignorēt personību. Šis mēģinājums neizdevās, jo pūlis nespēj radīt. Atdzimst ticība personībai.

Eiropas uzplaukums dibinās uz baltās rases hegemoniju pār krāsaino cilvēci. Ar materiālās kultūras līdzekļiem Eiropa ieguva savu saimniecisko un politisko varu pār pārējo pasauli. Attiecības Eiropas un Āreiropas starpā apmēram tādas kā pil-sētas un lauku starpā. Bet pasaules kara laikā un it sevišķi pēc kara apstākļi grozījušies. Tehnika un materiālā kultūra kļuvusi arī par Āreiropas daļu, un Āreiropa ar savām dabas bagātībām un iedzīvotāju zemo dzīves standartu – respektīvi, lēto darba spēku – draud iznīcināt Eiropas industriju un līdz ar to tās labklājības bāzi. Veltas pūles aizturēt tehnikas ieroču pārņemšanu ārpus Eiropas, un pilnīgi aplami dažu valstu jaunie ekspansijas mēģinājumi. Tikpat nesaprotamas to tautu iedzīvotāju pieauguma veicināšanas pūles, kuru teritorija jau pārmērīgi biezi apdzīvota. Telpas meklēšana ārpus savas zemes jāatmet. Bet apstāties tāpat domas, ka bez citu tautu ekspluatācijas nevar pastāvēt Eiropas civilizācija.

Mēs dzīvojam laikmetā, kad izbeidzas dažu tautu labklājība, kas dibināta tikai uz citu tautu izmantošanu, pie kam pēdējā savukārt pamatojas uz nevienādas materiālās kultūras izplatību Eiropā un ārpus tās. Tās vietā jāstājas koordinatīvi

orgniazētai tautu sadzīvei, kuras prasība raksturīga laikmeta gara zīme tautu un rasu attiecībās.

Sociālismam bija viens dzīves un vēstures tulkojums: saimnieciskā vērtība. Būtībā tas ir utilitārisms. Ko nevar ēst un ar ko nevar ģērbties, tam nav nozīmes. Bet cilvēks nekad nav dzīvojis, nedzīvo un nedzīvos no maizes vien, ja arī tas bez maizes nedzīvo nemaz. Šodien cilvēce vairāk kā jebkad prasa arī citas vērtības nekā tikai pastāvēšanai vajadzīgās. Nepietiek vairs ticības elementāri lietderīgajam. Tā arī laikmeta zīme.

Beidzot šo laikmeta īpašību uzskaitījumu, varam atzīmēt vienu tām kopēju pazīmi, kas izteicama divos vārdos: līdzsvara trūkums. Trūkst līdzsvara cilvēku spēju izveidošanā, trūkst līdzsvara izglītībā, miesas, gara un jūtu attīstībā, skaistuma un lietderības samērā, pilsētas un lauku starpā, tautu attiecībās, saimnieciskajā laukā. Laikmeta SOS sauciens skan: līdzsvaru un harmoniju!

Vai latvieši var palīdzēt cilvēcei to atrast?

Kas latvietim savs un īpatnējs? – Nesen vēl daudzi kaunējās, ka latviešus sauc par zemnieku tautu. Tagad mēs lepojamies, ka esam zemnieki vai vismaz tuvi zemei. Zemes kopšanu var sajust kā smagu, nospiedošu darbu, bet zemi var arī strādāt ar mīlestību un prieku un šajā darbā atrast apmierinājumu un dzīves jēgu. Latvietis apvijis zemes darbu brīnišķīgiem ziediem: tautas dziesmu pārļu virknēm, kurām līdzīgu nav citām tautām. Tātad zemes darbs latvietim bija radīšanas prieka pilns. Tas nebūtu pa spēkam vergu tautai, un sen laiks mest pie malas pasakas par latviešu verdzību. Dārgakmeņus riekšavām bārstīt tūrumā un pļavā, dārzā un sētā var tikai pasakainu bagātību īpašnieks. Un to varējis latvietis, kad viņš šķita svešas varas saistīts, bet viņa gars bija brīvs. Latviešu dvēseles bagātība stāv pretim no skatuves nokāpjošo tautu dvēseles tukšumam.

Mēs redzējām, ka pārindustrializētā Eiropa pārāk tālu aizgājusi no dabas un zaudējusi līdzsvaru starp dabiskiem un mākslīgiem dzīves apstākļiem. Eiropa tagad atskārtusi, ka šī līdzsvara trūkums top tai liktenīgs un ved tās tautas pretim iznīcībai. Šajā brīdī uz vēstures skatuves iznāk latvietis ar pil-

nīgi svaigiem spēkiem. Viņam nav jālauž nost aplam iegrozīta dzīves celtne, bet viņš var to veidot, turpinot savu zemkopja darbu gūto atziņu garā, ieliekot tajā visu, ko devusi zinātne un tehnika. Tā latviešu tauta, šķiet, aicināta iet to tautu priekšgalā, kas cels pienācīgā augstumā lauku kultūru un dzīvi un nesīs līdzsvaru pilsētas un lauku starpā.

Tas apstākļi, ka latviešu tauta skaitliski maza, nāk tai par labu nācijai – valsts veidošanā jauno laiku garā. Organiski iesaistīt lielas masas uz plašas teritorijas, piesātināt tās ar vienota organisma apziņu un iekustināt saskaņotai darbībai nesalīdzināmi grūtāk, nekā uzmodināt vienības apziņu skaitliski mazā tautā. Mazais latviešu skaits pilnīgi izslēdz to aplamo ekspansijas novirzienu, iekarošanas un citu tautu ekspluatācijas tieksmes, kas daudzas citas tautas novedušas strupceļā. Tāpēc latviešu nākotnes skats var būt vērsti tikai vienīgi savas dvēseles un savas zemes dziļumos. Briesmas, kas mazām tautām draud bruņotu konfliktu gadījumos ar citām tautām, paliek arvien mazākas, jo vienmēr vairāk otrā plānā atiet kara pulku skaits, dodot vietu patriotismam, garīgai attīstībai, materiālās kultūras augstumam un nācijas ģēnija spēkam. To neapgāzami pierādīja latviešu brīvības cīņas. Tajā pašā laikā varbūtējās briesmas no “telpas meklētāju” puses mudina jaunās valstis pielikt visas pūles koordinētas tautu sadarbības jo pilnīgākai izveidošanai.

Atzīmētās latviešu dabas un dzīves īpatnības, kas viņiem dod lielas priekšrocības taisni pārdzīvojamā laikmetā, tomēr vairāk ārīgas dabas. Bet ir vēl citi faktori ar ne mazāku nozīmi. Mēs redzējām, ka tautā modusies sevis kā vienota organisma apziņa. Reizē ar to visas dzīves nozares ik dienas vairāk apstaro nacionālie ideāli. Pieeja lietām un jautājumiem paliek īpatnēja, latviska. Tā pati par sevi var radīt jaunu lietu uztveri un jaunas atziņas. Tas nozīmē jaunus ieguvumus zinātnei un mākslai.

Kādā novadā var sagaidīt pirmos ieguvumus jaunradišanas darbā? Savā ziņā ārējā forma būtu valsts iekārta. Ja atceramies, kāda bijusi gadu tūkstošus latviešu viensētnieku dzīves pamata forma – saime ar saimes galvu priekšgalā –, kur saimes locekļi

un tās vecākais cieši saistīti savstarpējās cieņas un mīlestības saitēm, tad šķiet, ka uz šiem principiem veidota valsts iekārta Latvijā visdrīzāk sasniegs vispilnīgāko izveidojumu un reizē ar to tautas spožāko dzīves uzplaukumu. Sajūsma un apbrīnošana, ko izsaukuši tālu aiz Latvijas robežām mūsu pirmie soļi šajā virzienā un sekošana mūsu pēdās kaimiņos liecina, ka tā organizētā valsts nebūs tikai mūsu zemes iekārta vien.

Nobeidzot šīs pārdomas, nevar paiet garām vienai latviešu īpatnībai, kas jau devusi un neapšaubāmi dos lielas kultūras vērtības cilvēcei. Tas gan nav gadījums, ka latvieši, meklēdami sev zemi, apstājušies tagadējā Latvijā, ka viņi gadu tūkstošus neatlaidīgi turējušies pie šīs zemes, ka nekādi spēki nav varējuši latviešus no tās atraut, ka latvieši drīzāk panesuši gadu simteņus ilgu ārējo verdzību, nekā atstājuši savu zemi. Un, kad reiz izdevās rupjam fiziskam spēkam nesamērīgi lielā pārsvarā uz īsu brīdi izsviest daļu latviešu no dzimtās zemes, tad tautā pamodās spēks, kas pišļos satrieca varmākas. Bet šajā zemē nav ne zelta, ne dārgakmeņu, ne vērtīgu metāla rūdu, nav ne naftas, ne akmeņogļu. Nav tā arī sevišķi auglīga. Uz tās var dzīvot tikai ar neatlaidīgu darbu. Tas liecina, ka latvieši no aizvēsturiskiem laikiem nav dzīnušies pēc gatavām bagātībām, bet paši tās darinājuši, pārvērzdami mazvērtīgo materiļu augstvērtīgā, un palaidušies uz saviem spēkiem un darbu. Šāda atziņa un ticība ir augstākās morāliskās potences, kuras kāda tauta var sasniegt. Kam tās ir, tam pieder zeme un vēsture. Un, ja tās izpaukušās tik sen un iznesušas latviešus gadu tūkstošiem, asinīm un liesmām cauri, tad vajag gluži fenomenālas glēvulības, lai šaubītos par nākotni.

Bet kāpēc latvieši šo zemi izraudzījuši un tai pieķērušies? Tāpēc, ka šī zeme ir brīnišķīgi skaista. Tādu latvietis ir meklējis, jo viņa dvēsele alkst skaistuma. Un laikam nav nekā dziļāka par šīm alkām latvieša dvēselē. Nav jau tas gadījums, ka senais latvietis visas savas gara mantas ietvēris pantos un brīnišķīgos rakstos, kā dārgakmeņus ietver zeltā. Nav gadījums, ka daiļuma izjūta un prasība neatkāpjās no viņa ne tūrmā, ne plāvā, ne upes malā, ne pagalmā, ne pie pavarda. Un brīdis, kad latvieši atkal stājas uz vēstures skatuves visu

tautu priekšā, – ir tas, ka zinātne un tehnika radījusi tādu materiālo kultūru, ka cilvēka eksistences prasības viegli apmierināmas arniecīgu to dabas spēku daļu, kas šodien klausā cilvēkam.

Kur likt pārējo?

Šo spēku pārpilnība radījusi kultūras krīzi, jo nav, kur to likt. Bet nav robežu cilvēka estētiskajām prasībām. Uz estētisko vērtību radīšanu virzāma brīvā enerģija. Tautas, kas pirmās pratis to ievadīt, ies nākamībā cilvēces priekšgalā.

Vai latvieši ar savas dvēseles daiļuma alkām, ar savas zemes skaistumam ziedoto gadu tūkstošu mūžu nav saukti ievadīt šo cilvēces vēstures jauno posmu, kad skaistums top par dzīves jēgu?

Vāļos, 1935. gada vasarā

RADIŠANAS PRIEKŠ

Mūsu domas parasti kavējas tajā novadā, kur norit mūsu ikdienišķais darbs, kur pildām savu uzdevumu, ar ko vijas rūpes un prieki. Sekodams jūsu laipnajam aicinājumam, gribu arī šodien dalīties ar jums dažās pārdomās par mūsu jaunatni, par tautas nākotni un skart šī lielā jautājuma tādu pusi, par ko gan domājis vai domā ikviens apzinīgs pilsonis, it sevišķi tas, kas ar to saduras sava paša ģimenē. Laikam arī jūs tam piekritīsiet, ka neesmu pārspilējis, nosaukdams šo jautājumu par lielu. Es gribētu teikt vēl vairāk: ja tagad mēs vienmēr vairāk apzināties savu personisko dzīvi par visas tautas dzīves vienu šķiedru, tad mēs šim jautājumam varam arī pieiet tikai no visas tautas labklājības viedokļa. Tad viena paaudze ir tikai tilts no pagātnes, kur smeļam savas dzīves gudrību, uz nākotni, kurai atdodam mūsu ja ne vienmēr domas, tad visu aktivitāti. Mēs neko nedarām, kas nav domāts nākotnei. No tā tad arī izriet, ka dzīvei jēga tikai tad, ja jēga nākotnei. Un tautas nākotne nu ir jaunatne, kas sevī nes visas nākamās paaudzes likteņus, cik tie atkarīgi no pašas tautas. Tā mēs ļoti ātri un vienkārši esam

nonākuši pie atziņas, ka jaunatnes jautājums svarīgākais ikvienas tautas dzīvē. Tāpēc arī ikvienas veselīgas tautas valdība visos laikos vislielāko vērību piegriezusi jaunatnes audzināšanai, jo tā ir tautas dzīvības un reizē ar to valsts pastāvēšanas pamats. Vēl vairāk, jau pati daba apveltījusi ikvienu dzīvo būtni ar instinktu, kas, pirmkārt, ar neatvairāmu spēku liek gādāt, lai tai būtu pēcnācēji, un, otrkārt, kad tie jau ir, ziedot tiem savu dzīvi un, ja vajag, pat arī dzīvību. Mēs šeit redzam darbojamies pašu pirmatnējo dzīvības spēku, kas uztur visu dzīvo pasauli, cilvēci un tautas.

Ja tik liels šis tautas nākotnes vai jaunatnes jautājums, tad skaidrs, ka to nevar risināt ne viens pats cilvēks, ne kāda iestāde, piemēram, skola vai augstskola, bet to var kārtot tikai visa tauta kopā ar visu valsti. Runāt šeit par to visā visumā būtu neauglīgi, īsajā laikā paspēsīm pārrunāt tikai kādu jautājuma daļu. Gribētos šeit kopā ar jums pieskarties jautājumam par mūsu nākotnes nākotni. Tā būtu jānosauc mūsu jaunatnes mērķi un ideāli, tieksmes un dzīves jēgas izpratne, ja mēs jaunatni saucam par mūsu nākotni; nākotnei tikai tad ir saturs un tā vispār iespējama, ja tai jēga un mērķis. Šis secinājums mūs noved pie atziņas, ka no tā, kam dzīvo un kam tic, kur saskata dzīves mērķi un ko sauc par laimi mūsu jaunatne, citiem vārdiem, kādi tās dzīves ideāli un vai tie tai pavisam ir, atkarājas mūsu tautas un valsts liktenis nākotnē.

Pirmais jautājums, kāds šeit paceļas: kā vispār rodas un veidojas cilvēka dzīves uzskats un reizē ar to dzīves ideoloģija. Nesen vēl šo jautājumu mēģināja atrisināt pavisam vienkārši. Bez kāda zinātniska pamata deklarēja, ka visi cilvēki dzimst gluži vienādi un tāpēc tas, kas no bērna izaug fiziski un garīgi, it kā atkarājoties tikai no audzināšanas. Tagad nav ne mazāko šaubu, ka šis uzskats ir aplams. Cilvēki dzimst dažādi, katrs ne tikai ar savu seju, savu fizisko uzbūvi, saviem fiziskiem spēkiem, bet arī savām dvēseliskām un garīgām spējām, ko visu noteic mums vēl pilnībā nezināmie likumi, bet dažā ziņā jau pilnīgi neapšaubāmi tiešie novērojumi par iedzimtību un uz tiem dibinātās atziņas un likumības. Mēs tad arī redzam, ka visas kultūras tautas, kam rūp sava pastāvēšana un spēks, ar

ārkārtīgu uzmanību un enerģiju pieķērušās iedzimtības jautājumam un mēģina praktiskā dzīvē izlietot zinātnes atziņas, lai uzlabotu savu rasi un nodrošinātu tai ilgu un veselīgu nākamību. Mēs pašreiz pie šī jautājuma neskarsimies, bet tas tomēr tik svarīgs, ka ikvienam skaidri jāzina, ka ar dzīves biedra izvēli jau noteikts pats svarīgākais, attiecoties uz pēcnācēju pilnvērtību. Jo liela nozīme šim apstāklim skaitliski mazām tautām, kurām lielāki mazvērtīgi piejaukumi var īsā laikā padarīt tās par mazvērtīgākām. It sevišķi jāsaudzē mums neapšaubāmi augstvērtīgās un dižciltīgās latviešu asinis.

Ja kaķi, kas piedzimst melns, nevar izaudzināt par baltu, tad nākam pie atziņas, ka ikviena cilvēka garīgā seja veidojas no diviem faktoriem: no tā, ko tam devuši visi tā priekšgājēji paaudzū paaudzēm līdz dzīvības pirmsākumam cauri, un no tā, ko cilvēks iegūst no savas apkārtnes, saprotot pēdējo visplašākā nozīmē. Te ietilpst dzīves vieta un apkārtējā daba, dzimtas locekļi, skola un skolas biedri, personīgie pārdzīvojumi, literatūra, māksla utt.

Kādā ceļā šeit izpaužas iedzimtās īpašības un spējas? Ar dažādu pieeju lietām un parādībām un dažādo to uztveri. Viens un tas pats objekts izsauc dažādus pārdzīvojumus dažādos novērotājos atkarībā no temperamenta, fantāzijas, jūtu intensitātes, atmiņas. Rezultātā vienādi ārēji ietekmējumi, bet dažādas gaumes, dažāds zināšanu daudzums, piemērošanās spējas, dažādi vērtējumi utt. Ja es še vēl kavējos pie šiem no mums neatkarīgajiem iedzimtības faktoriem, tad, lai pasvītrotu ļoti svarīgo apstākli: ne ar audzināšanu, ne ar izglītību nevar kuru katru jaunietai izveidot par zināmu uzdevumu pildītāju, bet audzināšana, izglītība un dzīves ceļi jāpielaiko iedzimtājam spējam. Tās tad ar vislielāko uzmanību un rūpību jau laikus vērojamas un vērtējamas. Pa laikam to pamatvilcieni parādās jau agrā bērnībā, bet mēs tos ne katreiz protam saskatīt un no tiem pareizus secinājumus taisīt. No tā nu ceļas smagas traģēdijas jaunieša dzīvē, kas bieži vien beidzas ar katastrofu. Kļūdas šeit visbiežāk izceļas trejādā ceļā. Vispirms, vecāki vai vispār audzinātāji paši nosprauž jaunieša dzīves virzienu un tad to uzspiež audzināmam, pie kam šis virziens neatbilst ne

viņa dabai, ne spējām. Otrkārt, jaunietis pats nosprauž savu dzīves gaitu, bet nav tai piemērots. Treškārt, par dzīves mērķi īstenībā nedomā ne vieni, ne otri. Viss ļauts gadījumam, un rezultāti tad tādi, kā nu pagadās. Ja runāsim par pilnīgi skaidru un apzinātu dzīves ideālu, tad laikam tādu tik maz dod līdzī audzinātāji un tik reti to atrod paši audzināmie, ka nezina vai šādu pilsoņu bez dzīves ideāliem nav visvairāk. Gan vecāki vai tie paši izraudzījuši 'gluži ārīgo dzīves mērķi, piemēram, iegūt zināmu aroda izglītību, varbūt augstskolas, un tapt, teiksim, par zināmas brīvās profesijas darbinieku. Bet vēl ļoti tālu no tā iekšīgā dzīves mērķa, kas dzīvei dod jēgu un, kad reiz atrasts, top par visas dzīves spēka un enerģijas avotu, kas pārvar visus šķēršļus un visos ārīgos, dažreiz stipri nelabvēlīgos apstākļos, dod iekšīgo apmierinājumu. Tā, piemēram, pilsonis, kas studē medicīnu, šķiet, būtu cēla ideāla apgarots: palīdzēt slimajam cietējam cilvēkam. Tas tomēr ne katreiz tā ir. Ir ārsti, kam savu pienākumu pildīšana smags jūgs un kas savā arodā redz tikai ienākumu avotu. Palīdzēšana slimniekam nebūt nav tāda ārsta dzīves saturs, bet peļņas avots, ar kuru viņš sev dzīves saturu gādā citu. Šāds stāvoklis var rasties ne aiz zema ētiska līmeņa, bet nepareizi nospraužot sev dzīves ceļu, kas neatbilst dzīves ideālam. No otras puses, slimajam cilvēkam var palīdzēt, ja tas tiešām dod apmierinājumu, arī netopot par ārstu. Var slimniekus kopt, var rūpēties par to, lai slimnieki būtu ar visu labi apgādāti, vadot, piemēram, kādas slimnīcas saimniecību un ar lielu rūpību pildot savu pienākumu, nemitīgi meklējot jaunus ceļus, kā to labāk veikt. Var rūpēties par slimnīcu ēku izveidošanu, var konstruēt maksimālos locekļus amputēto vietā, kam varbūt vajag vairāk mehānikas nekā medicīnas prasības. Var darboties līdzī organizācijās, kas cīnās ar kādu izplatītu slimību, var materiāli atbalstīt kādu trūcīgu slimu cilvēku utt. Šādu uzskaitījumu varētu dot bez gala. Šie šeit tikai tādēļ minēti, lai pilnīgi skaidri parādītu, ka dzīves mērķis un dzīves gaitas izvēle nav viens un tas pats.

Kā tad nu palīdzēt pie šī dzīves mērķa tikt, vai kā pašam to atrast? Izrādās, ka kļūdiem var visos gadījumos, kā to ieteicot, tā arī ļaujot pašam izvēlēties vai arī atstājot to gadījuma rokā.

Vispirms jārada apziņa, ka tāds dzīves mērķis tiešām jāmeklē un jāatrod savas dzīves jēga. Šī apziņa nepieciešama kā audzinātājiem, tā audzināmiem, kā jaunajai, tā vecākajai paaudzei.

Šajā ziņā mūsu laikmets grēko ļoti smagi. Dažu tautu filozofi konstatē pilnīgu dzīves jēgas trūkumu un līdz ar to sludina visas kultūras krīzi un bojā eju. Visur sastopam lielu skaitu ļaužu, kas vispār par šiem jautājumiem maz interesējas, bet reizē ar to ir morālistiski mazvērtīgi. Lai atceramies laikus, kad notika asas cīņas aizejošās un nākošās paaudzes starpā par dažādiem dzīves uzskatiem. Tas nozīmēja arī stipru pieķeršanos savai ticībai. Oportūnisms un uzskatu vaļība nav nekas cits kā dziļas pārliecības trūkums. Lai skaidro kultūrvēsturnieki un sabiedrisko parādību pētnieki, kādi iemesli radījuši šo aukstumu dvēselē, vai tas sakarā ar lūzumu zemnieku patriarhālās dzīves iekārtā, vai ar meklējumiem un šaubām, kas seko naivi reliģisko uzskatu posmam, vai pagurums pēc neatkarības cīņām, vai vainīgi vēsturisko notikumu viesuļi, kas mums pāri gājuši, vai mūsu valsts pirmajā dzīves posmā aplami izraudzītā, mūsu tautas dabai svešā valsts iekārta. Bet apziņai par dzīves mērķa un jēgas nepieciešamību jāatdzimst, vai arī mēs būsīm lemti bojā ejai.

Šis šķietamais iekšējais tukšums lielā mērā radies ar dažu veco elku krišanu. Lielas ļaužu masas ticēja, ka zemes virsū iestāsies paradīze ar sociālisma ideālu realizēšanu. Kad šī mācība līdz ar materiālismu sabruka, radās tukšums dvēselē. Bet sociālisma vēsture arī rāda, cik liels kādas idejas spēks, ja tai stipri tic. Tā var būt arī, kā šajā gadījumā, gluži aplama, bet, kamēr tā nav apgāzta, tā dod spēku ne tikai darbam, ne tikai cīņai, bet tās labad cilvēki ar mieru ziedot savu dzīvību.

Var arī minēt citu piemēru, kas rāda, kādu enerģiju spēj uzmodināt cilvēkā idejiskais dzīves mērķis. Ka šeit noteicoša loma pašai idejai, rāda tas, ka arī šī ideja bijusi aplama. Lieta grozās ap *perpetuum mobile*, t. i., mūžīgi strādājošas mašīnas izgudrošanu, kurai enerģija nebūtu pievadāma no ārpuses. Šīs idejas realizēšanai veltīti daudzu izgudrotāju mūži, bieži traģiskos apstākļos pavadīti, dažreiz ar smagiem psihiskiem satricinājumiem nobeigti. Beidzot, XIX g. s. vidū, šādas paš-

darbīgas mašīnas neiespējamība tapa par likumu, pie tam par vienu no lielākiem dabas likumiem, kādus zinātne atklājusi, – likumu, uz kura pamatojas mūsdienu fizika, ķīmija un tehnika. Pārsteidz šeit tas apstāklis, ka idejas labā veiktais darbs devis pozitīvus rezultātus, kaut arī šie rezultāti pretēji meklētajiem. Sprototams, šādu secinājumu nevar vispārināt un teikt, ka, sekojot kurai katrai aplamai idejai, var gūt pozitīvus rezultātus. Bet iespējams gan, ka sabiedrisko parādību novadā sociālisms būs devis pozitīvus rezultātus, pierādīdams savu neiespējamību, un uz šīs atziņas varbūt izaugs jauna sabiedrības iekārtas teorija, kas var dot cilvēcei lielus ieguvumus. Mēs stāvam šim lūzuma laikam par daudz tuvu, lai varētu stāvokli pareizi novērtēt un paredzēt tā sekas visā pilnībā. Katrā ziņā ļoti pamācošs piemērs ar demokrātismu. Novests līdz savām galīgajām robežām, tas parādīja savu iekšējo aplamību, un tā mēs, vēstures mērogā rēķinot, ļoti īsā laikā tikām no šīs slimības vaļā, izraudzīdamies 1934. gada 15. maijā sev piemērotu valsts iekārtu. Šo piemēru lai pietiek.

Runājot par dzīves mērķi un dzīves jēgu, nevaram paiet secen tam, kas parastais cilvēka gaitas saturs. Šis saturs ir darbs. Pieeja darbam var būt ļoti dažāda, un no tā, kādu lomu tas mūsu dzīvē spēlē, atkarājas mūsu attiecības pret dzīvi. Darbs var būtu mūsu spēkam pilnīgi piemērots, mums tas viegli padodas, labi veicams. Tad mēs to nesajūtam kā pārāk smagu nastu, tas mūs pārāk nenogurdina, mēs to darām ar patiku. Tas jau stipra pamats labklājībai, un otrādi, bez šāda pamata īsta labklājība nav iespējama. Bet darbs var būt arī mūsu spēkiem par grūtu. Mēs tad to sajūtam kā smagu nastu, tas mūs nogurdina. Pats darba vārds paliek mums par ļaunuma apzīmējumu. Ir arī ļoti daudz tādu gadījumu, kad veselīgi audzināts cilvēks ar apziņu, ka darbs katram jāstrādā, ka tas katra godīga cilvēka pienākums, ķeras pie tā ar labu gribu, to apmierinoši strādā, bet tomēr sevī domā: “Labāk būtu, ka darbs nebūtu jāstrādā!” Šāda sajūta var rasties jau no ļoti izplatītās pieejas darbam. Tāda bija pa daļai arī latviešu pieeja darbam kļaušu laikos. Toreizējie ētikas sludinātāji nekad neaizmirsā pamatīgi iekalt ikvienam galvā bībeles vārdus “vaiga sviedros tu maizi ēdīsi”.

Ši sviedru liešana par savu eksistenci pie tam bija nostādīta kā pretstats svētlaimībai paradīzes dārzā pirms grēkos krišanas. Darbs tātad nolikts kā sods par grēku un par tā izpirkumu. Cik savādi tas arī nav, šo pašu darba apgaismojumu bija pārņēmuši nesenie strādnieku aizstāvji sociāldemokrāti: ikvienu "darba aizsardzības" likuma pamatideja taču bija cīņa ar darbu. Darbs bija deklarēts par pirmatnēju ļaunumu, un ikviens, kas uz darbu aicināja vai mudināja, bija ļaunuma vai, runājot vecākā valodā, velna kalps.

Ja nu arī tagad mēs esam lielā mērā atkratījušies no šiem ekstrēmajiem uzskatiem un sākam atkal darbu cienīt, tad, man šķiet, mūsu lielākā daļa to dara, tomēr nevis sajūsmināta par darbu kā tādu, bet tikai atzīdama, ka bez darba nevar iztikt un, lai varētu dzīvot, jāstrādā. Ja tad nu dzīvē atrasts kaut kas tāds, kā dēļ vērts dzīvot, tad, lai to iegūtu vai baudītu, jādara darbs, kas tomēr paliek nepieciešams ļaunums. Tagad gan dzīve jau attaisnota, tai jau likts pamats, bet ne ar darbu. Darbs tikai līdzeklis, ar kuru dzīvi uzturēt, bet tas vēl nav dzīves mērķis. Prozaiskāk un ikdienišķāk runājot, liela daļa iedzīvotāju ar darbu iegūst līdzekļus, par kuriem tā pērk dzīves jēgu, t.i., rada sev tādus eksistences apstākļus jeb iegūst to, kā dēļ vērts dzīvot.

Mēģināsim noskaidrot, kas tad īstenībā darbs ir. Visvieglāk tiekam pie skaidrības, ja pieņemam to darba definīciju, ko dod fizika. Tā par darbu sauc pretestību, kas pārvarēta uz noteikta ceļa gabala. Pretestības pārvarēšanai jāpieliek zināms spēks, jo lielāks, jo lielāka pretestība. Veiktais darbs, no otras puses, jo lielāks, jo garāks ceļš, uz kura pretestība pārvarēta. Darba veikšanai vajadzīga enerģija. Mašīnām to dod dzinējspēks, ko attīsta dzinējmašīnas. Ja mēs apskatīsim kaut kuru mūsu fiziskā darba veidu, tad redzēsim, ka fizikas dotais apzīmējums viscaur labi lietojams. To, ko darām kā roku darbu, veicam ar mūsu muskuļu enerģiju, kas savukārt rodas, sadegot uztura vielām, kuras pašas cēlušās no saules enerģijas augos. Ja nu arājs dzen vagu, tad arklis pārvar zemes pretestību vagas garumā. Dzinējspēku dod zirgs, arklu vilkdams, un arājs, to vadīdams. Visos fiziskā darba gadījumos atradīsim kaut kādu

zināmā atstatumā pārvarētu pretestību, kam vienmēr patērējama enerģija. Varam tāpēc arī teikt, ka fiziskais darbs ir viss, kas saistīts ar enerģijas patēriņu. Ne katrreiz šāds apzīmējums sakritis ar darba parasto jēdzienu, kas vienmēr sevī ietver vēl lietderības pazīmi. Tā, piemēram, skrējieni sporta sacīkstēs ir fizikas nozīmē darbs, bet bez lietderības rakstura parastā izpratnē.

Pārejot tagad uz garīgo darbu, mēs vairs nevaram to tik stingri definēt, jo vēl nezinām sakarību fiziskās un garīgās enerģijas starpā. Bet katrā ziņā mēs atrodam lielu analogiju ar fizisko darbu. Arī šeit jāpatērē enerģija, ko skaidri jūtam pēc zināma garīgā darbā pavadīta laika. Rodas nogurums, runājam par piepūlēšanos garīgā darbā. Varam veikt tikai aprobežotu daudzumu darba, un tad vajadzīga, kā pēc fiziska darba, atpūta. Varam analogiju ar fizisko darbu vēl padziļināt, uzmeklējdami to pretestību, kas jāpārvar garīgā darbā. Mēs pazīstam fizikā inerces principu, kas izsaka, ka katrs ķermenis cenšas uzturēt savu miera vai vienveidīgas taisnas kustības stāvokli. Šis inerces pārvarēšanai arī jāpieliek spēks. Gluži analogi, darot garīgo darbu, jāpieliek zināmas pūles, lai pārvarētu mūsu garīgo inerci, t.i. garīgā aparāta bezdarbības jeb vaļīgas nelietderīgas "darbības", piemēram, sapņošanas, stāvokli. Šis garīgās inerces pārvarēšanai, kuru mēs vēl neprotam ne mērīt, ne skaitļos izteikt, arī jāpatērē zināms enerģijas daudzums. Enerģijas krājumiem izsīkstot, jūtam nogurumu, bieži vien ne mazāku, kā darot fizisku darbu.

No teiktā redzams, ka darbu varam darīt tikai tad, kad mūsu rīcībā vajadzīgā enerģija. Ja visi darbi būtu vienveidīgi un visiem vajadzētu viena enerģijas veida, tad jautājums par to, kad darbs grūts, kad viegls, izšķirtos vienkārši. Kam daudz enerģijas, tam darbs viegls, kas vājāks, tam grūts. Attiecoties uz fizisko darbu, pa daļai tā arī ir, bet tikai pa daļai. Vispirms jau lielu lomu spēlē māka zināmu darbu darīt. Ikviens no mums labi atceras, cik pūļu un grūtību, pat ciešanu sagādā kāda darba darīšana pirmo reizi un cik viegli tas padodas, kad to pilnīgi pārvaldām. Bet jāatzīmē, ka šajā ziņā vēl par daudz maz darīts. Vēl jātop īpašai darba zinātnei, kas to visā plašumā

un dziļumā pēti un tad izveido racionālu darba tehniku, kas atrisinātu jautājumu par vismazāko enerģijas patēriņu, zināmu darbu darot. Pašreiz šādi pētījumi tikai pašā sākumā. Nav šaubu, ka tie tagad vēl pavisam nepārredzamos apmēros atvieglos cilvēces "darba nastu"; šāds jēdziens gan radies, galvenokārt neprotot strādāt un darbu organizēt.

Pieģriežoties jautājumam, cik viegls vai grūts viens vai otrs garīgais darbs, atklājam visai sarežģītas sakarības. Mūsu garīgās spējas diferencētas daudz vairāk nekā fiziskais spēks. Mēs redzam cilvēkus, kas ļoti spējīgi vienā virzienā, bet var būt pavisam nevarīgi citā. Kā visai spilgtu piemēru var minēt vienu no visu laiku lielākajiem mūzikas ģēnijiem – Bēthovenu, kas mūs gandrīz vai nomāc ar savu nemirstīgo simfoniju grandiozītāti. Bet šis pats gara milzis bijis tik vājš rēķināšanā, ka nav varējis vienu skaitli ar otru pareizināt, bet, kad tas bijis nepieciešams, veicis to saskaitīšanas ceļā, tā parādīdams, ka viņa spējas šajā ziņā tikai tādas kā primitīvajam cilvēkam. Šādu tik asi izpaustu garīgo spēju vienpusību sastopam tikai ekstrēmos gadījumos. Jo tuvāk normālajam mirstīgajam, jo šāda vienpusība mazāk novērojama. Tomēr tā garīgo spēju novadā tik stipra, ka praktiski spēlē izšķirošu lomu pareizā darba izvēlē. Ja garīgais darbs nepiemērots spējām, tas vienmēr grūts. Izglītība, ievingrināšanās, apmācība to padarīs gan vieglāku, bet, ja tas nebūs saskaņots ar individuālo spēju dabu, nekad nebūs viegls un nekad nedos tos rezultātus kā spējām piemērotais. Šajā ziņā radikāli atšķiras fiziskais spēks un garīgās spējas. Šīs starpības neievērošana savā laikā noveda pie kļūmīgā un aplamā postulāta, ka visi bērni piedzimst vienādi.

Bet nu, stingri ņemot, nav tīri fiziska darba. Pat, ar lāpstu grāvi rokot, kaut drusciņ jādodomā, piemēram, uz kuri pusi izdevīgāk zemi mest. Ja aplūkosim kādu sarežģītāku lauku darbu, tad saskatām tajā lielu skaitu garīgo spēju iekļaušanās gadījumu fiziskajā darbā. Tāpēc pie vienāda fiziskā spēka divi strādnieki ar dažādām garīgajām spējām veiks darbu ar dažādu "vieglumu", patērēs nevienādus enerģijas daudzumus. Viņu pašsajūta darbā arī būs dažāda. Tātad arī fiziskais darbs piemērojams garīgajām spējām.

Bet tad nu tomēr visos gadījumos darbs paliek nasta, kas var būt tikai vieglāka vai smagāka? Vai tas tiešām tā, un, ja tā, vai tas citādi nevar būt? Ja apraugām nedzīvo pasauli, tad redzam visā visumā tādu parādību: ja kaut kur enerģija uzkrājusies līdz augstam limenim, tad tā it kā pati meklē ceļu šī sprieguma likvidēšanai. Ja liela elektrības potenciālu diference mākoņu un zemes starpā, tad rodas zibens. Ja liela temperatūru starpība ķermeņu starpā, varam iegūt enerģiju, to izlīdzinot. Varam dzīt dzirnavas ar krītošu ūdeni. Vai dzīvajā dabā tas būtu citādi? Ja novērojam bērnu, kam vēl nav ne mazākās jēgas par pienākumu, kas vēl nemaz nav spējīgs saprast vārdus "vaiga sviedros tu savu maizi ēdīsi", ko neviens ne uz kādu darbību nemudina, neierosina, mēs viņu tomēr redzam nemitīgas darbības stāvoklī. "Kust kā ūdens zāle!" par bērnu sūdzas māte, kas viņu labprāt redzētu mierā. Bet, lai bērnu noturētu bezdarbības stāvoklī, jāpielieto vara. Tāpat darbības stāvoklis dzīvam organismam ir dabisks un normāls. Tas nav ārienes dots, bet paša organisma prasība. Un relatīvie enerģijas zudumi, kurus šeit patērē, ārkārtīgi lieli. Man šķiet, tie daudz lielāki, nekā pieaudzis cilvēks patērē vis-smagākajā darbā. Bet bērns šo darbību nesajūt kā nastu, otrādi, viņš nevar panest bezdarbību.

Tālāk, redzam pilnīgi nepiespiestu darbību sportā. Šeit tiek veikts ļoti bieži ārkārtīgi grūts fiziskais darbs ar lielu enerģijas patēriņu, piemēram, sacensībās. Šis darbs nav dzīves nepieciešamības ierosināts, parasti nav nekādā sakarā ar materiālajām interesēm, ar dienišķo maizi. Tāpat lielu garīgu darbu veic šaha spēlētājs, arī bez kādiem utilitāriem nolūkiem. Arī bērni labprāt nodarbojas ar dažādu miklu, rēbusu atminēšanu un dažādu spēļu – uzdevumu atrisināšanu, kas prasa ievērojamu garīgo piepūlēšanos. Beidzot, ikviens no mums, kam fizisks vai garīgs darbs jāstrādā, pazīst labi tādu stāvokli, kad darbs norit pacilātībā, labi sokas, tad dod lielu gandarījumu, var teikt, noteikti sagādā baudu.

Tāpat acīmredzot ir tādi darba apstākļi, kad darbs vairs nav sodība, nav smaga nasta, bet ir patīkams, kad tas dara prieku pats kā tāds, kad tas ir bauda, kad tā dēļ un nevis tikai tā rezultātu dēļ vērts dzīvot.

Bet vai cilvēce savā gadu tūkstošus garajā kultūras attīstības gaitā jau daudz darījusi, lai uzmeklētu, izpētītu un noskaidrotu, kā iekārtojams darbs un dzīve, lai meklētu ceļus un radītu apstākļus, ka darbs top par augstāko dzīves baudu? Gandrīz nekā. Nepieciešamības dzīts, cilvēks gan visu laiku lēnām virzījies uz priekšu, bet visā pilnībā un ar visu skaidrību par svarīgāko dzīves organizācijas problēmu šis jautājums nezina vai kādreiz uzstādīts. Bet, ja to minētā garā izdotos atrisināt, tad nav ne mazāko šaubu, ka reizē ar to būtu izšķirti visgrūtākie dzīves jautājumi, cilvēce būtu pienākusi savai ilgstošai un stabilai labklājībai tuvāk kā jebkad līdz šim. Bet varbūt šāds sapnis pavisam nepiepildāma utopija, varbūt gluži velti ar to nodarboties? Kamēr šinī ziņā maz vēl darīts, nevar dot galīgu atbildi uzstādītajam jautājumam. Bet ir taču vērts apskatīties, vai tādas izredzes kaut drusciņ ir.

Bija minēti daži nodarbošanās veidi, kas nav sajūtami kā grūtums, bet kā prieks. Tie bija: bērnu dažāda veida pašdarbība, sports, spēles un vēl sīkāk neiztirzātie gadījumi, kad mums visiem darbs sagādā patīku. Izvirzās jau dažiem gadījumiem kopējā pazīme, ka darbs šeit norit bez piespiešanas, bez neatliekamas vajadzības sajūtas, tam nav apzināta praktiska nolūka. To visu varētu nosaukt par nelietderīgu. Iznāk diezgan savādi: darbu esam parādūši uzskatīt tikai par nepieciešamu un lietderīgu, bet patīkams tas tikai tad, ja tas tāds nav. Bet pameklēsim, vai nav kaut kur saskatāms arī tāds darbs, kas kaut kādā ziņā lietderīgs, bet tomēr sagādā prieku kā tāds. Tāds neapšaubāmi daudz biežāk sastopams, kā parasti domā. Nosauksim dažus spilgtākus gadījumus. Nemsim vispirms kādu mākslinieku, piemēram, dzejnieku. Vismaz viņa dzejnieka darbības sākumā dzejošana viņam nekāda labuma neatnes. Ar to viņam pat saistās dažādi ne visai patīkami piedzīvojumi. Viņa dzejas neatzīst, tās neviens negrib iespiest, ja iespiestas, jādzird negatīva kritika utt. Tomēr dzejnieks nevar pārvarēt savu iekšējo dziņu un, vai nu tā būtu dzeja šaurākā nozīmē vai vispār daiļliteratūras radīšana, viņš to turpina un, ja tam talants, izlauž sev ceļu visām grūtībām cauri. Gluži analogi norit ikviena mākslinieka darbs kaut kurā citā nozarē. Visā visumā

nodarbošanās ar mākslu padara maizes riecieni biežāku tikai jau lielu sasniegumu gadījumā, bet parasti visintensīvākās darbības laikā tas daudz plānāks nekā tiem, kas strādā kādu praktisku darbu, un dažreiz tā pavisam nav. Bet dabūt šos savādos ļaudis projām no tādas nodarbošanās un piespiest darīt kaut ko "prātīgu" palaikam nav nekādas iespējas.

Diezgan savādi arī zinātnieki. To darbība sastādās gan no zinātnes studijām, jau iegūto atziņu un zināšanu piesavināšanās, gan no jaunu atziņu meklēšanas un atrašanas. Un šajā meklēšanā tie ir tikpat neapturami kā bērni. Ne darba laiks, ne patērētie spēki vairs netiek mērīti, ne taupīti, pavisam izzūd no apziņas materiālās intereses. Tā saucamā praktiskā dzīve nobāl šo pētījumu, šīs ideju pasaules priekšā. Viss ar to saistītais ārkārtīgi intensīvais darbs, kas dažreiz ļoti lēnām tuvina mērķim, dažreiz ievirzīts aplamās sliedēs, tā ka vēlāk jāmaina ceļš, paliek nepieciešams kā gaiss. Atkal šeit patiesības meklēšana un ar to saistītais darbs palikuši par dzīves saturu un jēgu.

Beidzot, ņemsim latvieti, kas, ilgu gadu sapņodams par savu zemes stūrīti, to beidzot ieguvis tukšas un neiztaisītas zemes veidā. Viņam nu jāsāk līdumnieka gaitas, jāceļ ēkas, ar lielām grūtībām jāzagādā visa iedzīve. Jāveic ārkārtīgi smags darbs, jāpatērē milzīgs enerģijas daudzums. Un tomēr šis darbs tiek veikts ar nepārtrauktu sajūsmu, ar vieglumu un prieku.

Tātad var darbu darīt tā, ka tas nav nasta, bet ir kaut kas tāds, kas sagādā labsajūtu un ir patīkams.

Bet varbūt tie tikai tādi izņēmumi? Mums jau bija jāizmeklē vairāk vai mazāk neparasta nodarbošanās, kurai tāda pievilcīga nokrāsa. Kas tad met uz šo darbu tādu rožainu gaismu? Vai nav kaut kas kopīgs visiem šiem gadījumiem?

Bērns spēlēdamies rada savu debesi un zemi un pats sevi šajā pasaulē. Viņš veido savu dvēseli un miesu, savu gaumi un dzīves jēgu. Viņš asina savas spējas un vingrina savus spēkus, un iekaro savu vietu pasaulē un dzīvē. Tas milzīgs jaunradišanas darbs. Mēs varam ikvienu bērnu tāpēc saukt par ģeniālu. Šis pats dzīves iekarošanas elements zemapziņā darbojas ikvienā, kas, ar sportu nodarbojamies, attīsta savus

spēkus, un ne tikai fiziskos, jo ikviens sporta veids prasa arī inteliģenci, kas dažreiz paliek noteicēja. Jo spilgti tas izpaužas sporta sacensībās, kur uzvara dod apziņu par savu pārākumu, citiem vārdiem – savām priekšrocībām, salīdzinot ar citiem. Tas dod spēka apziņu, apziņu par savām radošā darba spējām. Ja ņemam kādu spēli, kur vajadzīgas kombinācijas spējas, atjautība, spējas kaut ko izdomāt līdz galam, tad šajā spēlē nodarbināti tie garīgie spēki, kas vajadzīgi ikvienā garīgās jaunradišanas darbā. Tāpēc spēle sagādā dalībniekiem labsajūtu. Un šis jaunradišanas elements nu ir tas, kas mākslas un zinātnes darbinieku, jaunu celtnu veidotāju, tehniķi-konstruktoru un ikvienu jaunas dzīves cēlēju un veidotāju viņa darbā apstaro ar to rožaino gaismu, kura atmirdz bērna acīs, kad tas rotaļājas. Tas dod spārnus mūsu darbam un visas grūtības padara vieglas.

Bet ne katrs darbs ir jaunradišanas darbs. Lielāko daļu mūsu darba dienu mēs saucam par pelēko ikdienu. Daudzos gadījumos atkārtojas viens un tas pats dienu no dienas, nevar pat iedomāties, kas un kā tur varētu ienest kādu spožumu, dot sajūsmu vai apgarotību. Varbūt tiešām tos bieži grūti būs sameklēt, bet, no otras puses, vēl vairāk gadījumu, kur tas mums tikai tā šķiet.

Ņemsim piemēram, mūrnieku, kas strādā pie kādas jaunceltnes. Šī celtnie pati par sevi jau ieguvums. Tā palielina mūsu bagātību, vairo mūsu labklājību. Tā var būt arhitektoniskā ziņā pat jauns mākslas darbs. Ja nu mūrnieks, likdams ķieģeli uz ķieģeļa, neskatīsies tālāk kā tikai uz šiem ķieģeļiem un tikai skaitīs, cik ķieģeļu dienā salicis, lai aprēķinātu, cik nopelnījis, tad tiešām viņš var pavisam nepamanīt savu līdzdalību jauncelšanas darbā, viņam var izzust no redzes aploka gan topošās arhitektoniskās formas ar savu skaistumu, gan visa celtnes idejiskā nozīme. Tā nu ir ar lielāko daļu tāda ikdienas prozaiskā darba: nevis darba vērtība nenozīmīga vai maznozīmīga, bet gan darba darītājs nesaredz tā sakarību ar varbūt visai cēliem mērķiem un lielām idejām, kas, izprastas un apzinātas, dotu spārnus domai un darbam, dažreiz simtkārt pavairojot spēkus. Lai atļauts man šai tīri psiholoģiskajai

parādībai pieiet arī no otras puses ar kādu citu vienkāršu piemēru. Nezin vai kāda saimniece visai sajūsmināta par maizes cepšanu kā tādu. Darbs grūts, un, ja slikti izdodas, nepatīkšanu daudz. Bet, ja šī pati saimniece gaida mīļus ciemiņus un cep to pacienāšanai karašas, tad viss smagums kā ar roku atņemts. Tā vietā pat šis vienkāršais darbs rada pacilātību un sajūsmu, un, kad tas labi izdevies, priekā mirdz acis.

Bet minējām arī tādu darbu, kuru it kā nekādas cerības nav pārvērst vieglā un patīkamā. Tiešām, kult ar spriguli rudzus kunga rijā, kur iedvesmotāja – vagara pātaga, un tad piedzīvot lielu gara pacilātību laikam gan grūtāk nekā salaulāt uguni ar ūdeni. Nedaudz lielāku sajūsmu varēsīm arī pārdzīvot, ja mūsu sviedriem slacīto zemi mums kāds ar varu atņems un tad, par atļauju to apart un apstrādāt, no mums žēlīgi saņems nomu. Un, kad mēs šos darba apstākļus pieminam un salīdzinām ar tiem, kādi mums tagad un par kādiem mēs tos paši varam padarīt, tad tikai mums visā pilnībā un visā spožumā paceļas acu priekšā tautas brīvības tēls, uzaust mūsu gara acīm nojēga par to, kas ir sava nacionāla valsts un latviskā Latvija. Ne haotiska vaļība, ne anarhija un ķildošānās brīvība, ne ar skaistu vārdu viēģes lapu aizsegtie savtīgie nolūki, ne darba nicināšana un darba apkarošana, bet brīvība pašiem veidot savu dzīvi un tā kārtot savu darbu, lai tas organiski vienotās tautas apziņā būtu jēgas, lielas nozīmes un prieka pilns.

Savelkot tagad kopā visu teikto, nākam pie atziņas, ka gaiša un iekšķīga apmierinājuma pilna dzīve var būt tikai tad, ja atrasts dzīves mērķis un dzīves jēga. Tiem jābūt pāri personīgo iegribu apmierināšanai. Šiem ideāliem jāiedvesmo un jāapgāro dzīves galvenais saturs – darbs, kas, ja mērķveidīgs un piemērots individuālām spējām, nav piespiests, bet norit, paša gribas ietekmēts, ir viegls, patīkams un var sagādāt lielāko baudu. Latviešu tauta leģendārās cīņās, kurām līdzīgu nezina vēsture, atguvusi savu neatkarību un atjaunojusi savu valsti, kas tagad tapusi par nacionālu valsti ar latviešu īpatnībām derīgu iekārtu un ģeniālu saimnieku priekšgalā, izgājusi uz jauna vēstures ceļa. Tas dod iespēju pašiem veidot savu dzīvi

un kārtot darbu tā, lai ikvienam būtu sava vieta un uzdevums. Ar to tautai dots neizsmeļams vienmēr spožāku, vienmēr lielāku dzīves ideālu avots, kuru gaismā visgrūtākais darbs veicams tā, ka tam cauri skan kā zvana skaņas visaugstākais, ko cilvēkam lemts sasniegt zemes virsū, – radišanas prieks. To izjutot, cilvēks pieskaras mūžīgajam un dievišķīgajam. Nākamībā vienmēr lielāka uzmanība pievēršama darba apstākļu pētīšanai un tādai darba organizēšanai, lai mazākais enerģijas patēriņš dotu lielāko sasniegumu, lai darbs noritētu tādos higiēnas, estētikas un citos labvēlīgos apstākļos, ka darbs top prieks un ne nasta. Katrs solis uz priekšu šajā virzienā ir ne tikai nacionāls ieguvums, bet nes svētību visai cilvēcei. Kultūra gan uzcēlusi pilis un darinājusi skaistus dārzus un parkus kā mākslas darbus greznumam, izpriecai un atpūtai, bet nav vēl uzcēlusi daiļuma pilnas darba pilis un pušķojusi ziediem cilvēka darba ikdienu. Tas cilvēces rītdienas uzdevums, kura veikšanai aicināta arī latviešu tauta un varbūt vēl vairāk nekā citas, jo darba mīlestībā ar to nebūt ne daudzas var mēroties, un tā spērusi pirmo soli, lai darbā ienestu skaistumu, apvīdama brīnišķīgām dziesmām ikvienu visgrūtāko darbu, ikvienu darba vietu mājā, sētā, druvā, pļavā, mežā un jūrā.

Mēs sākam ar jaunatnes audzināšanas problēmu un redzējām, ka visu mūsu (ģimenes, lauku sētas, pamatskolas un visu skolu līdz pat augstskolai, visas sabiedrības un ikviena latvieša) piemākums ir, vērojot un vadot mūsu jaunatni no bērna autiem līdz vīra gadiem, meklēt ikvienā jaunieši viņa īpatnējās spējas un pozitīvās tieksmes, virzīt tās uz radošo, tām atbilstošu darbu, vienmēr paturot prātā, ka ne šķietami augstais sabiedriskais stāvoklis, ne vilinošie materiālie labumi, bet iekšējais apmierinājums un labsajūta, spēku un spēju samērs ar veicamo darbu, apziņa par šī darba nozīmi latviskās kultūras celšanā dara latvieti par savas valsts visvērtīgāko pilsoni. Tā izraudzītais, nacionālo ideālu apgarotais darbs dos ikvienam latvietim viņa daļu radišanas priekā. Un, kad tauta šī radišanas priekā pārņemta, tad vēsture tai atver vārtus, no ceļa noiet naidīgie spēki, un citas tautas ar godbijību noskatās, kā šī tauta pa ziedošos dārzos pārvērstiem smiltājiem, auglīgās druvās

pārvērstiem purviem, gar upju krācēm un ūdenskritumiem, ko tehnika padarījusi mums par palīgiem, savas zinātnes atziņu vadīta, savas mākslas darinājumiem pušķota, kāpj augšup, pretim savai pusdienas saulei, sava aicinājuma piepildījumam.

Es ticu un mācu jūsu dēliem un meitām, ka vēstures vērti atvērušies latviešu tautai. Lai gaiši tajā iedegas radīšanas prieks!

Priekšlasījums Cēsīs, zemnieku sanāksmē,

1936. gada 19. janvārī

MATERIĀLĀ UN GARA KULTŪRA

Pārāk daudz aptver vārds "kultūra", lai par to isā brīdī runātu visā plašumā. Pieejot gleznai, kur attēlota pazīstama aina, prasām sev, no kuras vietas tā skatīta. Mēģināšu dot metu kultūras ainai, kuru redz skatītājs, kas pārzina mūsu laikmeta zinātnes sasniegumus un apzinās, ka drošs un stiprs pamats ikvienai celtnei vienīgi zeme, bet zemi, kas bija neiztaisīta un tukša, pilda ar dzīvību un dzīvībai dod saturu un jēgu radītājs gars.

Tā nonākam divās sētās: matērijas un gara. Sākam apskatīties, kas šinīs sētās par kārtību un kas par saimniekiem. Matērijas sēta šķiet mums labi pazīstama: tai pieder zeme, kuru krustām šķērsām esam izvagojuši. Svešāks mums liekas otrās sētas saimnieks – gars. Griežamies zinātnes tūristu birojā un dabūjam pārsteidzošu izziņu. Atbilde skan: kas gars, to jūs paši jūtat skaidrāk par visu citu, ko jūs zināt. Bet, kas matērija, par to mums tikai tumša nojauta, un, ja 1936. gadā vēl ir kāds spoks, tad tas nav gars, bet matērija. Izrādās, ka pieaugušā cilvēkā tā, ko saucam par vielu un kas šķietami piepilda visu ķer-

meņa aizņemto tilpumu, nav vairāk kā mazs punktiņš, ko tikko vēl var saredzēt mikroskopā, ja šo vielu sablīvētu tā, ka starpā nepaliek tukšumu. Un tā pati ir – elektriskie lādiņi.

Grūti būtu dot šeit tādu uzskatu pamatojumu. Man jāprobežojas ar to, ka minu dažu mūsu laikmeta lielāko atzinumu kopsavilkumu. A. Edingtons savā grāmatā “Fizikas pasaules aina” 1928. g. raksta tā: “Par materiālo pasauli tagad domājam citādi nekā pagājušā gadsimta beigās. Domāju, ka esam pietiekoši atbrīvojušies no substances ilūzijas. Pie faktiem pieradušam fizikim būs gan grūti pievienoties uzskatam, ka visu lietu pēdējais pamats garīgas dabas. Bet neviens nevar noliegt, ka gars pirmais un tiešākais mūsu pieredzes priekšmets un cits viss secinājums. Fizikas pasaulē skatām dzīves drāmu ēnu spēlē. Tā ir simbolu pasaule, un kā simbolu to mums nodod fizikis. Tad uz skatuves parādās burvis gars un pārvērš simbolus lietās. Skopi izkaisītie elektrisko spēku kodoli pārvēršas taustāmā ķermenī. To nemitīgā kustība top par vasaras siltumu, gaismas viļņojumu oktāva – par spožu varavīksni. Top skaistuma un jēgas pilna pasaule, bet, ak vai, arī ļaunuma un sāpju pasaule.”

Dž. Džinss grāmatā “Jaunie dabzinātnes pamati” 1934. g. raksta tā: “Kad neesam sevišķi kritiski noskaņoti, mums šķiet, ka esam labi pazīstami ar matēriju. Bet mazas pārdomas rāda, cik garš ceļš no kāda priekšmeta līdz mūsu apziņai: matērija, kāds notikums tajā, tā iedarbība uz maņu orgāniem, kairinājuma novadīšana pa nerviem līdz centram, beidzot, pāreja pār miesas – gara tiltu. Tāpēc matērija, kur norise sākusies, var būt gluži citāda kā tā, ko šķietam redzam, dzirdam, jūtam. Pašreizējo fizikas stāvokli raksturo nevis tas, ka pasaules ainā būtu iespiedies kaut kas garīgs, bet gan tas, ka no vecā nekas garīgs nav palicis pāri. Jaunai aintai nomainot veco, ne tik daudz nomanāma gara pievienošanās matērijai, cik pēdējās pilnīga izzušana, vismaz tādā veidā, no kāda vecā fizika būvēja savu objektīvo pasauli.”

Beidzot, Bētrands Rasels saka par matēriju, ka tā “...nav ilgstošs priekšmets mainīgos apstākļos, bet ir saistīta notikumu sistēma. Vecais cietums pagalam, un līdz ar to – īpašības, kas

materiālistiem lika turēt matēriju par reālāku kā domu lidojums.”

Apstājos pie gara un matērijas problēmām, lai īsi raksturotu zinātnieka stāvokli pret tām, kas rada jaunu pieeju un met jaunu gaismu arī uz materiālās un gara kultūras valstīm un to savstarpējām attiecībām. Šodien vairs nav enciklopēdistu, kas spētu aptvert visas zinātnes un kultūras nozares. Dažādi tās atēlosies vēsturnieka, filozofa, dabzinātnieka skatā. No otras puses, neatvairāma ir cilvēka gara tieksme mēģināt pasaules bezgalīgo dažādību apvienot kaut kādā vienā sakarīgā kopumā, kura daļas saistītu viens pavediens – ideja. Mēģināšu šeit uzziņēt kultūras ainu dabzinātnieka skatā, izejot no kāda visplašākā dabas likuma. Tā būs jauna, vēl neizmēģināta pieeja jautājumam. Tas dos man arī iespēju jums parādīt, kā zinātnē strādā savā tīrumā. Patiesību meklēdama, tā iziet no kāda pieņēmuma, hipotēzes, un pārbauda ar pazīstamiem faktiem un sakarībām, vai tā neatduras uz pretrunām. Tādā gadījumā tā atmetama vai pārveidojama. Ja pretrunu nav, tad lietojam to tālāk, un jaunais apgaismojums var parādīt arī jaunas sakarības, kas būs jaunas zinātnes un kultūras vērtības. Šis ceļš nav viegls. Mums jāpieskaras dažām grūti saprotamām lietām, jālieto jauni sveši vārdi. Esmu tomēr izvēlējis šo ceļu, gribēdams šai sapulcei sniegt kaut ko, kas nav atrodams kaut kurā grāmatā, un dot iespēju kaut ar mazu paraugu iepazīties ar mūsu, zinātnieku, darba veidu.

Dabas likumu, kas aptver visu mums pazīstamo pasauli un ir mūslaiku fizikas, ķīmijas, tehnikas stūrakmens, sauc par otro termodinamikas likumu. Pirmais ir enerģijas nezūdamības likums, kas saka, ka enerģiju vai darbu nevar dabūt no nekā un ka enerģija arī nepazūd. Otrajam dotas dažādas izteiksmes gan vārdiem, gan matemātikas simboliem. Tas saka, ka enerģija tikai tad var veikt darbu, ja iespējams enerģijas kritiens no augstāka līmeņa uz zemāku, piemēram, siltuma pāreja no augstākas temperatūras uz zemāku. Ūdens tikai tad var griezt dzirnavas, ja ir ūdens kritums. Augstvērtīgā, darba spējīgā enerģija pārveidojas mazvērtīgā, darba nespējīgā. Visiem enerģijas veidiem tieksme pāriet siltumā, kas izklīst pasaules telpā,

līdz visur būs vienāda temperatūra. Kad tāda iestāsies, izbeigsies pasaules norise, pasaule sastingš. Šo likumu varētu saukt par pasaules norises likumu, jo neviena cita zinātnes atziņa nenozīmē tik izsmeļoši, visu kosmu aptverdami, tik nesaudzīgi un nepielūdzami pasaules norises virzienu kā šī. Šo likumu izteic arī tā: pasaules entropija aug. Tāds formulējums visabstraktākais, grūtāk saprotams, bet turpmākā skaidrai izteiksmei visnoderīgākais. Mēģināšu to paskaidrot ar pavisam vienkāršu ilustrāciju.

Iedomāsimies trīs kastītes sērkokciņu, pie kam vienā tie balti, otrā sarkani, trešā zili. Izbērsim visus nelielā maisiņā. Ja tagad ieģrābsim no maisiņa saujiņu, kas atbilst apmēram vienas kastītes tilpumam, tad tajā vairs nebūs vienas krāsas sērkokciņi, bet, pieņemsim, vairākumā baltie, kuriem piejukuši sarkanie un zilie. Otra saujiņa dos varbūt vairākumā sarkanos ar balto un zilo piejaukumu. Trešā – zilos ar sarkaniem un baltiem. Ja maisiņu pakratīsim, sajukums būs vēl lielāks. Ja kratīsim ļoti ilgi, visu krāsu sērkokciņi sajuks tā, ka katrā saujiņā būs vienlīdzīgās daļās baltie, sarkanie un zilie. Pareizāk sakot, jo ilgāk kratīsim, jo lielāka varbūtība, ka maisiņa sastāvs tuvojas kādam gala stāvoklim, kad tas vairs nevar mainīties. Sākumā sērkokciņiem bija noteikta organizācija: katra krāsa savā kastītē. Sajukšana ienes dezorganizācija, kas kļūst jo lielāka, jo ilgāk jaucam, un tuvojas tādām stāvoklim, kad lielāks sajaukums vairs nav iespējams. Šāda dezorganizāciju nu ir entropija, kas augdami tuvojas savam maksimumam. Sākuma stāvoklis, kad katras krāsas sērkokciņi bija savā kastītē, atbilst vispilnīgākajai organizācijai un darba spējīgās enerģijas vislielākajam daudzumam. Jo lielāks sajaukums, jo lielāka entropija, jo mazvērtīgāka enerģija.

Tāds sajaukums pats no sevis nevar sadalīties sastāvdaļās, tāpat kā upe nevar tecēt no lejas uz augšu vai siltums pāriet no aukstākas vietas uz siltāku. Tāds nu ir pasaules norises virziens, ka augstas organizācijas enerģija nemitīgi pārvēršas mazvērtīgā, kas pati no sevis nevar atgriezties augstas organizācijas stāvoklī. Entropija nevar pati no sevis samazināties.

Bet sērkokciņi gan var nokļūt katrs savā kastītē, ja mēs at-

lasām katras krāsas sērkociņus savā kaudzītē un tad ieliekam katru kaudzīti savā kastītē. Sistēma nu atgriezusies sākuma stāvoklī. Bet kādā ceļā? Iemaisoties cilvēka garam. Tas var zināmu dezorganizācijas stāvokli atgriezt organizācijas stāvoklī.

Es nu gribētu aplūkot, vai nevaram kultūru uzskatīt par cīņu ar entropijas augšanu un kultūras sasniegumus par entropijas samazināšanu. Spēks, kas nostājas tad pretim otrajam termodinamikas likumam, būtu cilvēka radītājs gars. Varbūt jums jau tagad rodas nojauta, cik grandioza aina atveras mūsu acīm šādā kultūras skatījumā, kur mēs ar sauso, prozaisko fizikas likumu mēģinām pieiet kultūras jēgai. Mēs redzam gigantisku cilvēka organizējošā gara cīņu ar pasaules dezorganizācijas norisi, ar entropijas augšanu, kas ir ceļš uz iznīcību un pasaules absolūto nāvi. Mēģināsim noskaidrot, kas uzvar šajā cīņā.

Pieejot tīrumam, kas ilgi bijis atmatā, redzam, ka tur aug dažādas zāles, lielākā daļā mazvērtīgas. Uzaram tīrumu, iznīcinām nezāles un iesējam viena auga, kviešu, sēklu. Ar to dabas norisē iejaucas cilvēka gars, organizēdams zināmā laukumā vairāku augu vietā viena auga kultūru (kas atbilst vienas krāsas sērkociņu atlasīšanai kastītē). Šī kultūra pavairo uztura vielu daudzumu cilvēkam, citiem vārdiem, paceļ matērijas vērtību, organizēdama to tā, ka tā cilvēkam barības veidā dod enerģiju. Ar to pasaules entropijas augšana samazināta.

Kviešus var vest uz mājām bez ceļa. Ja zeme nav pagādījusies līdzena un cieta, jābrauc liku loču un diezgan ilgi. Tai vietā var iztaisīt taisnu un cietu ceļu. Pašā dabā nekur neredzam taisnas līnijas. Taisna līnija pilnā mērā gara produkts. Izvēloties taisnu ceļu, gars apzinās, ka, pa to braucot, paies isākais laiks, vismazāk nogurs zirgs un vismazāk nodils rati. Pasaules entropijas augšana samazināta.

Pirmatnējais cilvēks izgatavo no gadījuma formas akmens cirvi. Akmenim ar to dota zināma ģeometriskā forma, t.i., noteikta organizācija telpā. Šāda organizācija gara ierosināta, kas apzinās, ka tā samazina spēka patēriņu, teiksim, koka samalcināšanai, tātad samazina entropijas augšanu. Cirvja vei-

došanā izpaužas daudzu piedzīvojumu, novērojumu un loģisku secinājumu savirknējums kā gara darbības rezultāts. Akmeni ielikta ideja, akmens ar to apgarots un ieguvis lielu vērtību. Matērijas vērtība pacelta, entropijas augšana samazināta.

Cilvēks ceļ mitekli, piemēram, akmens ēku. Zināma telpa atdalīta no ār pasaules. Akmeņi salikti zināmā kārtībā, to kopums rada noteiktas ģeometriskas formas. Tās diktē gars, organizēdams matēriju. Tāda organizācija aizkavē siltuma aizplūšanu un izklišanu un samazina entropijas augšanu.

Bet celtnes sasildīšanai jāsadedzina malka. Ar to augstvērtīgā matērija pārvēršas mazvērtīgā. Tātad entropija aug. Bet uguns taču liels kultūras ieguvums! Tas nu runā par to, ka kultūra ierobežo entropijas augšanu. Bet malkas dotais siltums ļauj eksistēt un izplatīties augstākam organismam – cilvēkam. Rezultātā tātad tomēr augstākas organizācijas stāvoklis.

Aplūkotie piemēri skar materiālo kultūru. Apstāsimies arī pie gara kultūras. Ikvienā mākslas darbā materiāls, no kura tas veidots, pakļauts zināmāi idejai, kas īstenais šī darba saturs un vērtība. Materiāla organizācija mākslas darbā novērojama jau tā ārējā uzbūvē. Dabā neskaitāms daudzums skaņu un trokšņu, bet tie nekad nedod to pārdzīvojumu un nepadod tās jūtas, ko dod pat neliela dziesmiņa. Dziesmiņā skaņas sakārtotas noteiktā kārtībā, attiecoties uz toņu kārtām, ritmu, skaņu augstumu, saskaņu, un ikviens skaņu mākslas darbs spilgts asi izteiktas organizācijas piemērs, pilnīgs pretstats dezorganizētām trokšņu skaņām.

Tāpat sarindoti stingrā kārtībā vārdi dzejā, ievērojot pantmēru, atskaņas, formu, iekšējo simetriju. Vēl pilnīgāka un svarīgāka ikvienā daiļliteratūras darbā iekšējā idejiskā organizācija, kas to dara par augstu radītāja gara veiktu intelektuālās enerģijas sablīvējumu un kāpinājumu.

Līniju un formu sakārtojums celtnē, kas sastāda tās mākslas vērtību, atkal visai spilgts organizācijas paraugs, kas it sevišķi izceļas, salīdzinot ar neformu materiālu, no kura tā darināta. Pat šīs celtnes lielā izturība nes sevī lielas pretestības ideju dezorganizējošiem spēkiem.

Gleznā krāsu kombinācijas klausā noteiktām likumībām, kas satur zināmu organizācijas principu. Bet glezna iegūst tikai tad lielu mākslas vērtību, ja māksliniekam izdevies sakārtot, organizēt viņa rīcībā esošos līdzekļus, formas un krāsas tā, ka viņa ideja savā iemiesojumā atradusi augstāko kāpinājumu, spilgtāko izpaudumu.

Tādu pašu lomu tēlniecībā spēlē telpiskās formas, kādās tēlnieks organizē savu granītu, marmoru un bronzu.

Jau pavirša apskate rāda, ka radošajā mākslā darbojas liels organizētājs spēks un patiesā mākslas darbā koncentrētas lielas vērtības. Bet vērtību koncentrēšana ir entropijas augšanai pretēja norise. Ar to vēl mākslas organizētāja vara nebeidzas. Ikvienā mākslas darba novērotājā, tvērējā tas rada zināmu noskaņojumu, zināmu jūtu pacilātību, zināmu domu un visas psihiskās pasaules darbības kāpinājumu, kas pats par sevi rada dvēselisko spēku koncentrāciju un tādad ir entropijas samazināšana. Māksla bez tam var ierosināt uztvērēju uz jaunu kultūras darbu.

Atzīmējams, ka līdzīgu uzskatu par mākslu izsaka ārkārtīgi spilgtos un lakoniskos vārdos lielais franču gleznotājs Engrs, teikdams: "Skaistums ir matemātika."

Gara organizētāja darbs tikpat skaidri saskatāms otrā lielā gara kultūras novadā – zinātnē. Jau sistematizētājas dabzinātnes, kā zooloģija, botānika, mineraloģija, radīdamas zināmu sistēmu apskatāmā materiālā, to idejiski organizē. Bet vēl lielākā mērā dabzinātnes, it īpaši fizika, māca mūs pazīt dabas spēkus, un tikai to pazišana ļauj mums tos nodarbināt savām vajadzībām un tos šim darbam organizēt. Ja ņemam vērā, ka tehnikā, kuras ārkārtējā ietekme uz mūsu materiālo kultūru visiem pazīstama, pilnā mērā izaugusi no dabzinātnēm, tad tūliņ redzam šo zinātņu lielo lomu kultūras celšanas darbā.

Dabzinātņu starpā ar savu gandrīz neaptveramo lomu materiālās kultūras attīstībā un ar savu it sevišķi skaidri caurredzamo matērijas organizētājas darbu 19. un 20. g.s. izeļas ķīmija, it īpaši tā saucamā sintētiskā jeb uzbūvētāja ķīmija. No neliela elementu skaita, pieciem, sešiem, kuru atomi nemainīdamies pāriet no viena savienojuma citā, tā uzbūvējusi

300 000 dažādu vielu, no kurām daudzas sastopamas dabā, citas tikai cilvēka radītas. Šādu vielu darināšana tapusi iespējama tāpēc, ka zinātnieki pratuši savīt brīnišķīgā radošā darbā pētījumus, novērojumus, asus prāta secinājumus, ģeniālu izdomu un fantāziju. Lai uzceltu sarežģītos nekad neredzēto atomu sakārtojumus molekulās, vajag ne mazāk fantāzijas kā kādas monumentālas celtnes projekta izstrādāšanai. Ar to matērijai dots augstākais organizācijas stāvoklis, tā it kā tapusi apgarota un tai likts kalpot simtām cilvēces vajadzību: remdināt sāpes, dziedēt slimības, izdaiļot krāsās tērpus un cilvēka apkārtni, darināt mākslīgas šķiedrvielas, palīdzēt atrisināt citus dabas noslēpumus, vairo cilvēces labklājību, bet arī dot briesmīgus līdzekļus cilvēces iznīcināšanai.

Cīņa, ko ved medicīna ar spēkiem, kuri apdraud augstākā dzīvības izpauduma, paša radītāja gara nesēja – cilvēka veselību, mūžu, pastāvēšanu, viņa dzimuma mūžīgo dzīvošanu, ir neapšaubāms pretspēks iznīcības tendencēm. Medicīna tāpat veicina cilvēka dzīves organizāciju un darbojas pretim entropijas augšanai.

Tehnikas lielā loma materiālo vērtību radīšanā jau minēta. Tam piemetināms, ka mašīna, cietu ķermeņu sistēma, kas, ārēja spēka dzīta, spēj veikt lietderīgu darbu, arī apgarotā matērija. Šeit metālā ielikta cilvēka doma, meklējumi un atradumi, atjautība un izdoma, cilvēka gara nemitīgā dziņa pakļaut sev dabas spēkus un valdīt pār nedzīvo pasauli. Un, ja šodien šī vara tapusi tik liela, tad tas nozīmē grandiozu šo spēku koncentrāciju cilvēka rokās kā lielāko pretstatu enerģijas izkliedēšanai.

Matemātika, rīkodamās ar tīriem gara darinātiem, tāpat agrākā nozīmē pilnīgi nereāliem, bet mūsu izpratnē visreālākajiem lielumiem, palīdz uzmeklēt visciešākās sakarības kā paša gara veidojumu, tā dabas parādību starpā. Tā mums rāda vispilnīgākos organizācijas ideālus un arī ceļus, kā tos sasniegt. Tāpēc matemātika – spēcīgākais gara ierocis cīņā ar entropijas augšanu.

Nevajadzēs gan daudz vārdu, lai parādītu, ka vēsture un sabiedriskās zinātnes – tautsaimniecība, tiesību zinātnes – ar

saviem meklējumiem un atziņām kalpo cilvēces dzīves organizācijai, labākai iekārtošanai un ir liels šīs sadzīves attīstības un uzplaukuma veicinātājs spēks. Vēsturiskie fakti, bez idejiska sakara savārstīti, nav vēsture. Vēsture kā zinātne atrod vadošo pavedienu faktu norisē un šīs norises likumbās. Tā organizē notikumus, un šī organizācija pagātnē rāda ceļu valsts un sabiedrības organizācijai nākotnē.

Tiesību zinātnes jau savā būtībā ir sabiedrības un tās locekļu attiecību normētājas, tātad sabiedrības organizētājas. To uzdevums novērst haosu, jucekli, t.i., tieši cīnīties ar dezorganizāciju. Ne mazāk jūtams tautsaimniecības sabiedrības organizēšanas darbs, un mūsu paaudze bijusi lieciniece postam un briesmām, kādas uznāk, ja sairst sabiedrības, valsts tiesiskā un saimnieciskā organizācija.

Bet vai kultūras izpaudums ētisko, tikumisko vērtību pasaulē ļauj arī tulkoties mūsu šīsdiens skatījumā? Morāle un desmit baušļi, vai nu tie dievišķās atklāsmes vai pieredzes ceļā iegūti, vai prāta secinājumu doti, ir kā žogi, kas virza cilvēka tieksmes un dvēseliskos spēkus uz cilvēka bioloģisko un garīgo pastāvēšanu, kas aiztur iznīcinošās tendences un aizkavē indivīda un cilvēces sairšanu un izdzimšanu. Tajā pašā laikā ētika ceļ un kāpina cilvēka pozitīvās tieksmes un radītāju spēku, mudinādama uz jaunu vērtību radīšanu, vairodama vērtību augšanu un koncentrāciju, kas pretēja entropijas augšanai.

Un, beidzot, reliģija, neapmierināta ar to, ko spēj sasniegt un dot cilvēka prāts, meklē dievišķīgā atklāsmē visaugstāko, visu visumu, dzīvību un cilvēku, visu prātam nesaprotamo parādību, visu pasaules norisē darbīgo spēku pirmsākumu, entropijas nulles punktu, pasaules norises Organizētāju. Cilvēka garam nav pieņemama iznīcība un bojā eja. Viņš cīnās ar to, bet nevar pats to pārvarēt. Palīgā nāk ticība un dievišķīgā atklāsmē. Reliģija tātad vispirmatnējākais un visspēcīgākais protests pret entropijas augšanu.

Pēdējā laikā daudz runāts par materiālās un gara kultūras attiecībām. Tās nostādītas kā pretstati viena otrai. Materiālās kultūras pārmērīgā attīstībā saskata kultūras krīzes cēloni, kas it kā vedot cilvēci pretim kultūras sairšanai un bojā ejai. Mūsu

skatījumā aina mazliet citāda. Materiālisma sabrukums fizikā izslēdz materiālās kultūras izaugšanu no materiālisma, lai gan materiālā kultūra turpina augt. Bet tā ir gara, ne matērijas bērns. Materiālā kultūra samazina entropijas augšanu tāpat kā garīgā kultūra. Ja viena pozitīva, otra nevar būt negatīva. Tālāk, mēs nonākam pie kultūras sasniegumiem, kur diezgan grūti izšķirt, vai tie ierakstāmi gara vai materiālās kultūras inventāra grāmatā. Ja kāds riskē ar dzīvību, lai to izglābtu otram, mēs sakām, ka glābējs ir augstas ētiskās kultūras cilvēks. Ja ķīmija kā pētnieka mūža darbs dod ārstniecības līdzekli, kas glābj neskaitāmiem cilvēkiem dzīvību, tad runājam par ķīmijas rūpniecības sasniegumu, t.i., materiālās kultūras ieguvumu. Bet cik tas pareizi? Ja nosusinātā purva vietā parādās ziedoša pļava, vai tas neko nesaka mūsu daiļuma izjūtai? Ja modernā apgaismošanas ierīce dod uz skatuves lielas estētiskas nozīmes gaismas efektu vai liek vakarā brīnišķīgi mirdzēt Brīvības piemineklim, vai šī ierīce pieder tikai materiālajai kultūrai? Ja lielā 5 m caurmēra lēca, ko Amerikā taisa lielākajam pasaules teleskopam, dos iespēju ieskatīties jaunās pasaulēs miljonu gaismas gadu tālumā un tur izlasīt jaunas ziņas par kosma likteņiem, vai šīs tehnikas sasniegums būs materiālās vai gara kultūras ieguvums? Ja lauksaimniecības mašīnas atvieglo zemkopja darbu un tā izgādā viņam laiku savas sētas izdaiļošanai, vai ar šo materiālās kultūras ieguvumu nav veicināta gara kultūras attīstība? Nav saskaitāmi gadījumi, kur grūti novilkt robežu materiālās un gara kultūras starpā.

Bet materiālajā kultūrā taču saskata kultūras, saimnieciskās un visu citu krīžu cēloni ar bezdarba postu un dzīves tukšuma sekām! Šīs parādības nav nekas cits kā nepareizas saimnieciskās organizācijas rezultāts. To tulkojums tātd pavisam dabiski iekļaujas mūsu zīmētajā ainā. Materiālo vērtību nevar būt par daudz. Ja to rastos pārpilnība, tad radošais darbs pavirzās uz gara kultūras novadu. Varētu pat teikt, ka visu pārejošo grūtību vēsturiskā jēga ir pamudināt cilvēci meklēt pilnīgāku saimnieciskās organizācijas stāvokli nekā līdzšinējais. Un tiešām, visās kultūras zemēs redzam vēl nepiedzīvoti intensīvu darbību saimniecības organizācijā.

Dabas likumu gaismā tātad vienmēr vairāk zūd robeža starp gara un materiālās kultūras novadiem. Mainās arī attiecības dabzinātņu un gara zinātņu starpā, kas bija naidīgi nostājušās vienas pret otrām. Tas nozīmē arī jaunu posmu kultūras attīstībā. Mūsdienu dabzinātnes nemaz nemēģina noliegt, ka atziņas var iegūt arī citādā ceļā kā ar pieredzi, prātu un loģiskiem secinājumiem, bet par visām lietām nostāda jaunās attiecībās garu un pārpalikušo matēriju. Bet nav arī tādas varas, kas varētu aizliegt prātam dzīties pēc visu parādību izprašanas un viņu sakarību noskaidrošanas. Šī tieksme garam būtiska, un tās ierobežošana jeb cīņa ar to būtu kultūru radošo spēku apkarošana, tā veicinātu entropijas augšanu.

Uzmeklēsim vēl mūsu ainā vietu demokrātismam, internacionālismam un nacionālai valstij. Ar demokrātismu mēģinājām nodibināt tautvaldību. Tas neizdevās. Mūsu ainā demokrātisms ir spēka un varas izkļiedšana, decentralizācija, kas vairo entropiju. Tāpēc redzam gluži dabiski partiju parlamentā radošo spēku sabrukumu un valsts varu darba nespējīgu. Mūsu Saeimai sākumā bija zināms daudzums darba spējīgas enerģijas no brīvības cīņām atnestā nacionālisma veidā, kas, dezorganizācijai augot, izzuda.

Internacionālisms no termodinamikas viedokļa apmēram tas pats, kas vienā tīrumā kopā sasētie rudzi, mieži, auzas, lini un kartupeļi. Ja kviešos iekļuvusi rudzu sēkla, mēs rudzus tīrumā ravējam laukā. Bet internacionālisti gribēja sajaukt visas kultūras kopā. Tā būtu vislielākā dezorganizācija un kultūras beigas. Nacionālās valsts radīšana tāpēc nozīmē vislielāko garīgās enerģijas sprieguma kāpinājumu, kam atbilst visspožākais kultūras radīšanas posms.

Šajā augstā sprieguma stāvoklī latviešu zemi un tautu nostādījuši tās patstāvības un brīvības izcīnītāji. Tas tautas vadoņu radošā gara vislielākais cilvēkam iespējamais organizētājs darbs: svešas varas piejaukuma izravēšana no mūsu zemes, valsts atbrīvošana no lejup slidošā demokrātisma un visu nacionālo spēku apvienošana vienā radošā organismā. Šajā augstākās organizācijas stāvoklī visa tauta tad arī piedalās kultūras vērtību radīšanā.

Reliģijas atziņas, kurās kultūras vērtības sasniedz savu vainagojumu, māca mums par gara dievišķīgo sākumu. Mūsu zinātniskais skatījums rādīja mums visas kultūras celtnes viengabalainību. Kultūra ir uzvara gara cīņā pret entropijas augšanu, gigantisks pretspēks iznīcības tieksmēm pasaules norisē. Kā ikviena cīņa, tā prasa visu spēku piepūlējumu un pašuzpurēšanos. Bet ikviens panākums šajā cīņā, katrs solis uz priekšu šajā virzienā dievišķīgās gaismas apspīdēts un sniedz augstāko svētlaimi – radišanas prieku. Mūsu viengabalainā kultūras aina liek mums aizmirst neauglīgo strīdu par materiālo un gara kultūru. Vēstures posms, kas iestājies mūsu zemē un tautas dzīvē, aicina mūs visus radīt kultūras vērtības. Tas tikpat labi iespējams valstsvīra kabinetā, mākslinieka darbnīcā, zinātnieka laboratorijā kā visas kultūras pamata licēja zemkopja darbā. Kultūras sasniegumi ir no celmiem iztīrītais tīrums un pļava, nosusinātais purvs, izbūvētais ceļš, izdaiļotā sēta, veselīgās ģimenes dzīves izkopšana, bērnos uz darbu un zemi ieaudzinātā mīlestība, saskaņā noorganizētā kopdarbība, zinātnes atziņas, tehnikas atvieglojumi cilvēka darbam, daiļliteratūra un gleznām un tēliem grēznotās celtnes, savas patstāvības drošības un mierīga darba iespējas sajūta un gaviļējošā dziesma par mūžīgās latviešu tautas skaistā dārzā pārvērsto latviešu zemi.

Priekšlasījums Zemnieku dienā

1936. gada 7. martā

VALSTS
PREZIDENTA
APSVEIKUMS
1936. gada 11. aprīli

Augsti godājamais Valsts prezidenta kungs!

Mēs nākam šurp Jums ziņot, ka pa vecās, sirmās Rīgas ielām, pa vēl vecākās Daugavas krastu šai pilij tuvojas desmiti tūkstošu Latvijas pilsoņu, zinātnes un mākslas iestāžu un kultūras darbinieku, skolu un jaunatnes organizāciju, zemes arāju un fabriku strādnieku, darba devēju, kameru un sabiedrisko organizāciju, valsts un pašvaldības darbinieku, brīvo profesiju, rūpnieku, amatnieku un tirgotāju un cita darba darītāju pārstāvju, lai apsveiktu Jūs, augsti godājamais Prezidenta kungs, šinī brīdī, kad Jūs uzņematies Latvijas valsts galvas pienākumus, savienojot tos ar valdības galvas amatu. Bet tie desmiti tūkstoši, kuri šurp nāk un kuru vārdā mēs šeit stāvam, tikai maza daļa no visiem, kas Jūs šodien sveic: laimi vēl Jums visa latviešu tauta un zeme, jo dziļas un priecīgas nozīmes pilns šis brīdis.

Daudz redzējusi māmuļa Daugava. Tā atmin arī gaišus seno latviešu dzīves laikus. Daudz dzirdējušas šīs pilssienas, bet maz priecīga zina tās stāstīt mūsu tautai, jo šeit glabājas

važas, kurās bija kalta tautas brīvība. Un pirmais jaunās brīvības stars, kas atspīdēja šinīs sienās, saistās ar Jūsu, Prezidenta kungs, vārdu: Jūs iedvesmojāt varoņus, kas sarāva važas. No tā brīža Jūsu vārds sastopams ikvienā Latvijas vēstures lappusē, un tas iedegās ugunīgiem burtiem 16. maija rītā, kad Jūs salauzāt pēdējos šķēršļus, kas nedeļa atraisīties visā pilnībā tautas radītājiem spēkiem un tautai sakust vienā veselā, spēcīgā, nedalāmā organismā.

Un šodien šai pilij, kas celta uz principa "skaldi un valdi", lemts uzņemt par saimnieku savas tautas apvienotāju, un Daugavas ūdeņi nes jūrām ziņu, ka latviešu tauta tās krastos kļuvusi tik stipra kā vēl nekad, kopš pastāv Daugava, jo tā ir viena tauta un tai viens vadonis. Tie stāsta, ka tautu apvienojis – no ganuzēna līdz sirmgalvim, no zemes arāja līdz zinātnes tempļa priesterim – vīrs, kas pats bijis ganu zēns un zemes arājs, strādnieks un trimdinieks, skolotājs un zinātnieks, cīnītājs un karotājs, kam nav reibusi galva, vedot augšup savu tautu arī tad, kad šaurā un stāvā taka gāja gar bezdibeņa malu, kam nav apsīcis drosmes un spēka nest neizsakāmi smago valsts varas nastu visgrūtākos jaunās valsts laikos.

Un šodien, Prezidenta kungs, Jūsu pienākumu un atbildības nasta kļuvusi vēl smagāka. Tāpēc mēs nākam pie Jums. Mēs nenākam cildināt Jūsu nopelnus, jo neizteikt vienam cilvēkam to, ko daudzinaš paaudžu paaudzes. Mēs nenākam, lai izpelnītos Jūsu labvēlību un gūtu sev personīgus labumus. Mēs nākam, neliekuļotu pateicības jūtu mudināti, lai apliecinātu Jums, Prezidenta kungs, ka mēs ticam Jūsu vadoņa misijai un esam uzticīgi palīgi Jūsu lielajā vēsturiskajā darbā. Sekodami Jums, mēs gribam atdot visus savus spēkus un visu savu saprašānu tam, kam Jūs visu sevi atdevuši: latviešu tautai un zemei. Mēs solāmies iznīdēt savā vidū pēdējās nesaticības, savstarpējās apkarošānās, nenovīdības un savtības gara atliekas un, vienmēr stiprāk pieķerdamies savai tēvijai, ar dziļu pienākuma apziņu veikt to, ko Jūs mums uzdosīt.

Un mēs nākam pie Jums arī ar lūgumu: dodiet, Vadoni, Latvijai Jūsu smagās cīņās gūto dzīves gudrību, Jūsu lielo organizatora mākslu, lai mūsu valsts iekārta top tāda, ka tauta

vienota un tāpēc neuzvarama un radībspējīga paliek uz laiku laikiem, kamēr tecēs Daugava un debesīs spīdēs saule. Lai nekad vairs nepaceļ galvu baigās salauzto ienaidnieku ēnas, lai Latvijas valstī ikvienam ceļu līdzina un durvis atver tikai latviešu goda prāts, darba tikums, lietpratība un sirds skaidrība, lai ceļas krietnais un krīt necienīgais. Šajā darbā katrā brīdī, uz pirmo saucienu mēs Jūsu palīgi.

Mīlestība negaida algas. Vismazāk par to domā tēvu zemes mīlestība, un Jūs, Prezidenta kungs, negaidāt nekādu atalgojumu par tēvijai veltīto mūžu. Bet visu mūsu, kas šeit stāvam, kas šurp nākam un kas domās šeit esam, visu mūsu sirds vēlēšanās ir, lai tālākajā valsts veidošanas darbā gaišs un līdzens būtu Jūsu ceļš, lai Dievs Jums dod veselību un spēkus, ilgu mūžu dzīvojot, skatīt miesīgām acīm to, ko tālumā saredz Jūsu apskaidrotās gara acis: augstā kalnā, saules spožumā, ziedos un zaļumos, šķīstu un daiļu, varenu un mūžīgu Latviju, kas sniedz cilvēcei pāri malām plūstošo vērtību kausu.

15. MAIJS
UN
GARA
KULTŪRA

Nepārvarama cilvēka tieksme aplūkot tagadni pagājušo notikumu gaismā un raidīt šīs gaismas starus nākotnē, lai skatītu notikumus, kas gaida mūs priekšā. Šī tieksme ir spēks, kas izceļ cilvēku pāri visai dzīvai pasaulei, jo, izmantojot pieredzi, cilvēks izpleš savas garīgās eksistences robežas no mūžības aiz mums līdz mūžībai mums priekšā.

Divi gadi valsts dzīvē tikai viens mirklis. Tāpēc, šķiet, pārāk agri vērtēt jaunās Latvijas dzīvi, lai spriestu par tās nākotni. Bet, kamēr dzīvosim, vienmēr 15. maijā atcerēsimies 1934. gada 15. maiju un neviļus sev jautāsim, cik piepildītas un piepildās tās spožās cerības, kas latviešiem kā saule uzlēca 16. maija rītā.

Lai īsi minētu un pareizi apsvērtu to, kas noticis gara kultūras laukā, vispirms jāaiizrāda, ka kultūras iedalījumam gara un materiālajā kultūrā tikai klasifikācijas nozīme, kas mums palīdz uzmeklēt parādību sakarus un izprast to iekšējo būtību. Ikvienam rokām taustāms, ka nevar celt pieminekļus, atbalstīt literatūru, mākslu un zinātņi, ja nav materiālo

līdzekļu. Bet nevar arī būvēt dzelzceļus un tiltus, nevar pacelt zemes ražību un uzlabot sviesta kvalitāti, nesaucot talkā zinātni. Nevar veidot apkārtni piemīlīgu un daiļu un darīt dzīvi gaišu un patīkamu, neaicinot palīgā mākslu. Tā bezgalīgajā dzīves audeklā saistās materiālie meti ar garīgiem audiem. Bet starpība šī audekla vērtējumā sairušā materiālisma un jaunā ideālisma gaismā tā, ka pašas materiālās vērtības mums tagad vērtības tikai par tik, par cik tajās ielikts radītājs un organizētājs gars. Ja dzīves audeklā mēs tāpēc atrodam arī krāšņus rakstus, tad tie tur radītāja gara ierakstīti.

■ Lai dotu pareizu atbildi jautājumam, vai zināms valsts dzīves posms veicinājis gara kultūru, mums jāseko visai šī posma pamata līnijai un jāievēro, kāds tās virziens.

Lai pats valsts celšanas darbs kļūtu iespējams, bija jāgādā, lai šodien uzceltais rīt netiktu noplēsts. Tālāk nepieciešams bija noteikts un skaidrs celtnes mets, kas atbilstu nācijas garam, laikmeta prasībām un tautas vēsturiskajam uzdevumam. Šādu metu varēja dot valstsvīrs, kas ne tikai karsti mīl tēviju, ir ar stipru gribu un piedzīvojumu bagāts, bet ir arī savas tautas prāvietis, kas uzminējis, kurp vest tautu, un kas var iedegt tās sirdī uguni, bez kuras nav atrodams ceļš uz saules apspīdētiem laukiem. Man šķiet, ka neviena tauta pasaulē nav tikusi uz augšu un uz priekšu, ja tās pamatu likšanas un lielu vēsturisku pagriezienu brīžos valsts vara nav bijusi koncentrēta savas tautas vadoņa rokās, kaut gan tas varbūt ne ikreiz vēsturē skaidri izlasāms. Varas koncentrēšana vienās drošās un stiprās rokās vajadzīga ne tikai valsts celtnes idejiskā projekta izstrādāšanai, bet arī tā iemiesošanai dzīvē. Valsts aparāts, ja tas radāms ne pēc sveša šablona, bet kā sava, savas tautas īpatnībām pielāgota konstitūcija, nevar rasties vienā momentā pilnīgi gatavā veidā, bet tikai, zināmai pamata domai pakāpeniski kristalizējoties un slīpējoties līdz galīgai pilnībai un noslēgumam. Tas prasa likumdevējas iestādes maksimālo elastību un maksimālās darba spējas. To mums deva 1934. gada 15. maijs.

■ Kad nu ar to bija radīta iespēja veidot bez šķēršļiem valsts celtni, tad redzam īsā laikā savestu kārtībā nolaisto valsts sētu un tad valdību ar ārkārtīgu enerģiju stājamies pie dzīves

saimniecisko pamatu likšanas, bez kuriem neiespējama būtu stipra un paliekoša gara kultūras virsceltne. Bet ikvienam solim šajā virzienā cauri spīd galīgais mērķis, – visas tautas labklājība, diženas un varenas gara kultūras vainagota. Lai neaizmirstam, ka viens no pirmajiem lielākajiem nacionālās valdības likumiem bija izglītības likums, ar kuru nevarēja tikt galā četras saeimas.

Kultūras izpaudumi var būt dažādi. Tie vispirms var parādīties dzīves kulturālajā līmenī. Var runāt par kultūras dzīves standartu, kā runājam par ekonomisko dzīves standartu. Tas pamanāms, jau pārbraucot robežu no vienas zemes otrā un parādās pat gluži ārīgos apstākļos: tīrībā, spodrībā, labā kustības un satiksmes kārtībā, priekšzīmīgā dažādu iestāžu darbībā, ierēdņu laipnībā. Vēl vairāk kultūras līmeni raksturo iedzīvotāju glītais izskats, laba gaume tērpos un mājas iekārtā, pilsētu un lauku estētiskais veidojums un vēl dziļāk tas, kādas gara kultūras vērtības ciema un prasa iedzīvotāji, kāda šīs zemes prese, cik tā nosvērta, atturīga, patiesīga un brīva no sensāciju kāres, cik vērtīgas izplatās grāmatas, kādu klausās mūziku un kādas apmeklē teātru izrādes.

Kas šajā virzienā pie mums divos gados noticis, viegli redzams, uzmetot skatu Rīgas ielām, kur sirmie nami ar izbrīnu un bailēm, un daudzi pie tam dibinātām, noraugās uz pēkšņām pārvērtībām savā apkārtnē. Pietiek iegriezties vienā otrā provinces pilsētā, pastaigāties pa tikko kociņiem apstādītiem ceļiem, paraudzīties uz dažās dienās, pat stundās tukšnesī izaugušām birzēm, lai atzītos, ka esam gan redzējuši drudzainu darbību kara mobilizācijas un briesmu gadījumos, bet neesam vēl redzējuši tādu pozitīvo spēku mobilizāciju kultūras celšanai. Ārējo pārmaiņu rindu papildina skolu un citām kultūras vajadzībām uzceltās ēkas un vainago gluži idejiskam celtnes ar Ziemeļaustrumu Eiropā grandiozāko Brīvības pieminekli priekšgalā.

Plašu tautas slāņu estētisko gaumi spilgti raksturo lielās nacionālās svinības un sanāksmes gan atsevišķos novados, gan, it sevišķi sarīkojumi, valsts mērogā: strādnieku svētki, plaujas svētki un lielās tautas manifestācijas valsts svētku dienā. Šo

svinību priekšzīmīgā norise liecina arī par organizatora māku, par pilsoņu disciplīnu, par sajūsmu, ko tautā rada nacionālie ideāli. It sevišķi pasvītrojams nacionāli valstiskais noskaņojums kā lielajos strādnieku svētkos, tā arī atsevišķos strādnieku sarīkojumos, kas rāda, cik plānu un seklu plēvīti tautas ķermeņa daļu starpā paspējuši uzcelt internacionālisma sludinātāji; tik plānu, ka to viegla nacionālisma vēsmiņa aizpūta. Līdz ar to drūp siena darba devēju un ņēmēju starpā, un viņu attiecības vienmēr vairāk tuvojas tām, kādas valda vienas saimes locekļu vidū. Ar gandarījumu atzīmējams, ka šo jauno attiecību posmu paši ar savu iniciatīvu ievadījuši daži redzamākie latviešu uzņēmumi.

Pārejot uz gara kultūras ražojumu izplatīšanos, vispirms jāatzīmē grāmatu plūdi no pilsētu plauktiem un noliktavām uz lauku skolām, uz jaunatnes prātiem un sirdīm, kurus sacēla prezidenta Draudzīgais aicinājums. Šim vilnim vairs neredz ne gala, ne malas. Un tomēr tas aiznes sēklu, kuras raža kultūras laukā vēl stāv priekšā!

Tautas atsaukšanās Draudzīgajam aicinājumam, piedalīšanās Brīvības pieminekļa celšanā, dažādu kultūras pasākumu atbalstīšana liecina arī par to, ka tautā padziļinājusies atsauce uz visu cēlu un labu, stiprāka kļuvusi kopības sajūta un pamodusies pašierosme. Šādu jūtu un apziņas augšana un mošanās pašas par sevi ir kultūras augšanas zīme, jo uz tām spējīgas tikai tautas ar augstu kultūras līmeni.

Svarīga kultūras progresa mēraukla ir jaunu vērtību radīšana zinātnes un mākslas laukā. Šeit mūs pārsteidz vēl nepieredzēts valsts atbalsts šim gara darbības nozarēm un jau manāmie atbalsta rezultāti. Tie var nobriest, it sevišķi zinātnes novadā, ne visai īsā laikā, bet soli, kas to veicināšanai sperti, atrod sev līdzīgus tikai spožāko civilizācijas attīstību laikmetu vēsturē un dažos gadījumos nezin vai kādreiz pārsniegti. Minēti lai būtu tikai zinātniskās pētniecības fonda nodibināšana universitātē, periodiskie mācību spēku atvaļinājumi zinātniskai darbībai; Vēstures institūta, Zemes bagātību pētīšanas komitejas un Valodas krātuves nodibināšana, zinātnisko biedrību, senatnes pētīšanas, atsevišķu pētījumu un

zinātnisku izdevumu atbalstīšana. Tie ir soļi un iestādījumi, kas tikko sākuši darboties un sola vēl nepieredzētu zinātnes uzplaukumu.

Divas nepilna gada laikā Kultūras Fonda sarīkotās mākslas izstādes un Fonda iegūtais mākslas darbu skaits ir tāds mākslas atbalstījums, kādu nezin vai kāda valsts savā vēsturē varēs uzrādīt. Šo atbalstīšanu vainago Polijā sarīkotās mākslas izstādes spīdošie rezultāti. Bet pats mākslas atbalstīšanas veids, iegūstot mākslas darbus un novietojot tos iestāžu un sabiedriskās telpās un skolās, dara tos pieejamus iedzīvotājiem, izdaiļo dzīvi, veido gaumi un mudina sabiedrību pašu atbalstīt mākslu un nest tās darinājumus savā mājā un personīgā dzīvē.

Kādā mērā aug prasības pēc dziļākām gara kultūras vērtībām, rāda tas, ka parādījies lielāks skaits nopietnu apcerējumu grāmatu, no kurām dažas piedzīvojušas vairākus izdevumus. Bet sevišķi pārsteidzošs dažu jauno žurnālu liktenis. Kad parādījās pirmais žurnāla "Senatne un Māksla" numurs pie mums vēl neredzēti greznā izdevumā, tad daudzi šaubījās, vai tāds žurnāls varēs pastāvēt. Bet dažās nedēļās bija visi eksemplāri izpārdoti un iespiedums jāatkārto. Žurnāla "Sējējs" viens numurs bija jāiespiež trīs reizes!

Ievēribas cienīgs fakts – pašas sabiedrības piedalīšanās rakstniecības un publicistikas veicināšanā, kas organizētā veidā pirmo reizi notika ar Preses biedrības godalgas piešķiršanu labākajiem iesniegtajiem darbiem.

Bet vēl augstāk kā kultūras dzīves standarts, kā jaunradītās kultūras vērtības stādāma paša cilvēka kultūra. Tā ietver ētiskā līmeņa celšanu, izglītību visos tās izpaudumos, zināšanu pavairošanu un padziļināšanu, pamatīgu aroda prašanu, es-tētiskās gaumes un mākslas izpratnes izveidošanu, fizisko kultūru un audzināšanu un par visām lietām – audzināšanu valstiski nacionālā ideālisma garā. Šī, paša cilvēka kultūra, – priekšnosacījums katra cita kultūras veida radīšanai. Un laikam gan nevienā citā novadā nebūs manāmas tik dziļas pārmaiņas uz augšu kā šinī, un laikam arī nekur nav tik acīm redzama Prezidenta personības ietekme uz sabiedrību un it sevišķi uz jaunatni kā šeit.

Neauglīgās noliegšanas, kūdišanas, ķengāšanas gars, kura pārsātināta bija sabiedrība un prese pirms diviem gadiem, palicis par tumšu kaktu un pagrīdes darbinieku privilēģiju. Tenkas, tukšas sensācijas, netīrā veļā izzudusi no "literatūras". Mēs redzam mostamies jaunas, dziļākas intereses. Mēs kļūstam atkal spējīgi nest upurus vispārības labā un atteikties no savtīgiem nolūkiem, ja tie runā pretim vispārības interesēm. Jauna aksioma top par nacionālās valsts celšanas stūra akmeni, un tā saka, ka personīgā labklājība var dzimt tikai no visas tautas labklājības. Ka šī atziņa laidusi dziļas saknes tautā, ka tā tiešām top par mūsu jaunās dzīves pamatu, to atzinis prezidents, teikdams savā atbildē manifestantu apsveikumam 11. aprīlī cita starpā šādus dziļas nozīmes pilnus vārdus: "Mūsu tautas visplašākie slāņi – lauki un pilsētas, roku un gara darbinieki, pie arkla, pie mašīnas un pie grāmatas, visa tauta, jaunākie un vecākie – īsā laikā ir atguvuši sava goda un spēka apziņu. Un tāpēc es šodien gribu liecināt, ka redzu drīzumā pienākam laiku, kad man uzticēto uzdevumu es varēšu uzskatīt par veiktu un nodot atpakaļ tautas uzticamās un spēcīgās rokās pilnvaras, kas man piešķirtas, lai pavērtu ceļu gaišai atbildības, bet arī prieka pilnai nākotnei." Šie vārdi, kas ir ticības apliecinājums savai tautai, satur reizē arī atzinumu, ka šī ticība nav pievīlusi tēvuzemes mīlestību un ka tauta īsā laikā strauji izaugusi nacionālā lepnumā un savu pienākumu apziņā. Bet šie vārdi uzliek mums arī lielu atbildību, šo uzticību saņemot, un ir ceļa rādītājs tālākam valsts un kultūras celšanas darbam. Bija jau teikts, ka valsts iekārta ir tikai forma, kas bez nozīmes, ja tā nav pildīta ar saturu. Saturu šai formai var dot tikai tauta pati ar savu pašdarbību, un tautas pašdarbības vispilnīgākai izveidošanai, tautas spēku pilnīgai atraisīšanai vajadzīga valsts ar savu, tautai derīgu, iekārtu.

Ja nu nacionālās valsts rāmjos iespējama tikai tāda pašdarbība, kas kalpo visas tautas labklājībai, tad auglīga un svētīga tā var būt tikai organizētā veidā. Un organizācija īstenībā ir kultūra kā pretstats haosam un enerģiju izkļiedētājām tendencēm neorganizētajā pasaulē. Organizācija vienīgā var dot augstāko darba lietderības grādu, vai nu tas būtu fiziskās vai garīgās enerģijas aplokā.

Mēs tad arī redzam, ka valdība enerģiski stājusies pie visu nacionālo spēku organizēšanas pašdarbībai, pašierosmei un šīs pašierosmes tālākai iemiesošanai dzīvē. Šī spēku organizēšana norit jau minētajā dabiskajā kārtībā, sākot ar valsts saimnieciskās dzīves pamatiem: rūpniecību un tirdzniecību, lauksaimniecību un amatniecību. Tai pievienojas darba organizēšana, lai nākamībā visu tautas spēku kārtošānu nobeigtu ar garīgā darba un kultūras darbinieku organizēšanu. Ja mēs atsevišķa cilvēka gara darbību saistām ar smadzenēm, tad varbūt atļauts nākamo garīgā darba darītāju organizāciju arī pielīdzināt tautas organisma smadzenēm. Ja nu ņemam vērā, cik smalks un atbildīgs orgāns ir smadzenes, cik mazākie traucējumi tā darbībā bīstami visam organismam, tad tūliņ kļūst skaidrs, cik liela atbildība gulstas uz šo organizāciju, cik smalkai, elastīgai un saskaņotai jābūt tās iekārtai, lai būtu saudzēts un atbalstīts viss pozitīvais, kas jau pastāv, un novērsts viss, kas neproduktīvi šķiež kultūras darbinieku spēkus ar lieku sadrumstalošanu, paralēlismu vai pat antagonismu. Šis uzdevums sekmīgi atrisināms tikai pašiem garīgā darba strādniekiem un to organizācijām, jau pašā organizēšanas stadijā parādot savu valstisko gatavību, savu labo gribu un savas spējas pakļaut personīgās un šauru grupu intereses augstākām nacionālās valsts un tautas interesēm.

Bet, ja nu mēs saorganizēsim šo garīgā darba aparātu, vai tad mēs spēsim arī radīt paliekamas kultūras vērtības? Ir un tiek taču apšaubīts, ka mēs esam kultūras tauta! Apgalvo, ka visa kultūra šajā zemē svešinieku ienesta! Uz to ir sākuši runāt akmeņi un pati zeme. Un tā stāsta par mūsu gadu tūkstošiem veco kultūru, kuru izprast un uzņemt nebija spējīgi tie, kas šurp atnesa viltu, laupīšanu un postu. To kultūru, ko ienācēji domā šeit ienesuši, mēs visu bez atliekām lūdzam saņemt atpakaļ. Ar savu darba mīlestību, ar savu neredzēto vitalitāti un nacionālo sīkstumu mēs esam bagāti diezgan, lai radītu lielu savas gara kultūras celtni. Mēs celsim to bez pātagas, uguns un zobena, nevienu nekalpinādami, svešus sviedrus neliedami, mēs to necelsim garāmgājējiem un caurbraucējiem, bet mūžīgiem palicējiem. Mēs celsim to ar mums Dieva doto

spēku un gribu. Mēs to necelsim, lai pakļautu sev citas tautas. Mums nav un nebūs kungu, un nav un nebūs kalpu. Par godu un vislielāko godu mēs turam kalpošanu tautai, valstij un zemei. Un šo zemi mēs sargāsim, kamēr tā pastāvēs. Uzvaras lauriem apvītais ģenerāļa Baloža šķēps ir un būs spožs un ass, un nomodā par tēviju pukst un pukstēs sirds ikvienam, kas nes neizsakāmi augsto vārdu: latvietis.

Smalku un cēlu kā ziedu lapas un baltu kā debesīs traucošies bērzi celsim mēs savu kultūras celtni. Mēs rotāsim to rakstiem, ko brīnišķīgā līniju un krāsu harmonijā pie skala uguns darinājušas mūsu mātes, un liksim tiem mirdzēt saules spožumā. Mēs ļausim tur skanēt dziesmām, kas tautas dvēseli kā balti spārni iznesušas cauri svešniecības laikam. Lieki šie raksti un nevajadzīgas šīs dziesmas tai ticībai, kuras augstākais bauslis maize vien. Bet nepieciešamas tās izrādījās, lai pēc gadusimteņiem posta, laupīšanas un dedzināšanas dzīva paliktu Daugavas krastos latviešu tauta. Tās izrādījās par mūžīgākām nekā varenās pilis un bagātās pilsētas, un viss, ko var darināt no matērijas, jo mūžīgas ir garīgās vērtības un mūžīga latviešu tauta, kas spēj tās radīt.

Uzruna Nacionālajā operā

1936. gada 15. maijā

UZRUNA
IMATRIKULĀCIJAS
AKTĀ
LATVIJAS
UNIVERSITĀTĒ
1936. gada 15. septembrī

"*Scientiae et patriae*" – zinātnei un tēvijai – lasāt jūs akmenī rakstītus vārdus virs šīs katedras. Šie vārdi jums pasaka, kādēļ pastāv Latvijas Universitāte, augstākā mācību un zinātnes iestāde valstī. Tie pasaka, kādēļ mēs esam šeit: lai kalpotu un mācītos kalpot zinātnei un ar zinātni tēvijai. Tāpēc arī mūsu pirmā doma un pirmais solis, sākot darbu Universitātē, lai ir – izlūgties Augstākās varas svētību mūsu tēvijai. Dievs, svētī Latviju!

Pārkāpjot šodien augstskolas sliekšni, jūs, godātās dāmas un godātie kungi, ieejat jaunā savas dzīves posmā, pie tam tādā, kas lielā mērā noteiks jūsu nākamo dzīvi. Pamatskolā un ģimnāzijā jūs veidojāt savas garīgās spējas un guvāt zināšanas, kas vajadzīgas ikvienam inteliģentam cilvēkam. Nonākot augstskolā, jums jāizvēlas kāda no fakultātēm, jo zinātne, nemītīgi augdama, kļuvusi tik plaša, ka nav aptverama viena cilvēka prātam. Tā diferencējas atsevišķās disciplinās, no kurām radniecīgās un savā starpā sakarīgās sastāda fakultātes, piemērotas viena cilvēka spējām un zināmam darbam vai aro-

dam praktiskajā dzīvē. No tā, cik piemērota fakultātes izvēle jūsu spējām un tieksmēm un nevis kaut kādiem citiem, piemēram, materiāliem nolūkiem, atkarāsies jūsu sekmes augstskolā, jūsu sekmes dzīvē, jūsu labsajūta un personīgā laime, jo dzīves saturs ir darbs, un laime – iemīļots, patikams, prieka pilns darbs.

Zinātniskās nodarbošanās ir trejādas dabas: kādas disciplīnas zināšanu piesavināšanās un izplatīšana, zinātnes attīstības veicināšana ar jaunu teoriju radīšanu un zinātnes ieguvumu pielietošana vai nu zinātnes tālākai izveidošanai, vai praktisko uzdevumu veikšanai, kas vairo cilvēces labklājību.

Zinātnes ieguvumi uzkrāti literatūrā un, liktos, no tās varētu iegūt visas zināšanas zināmā priekšmetā. Bet šī literatūra ir tik plaša, ka visa nav aptverama. Tāpēc vajadzīga kritiska izlase un zināma kārtība, kādā tā studējama. To varētu sasniegt ar piemērotām programmām un attiecīgi sarakstītām grāmatām, tā ka katrs varētu sev ierīkot augstskolu mājā. Dažos priekšmetos tas pa daļai iespējams, bet tikai pa daļai. Zinātne nemitīgi aug, un tāpēc grāmatas būtu pastāvīgi jāpārstrādā, kā tas notiek ar Universitātē lasāmām lekcijām. Otrkārt, lekcijas iespējams saistīt ar eksperimentiem un demonstrācijām, ko nekādi apraksti vai attēli nevar atvietot, un arī pats domu ritums un to loģiskā secība uztverami nesalīdzināmi spilgtāk ar dzīvā vārda palīdzību, pret kuru mēmais burts ir kā ēna pret pašu priekšmetu. Bet lekcijas tikai daļa, un dažos priekšmetos tikai mazākā studiju daļa. Neatsverama nozīme ir semināriem, kolokvijiem, praktiskajiem darbiem, kur sarunās ar mācību spēkiem iespējams dabūt paskaidrojumus par to, kas, lekcijas klausoties vai grāmatu lasot, nav izprasts. Un, beidzot, eksperimentēšana laboratorijās un kabinetos un vingrinājumi praktiskumos ievada jau zinātņu pielietošanas un zinātniskās pētīšanas metodikā.

Tas, saprotams, nemazina zinātniskās literatūras visai lielo un neatvietoājamo nozīmi, jo tā visu zinātnes sasniegumu krātuve. Bet, lai tur atrodamās bagātības varētu izmantot, vajadzīga šīs krātuves atslēga, un to jums dod augstskola.

Zinātnes tapšanas iemesls un pamats ir cilvēka neapturamā

tieksme izzināt lietu un parādību būtību un notikumu savstarpējo sakarību. Šī tieksme izceļ cilvēku no visas dzīvās pasaules un ir pilnīgākā cilvēka pazīme. Bet daba, cilvēks un dzīve neaptverami lielas dažādības un sarežģītu attīstību pilni. Nemitīga tāpēc zinātnes augšana un progress, vienā novadā lēnāks, citā straujāks un dažreiz pat tik straujš, ka, vienai mācībai nomainot otru, var satricināt uzticību zinātnei un radīt šaubas par tās vērtību. Bet tādām šaubām nav pamata, jo visa mums nojaušamā dzīves jēga ir nemitīgs progress, nemitīga tuvošanās pilnībai, tam stāvoklim, kad cilvēkam būs skaidra un pilnīgi izprotama visu lietu un parādību būtība un sakarība, kad cilvēks pārvaldīs visus dabas spēkus un savu garīgo un morālisko spēju attīstībā sasniegs vislielāko pilnību.

Ja tāpēc kāda teorija nomaina mazāk pilnīgo vai dziļāka atziņa seklāko, tad tā nav zinātnes katastrofa, ja jāceļ jauna māja, kad vecā vairs neapmierina prasības saimes pieauguma dēļ. Tiesa, kamēr noplēš veco un uzbūvē jauno, jāpārdzīvo daudz neērtību. Tāpēc apjukums, šaubas, pat ciešanas jāpārdzīvo veco teoriju sabrukuma aculieciniekiem, bet viņi pārdzīvo arī lielāko prieku, skatīdami jaunu atziņu tapšanu, un tie, kas paši piedalās to veidošanā – augstāko virs zemes iespējamo svētlaimi. Tā, mūsu laikmets ir aculiecinieks jaunu teoriju tapšanai fizikā, radikālām pārmaiņām valstu iekārtā, kas prasa veco mācību revīziju. Jaunu mācību veidošanās zinātnē tāpat dzīvības un veselīgas attīstības zīme kā koka augšana, kas, jaunas atvases dzīdams un savu ārējo veidu mainīdams, paliek vienmēr tas pats, bet kļūst arī varenāks un spēcīgāks.

Kad jūs iegūsit zinātnes atziņu krātuves atslēgu un iepazīsities ar tās vērtību apcirknēm, tad atvērsies jums pašiem iespēja vairot šīs krātuves bagātības, piedaloties zinātnes jaunradīšanas darbā.

Bet daudzi no jums teiks: es nemaz negribu tapt par zinātnieku, gribu iegūt pamatīgas zināšanas un kļūt par labu sava aroda pratēju. Šeit vietā drusciņ pakavēties pie tā saucamajām teorētiskajām jeb tīrajām zinātnēm un praktiskajām vai tehniskajām.

Bija laiki, kad tehniskās un praktiskās zinātnes sastādīja

zināmu piedzīvojumos gūtu kopumu, kuru piesavinoties, varēja izpildīt noteiktu amatu, veikt zināmu praktisku darbu. Jauni novērojumi nāca tikai lēnām klāt, un zinātnes apjoms manāmi nemainījās veselus gadu simteņus. Bet tad sāka strauji attīstīties dažas t.s. tīrās zinātnes: matemātika, fizika, ķīmija, dabzinātnes. Tās pavēra cilvēkam pieeju milzīgām, līdz tam neizmantotām dabas bagātībām un dabas spēkiem. No šī brīža sākas praktisko un teorētisko zinātņu sintēze un izaug jauna tehnisko zinātņu grupa. Šī tehnika nu ir uzlikusi savu zīmogu dzīvei, cilvēcei, zemei. Tā radījusi visu mūsaiiku materiālo kultūru un pārveidojusi arī pašu cilvēku. Šodien tehnikas problēmas atrisināmas, tikai tikpat dziļi izprotot katras apskatāmās lietas vai parādības mums pieejamo būtību, kā iztirzājot teorētiskās zinātnes jautājumus, pie tam bieži apstrādājamās ar daudz lielāku atbildības sajūtu nekā teorētiskie uzdevumi, kur gan no apzinīgas un rūpīgas apstrādāšanas atkarājas atbildes pareizība un precizitāte, kamēr praktisko jautājumu pareizs atrisinājums parasti saistās arī ar cilvēka labklājību, veselību un pat dzīvību.

Tāpēc paties progress un kultūras uzplaukums saasniedzams tikai ciešā teorētisko un praktisko zinātņu sadarbībā, un tehnisko zinātņu studijās ļaujama tāpat vaļa cilvēka tieksmei izpētīt līdz pēdējiem dziļumiem apstrādājamo vielu kā tīrajā zinātnē.

No otras puses, zinātnes vēsture rāda, ka nav tāda teorētiska pētījuma, nav tādas zinātnes atziņas, kas, meklēta bez kaut kādiem praktiskiem, utilitāriem nolūkiem, agrāk vai vēlāk nenāktu par labu cilvēces labklājībai.

Dažās zemēs pacēlušās balsis pret tehniku, saskatot tajā kultūras krīzes cēloni. Ja šim apgalvojumam būtu kāds pamats, tad gan ne mūsu zemē, kur nemaz nevar būt runas par materiālās kultūras pārmērību. Tas, kas veikts nacionālajā celtniecībā, lauksaimniecībā, satiksmes izkopšanā, dabas spēku izmantošanā līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai, ir samērā ar mūsu laikmeta kultūras prasībām vēl pārāk maz.

Bet aplams pats apgalvojums, ka tehnikas attīstība un materiālā kultūra vispār varētu būt kādreiz pārmērīgi lielas un ka

tāpēc cilvēce nonāktu strupceļā. Ja tiešām rastos aiz līdzsvara trūkuma sarežģījumi materiālās un gara, it īpaši ētiskās kultūras starpā, tad nevis pārāk straujas materiālās kultūras augšanas, bet gan pārāk gausās ētikas kultūras attīstības, resp., tās sabrukuma, dēļ. Tikai tādēļ mums jāatzīstas, ka mums vēl tiešām jāpaceļas uz nesalīdzināmi augstāka cilvēcības līmeņa, kā mēs esam tagad, lai drikstētu kļūt kungi pār grandiozajiem spēkiem, kurus nojaušam dabā, lai šos spēkus vērstu tikai uz cilvēces labklājības celšanu un nenodarītu tai briesmīgu postu, līdz pat visas cilvēces iznīcināšanai.

No tā izriet, ka mūsu uzdevums ne tikai veicināt tās zinātnes, kas ceļ materiālo kultūru, bet ne mazākā mērā attīstīt gara zināņu uzplaukumu, kuras daudzi no jums izvēlējušies par savu studiju priekšmetu, lai nākamībā nestu savas zināšanas tautā un izkoptu tās dvēseliskos spēkus. Stipra un balta mūsu tautas dvēsele, kas pastāvējusi grūtībās, kādas pārdzīvojusi reti kāda cita tauta. Tagad nācījas garīgie spēki var attīstīties brīvi un veikt savu vēsturisko uzdevumu. Akadēmiski izglītotā inteliģence uzņemas atbildību par šo garīgo spēku veidošanu un celšanu.

Ne tikai gara zinātņu darbinieku, bet ikviena pilsoņa pienākums izkopt savas garīgās spējas, savu dzīves ideoloģiju, nostiprināt savu raksturu un attīstīt savus morāliskos spēkus. Un ceļu šeit rāda mūsu Universitātes devīze: neviens vēl nav vīlies, kas atdevis savu mīlestību un darbu tēvijai, savai zemei un tautai.

Pārdzīvojamā laikmeta skaidrākā un spilgtākā atziņa ir tā, ka dzīve veidojama nacionālās valsts robežās un uz nacionālisma pamatiem. Neierobežoti plašs un neierobežoti bagāts atveras darba lauks ikvienam, kas par savas dzīves mērķi spraudis savas tautas un valsts labklājību.

Tas mūs mudina ne mazāk intensīvi kultivēt sabiedriskās zinātnes, lai jo pilnīgi prastu iekārtot un saorganizēt sabiedrisko dzīvi, valsts saimniecību un tiesisko iekārtu, mierīgu sadzīvi ar citām tautām. Arī mums pašiem katram personīgi jāgatavojas sabiedriskajam darbam. To jums var atvieglot līdzdarbība studentu organizācijās, kas mūs, latviešus, no dabas

par daudz individuālistus, iemāca kopdarbībai, nogludina raksturu, māca sadzīvot ar citiem cilvēkiem. Jāiemācās arī takts, lai uzturētu labas attiecības organizāciju starpā. Savas organizācijas nozīme izceļama, nevis citas organizācijas apkarojot, bet gan savas organizācijas sprauštos ideālus un mērķus izkopjot līdz lielākai pilnībai. Organizāciju starpā lai attīstās tikai viens sacensības veids: izaudzēt valstij krietnākos un spējīgākos darbiniekus.

Vienpusīgā cilvēka spēju nodarbinātība un dabiskā līdzsvara traucējumi šo spēju starpā vienmēr rūgti atriebjas. Ja studiju laikā galvenokārt nodarbinātas garīgās spējas, tad līdzsvara uzturēšanai nepieciešams fiziskais darbs, vislabāk daudzpusīgais lauku darbs, un tam paralēli sports, bet, ja fiziskais darbs nav pieejams, tad jo rūpīgi piekropjama fiziskā audzināšana. Fiziskai kultūrai mūsu laikmetā īpaši svarīga loma. Mūsu dzīves temps, satiksmes tehnika, valsts aizsardzība un daži nodarbošanās veidi tehnikā prasa lielu mūsu fizisko spēku elastību, ātras piemērošanās spējas, atjautību, aukstasinību, kas var attīstīties tikai sistemātiskas fiziskās kultūras, sporta piekopšanas ceļā. Tāpēc ikviena pienākums pašam pret sevi izkopt arī savu ķermeni.

Daudzpusīga arī cilvēka garīgā pasaule. Ja zinātne nodarbina mūsu intelektu un prātu, tad nevaram atstāt novārtā arī jūtas un gaumi, kuras attīstīšanai būtu veltījams brīvais laiks, līdztekus studijām nodarbojoties ar mākslu. Tās valstība ir daiļums, bet daiļums un skaistums varbūt pēdējā un augstākā dzīves jēga. Skaistumu atradīsiet jūs arī zinātnē, jo radītāja gara lidojums ir tas, kas paceļ mūsu jūtas reibinošā augstumā, bet mākslas pasaule skar tieši mūsu jūtu pasauli. Iedziļināšanās mākslā lai tāpēc ir ziedi, ko iepīt jūsu studiju zaļajā vītņē. Latvietis apvij visu, ko viņš dara, dziesmām! Ar dziesmām jūs saņēmsiet šodien jūsu vecākie komiltoņi, un es ceru, ka jūs tāpat saņēmsiet nākamās paaudzes.

Bet, lai tik pilnīgi un vispusīgi izlietotu studiju laiku, daudzus no jums traucēs materiālo līdzekļu trūkums, un varbūt pat jūsu vairākumu nospiež rūpes par rītdienu. Bet es ceru, ka tiem, kas bez līdzekļiem sāk studijas, tik stipra mīlestība uz

zinātņi – tā jau latviešu stiprums un vājība –, ka šī mīlestība pārvarēs visas grūtības, un tie, kurus kādreiz pārņems mazdūšība, lai atceras, kā mūsu tēvi un mātes, svešām varām kalpodami, “krimta sausu pelavmaizi”, un tomēr viņu gaišās nākotnes sapņi piepildījušies. Tad jums tiks vieglāk ap sirdi un radīsies spēki grūtības pārvarēt. Bet, ja jums tikko pietiks līdzekļu studijām un kaut trūcīgai dzīvei, bet pietrūks to uzdzīvei un ārīgam spožumam, tad es teikšu: paldies Dievam, ka jums nav vairāk, jo šie apstākļi jūs piespiedīs drīzāk atkratīties no maziskajām, mietpilsoniskajām tieksmēm, kuru pārsātināta daļa sabiedrības un kuru augstākais ideāls – pēdējais modes tērps, un palīdzēs jums pacelties līdz tam gara aristokrātismam, kas, augsti vērtēdams patieso daiļumu, prot izveidot dziļas apgarotības un kultūras pilnu dzīvi vislielākajā vienkāršībā.

Jūs būsit dzirdējuši no studijas beigušiem, arī veciem vīriem, ka viņi savu studiju laiku tur par jaukāko dzīvē. Un tas tiešām tā arī ir. Bet aplam būtu domāt, ka šo jaukumu dod vaļība dzīvē, pārgalvība vai uzdzīve, kas tāpat nosodāma, ja tās sev atļaujas students, kā ikviens cits. Šo jaukumu dod jaunības spēku pārpilnība, ticība dzīvei, cēli dzīves ideāli un mērķi, sirsnīgā un draudzīgā sabiedrība un tā apgarotības un pacilātības pilnā darba atmosfēra augstskolā, kurai līdzīgu citur grūti atrast dzīvē. Pārejot no auditorijas uz auditoriju, no viena priekšmeta uz otru, jūs nemitīgi apņēmt jauna mirdzošu ideju plūsma, kas neļauj iemigt garīgajām interesēm. Un no tā, cik dzīva jūsu interese par kaut kādu jautājumu vai priekšmetu, atkarājas tas, cik viegli jums padosies šis priekšmets. Un, ja kādreiz jūs nemoka nekādi jautājumi, kas neatvairāmi un nepielūdzami liek meklēt sev atbildi zinātnes avotos vai zinātniskā pētīšanā, tad lūdziet Dievu, lai viņš modina jūsos šos jautājumus un sūta jums šīs garīgās slāpes.

Ar lielām bažām jākonstatē, ka samazinājies latvju jaunatnē to skaits, kas, ideālisma apdvesti, gribētu nodoties zinātniskam darbam, panest visas ar to saistītās grūtības, atteikties no materiāliem labumiem, lai paceltos zinātnes kalngalos, taptu zinātnieki un jaunradošā darbā rastu gandarījumu un ap-

mierinājumu – augstāko, kāds cilvēkam lemts. Šo ideālistu palicis mazāk nekā toreiz, kad latvietis ar ārkārtīgām grūtībām varēja iegūt augstāko izglītību. Tas apdraud latviešu zinātni pašos pamatos un līdz ar to latviešu kultūru, bez kuras tautas eksistencei nav attaisnojuma.

Ja ticam cilvēces eksistences jēgai, un bez šīs ticības mēs neprotam dzīvot, tad nevaram neatzīt, ka katrai tautai savs vēsturisks uzdevums, sava misija, kas tai jāpilda. Tās pildīšana ir nacionālās valsts tiesība pastāvēt. Savs vēsturiskais uzdevums pildāms arī latviešu tautai. Ja pameklējam vēsturē, ko veikušas citas tautas, tad redzam, ka dažas radījušas lielu materiālo kultūru, dažas sasniegušas lielu politisko vai militāro varu, lielu saimniecisko ietekmi uz citām tautām, uzcēlušas pilsētas un valdījušas pār zemēm un jūrām. Bet lielākā daļa no visa tā ir sabrukusi un izzudusi, palikusi tikai gara kultūra. Un pat skaitliski mazās tautas kā grieķi, ja tās radījušas lielas garīgās vērtības, vairāk ietekmējušas cilvēces vēsturi un attīstību kā lielās ar savu varu un bagātību. Arī mēs esam skaitliski maza tauta, bet kas savas kultūras radīšanas spējas pierādījusi jau pirms tūkstoš gadiem. Un, ja pēc 700 gadiem Liktenis mūs atkal saucis uz vēstures skatuves, tad mums jābūt šī aicinājuma cienīgiem.

Skaitliski mazas tautas stāvoklis daudzā ziņā citāds nekā lielām tautām. Tām vieglāk var rasties tā inteliģences atlase, kurai veicams visatbildīgākais darbs valstī un bez kuras valsts nevar pastāvēt. Skaitliski mazai tautai jātaupa un uzmanīgi jālieto savi spēki. tāpēc ikviena pienākums, kam radusies iespēja studēt, iegūt vispilnīgākās zināšanas, izveidot līdz pilnībai savas spējas un raksturu, apzinoties, ka nolaidība, mazdūšība, vieglprātība ne tikai sagrauj personisko labklājību, bet drupina arī tautas radošos spēkus, un mazai tautai katrs šāds zaudējums daudz sāpīgāk sajūtams nekā lielai. Neļaujiet sevī nodzist dievišķīgai dzirkstelei, kas jūs mudina iet zinātnes dziļumos un pašus ķerties pie dabas un dzīves mīklu atrisināšanas, bet ļaujiet tai iedegties par gaišu liesmu. Tad mūsu augstskola varēs sacensties arī ar savām vecākām un bagātākām ārzemju māsām un šajā draudzīgajā sacensībā go-

dam pastāvēt un arī uzvarēt, jo izšķir ne ārējie apstākļi, bet iekšējais spēks, nācijas radītājs ģēnijs.

Lai veiktu lielos uzdevumus un varētu uzņemties to atbildības nastu, ko mums uzliek studijas Universitātē, nepieciešama ticība saviem spēkiem, ticība savas tautas spēkiem, ko pagājušo gadu simteņu grūtības bija nomākušas, līdz tautas modinātāju sirdis tā iedegās ar jaunu liesmu. Un, ja kādreiz mums šī ticība zem pārejošu grūtību nastas sāktu šķobīties, tad visas šaubas viegli pārvarēsim, ja paturēsim acīs to lielo ticību, ar kuru gāja nāves kaujā Latvijas brīvības cīnītāji un kāda bija visdrūmākajā latviešu tautas naktī Latvijas dibinātājiem.

Dzīve ir cīņa. Cilvēks cīnās par savu un sava dzimuma pastāvēšanu ar dabu, un viņa uzvara kļūst ar katru dienu lielāka, viņš ar katru dienu pakļauj sev vairāk dabas spēku. Šo varu viņam dod zinātne, kas noskatījusies dabas noslēpumus. Cilvēks cīnās ar zvēru un pieveic to ar ieročiem, ko devusi zinātnes iedvesmotā tehnika. Cilvēks vēl vienmēr cīnās ar cilvēku, un pat šķiet, ka vēl nekad šī cīņa nav sasniegusi tādu šausmu pakāpi kā šodien vecās Eiropas tautas brāļu karā. Un šajā cīņā nodarbināti visi modernās tehnikas ieguvumi, matemātikas, fizikas un ķīmijas bērni. Vai tad tas būtu civilizācijas un zinātnes sasniegumu vainagojums?! It kā divas ideju pasaules sadūrušās un izaicinājušās uz skatuves tehnikas varu, kas tagad darbojas kā drausmīgs, visu iznīcinošs spēks. Vai tad nebūtu labāk, ja nebūtu šīs tehnikas un dabzinātņu, kas to dzemdējusi? Tehnikā ielikts cilvēka gars, un sprāgstošā granātā arī darbojas cilvēka radītājs gars. Un, jo vairāk cīņas ieročos apgarotības, jo briesmīgāki tie kļūst. Tā ir nežēlīga patiesība. Bet tā arī rāda, ka cilvēces pestīšanas ceļš ved cauri vislielākajām briesmām uz gara pilnīgo uzvaru pār matēriju. Nezin vai kādreiz izbeigsies cīņa cilvēku starpā, jo cīņa ir dzīvības pastāvēšanas priekšnoteikums. Bet fizisko ieroču vietā pakāpeniski stājas vienmēr vairāk garīgi, kaut arī šodien vēl iemiesoti matērijā. Cilvēce var cerēt, ka tā tuvojas jaunai ērai, kad fizisko cīņu atvietos tikai ideju un gara ieroču cīņa. Un, ja tas tā kādreiz būs, kas uzvarēs šai cīņā? Tie, kas gūs lielākos panākumus zinātnes radošā darbā. Vara pār zemi un lielākā

ietekme uz vēstures gaitu nākamībā piederēs tām tautām, kas spēlēs vadošo lomu zinātnes attīstībā.

Latviešu tautas un valsts pastāvēšasnas vārdā, latviešu gaišas un spožas nākotnes vārdā un latviešu tautas vēsturiskās misijas piepildīšanai aicinu jūs par zinātnes un kultūras bruņiniekiem, un, ja jūs, klusu ciezdami, bet neliekuļoti un no visas sirds solāties karsti mīlēt Latviju un stāvēt par to līdz pēdējam elpas vilcienam, turēt cieņā zinātni un Universitāti un vienmēr sargāt tās godu, glabāt svētus tautas tikumus un sirdsskaidrību, godā celt darbu un pielikt visas pūles, lai kļūtu par krietniem pilsoņiem un sava aroda pratējiem, lai visus spēkus varētu atdot latviešu kultūras celšanai, tad apsveicu jūs Latvijas Universitātes vārdā kā pilntiesīgus akadēmiskās saimes locekļus un no sirds novēlu jums, mīlie komiltoņi, vislabākās sekmes, visspožākos panākumus jūsu darbā un dzīvē.

Zinātnes mīlestības un dzīves prieka saule lai spoži apspīd jūsu gaitas augstkolā, un jūsu kūsājošā jaunības enerģija lai neapsīkst, bet augdama aug, lai viegli un līksmi rit šeit jūsu darbs, dziesmām skanot!

IEVADRUNA
LATVIJAS
UNIVERSITĀTES
GADA
SVĒTKOS
1936. gada 28. septembrī

Pagājušas divas nedēļas, kopš Latvijas zemkopji svinēja pļaujas svētkus. Šie zemnieku svētki bija arī pilsētnieku, strādnieku, amatnieku, garīgā darba darītāju svētki. Šodien savus pļaujas svētkus svin Universitāte, un viesu starpā, kas mūs pagodinājuši, esam priecīgi redzēt arī mūsu valsts prezidentu un valdību, kaimiņu valstu pārstāvjus un mūsu zemes visādu darbu darītāju pārstāvjus. Tas rāda, ka ikviens notikums valstī skar mūs visus, ka mēs tiešām jūtamies kā viena saime, kuras katra locekļa prieki vai bēdas ir mūsu visu prieki vai bēdas. Lielā tautas vienības idejā tā vienmēr dziļāk ieaug mūsu apziņā, un mēs vienmēr biežāk redzam tās izpaudumus.

Kādus augļus tad nu esam notecējušajā 17. Latvijas Universitātes pastāvēšanas gadā izaudzējuši, ko varēsīm mūsu ciemiņiem rādīt? Augstākās mācību un zinātnes iestādes parasti ļoti konservatīvas un reizē arī ļoti progresīvas. Konservatīvas tās savā iekārtā, savās ierāzās un tradīcijās, savā darba metodikā, nosvērtības un miera apdvestas. Un citādi tas arī grūti iedomājams: izturīgām jābūt trauka sienām, kurā kausē

cēlmetālus, un stiprai jābūt formai, kurā veidojas nācijas dārgākā manta: akadēmiskā jaunatne. Tāpēc parasti maz redz ārīgu pārmaiņu augstskolu dzīvē.

Bet augstskolu darbs arī visai progresīvs. 20. gadsimta civilizētajā pasaulē gan neviens neapšaubīs, ka visas mūsu materiālās un garīgās kultūras pamatā zinātnes sasniegumi un atziņas. Bet zinātne nemitīgi aug, un zinātnes iestāde vairs nepilda savus pienākumus, ja nenes jaunus graudus zinātnes apcirkņos. Šie sasniegumi agri vai vēl ietekmē visu mūsu dzīvi un kļūst par progresa veicinātājiem, lielākiem, kā daudzi citi šķietami spēcīgāki faktori.

Mūsu Universitātes progresu noteic īpaši apstākļi: Universitātes jaunība un mūsu valsts jaunība; ikviens organisms aug jaunībā ātri. Mēs tāpēc redzam arī āriņās pārmaiņas Universitātes sejā: tās telpu paplašināšanās, mācību līdzekļu pieaugumā, mācību spēku lielākā skaitā, jaunu katedru un pat fakultāšu un to nodaļu organizēšanā, par ko mums jāpateicas valsts vadībai.

Bet nesalīdzināmi lielāka mūsu valsts jaunības ietekme uz Universitātes iekšējo darbu, kas no ārpuses nav saskatāms un ārpusē stāvošiem pat grūti parādāms. Radošā darba uzplūdi, kas sākās visā valstī 1934. gada maijā, prasa intensīvu zinātnes un tehnikas līdzdarbību lauksaimniecības, rūpniecības, saimniecisko jautājumu risināšanā un liek internacionālajai zinātnei strādāt nacionālos rāmjos. Bet no visiem šiem uzdevumiem izceļas grandiozās nacionāli organiskās valsts problēmas, problēmas, kuras savā tagadējā formulējumā jaunas visai kultūras pasaulei un no kuru atrisinājuma atkarājas – būt vai nebūt Eiropas civilizācijai. Zinātnes apgaismojumu un noskaidrošanu prasa jautājumi, kas skar valsts iekārtu un saimniecisko uzbūvi, tautu un valstu attiecības, ētiku un audzināšanu, filozofiju un reliģiju. Pacelts jautājums par paša kultūras jēdziena revīziju.

Lielu darbu mūsu nacionālās kultūras noskaidrošanā veikušas jau mūsu vēstures disciplīnas, kas, novēršdamas dažas kļūdas un nepilnības vecākos pētījumos un tā kalpodamas zinātnes augstākajam ideālam – patiesībai, lej jaunu

gaismu uz mūsu tautas pagātņi, kas savukārt ir tagadnes un nākotnes nosacījums.

Nacionālās valsts prasības uzliek jaunus pienākumus arī jaunatnes audzināšanā. Daudzi no agrākās latviešu akadēmiskās inteliģences, izlauzušies laukā no citu ekspluatētās šķiras stāvokļa, neredzēdami cita parauga, pa daļai turēja sevi par kādu augstāku šķiru, pa daļai pieslējās šķiru cīņas mācībai vai arī zaudēja pavisam sakarus ar savu tautu. Trūka tautas organiskās nedalāmības sajūtas. Jaunais laiks prasa, lai inteliģence apzinās, ka, ieguvusi akadēmisko izglītību, tā tikai spēj kalpot savai tautai un valstij vairāk nekā bez tās, bet tai vienmēr jāstāv ar kājām uz zemes un nevis kādam citam uz pleciem. Ar gandarījumu varu liecināt, ka to izpratušas arī mūsu studentu organizācijas.

Lielu sabiedrības labvēlības siltumu izjutusi Universitāte arī notecējušajā gadā. To spilgti ilustrē kaut sabiedrības dažos mēnešos saziēdotie līdzekļi, kas kopā ar valdības atbalstu dod iespēju pēc dažiem mēnešiem šajā svētku zālē uzstādīt koncerttērģeles, par kurām gadu atpakaļ atļāvos šeit kautrīgi iemiņēties. Sirsnīgs paldies visiem ziedotājiem!

Dziļas paļāvības un optimisma apdvesta, Universitāte skatās arī nākotnē. Šo paļāvību dod atkārtoti mums parādītā valsts vadības labvēlība, to uztur sabiedrības idejiskais noskaņojums, sajūsmas pilnā griba ķerties kopīgiem spēkiem pie nacionāli idejiskiem pasākumiem. Šis sajūsmas spilgts piemērs ir visas tautas atsauksšanās uz prezidenta aicinājumu izbūvēt Uzvaras laukumu, kas raksturotu mūsu laikmeta garu. Arī ikviens Universitātes saimes loceklis palīdzēs, cik spēs, darināt šo pieminekli spožajām uzvarām, kuras guvusi mūsu tauta savas valsts atjaunošanas cīņās, un lai Uzvaras laukums kļūst par simbolu arī mūsu nākamajām uzvarām – uzvarām, kuras gūsīm draudzīgā un miermīlīgā sacensībā ar citām tautām, radot paliekamas kultūras vērtības par svētību sev un visai cilvēcei. Šo vērtību radīšanai grib un sola atdot visus savus spēkus Universitāte, kurai, tāpat kā ikvienam mūsu zemes stūrītim, mūsu brīvības izcīnītāji un tautas apvienotāji atdevuši augstāko mantu – lielo darba mieru.

Sekmīga un auglīga lai būtu Universitātes kalpošana tautai un valstij, to lūdzamies, vienodamies tautas lūgšanā. Dievs, svētī Latviju!

NACIONĀLĀ UN INTERNACIONĀLĀ KULTŪRA

Sakarā ar lielo godu, ko man parādījusi zviedru-latviešu biedrība, uzaicinādama nolasīt Latvijas dibināšanas svētkos priekšlašījumu, pirmo reizi pavadu šos svētkus citādi nekā parasti. Šodien kā ik gadus Rīgā tos ievada mūsu Universitātes mācību spēku un studentu svinīgs gājiens uz latviešu tautas svētāko vietu: Rīgas Brāļu kapiem, kur atdusas par tautas brīvību kritušie varoņi. Viņiem tauta uzcēlusi skaistu un savdabīgu pieminekli. Šie gājieni ir akadēmiskās saimes godbijības apliecinājums tai varonīgajai paaudzei, kas sevi upurējusi nācijas labā brīvībai un valsts patstāvībai. Tie rada vienmēr dziļu pacilātību, ko mēs izjūtam, pieskaroties kaut kam lielam, varenam, mūžīgam. Un neviļus vērsas tad arī mūsu domas uz lielajām tautu un cilvēces problēmām.

Man šķiet, būšu vispatiesīgāks un neliekuļots, ja dalīšos ar jums pārdomās, ko manī modinājuši šie svinīgie gājieni. Tās ir pārdomas par skaitliski mazas tautas patstāvību, par nacionālo valsti, par tādas valsts vēsturisko jēgu. Ja redzam nepilnus divi miljonus lielo tautu, kas ir kā puteklis starp diviem dzirnu ak-

meņiem, gandrīz noasiņojot atgūstam savu patstāvību, kāda tai bijusi pirms gadu simteņiem, tad paceļas jautājums, vai šīm cīņām ir attaisnojums, vai to upuri nav veltī, vai tāda valsts var pastāvēt un vai tās pastāvēšanai ir jēga?

Lai atrastu atbildi uz šiem jautājumiem, izejam no pieņēmuma, bez kura būtu grūti dzīvot: ka jēga ir pašai cilvēces eksistencei un cilvēcei veicama sava misija; kāda – to uzminēt nozīmētu to pa daļai jau piepildīt. Tas pašreiz varbūt iespējams tikai dievišķās atklāsmes sfērā. Bet šīs misijas piepildīšanās mums redzamais izpaudums ir kultūra, kas savā nemitīgajā soļošanā uz priekšu tuvina pilnībai cilvēku, cilvēci un tās dzīvi. Es uzturu spēkā šo pieņēmumu par spīti tam, ka dažreiz mūsu personīgie piedzīvojumi un arī cilvēces vēsture vienā vai otrā aspektā varētu tam šķietami runāt pretim.

Šo optimismu manī stiprina dabzinātnieka skatījums uz pasaules norisi, kurā, modernās astronomijas un fizikas apgaismojumā, jaunu un lielu nozīmi ieguvusi dzīvība un tās vainagojums cilvēks. Šīs atziņas rāda, ka dzīvības eksistence pasaules visumā iespējama tikai kā ārkārtīgi reta parādība, un pat izteikta pārdoša domā, ka nezin vai visā kosmā pašreiz ir vēl kaut kur vieta, izņemot zemi, kur atrodamas cilvēkiem līdzīgas būtnes. Šai atziņai pievienojas otra, kas izriet no ārkārtīgi svarīgās dzīvības un cilvēka radītāja gara lomas dabas procesos. Nedzīvās dabas norisi pārvalda likums, ka augstvērtīgā enerģija pāriet siltumā un, izklīzdamas pasaules telpā, temperatūru starpībai izlīdzinoties, kļūst darba nespējīga, un tā pasaule tuvojas savai absolūtajai nāvei. Šo procesu citādi var izteikt tā, ka pasaules norise iet virzienā no augstākās organizācijas stāvokļa uz zemāku.

Tikai dzīvajā pasaulē mēs redzam enerģijas koncentrāciju. Tā augi uzkrāj saules staru enerģiju ķīmiskās enerģijas veidā, un uz šiem krājumiem dibinās visa mūsu materiālā kultūra. Šo organizētāju spēku priekšgalā nu stāv dzīvības augstākais veidojums – cilvēks, cilvēka radītājs gars. Es nu esmu riskējis nosaukt par kultūru cilvēka, gara organizētāja, darbu kā pretstatu dezorganizētājām tendencēm dzīvajā dabā. Tāda izpratne nostāda cilvēku uz vēl augstāka pjedestāla kā tas bija, pirms

heliocentriskā pasaules uztvere atvietoja ģeocentrisko, zemi padarot par putekli kosmā. Cilvēka organizatora darbs nostādīts pretim norisei, kas ved uz iznīcību, un kļūst par pasaules uzturētāju spēku. Iebildumiem, ka cilvēka darbība neiziet no zemes robežām, nav nozīmes, jo cilvēka gara darbībai nav nospraužamas robežas.

Bet domāju, ka, arī neriskējot atrauties no zemes, atrodams pamatojums tādai kultūras uztverei, kas tajā saskata matērijas, enerģijas, dabas un cilvēces mērķtiecīgu organizāciju. Kas gan ir lauksaimniecība, ja ne zemes organizācija uztura vielu ražošanai? Vai ūdens kritumu izmantošana nav organizēta dabas spēku pakļaušana cilvēkam, lai tie darītu derīgu darbu? Vai valsts un likumi nav sabiedrības organizācija kā pretstats anarhijai un haosam? Vai skaņu sakārtojums harmonijā un ritmā, vārdu sakārtojums pantmērā un atskaņās dzejā, krāsu saskaņots sakopojums gleznā, ģeometrisko formu sarindojums celtnē – vai tie nav mērķtiecīga attiecīgo elementu organizācija, ko Engrs tik spoži formulē vārdos: “Māksla ir matemātika.”

Bet mērķtiecīgs organizēšanas darbs, par kādu mēs apzīmējam kultūras vērtību radīšanu, jāatzīst par zināmu jaunradīšanas aktu, kas var būt tikai katrā gadījumā vienreizējs, savdabīgs, neatkārojams. To var veikt tikai indivīds, kam sava īpatnība, kas spējīgs skatīt lietas un parādības savām acīm, runāt savā valodā un paust savas domas un jūtas. Tā tas ir lielas personības vērtību jaunradīšanas aktā, un citādi tas nav domājams kultūras radīšanas procesā, kur radošā spēka lomu uzņemas tauta, ietverta valsts formā. Kultūras vērtību radīšanu varam iedomāties tikai kā vispirms nacionālo kultūru.

Šo atzinumu apstiprina vesela rinda fakti. Tā, viens no svarīgākajiem kultūras vērtību izteiksmes līdzekļiem ir valoda, kurai varbūt nav nozīmes ārpus savas valsts robežām, bet kurā ietērpta dzeja, literatūra, zinātne. No zemes, tās ģeogrāfiskajiem, klimatiskajiem un citiem dabas apstākļiem atkarīgs iedzīvotājas tautas raksturs un tās materiālā kultūra, kas savukārt ir gara kultūras bāze.

Un kad tad šī nacionālā kultūra var sasniegt savu augstāko pakāpi? Bez šaubām, tikai tad, kad nācijai dota pilnīga at-

tistības brīvība, nodrošināta tās materiālā eksistence un tā pasargāta no tai naidīgiem spēkiem un tās dvēseli kropļojošām ietekmēm. Tas iespējams tikai savas nacionālās valsts rāmjos, kas tautai nodrošina pilnīgu neatkarību.

Kultūras darbu varam iedalīt jaunu vērtību radīšanā un izplatīšanā, un iemiesošanā dzīvē, kas, piemēram, sabiedrības vai valsts organizēšanā saplūst vienā kopējā procesā. Kultūras vērtībām tad var būt tāds raksturs, ka tām ir šauri nacionāla vai lokāla nozīme. Tāda ir galvenokārt materiālā kultūra. Bet kultūras vērtības var iegūt arī plašu vispārcilvēcisku nozīmi, nest svētību visām tautām. Citas tautas tad tās labprāt pārņem un ar to ceļ savas nacionālās kultūras līmeni.

Bet kāda tauta, kas ar fizisko pārspēku ieguvusi politisko varu pār kādu citu, var mēģināt uzspiest tai arī savu kultūru spaidu kārtā. Šī valdošās tautas kultūra nu var būt pilnīgi sveša un nepiemērota pakļautajai tautai. Tas attiecas, piemēram, uz ticību, uz valodu, uz mākslu, uz sociālo iekārtu. Ja reizē ar to valdošā tauta nostāda pakļauto tādā saimnieciskā un savas kultūras atkarībā, ka tās nacionālās kultūras veidošanas darbs pilnīgi paralizēts, tad tas ir noziegums pret kultūru vispār un reizē ar to arī pret cilvēci. Šī šķietamā kultūras izplatīšana, kas dibināta uz kādas tautas īpatnību, tās nacionālās dvēseles kropļošanu, ir pseidokultūra, zem kuras turpina dzīvot nacionālie dvēseliskie spēki, ja tautai pietiekoši stipra vitalitāte, un izdevīgā vēstures momentā nosviež svešo segu.

Ja tad nu vajadzīga dažāda pieeja jautājumiem, kas risināmi cilvēcei tās misijas pildīšanai, šo dažādību dod dažādās nacionālās kultūras kā pirmējās, un tās savos augstākajos sasniegumos rada internacionālo kultūru kā sekundāro virsclatni, – vai tad nepietiktu, ja šīs nacionālās kultūras celšanas tiesības atstātu lielajām tautām, kam liels dzīvais spēks, lielas un bagātas zemes, liela radoša spēka atlase, bet mazās varētu pavisam likvidēt? Tās taču bojā nervus jau vienkāršam tūristam ar savām muitu barjerām un vēl vairāk diplomātiem, traucēdamas pasaules politikas taisīšanu! Nevarētu taču saskatīt pietiekošu attaisnojumu to eksistencei tajā faktā, ka tās interesants pētīšanas objekts etnogrāfiem, folkloristiem, vēsturniekiem un raritāšu kolekcionāriem!

Uz šo jautājumu es varētu viegli atbildēt kā ķīmiķis ar šādu analogiju. Nesen domāja, ka cilvēka eksistencei vajag tikai noteikta daudzuma ogļhidrātu, tauku un olbaltumu. Tagad zinām, ka tam absolūti nepieciešami arī kaut niecīgi daudzumi vēl citu vielu – vitamīnu. Tā vien liekas, ka arī visas cilvēces organisma eksistencei un pareizai darbībai vajadzīgas kā lielās, tā mazās tautas, ja arī mums vēl tagad nav skaidra to nozīme, bet tā varbūt kļūs kādreiz saprotama, kad vēsture savās atziņās sasniegs eksakto dabzinātņu noteiktību. Vienā ziņā jau tagad kļūst diezgan skaidra mazo tautu nozīme cilvēces kultūras attīstībā. Ja ar kultūru apzīmējam cilvēka organizatora darbu, tad nav ne mazāko šaubu, ka skaitliski mazās tautās un mazās valstīs vienmēr lielāks pozitīvais spēks, kas pūlēties tautu sadzīvi atrisināt stabilas organizācijas veidā, kamēr lielās tautas šos jautājumus mēģinājušas un turpina mēģināt atrisināt ar varu, bet bez rezultātiem; jo citādi gadu simteņos un tūkstošos vajadzētu uz lielo tautu robežām nodibināties stabilam līdzsvaram, bet taisni šē izceļas lielākās katastrofas. Vai tās varētu novērst mazās tautas?

Ja cilvēka organizējošais spēks varējies sev pakļaut miljonus zirgu spēku dabā, ja viena cilvēka organizatora ģēnijs var pakļaut sev desmitus miljonu savas tautas, kāpēc tam liegt spēju radīt tautu stabilu organizāciju? Taisnības cīņā ar spēku mazās tautas vienmēr būs taisnības pusē.

Tikai kā problēmu es skaršu jautājumu par nacionālo kultūru, ja varētu tā teikt, savstarpējo difūziju. Tā vien šķiet, ka divu tādu kultūru gadījumā, kuru starpā lielas pretilspējas, skaitliski mazas tautas spēlē un nākamībā vēl lielākā mērā spēlēs īpašu lomu, izkļiedēdamas šo pretilspēju asumu, kas citādi būtu par nemītīgu sadursmju cēloni.

Un tad, kas ir maza un kas liela tauta? Zviedru tauta ar 6 miljoniem iedzīvotāju, salīdzinot ar tādām, kam 50 – 60 vai 100 miljonu, skaitāma par mazu. Bet kas iedrošināsies saukt par mazu tautu, kura savu labklājību pacēlusi līdz augstākajam iespējamam līmenim, kura, pārvarējama ārkārtīgas grūtības, izmantojusi tik lielā mērā savas dabas bagātības un dabas spēkus, kura uzcēlusi skaistāko pasaulē metropoli, kura devusi

pasaulei Gustavu Ādolfu, lielu rindu zinātnieku (lai minēti tikai zinātnieki Bercēliuss, Bergmanis, Linnejs, Arrēniuss, Šēle, Svēdbergs) un rindu rakstnieku, mākslinieku, kas ievilkuši jaunas līnijas Eiropas kultūras celtnē! Un viss tas veikts ne internacionālo vēju pūsmā, bet ziemeļu zemē, kuru laimīgā kārtā nav izmīdījušas svešas kājas.

Un redzam atkal citas tautas ar kolosālām iedzīvotāju masām, kuras viscilvēcisko vērtību nerada gandrīz nemaz un kuru dzīves kultūras līmenis ir ļoti zems, lai gan tām bijis izdevības diezgan brīvi un neatkarīgi veidot savu kultūru. Tā uzpeld jautājums par tautu kulturālo aktivitāti vai, mūsu skatījumā, par tautu vērtību. Turpinot paralēli starp atsevišķo cilvēku un tautu kā veselu organismu, jānāk pie atziņas, ka ne visas tautas vienādā mērā spējīgas veikt radošo darbu, tāpat kā ne visi cilvēki to var. Kā mēs runājam par visu cilvēku vienādām tiesībām, tā var arī runāt par visu tautu vienādām tiesībām, bet, kā nav līdzvērtīgi cilvēki, tā nav līdzvērtīgas tautas.

Bet kāda tad nu tautu vērtības mēraukla? Liels iedzīvotāju skaits un ātrs tā pieaugums neapšaubāmi liecina par lielu vitalitāti, bet par to liecina arī spēja saglabāt savu nacionālo seju visai nelabvēlīgos apstākļos. Bet redzamā un paliekamā vietā tautas vērtība izpaužas tās spējā radīt savu nacionālo kultūru, kas būtu tik dziļa un tik augsta, ka nāktu par svētību visai cilvēcei. Šī spēja var parādīties jau veiktajā darbā, par ko stāsta vēsture. Tā var arī slēpties tautā potenciālā veidā, gaidīdama izdevību pārvērsties aktīvā darbībā.

Es lūdzu tagad iedomāties kādu tautu, kas 4 – 5 tūkstošus gadu dzīvo kādā zemē, kur nav ne dārgakmeņu, ne zelta, ne lielas zemes auglības, ne metālu, ne akmeņogļu, ne naftas, ne citu lielu bagātību, bet šī zeme ir skaista. To kopusi tauta, kas mīl zemi un radījusi tur jau pirms tūkstoš gadiem augstu lauksaimniecības un vispārējo kultūru, par ko stāsta pati šī zeme. Šī tauta dzīvo uz robežas starp divām pasaulēm: Rietumu civilizāciju un Austrumu “neaprobežoto iespēju” pasauli. Šeit saduras abas pasaules ar savām pretišķībām un, izcīnīdamas savus strīdus caurmērā divreiz gadu simtenī, iznīcina lielāko

daļu iedzīvotāju, vai nu tos tieši izkaujot, tā ka viens kara vadonis ziņo savam valdniekam: "Ienaidnieka zemē esam izpostījuši visu, ko varēja postīt", vai arī, ievazājot mēri un citas slimības. Šī tauta jau senatnē norobežojusi ar apcietinājumiem savu zemi no citām, tā atteikdamās no ekspansijas un "telpas" meklēšanas un atņemšanas seniem kaimiņiem. Tai gadu simteņiem pāri vēlušies sveši viņi, bet tā apbrīnojamā svaigumā saglabājusi savu valodu, savas paražas, savu bagāto ornamentu un dziesmu, savu īpatno nacionālo dvēseli un mīlestību uz savu zemi, tik stipru un karstu, ka tās liesma lielajā vēstures pārvērtību brīdī izkausēja važas, kas bija saistījušas nācijas radītājus spēkus. Un to tā veica pret nesamērīgu pārspēku, par spīti tam, ka labākos dēlus jau bija aprijusi svešo varu cīņa, ka trešā tautas daļa bija no dzimtās zemes izdzīta Eirāzijas klajumos un stepēs, ka viņas mājas un sētas bija nolīdzinātas ar zemi. Un savas brīvības divos nepilnos gadu desmitos tā atjaunoja bez kādas palīdzības no ārpuses, bez kādām reparācijām, visu, kas izpostīts, uzcēla desmitus tūkstošus jaunu saimniecību, atrada savai dabai piemērotu stabilitu, uz visas nācijas vienības un organiskas nedalāmības principa dibināto valsts iekārtu, nodibināja savas zinātnes un mākslas iestādes, pārklāja ar plašu jaunu skolu tīklu pat tālākos zemes novadus un nostādīja savu centienu un tieksmju degpunktā gara kultūru.

Vai nav jāatzīst, gluži objektīvi un kritiski spriežot, bez mazākās sentimentalitātes un simpātiju parādīšanas, ka tādā tautā slēpjas vitalitāte un sīkstums, kuriem laikam taču ir kaut kāda vēsturiska jēga un tiesības vismaz parādīt citām tautām, vai tā var pastāvēt savā patstāvīgā valstī? Tāda ir latviešu tauta un latviešu zeme ar devīzi "latviskā Latvija".

Un nu es vēlreiz atgriežos pie kultūras izplatīšanas un tā saucamiem kultūras nesējiem. Nav ne mazāko šaubu, ka tautām jādalās savā starpā kultūras ieguvumos. Patiesa kultūras nesēja ir tā tauta, kas citām sniedz no savas pārpilnības, sava nacionālā gēnija pildīto kausu, bet pie tam neslēpj zem liekulīgās cilvēces labdara maskas citu tautu ekspluatācijas tieksmes. Internacionālā, labāk viscilvēciskā kultūra var uz-

plaukt tikai tautu labprātīgas, organizētas sadarbības ceļā. Ja šodien šī organizācija vēl meklē savu galīgo formu, ja šiem centieniem vēl priekšā pārejošas neveiksmes vai pat briesmas, tad tas nenozīmē, ka nekad šādas stabilas organizācijas nebūs. Nezin vai cilvēku organizēšana sadzīves vienībās un valstīs nav prasījusi daudzkārt vairāk laika un pūļu, nekā cilvēce līdz šim patērējusi tautu sadzīves organizācijai. Šis darbs tomēr veikts.

Vēl minēšu vienu momentu latviešu vēsturē. Tās ir lielā Gustava Ādolda latviešiem atdotās tiesības stāties kultūras darbā, atļaujot iegūt izglītību, – notikums, kam gandrīz mistiski simboliska nozīme latviešu un zviedru attiecībās, jo šis akts liecina, ka intuitīvi uzminēta visdziļākā, raksturīgākā latviešu tieksme – dziņa pēc izglītības, kuras spilgtākā liecība – 8000 studentu uz 2 miljoniem iedzīvotāju tagadējā Latvijas augstskolā.

Apmeklējot 1934. gadā zviedru etnogrāfisko izstādi, man kļuva skaidrs, kāpēc zviedri tik daudz veikuši kultūras darbā. Tur bija izstādīti pašas tautas darinājumi, to starpā daudz dienišķā darba rīku, izrotātu brīnišķīgiem rakstiem. Ja ikdienu grezno un rotā, tad tas nozīmē, ka tauta mīl darbu un daiļumu. Šī mīlestība ir spēks, kas zviedru tautu padarīja lielu.

Latvieši nevar dot tik bagātu tautas mantu skati, jo šīs mantas postīja un aprija nemitīgie kari. Bet mēs nostādīsim līdzās kaut ko citu. Latvietis, – pareizāk, latviete apvijusi katru savu dzīves soli brīnišķīgām dziesmām, tā pārnesdama kultūras vērtību radīšanu no matērijas pasaules uz gara mantām, ko nevarēja iznīcināt ne uguns, ne zobens, ne noslicināt asiņu plūdi. Vadošais pavediens, kas velkas tam cauri – darba un daiļuma mīlestība.

Man šķiet, mēs ejam vienādus ceļus pretim augstai un paliekošai gara kultūrai.

Mēs dzīvojam vērtību pārvērtēšanas laikmetā. Eiropas kultūra ir karājusies mata galā, un nav pārlicības, ka briesmas tai pilnīgi novērstas. Ir zemes un domātāji, kas zaudē ticību mūsu laikmeta kultūrai un tās virzienam. Šajos apstākļos atbildība par civilizāciju, resp., cilvēces likteņiem, pāriet uz

dzīves spējīgām tautām, kas nav zaudējušas ticību kultūrai un cilvēces eksistences jēgai. Tādām Eiropā neapšaubāmi pieskaitāmas ziemeļu tautas ar savu stabilo valsts iekārtu, skaidriem centieniem, savstarpējo cieņu un cēliem dzīves ideāliem; to starpā gan tās, kurām liktenis bijis labvēlīgs un ļāvis no sirmās senatnes līdz šai dienai nepārtraukti strādāt kultūras celšanas darbu cilvēces misijas pildīšanai, gan arī tās, kas, vēstures smagi pārbaudītas, pēc gadu simteņu pārtraukuma no jauna stājušās uz vēstures skatuves un atguvušās iespēju veidot savu nacionālo kultūru un tā radīt jaunas vērtības.

Ceļš, kā to sasniegt – savas nacionālās patstāvības sargāšana un glabāšana draudzīgā sadarbībā ar visiem, kam šis radošais darbs ir savas eksistences attaisnojums.

Mēs, latvieši, gribētu šo ceļu iet kopā ar jums!

Uzruna zviedru-latviešu biedrībā Stokholmā
1936. gada 18. novembrī

KULTŪRAS
VĒRTĪBU
TAPŠANA
UN
IZPLATĪŠANA

Cilvēces eksistences mums nojaušamās jēgas skaidrākais izpaudums ir kultūras vērtību radīšana. Šīs vērtības ir cilvēka gara darbības auglis, un tās veicina cilvēces labklājību, pildīdamas dzīvi ar saturu, darīdamas to bagātāku un daiļāku, atvieglodamas cilvēku cīņu par sava dzimuma pastāvēšanu. Ikviens kultūras sasniegums ietver sevī radīšanas momentu, kurā parādās dzīvības un cilvēka dievišķīgais sākums. Jaunradīšanas akts ir nebijušā tapšana. Pasaules radīšana ir tādas norises sākums telpā un laikā, kādas līdz tam nav bijis. Un nebijušā zīme ir uz katra liela mākslas darba, katras jaunas zinātnes atziņas, katra jauna sasnieguma, kas veicina materiālo labklājību.

Bet kultūras celšanai nepietiek tikai jaunradīšanas akta. Radītās vērtības jāielej tautā, lai celtu tās labklājības limeni un modinātu jaunus radītājus garus, lai uz jau gūtiem sasniegumiem vienmēr augstāk augtu garīgo vērtību celtnē. Ir tādas kultūras vērtības, kas nav pavairojamas un var būt tikai vienskaitlīgas. Tādi ir tēlojošo mākslu darinājumi, skulptūras, glez-

nas, kuru atdarinājumi gan iespējami, bet tie reti sasniedz oriģināla pilnību. Vēl grūtāk atkārtojami un nekad nevar kļūt neviena pilsoņa īpašums lieli arhitektūras mākslas darbi, pilis vai katedrāles, ko dažreiz vesela nācija ceļ gadsimtus. Nepavairojami arī daži materiālās kultūras iemiesojumi, ko daba vai citi apstākļi piesējuši zināmai vietai, piemēram, spēkstacijas ūdens kritumu izmantošanai.

No otras puses, ir kultūras vērtības, kas var kļūt ikviena pilsoņa personīgā manta, un to starpā svarīgākā loma pieder visam tam, kas ietērpjams valodā. Valoda ir cilvēka augstākā privilēģija pretim visām citām dzīvām būtnēm, neizmērojama bagātība un parasti nepietiekoši apzināts varas un spēka ierocis, bez kura nav iespējama garīgā kultūra. Tāpēc arī sava valoda ir savas nacionālās sejas, savas nacionālās kultūras radīšanas priekšnosacījums, un valodas kopēji, skaidrotāji un veidotāji – lielāko nacionālo vērtību sargi un bruņinieki.

Vārdos ietvertās domas, jūtas un atziņas jau var būt ievērojamas kultūras vērtības. Bet to glabāšanas vieta vispirms ir tikai cilvēka atmiņa un izplatīšanas līdzeklis – cilvēka balss. Ar to saistās seno sludinātāju un filozofu skolas, arī teicēju un dziedoņu kults un laikam gan ne mazākā mērā arī pirmatnējā skatuves māksla, kurai jaunākie kultūras vērtību izplatīšanas veidi atņēmuši vienu no tās pastāvēšanas pamatiem. Dzejas formai, kādā iekaltas daudzas no šīm vērtībām, būs arī kādreiz bijis uzdots kalpot to uzglabāšanai atmiņā un izplatīšanai nemainītā veidā.

Garš un grūts ceļš ved no vārda sākuma, kas ir domu un jūtu simbols, līdz pašā vārda simbolam – rakstu zīmēm, kuru atrašana – jaunas kultūras ēras sākums. Ar to dota iespēja neaprobežoti ilgi uzglabāt nemainītas vārdos tērptas vērtības un sakrāt visā cilvēces mūžā gūtos piedzīvojumus un atziņas. Nākamais solis – šo simbolu ātras un plašas pavairošanas iespēja – iespiestais vārds. Šo cilvēka gara ieguvumu dibināti tur par vienu jauno laiku robežas stabu, jo no šīs vietas sākas tāds kultūras augšanas ātrums, ka katrs jauno laiku gadsimts atbilst iepriekšējiem gadu tūkstošiem. Tā ietekmē kultūras augšanu garīgo vērtību izplatīšanas līdzekļi.

Visjaunākajā laikā nākusi klāt jauna vārda izplatīšanas metode, pārvēršot skaņu viļņus elektromagnētiskos un tos atkal skaņās radiofonā. Ar to vienā ziņā sasniegts izplatības ideāls, jo šeit auditorija var būt visa zeme un arī citi debesu ķermeņi. Izplatīšanas ātrums ar to arī sasniedzis teorētiski iespējamo robežu, jo šīsdiēnas fizika nepielaiž kustības ātrumu, kas pārsniegtu gaismas, resp., elektromagnētisko viļņojumu, ātrumu 300 000 km sekundē. No otras puses, šis vārda izplatīšanas veids ir solis atpakaļ, salīdzinot ar iespiesto vārdu, kas ir arī garīgo vērtību uzglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis.

Šo divu vārda izplatīšanas līdzekļu starpā jau iesākusies sacensība, kas nākamībā kļūs asa cīņa, līdz katrs no tiem iekaros savu teritoriju un uz tās nostiprināsies. Pašreiz iespēj visai daudz ziņu un tādu rakstu, kuriem tikai vienas dienas vai vēl mazāka nozīme un kuriem nekāda vai niecīga paliekoša vērtība. Ja nākamībā tos vairs neiespiedīs, bet tos varēs vienkārši noklausīties, tad ietaupīsies milzīgi daudzumi koka materiālu, ko izlieto papīra izgatavošanai un ko diēnas prese aprij nesalīdzināmi vairāk nekā ugunsgrēki. Nebūsim pārspilēts teikt, ka ar šo materiālu viegli būtu visu cilvēci apgādāt skaistiem mājokļiem. No tā redzams, cik savādi ir, ka par tukšiem rakstiem un pat nepatiesām vai nepareizām ziņām maksā honorāru, bet par mežu dedzināšanu soda ar spaidu darbiem!

Ar dziļu gandarījumu un gaišām cerībām varam tāpēc raudzīties uz tehnikas ieguvumiem. Tie sola jau tuvākā nākotnē atbrīvot iespiesto vārdu no īslaicīgā, liekā un mazvērtīgā, kas iznīcinā tik daudz materiālo vērtību. Bet šīs cerības kļūst vēl gaišākas, ja ņemam vērā, cik lielā mērā ar to izcelsies iespiestā vērtīgākā daļa: viss paliekošais, viss, ko vērts uzglabāt, kas mums var būt padoma devējs un pie kā atkārtoti griežamies, kas mums paliek mīļš draugs, kas mums palīdz atrisināt tik daudz grūtu jautājumu, kas mūs apgaro un iejūsmina uz pozitīvu darbu, kas asina mūsu prātu un daiļo mūsu jūtas, kas iekļaujas kā nepieciešams būvākmenis zinātnes celtnē vai arī ir daiļliteratūras spilgts sava

laikmeta piemineklis un neizmetams loceklis tās attīstības ķēdē – tas ir labas grāmatas un nopietna žurnāla saturs. Grāmata tad atkal kļūs tikpat dārga manta kā kādreiz ar lielām pūlēm pārrakstītais, ar zeltu neatsveramais pergaments. Un pie tam mūsu laikmeta lielā privilēģija, salīdzinot ar senatni, ir tehnika, kas atļauj šīs lielās vērtības īsā laikā neaprobežoti plaši izplatīt grāmatu veidā.

Lielos garus raksturo spēja asi uztvert un pienācīgi novērtēt sava laikmeta svarīgākos spēkus, kas dod impulsu dzīvei un iespēju saskatīt īstos nākotnes ceļus. Šie novērojumi nes svētīgus augļus, ja atrasti līdzekļi jauno ideju iemiesošanai dzīvē. 28. janvāris ir tāda laimīga diena, ko latvieši pieminēs kā lielu gara kultūras uzplūdu sākumu. Mūsu valsts Prezidents apdāvinājis tautu savā vārda dienā ar neizdzēšamu labas grāmatas svētības atziņu un parādījis grāmatai ceļu uz ikvienu Latvijas stūrīti, un pie tam tādu ceļu, kas kalpo arī lielai tautas vienības idejai, sasienot pavedienus starp to vietu, kur ikviens guvis pirmās un svarīgākās atziņas, un to vietu, kur viņš šodien stāv.

Sākumā likās, ka šīs sauciens padarīs bagātāku tikai mūsu pirmo skolu un ienesīs tur vairāk gaismas un siltuma, veicinās kultūras vērtību izplatīšanu tautā un padarīs atsaucīgākas sirdis visam cēlam un labam. Tagad redzam, ka varenais sauciens saviļņojis pašus tautas dvēseles dziļumus. Grāmata sākusī kustēties, un tās kustība kļuvusi tik stipra, ka vairs nav apturama. No pilsētas plaukta tā aiziet uz laukiem. Plaukts kļūst tukšs. Bet daba necieš tukšumu. Tāpēc top jauna grāmata, lai to piepildītu. Bet grāmata nes zīmes, kurās ielikts cilvēka gars. Tāpēc grāmatas kustība ir paša cilvēka gara sacelšanās zīme. Šī sacelšanās izpaužas alkās pēc garīgām vērtībām, jo arī cilvēka dvēsele taču necieš tukšuma. To vairs nevar piepildīt sensācijas un tenkas, sēnālas un vienas dienas vērtības. Tai slāpst dziļa dzidruma un augstumu mirdzuma. Un arī jaunu vērtību radīšana ir gara celšanās. Nācijai radītājs gars, kas bija it kā iesprostots, sajutis sev apkārt brīvu telpu, kur tas var izplest spārnus, var pacelties augstumos, no kuriem saskatāmas līdz šim neredzētas tāles, un var nolaisties dziļumos, lai no tiem gaismā celtu brīnišķīgas pērles.

Zūd šķēršļi garīgo vērtību tapšanai un izplatīšanai. Kultūras uzvaras gājienā saplūst garīgo vērtību prasītāji un radītāji, sekodami gara sacelšanās karoga nesējam latviešu tautas Vadonim.

Uzruna Nacionālajā teātrī
1937. gada 28. janvārī

AUGSTĀK UN AUGSTĀK

Vārdus “zinātne un māksla” piemin tik bieži, ka, par tiem runājot, jābaidās kļūt banālam. Gandrīz ikviens grib būt to dievinātājs un veicinātājs. Bet nav visai daudz to, kas izprot, kā zinātne un māksla top, vēl mazāk tādu, kas tās tiešām atbalsta, un pavisam nedaudzi paši rada jaunus paliekamus mākslas darbus un jaunas zinātnes atziņas.

Pēdējo maz ne tikai tāpēc, ka lielu vērtību radīšanas spējas dotas nedaudziem izredzētiem, bet arī tāpēc, ka tikai kaislīga zinātnes vai mākslas mīlestība spējīga salauzt šķēršļus, kas ceļā uz jaunradīšanas darbu. Pārvaramas grūtības cilvēkā un ārpusē. Cilvēkā – ar lielām pūlēm, ar tērauda izturību, ar atteikšanos no dzīves labumiem – jāizveido radīspējīga personība. Zinātnieks var atklāt jaunas parādību un notikumu sākarības tikai tad, ja viņš bez speciālās augstākās pamata izglītības pārziņa visu, kas pētītā jautājumā jau agrāk sasniegts, citiem vārdiem, viņam jāizstudē visa attiecīgā literatūra, kas, piemēram, dabas un tehniskajās zinātnēs ne tikai katru gadu, bet, burtiski, katru dienu strauji pieaug. Zinātniekam

jāpārvalda pētišanas darba metodes, kas ik dienas vairāk izsmalcinās un it sevišķi eksperimentālā zinātņu laukā prasa pamatīgu ievingrināšanos un iedzimtu veiklību, kā arī bagātu fantāziju un izdomu jaunu pētišanas līdzekļu un aparātu konstruēšanā. Tātad desmiti gadu sūksta, koncentrēta darba vajadzīgi, līdz zinātnieks drikst pieskarties aizkaram, kas sedz dabas un cilvēces būtības noslēpumus.

Bet aplam domāt, ka šo noslēpumu priekšskars paceļams uzreiz. Desmiti un simti mēģinājumu, hipotēžu un teoriju jāpārbauda, lai atrastu pareizo pieeju atrisinānam jautājumam. Un ikviena neveiksmīga mēģinājuma priekšā stāv patiesības meklētājs kā jaunsaimnieks, kam nodegusi tikko uzceltā ēka, lai tad ar drebošu sirdi, ar visu garīgo spēku kāpinājumu celtu atkal jaunu, ar baigu jautājumu sirdi, vai šī būs īstā, kas pastāvēs? Beidzot sfinksa padodas un atklāj savu noslēpumu, bet tikai tam, kas visu sevi atdevis tās mīklas uzminēšanai.

Līdzīgi arī mākslas darba tapšanas apstākļi. Tie arī izaug, to darinātājam sadegot. Citi tikai meklēšanas un atrastā izteiksmes līdzekļi.

Jaunradišana vienā un otrā gadījumā prasa, lai tai pilnīgi varētu atdoties. Nu esam nonākuši pie ārpuses. Tā mainās laiku ritmā. Ir bijušas laimīgas tautas un laimīgi to mūža posmi, kad mākslinieks un zinātnieks godā celts. Ir bijuši laiki, kad tie, kas pacēlušies pie saules aizdegto lāpu, paši sadedzināti uz zemes sārziem. Viss atkarājas no tā, kādā savas dzīves posmā iegājuši tauta. Garīgās kultūras uzplaukuma laikmetos rodas apstākļi, kad meklētāji var sekot savai neatvairāmai dziņai pēc jaunām vērtībām. Tas notiek tad, kad tautas likteni vada vīri, kas saprot un pareizi vērtē dažreiz šķietami tukšo nodarbošanos. Saprast un pareizi novērtēt to var arī tikai liels un radītājs gars. Vai neliekas savādi atbalstīt tādas aplamības, kā mācīta vīra niekošanos ar metāla stiepli un vārdes muskuli? Bet bez šīs niekošanās šodien nerunātu par pasaules elektrifikāciju un neceltu Ķeguma spēkstaciju. Ja Perikls neatbalstītu mākslas Grieķijā, Eiropa nebūtu daudz vērtā. Zinātnes un mākslas radītais nezūd, bet augdams aug.

Gara sacelšanās laikmets iestāties arī latviešiem. Valsts

varas atbalsts kultūras veicināšanai redzams ik solī. Nerunājot par oficiālo izglītības aparātu ar dažāda tipa skolu tīklu un ikvienā civilizētā valstī nepieciešamām mākslas iestādēm, lai atzīmēti tikai daži, varētu teikt, ārštata, šī kultūras uzziedēšanas laika izpaudumi: 28. janvāra Draudzīgais aicinājums, Kultūras fonda mākslas izstādes, zinātniskās pētniecības fonds Universitātē, Vēstures institūts, Valodas krātuve, Uzvaras laukums un vispēdējais augšup lidojošā gara spārnu vēziens: zinātnes un mākslas godalgu fonds.

Šī fonda nozīmes dziļums un tā nodibināšanas sekas daudziem nebūs pietiekoši skaidras. Jau pastāv Kultūras fonda, Krišjāņa Barona prēmijas par zinātnes, mākslas un publicistikas labākajiem darbiem. Sabiedriskā iniciatīva izpaudusies Preses biedrības nodibinātajās godalgās. Bet visas šīs godalgas bija samērā mazas, un, kā to aizrādīja Annas Brigaderes prēmijas izsniegšanas aktā, tās varēja uzskatīt tikai par papildu honorāru vai pabalstu darba izdošanai. Annas Brigaderes fonda pirmā prēmija jau bija manāmi lielāka, kas ne tikai var dot lielu morālistisku gandarījumu apdāvinātam dzejniekam, bet arī uz ilgāku laiku noņemt viņa pleciem materiālo rūpju slogu un dot viņu viņa talantam.

Ja nu ņemsim vērā sākumā teikto par to, kā norit zinātnieka un mākslinieka darbs, kuram visam jāatdodas savai idejai, kas valda pār tā domām un jūtām tā, ka tas aizmirst sievu un bērnus, un visu, kas ap viņu notiek, un dzīvo tikai savu ideju pasaulē, kļūst skaidrs, ka šāds jaunradīšanas darbs iespējams tikai tad, kad ir tam vajadzīgais miers un tā darītājam eksistences drošība. Šādam darbam visas zināma heroisma pazīmes. Un kam gan no mūsu zinātniekiem un māksliniekiem tāds miers un drošība ir? Laikam nedaudziem izņēmumiem. Par spīti tam, ka, piemēram, augstskolu profesori samērā augstās algu kategorijās, mūsu valsts saimnieciskie apstākļi vēl neatļauj dot viņiem tādus materiālos apstākļus, kādos var strādāt citu zemju zinātnieki un kādos arī mūsu zinātnieki varētu dot pētišanas darbā to, ko viņi tiešām spēj. Ievērojams šo apstākļu uzlabojums bija jau likums par periodiskajiem atvaļinājumiem zinātniskām studijām Universitātes mācību

spēkiem, kas jau devis lielu un drīzumā dos vēl lielāku zinātnisko publicējumu pieaugumu un augstskolas mācību grāmatas latviešu valodā.

Bet kultūras vērtību jaunradišanas darbs nekad nevar būt novērtēts pārāk augsti, ko skaidri rāda Nobela prēmiju nodibināšana. To nodibinātājs pats bija liels radītājs gars, un viņš neatrada par pārspilētu izsniegt ik gadus nedaudzās prēmijās, pavisam piecās (miera, literatūras, fizikas, ķīmijas, medicīnas), rentes no milzīga (apm. 32 000 000 zviedru kronu) kapitāla, kas pats radījis A. Nobela zinātnisko atradumu rezultātā. Taisnība, par šīm prēmijām sacenšas visas pasaules rakstnieki un zinātnieki.

Valsts prezidents atkal spēris jaunu soli zinātnes un mākslas atbalstam ar attiecīga godalgu fonda dibināšanu, godalga nosaukta par "Tēvzemes balvu". Pašā fonda nodibināšanas veidā jūtama radoša sintēze. Nav grūti deklarēt visādas jaukas lietas, kas mūsu dzīvi padarītu vieglu un skaistu. Bet kas varēs arī tūliņ nosaukt līdzekļus, kā tas realizējams? Valsts prezidenta atrisinājums, ar kuru nav skarta valsts kase, nav uzlikti jauni nodokļi visiem iedzīvotājiem, dibinās, runājot rūpnieku valodā, uz ražošanas uzlabojumiem, jo tās gluži nemanāmās nodevas, kādas nesīs grāmatu izdevēji, cels pašas izdodamās grāmatas vērtību, veicinot labas grāmatas rašanos.

Vēl jāatzīmē fonda nodibināšanas lielā valstiskā nozīme, kas pilnīgi izklienē bažas par to, ka šādas balvas būtu mūsu apstākļiem neatbilstoša greznība. Ievadītais konstruktīvais mūsu vēstures posms prasa visu mūsu zemes un tautas produktīvo spēku un tajās slēpto vērtību pazišanu, ko var dot tikai sīka to izpētīšana. Jādod arī atrasto materiālu vispilnīgākās un visracionālākās izmantošanas metodes un līdzekļi to pārvēršanai iespējami lielākās vērtībās. Tam nepietiek aizņemtu receptšu. Jārada savas metodes un jāuzlabo pastāvošās. Zinātnes un tehnikas progress neapstājas ne uz vienu sekundi. Nevar apmierināties ar to, kas jau citur sasniegts, nemitīgi jāmeklē jauni ceļi, sekojot laikmeta dinamiskajam raksturam. Zinātnisko pētījumu veicināšana ir arī saimnieciskā uzplaukuma, tautas labklājības veicināšana. Jācer, ka to izpratis arī pati sabiedrība,

it īpaši tās saimnieciskās aprindas, kam par ķīlu "Aldara" un Rīgas pilsētas ievērojamie ziedojumi fondā jau tā ierosināšanas stadijā. Varam cerēt, ka arī Universitātes zinātniskās pētniecības fondā, kura līdzekļi cita starpā sastādās arī no ziedojumiem, sāks tādi ieplūst, jo fonds gādā līdzekļus pašu pētījumu izdarīšanai.

Lielu morālisko gandarījumu zinātnes un mākslas pasaulei, prieka pilnu sacensību tās strādātājiem savā starpā, jaunu un vienmēr lielāku kultūras vērtību tapšanu un ar to tuvošanos uzvarai sacensībā tautu starpā – to nes jaunais ierosinājums, ar ko vairāk un vairāk rodas iespēja, lai nācījas radītājs gars lidojumā pretim saulei varētu celties augstāk un augstāk.

MŪŽĪGĀS
LATVIJAS
SAPNI
UN
ĪSTENĪBA

Ja tauta tikko pārdzīvojusi lielu varoņu laikmetu un pārliecinājusies, cik daudz tajā slēpjas spēka un cik daudz tā saskaņotā sadarbībā var veikt, kādas grūtības pārvarēt, tad tā bieži pēc tam iegrimst sapņainā pasivitātē, atmiņu un savas varas apziņas iesūpota. Tā var notikt, ka tautas pašpaļāvība pārvērtē savu faktisko drošību, rodas bezrūpība un tās rezultātā bezdarbība, aktivitātes trūkums dzīvē. Cilvēks meklē tādu stāvokli, kur labsajūtu dod vismazākās pūles, izvairās no katra nemiera un cīņas, no katra lielāka garīgo un fizisko spēku piepūlējuma. Šis pārāk mierīgais dzīves veids noved tautas dvēseliskos spēkus tādā pašā stāvoklī kā fiziska bezdarbība muskuļus, kas atrofējas, kļūst glēvi, darba nespējīgi. Mazākais piepūlējums tos nogurdina, cilvēks kļūst nevarīgs. Kā sportists vingrinās sacensībai, tā ikvienam jāvingrina savi miesīgie un garīgie spēki individuālai un nacionālai cīņai. Tāpēc radītājs nemiers, pārvarami šķēršļi un grūtības dzīves ceļā ne tikai neizbēgami, bet vajadzīgi un svētīgi. Šis apgalvojums it kā runā pretim tam, ko lūdzamies Dieva namā: lai Dievs dod

mums savu mieru. Bet vai tad Dieva miers ir sastingums un bezdarbība? Vai Dieva pasaule nav dzīvības un nemitīgas kustības pilna?

Piegriežoties latviešu pašreizējam noskaņojumam un aplūkojot ne atsevišķus individuus, bet visu nāciju kā nedalāmu organismu, varēsim to daudz maz pareizi izprast un novērtēt, vērā ņemot pēdējo laiku lielākos notikumus un to psihisko ietekmi. Nacionālās valsts nodibināšanas heroisms un tās sasniegumi, ko arī Vakareiropa dibināti nosauc par brīnumu, bija tik lieli, ka tie nevarēja nepacelt nacionālo pašapziņu un ticību saviem spēkiem visai augsti. Bet šī pati ticība var novest arī pārmērīgā pašpaļāvībā, kas iemidzina uzmanību, pavedina atnest pastāvīgu modrību par savu patstāvību, sekošanu tam, vai kaut kur nedraud briesmas, kurām ikreiz nav jābūt ārējām vai kara briesmām. Tā var atradināt no pastāvīgas cīņas gatavības. "Mēs varam brīnumus darīt," saka mums bezrūpīgās pašpaļāvības balss, "no kā tad mums jābīstas?" Jābīstas visvairāk no šīs uzmanību iemidzinošās balss. Un jo vairāk tāpēc, ka tā ne tikai var novājināt spēkus varbūtējai nākamai cīņai, bet aizsedz acis arī uz to, kas neatliekami tūlīn darāms.

Un cik daudz darāms, redzams tūlīn, ja vērā ņemam, ka pasaules kara postījumi, izšķiestās vērtības un ārējie dzīves satricinājumi ir mazi, salīdzinot ar tiem, kas notikuši pašā cilvēkā un kam vēl jānotiek cilvēkā. Mēs tos pamanām tikai ļoti pakāpeniski, un visu, ko nesusi lielā cilvēces katastrofa, saskatīs tikai mūsu pēcnācēji. Bet jau tagad mums jāatzīst grūti pieņemama un nesaudzīga patiesība, ka progresu rada ciešanas un spaidi. Kā milzīgas masas ķermenim jādod ārkārtīgi stiprs trieciens, lai to izkustinātu, tā liels jauns virziens cilvēces vēsturē varēja sākties tikai ar visu dzīves pamatu izkustināšanu grandiozajā pasaules kara katastrofā. No tās pagājis drīz četrtdaļgadsimta. Šķiet, aizdzijušas visas brūces, atjaunota izpostītā materiālā pasaule, uzcelta jauna, kas bagātības un varenības ziņā veco daudzkārt pārspēj. Auļodamas dodas uz priekšu zinātne un tehnika, un abas kopā novedušas cilvēci no "trūkuma pasaules" uz "pārpilnības pasaules" sliekšņa, kā saka tehnokrāti. Bet cilvēks izmisumā meklē jaunu mājokli savam

dvēseles mieram izpostītā vietā un to neatrod un nespēj uzcelt. Šai traģēdijai pamatā pārpratums: cilvēks nav pamanījis, ka nekas nestāv uz vietas, bet viss kustas uz priekšu ar vienmēr pieaugošu ātrumu. Tāpēc velti mēģināt atgriezties tur, kur kādreiz sākās lielā sakustēšanās. Tās vietas vairs nav un nebūs.

Pati šī nepieciešamība atgriezties sākuma miera stāvoklī ir pierādījums, ka mums ņemta iespēja apstāties uz vietas. Jaunā dzīves kārtība ir nemitīgs skrējiens, nemitīga kustība, tā ir dinamiska, pretēji agrākai statiskajai. Cilvēces traģēdija nu ir tā, ka grūti pierast pie šiem jaunajiem apstākļiem. Rodas jautājums, vai tad noticis kāds tik liels lūzums visā pasaules iekārtā, ka mēs vairs nevaram orientēties dzīvē. Dzīve taču vienmēr mainījusies, vienmēr gājusi uz priekšu.

Ikviena kustība relatīva. Absolūtās kustības jēdziens ir bez satura. Tas attiecas tāpat uz fizikas, kā uz psihiskām parādībām. Mēs salīdzinām priekšmeta stāvokļa maiņu ar kādu nemaināmu pieņemtu, kā saka, koordinātu sistēmu. Staigājot, piemēram, pa istabu, vērojam ķermeņa stāvokļa attiecību pret istabas sienām. Šādas stāvokļa maiņas var dažreiz norītēt tik lēni, ka tās nepamanām. Tā Marks Tvens humoristiskajā "Ārzemju ceļojumā" apraksta amerikāņu tūristus Alpos, kas, zinādami par glečeru slidēšanu uz leju, nolemj braukt no kalna lejā ar glečeru un šajā nolūkā novietojas uz tā un gaida atiešanu. Nevarēdami sagaidīt, skatās tūristu grāmatā un atrod aizrādījumu, ka glečers gadā noslid uz leju par dažiem centimetriem. Tas spiež tūristus mainīt satiksmes veidu, izsakot sašutumu par Eiropas gauso dzīves tempu un piezīmējot, ka Amerikā droši vien glečeri kustētos ar pavisam citu ātrumu. Ar šādu glečeru varētu salīdzināt civilizācijas progresu senatnē. Tur dzīve mums šķiet stāvēt uz vietas. Un visa pasaules uztvere pieskaņojas šim šķietami statiskajam stāvoklim. Cilvēks tic nemainībai, zemes nekustībai, atziņu mūžīgumam, visas dzīves iekārtas vienmērīgam tecējumam. Šī ticība tik stipra, ka pati ir liels cēlējs spēks. Bez tās nezin vai būtu iespējama lielu, par mūžīgām turamu vērtību radīšana. Grandiozās senatnes celtnes, akmenī cirstās daiļuma formas, stingrais dzejas pantmērs, filozofiskās sistēmas ar tendenci aptvert visumu un pre-

tenzijām uz mūžīgo pastāvēšanu un dažādu atziņu nemaldību, bieži ilgu laiku stabilā dzīves un valsts iekārta un likumi nezin vai būtu radīti tik vareni, ar tādu iekšēju spēku, kas varēja tos uzturēt dzīvus gadu simteņus un pat gadu tūkstošus, ja tie nebūtu nemainības un mūžības ticības caurausti.

Asā kontrastā ar šo statikas pasauli ir mūsu laikmeta dinamiskā, mūžīgas un nemitīgas kustības pasaule. Abu robeža meklējama pārejā no vidus uz jaunajiem laikiem. Ja nemeklējam to tikai atsevišķos notikumos, bet visā laikmeta garā, tad tiešām vērojam vispārējo straujo izkustēšanos. Zeme, kas līdz tam cilvēka uztverē stāvēja uz vietas, sāk griezties ap savu asi un ar līdz tam neiedomājamu ātrumu joņot ap sauli. Izkustas līdz tam pazīstamās pasaules robežas, un atklājas jauni kontinenti. Iespīstās grāmatas veidā sāk kustēties visu iedzīvotāju starpā līdz tam nedaudziem pieejamās zināšanas. No lielgabala ar šaujamo pulveri izsviestā lode iegūst ātrumu, kādu līdz tam cilvēks nespēja dot nevienam ķermenim. Par kustību un maiņu kļūst skaņa un gaisma. To aprakstīšanai top jauna – bezgalīgi mazo lielumu matemātika, kas spēj skaitļos izteikt nemitīgo kustību un plūsmu. Šīs matemātikas atrašana – spilgtākā un asākā jauno laiku robeža un reizē ar to Eiropas un visu seno Āreiropas civilizāciju robeža. Kustība pārņem valsts iekārtu, nāk revolūcijas. Vienmēr dzīvāka kļūst tautu satiksme. Tehnika pakāpeniski iznīcina telpu, dodama liela un pakāpeniski augoša ātruma satiksmes līdzekļus.

Mainīgas kļūst daudzas agrāk sastingušās ierāžas un tiku mi. Mainās dzīves veids. Viens otru nomaina dažādie stili mākslā. Beidzot, par mainīgu atzīst arī dzīvnieku sugu, un pašu cilvēku zinātne nostāda gandrīz bezgalīgas augšupejošas evolūcijas priekšgalā kā dzīvības augstāko sasniegumu un vainagojumu. Ilgi turas it kā nesatricināmas klintis dažas matemātikas aksiomas. Ar ne-Eiklīda ģeometriju krīt arī tās. Apriorās aksiomas kļūst par pieredzes atziņām. Kausalitātes principam jāatdod vieta statistiskām varbūtības sakarībām. Nemainīgo atomu saskalda un pārvērš cita elementa atomā. Zvaigznes mirst un dzimst. Starpzvaigznāju telpā no enerģijas top matērija. Varētu ilgi turpināt tādu pārvērtību uzskaitījumu,

kas notikušas ar mūsu domāšanas pamatjēdzieniem. Bet tas nav mūsu uzdevums. Apstājos pie šiem jautājumiem, tikai lai apstiprinātu, ka mūsu laikmetu tiešām var saukt par dinamisku.

Bet šāds atzinums vēl nedod pietiekošu laikmeta gara raksturojumu. Varētu gluži dibināti iebilst, ka civilizācija progresējusi visos laikos un, kaut arī dažas tautas, savus radītājus spēkus izsmēlušas, nogājušas no skatuves, tad tomēr viņu mantojumu saņēmušas citas, un tas turpinājies pastāvīgi augt. Ir taču arī agrāk notikušas valstu iekārtu maiņas un viena filozofiskā sistēma nomainījusi otru, pārvietojušas tautas, radušies dažādi mākslas novirzieni. Jaunajam laikmetam raksturīgs arī civilizācijas progressa ātrums, šī ātruma straujais pieaugums. Ja mēģinātu šo progressa ātrumu attēlot grafiski dažādos laikos un ja mūsu rīcībā būtu līdzekļi, kā izteikt visus dažādos civilizācijas un kultūras ieguvumus ar vienu mēru, tad mēs dabūtu līkni, kas sākumā gandrīz taisni lēnām kāpj uz augšu, bet tad paliecas tā, ka kāpiens uz augšu kļūst vienmēr straujāks. Šis civilizācijas progressa ātruma pieaugums šķiet esam progresam būtisks.

Apskatīsim, piemēram, kādas sekas vispārējās un kādas speciālās izglītības nozares izplatībai dažādos laikos. Sāksim ar momentu pirms dažiem gadu simtiem. Tad rakstīt un lasīt pratēju bija maz. Tiem bija privileģēts stāvoklis. Viņi varēja izpildīt dažādus pienākumus, ko analfabēti nevar. Bet atlase kaut kādam speciālam amatam bija maza, ja pieņemam, ka šis amats prasa īpatas spējas. Pieņemsim, ka šī speciālā nodarbošanās ķīmiķa darbs. Ķīmiķu tad vajadzēja būt un arī bija maz, jaunu pētījumu arī parādījās maz. Nebija lielu sasniegumu ar praktisku nozīmi. Materiālā kultūra, kas uz tiem balstījās, auga lēnām. Tas bija, kā mums tagad šķiet, mierīgas dzīves laikmets, kura aiziešanu var nožēlot, it sevišķi, raugoties uz to caur romantisma un idealizācijas rožaino prizmu, kā parasti skatām aizgājušos laikus.

Kādu gadsimtu vēlāk sastopam jau ievērojami lielāku lasīt un rakstīt pratēju skaitu. Viņu priekšrocības pret analfabētiem tagad mazākas, bet lielāks katras nozares speciālistu skaits. Ķīmiķu tātad arī daudz vairāk. Lielāks tagad atklājumu skaits,

pie tam arī lietišķajā ķīmijā. Tāpēc materiālās kultūras ne tikai apjoms, bet pieaugums būs lielāks. Ja, beidzot, pārniesamies uz mūsu laikmetu un aplūkojam kādu augsti civilizētu tautu, tad tajā analfabētu vairs neatrodam nemaz, vai arī to praktiski nenozīmīgs skaits. Bet nu lasīt un rakstīt prasana pašas par sevi nedod nekādas priekšrocības. Toties lielāku nozīmi ieguvušas speciālās zināšanas, kas vienīgās tagad var dot zināmas priekšrocības dzīves cīņā. Bet, ja viena novada speciālistu tagad jau par daudz, tad tiem katram atsevišķi jāizceļas ar lielāku iedziļināšanos priekšmetā, prasmi un veiklību, lai gūtu kaut kādas priekšrocības, salīdzinot ar citiem. Lielais, piem., ķīmiķu skaits un viņu savstarpējā sacensība rada tagad nebijušu ķīmijas un ar to saistītās materiālās kultūras uzplaukumu. Līdz 1887. gadam mākslīgā, kā saka, sintēzes, ceļā bija iegūts apm. 25 000 dažādu organisku vielu un gada laikā publicēja apm. 1200 jaunu pētījumu ķīmijā. Līdz 1937. g. sintezēts jau 300 000 organisko savienojumu un ik gadus publicē apm. 60 000 pētījumu. Tātad ķīmiskās pētīšanas intensitāte pašreiz piecdesmitkārt lielāka kā pirms 50 gadiem. Šos apstākļus varētu papildināt ar datiem par ķīmisko uzņēmumu skaita, ražoto vielu daudzuma, nodarbināto strādnieku skaita utt. pieaugumu.

Bet reizē ar to krīt ķīmiskās rūpniecības ražojumu cenas, tās kļūst vienmēr vairāk pieejamas patērētājiem. Ķīmiskās apstrādāšanas rezultātā ceļas matērijas vērtība. Bet ķīmija cilvēka gara ražītā. Paceļot matērijas vērtību, cilvēks ieliek tajā zināmu gara darbu, to it kā apgāro. Bet tā paša garīgā darba rezultātā vērtīgā matērija kļūst ikvienam vairāk pieejama.

Tātad: izglītības izplatība samazina izglītoto priekšrocības, veicina speciālistu pieaugumu un to savstarpējo sacensību, palielina zinātnes, tehnikas, materiālās kultūras augšanas ātrumu, paceļ matērijas vērtību un dara šo apgāroto matēriju visiem pieejamu. Izsekotā ķīmijas piemērā konstatētās sakarības atradisim arī citos civilizācijas novados. Piem., arī mehāniskā matērijas apstrādāšana ir tās cildošana, pārveidojot tās formu, kas gara dota. Mēs nākam pie slēdziena, ka materiālā kultūra, kas aug ar zinātnes un tehnisko attīstību, tātad gara darbības rezultāts, izpaužas ar to, ka matērija kļūst vienmēr vairāk ap-

garota. Varētu teikt, ka matērija ir gara tvertne civilizācijas procesā.

Ja nu esam atzinuši, ka progress nemitīgi aug un ka tā augšanas ātrums nemitīgi pieņemas, tad ar to vēl nebūt nav izšķirts jautājums, vai progress pats par sevi pozitīva parādība, vai tas vēlams, vai arī tas nes mums nelaimi, kā nopietni domā daži filozofi. Šo jautājumu nemaz nemēģināsim izšķirt, jo, vai nu mēs to gribam vai ne, apturēt progresu un tā augšanu mēs nevaram, kā nevaram apturēt zemes griešanos. Vai apraud idiliskās birzes un klusās pļavas savu nakts mieru, ko aizden griezīgie lokomotīves svilpieni, vai dusmo dziļās upju ielejas un teiksmainās gravas, kas kādreiz lepojās, ka neviens tām netiks pāri un netraucēs to sapņus, tagad, kad briesmonis tehnika liek rūkt lidmašīnas motoram virs tām, – nekādi spēki vairs neatgriezīs aizgājušos laikus. Civilizācijas ērtību inde, kā to nosauks progresa pretinieki, par daudz dziļi iesūkusies cilvēces asinīs, lai tās darbību apturētu, un nevis stipras dzīvotgribas, bet paguruma pravieši ir tie, kas aicina atgriezties primitīvos dzīves apstākļos. Par vienīgo pasaules un dzīvības eksistences jēgu varbūt progresu un kultūru sauks citi, un mūsu laikmeta gars būs liecinieks viņu pusē. Jaunākajā laikā teorētiskā fizika nesusi daudz mācību, kas grūti iekļaujas mūsu līdzšinējā domāšanas veidā. Starp tām ir teorija, ka kosms, fizikālais pasaules visums nemitīgi izplešas, pie kam šis izplešanās ātrums pastāvīgi pieaug. It kā šis parādības atspulgs cilvēces dzīvē ir nemitīgi pieaugošais dzīves temps, kas šodien sasniedzis jau tādu ātrumu, ka notikumi, kas senāk un pat vēl ne visai sen risinājās cilvēces vēsturē, mums tagad šķiet kā stāvēšana uz vietas. Un šī progresa augšanu apturēt liekas ārpus cilvēka spēkiem.

Šo no cilvēka gribas neatkarīgo apstākļu ietekmē tad nu jāmainās arī cilvēka attiecībai pret tiem, un tas izpaužas gan pasaules uztveres maiņā, gan citādā pieejā pasaulei un citādā dzīves iekārtā. Tāpēc vienmēr ir pastāvējusi "tēvu un dēlu" problēma. Ja reiz progress nenovēršami aug, tad jāmainās arī pašam cilvēkam, cilvēku sabiedrībai, to tieksmēm, centieniem, ideāliem. Šī maiņa var notikt lēcieniem, tad tā mēdz būt

dramatiska, var izsaukt lielas katastrofas. Tā var būt evolucionāra, tā mums vēlamāka, jo nerada smagus satricinājumus atsevišķo personu dvēselē, ģimenē, sabiedrībā, valstī.

Gribētu vēl norobežoties no dažiem iespējamiem pārpratumiem. Ja nu pastāvošā pasaule jāpieņem par dinamisku, nemitīgi un strauji mainīgu, vai tad ir vispār kaut kas paliekams un mūžīgs? Vai tad arī ētiskās vērtības nav padotas tikpat straujai maiņai? Vai šī pasaules uztvere nenoved mūs pie ētiskas, morāliskas anarhijas, pie nihilisma?

Mūžīgi ir likumi, kuriem klausā pasaules nemitīgi mainīgā norise. Šie likumi nav cilvēku doti, bet paša Dieva rakstīti un noteic pasaules norises kārtību. Zinātne tiecas šos likumus atklāt un saprast. Tāpēc zinātnes pētījumi ir Dieva meklēšana. Cilvēkam nav dots šos likumus visā pilnībā un pareizībā tūlīt redzēt un saprast. Dabas likumi, ko atklāj zinātne, ir tikai vairāk vai mazāk pilnīgs tuvinājums īstajiem pasaules rituma likumiem. Tāpēc arī šie likumi mainās lēnām un pakāpeniski tuvojas patiesībai. Aplams tāpēc uzskats, it kā zinātne savas atziņas īsā laikā apgāztu. Tā nestāv uz vietas, bet aug, un reiz sasniegtais vai atklātais paliek par pamatu nākošajam. Bet arī daudzi morāles likumi norakstīti no bioloģiskiem dabas likumiem. Ja tie izrādās ilgstoši derīgi, nemainās pat cilvēces vēstures laikā, tad tas nozīmē, ka tie ļoti tuvi patiesiem bioloģijas likumiem, bez kuriem nevar pastāvēt dzīvība un tātad arī cilvēks. Šie likumi būtu jāmaina, ja mainītos cilvēka bioloģiskā daba. Tas, jādomā, tiešām notiek, bet gan tik lēni, ka mums sasniedzamie vēstures pirmsākumi arī vēl pārāk īss laiks sprīdis, lai šādas pārmaiņas manītu. Ja tāpēc morāles likumi mums šķiet esam mūžīgi, tad tas nozīmē, ka šie likumi tiešām ļoti tuvi vai pilnīgi atbilst dabas un bioloģijas likumiem, un varam ar pilnu tiesību teikt, ka Dieva likumu atminēšana ir bijusi dievišķās atklāsmes akts.

Bet sabiedriskās ētikas likumi ne vienreiz vien mainījušies pie dažādām tautām un dažādos laikos. Nevaram salīdzināt civilizētās un mežoņu tautas ētiku. Ka tā mainās arī ar laiku, rāda kaut vai tādu divu ētisko viedokļu salīdzinājums kā "acs pret aci un zobs pret zobu" un "milē savu tuvāku kā sevi pašu".

Tātad redzam, ka maiņa un kustība tiešām visur vērojama, tikai tās ātrums nav visur vienāds.

Domāju, ka šē īsumā uzmetās pārdomas dod pamatu pieņemt atzinumu, ka cilvēces dzīves gaita ir nemitīgs, pastāvīgi augošs civilizācijas progress, un šim sen pazīstamam, lai gan ne vispārīgi atzītam postulātam ir svarīga nozīme, lai noskaidrotu tautas uzdevumu savas un savas valsts pastāvēšanas uzturēšanai. No otrs puses, bez šiem vispārējiem nosacījumiem jāņem vērā arī dotās tautas individuālie apstākļi.

Kā mēs īsajā mūsu valsts patstāvības atjaunošanas laikā esam pārliecinājušies, savu valsts iekārtu nevar mehāniski taisīt pēc sveša parauga. Bez šaubām, vērā jāņem viss, ko mums var dot zinātne par citu valstu tapšanu un to iekārtu, bet patstāvīgas nacionālas valsts tapšana var būt tikai jaunradīšanas akts, kam nav parauga un kas iespējams tikai tad, ja nācija šim aktam nobriedusi un izbīda no sava vidus personības, kas spējīgas savas valsts īpatno ideju uztvert un laikmeta garam atbilstošā veidā realizēt, saskaņojot šim nolūkam visu nācijas produktīvo spēku darbību.

Nobriedumu patstāvīgai valstij latvieši pierādījuši, neminot sīkāk senos augstās kultūras laikus, gan savās uzvarās saimnieciskās un kulturālās dzīves organizēšanā smagajās priekšskara cīņās, gan savās atbrīvošanas cīņās, gan izpostītās Latvijas atjaunošanā.

Kādai tad jābūt valstij, lai tā atbilstu laikmeta garam? Tautu dzīvē tas raksturojas ar dziļi izteiktu nacionālismu. Tautas kārtojas valstī, sekojot nacionālajam principam. Valsts paliek par tērpju tautas organismam, par līdzekli nācijas mērķu realizēšanai. Šis nacionālisms dažās vietās ieguvis pat bioloģiski organisku tulkojumu. Saskaņā ar to, tauta nedalāms organisms, kura raksturu noteic asinis. Dabzinātniskā skatījumā pret šādu ieskatu varbūt nebūtu ko iebilst, tikai mēs vēl nezinām, kuras asinis tad nu tās labākās ir, un vēl ļoti maz zinām par to, kā pie vislabākām tikt!

Nacionāli organiskais viedoklis prasa jaunu valsts iekārtu, tādu, kurā visu šī organisma daļu un locekļu sadarbība būtu stingri saskaņota, koordinēta. Tas novedis pie autoritārās valsts iekārtas.

Nacionālās valsts idejas uzplaukums un nostiprināšanās radījusi jaunas attiecības arī tautu starpā. Lai izkoptu savu nacionālo seju, tautas sprauž jaunas līnijas savas kultūras tālākai attīstībai, pēc iespējas atbrīvojoties no visa, kas nācījas garam svešs un kropļo tās dvēseli, un izceļot savu īpatno dabu, izkopjot savus nacionālos ideālus. Šie centieni var pāriet atkal galējībās, ja mēģina noliegt vai atkratīties no tādām kultūras vērtībām, kas izaugušas gadu tūkstošos, vēstures pārbaudītas un ieguvušas viscilvēcisku nozīmi. Veselīga tāda nacionālās kultūras šķīstīšanās, kas atbrīvojas no svešām ietekmēm, ja tās paralizē nācījas slēpto spēku pilnīgu atraisīšanos un nedod nacionālajam ģēnijam teikt savu vārdu, kas ienestu viscilvēciskos ieguvumos jaunas vērtības. Ja kāda tauta, piemēram, atrodas citas tautas politiskā jūgā, tad tai ņemta iespēja aktīvi piedalīties savas sabiedrības un tādas valsts organizēšanā, kas varētu dot tai vislielāko labklājību. Ja tauta atrodas cita saimnieciskā atkarībā, tai ņemta iespēja veidot savu materiālo kultūru un labklājību ar savu pieeju dabai un tās bagātībām, dot savas šo bagātību pārveidošanas metodes, radīt savas sintēzes un parādīt savas izdomas spējas, kas varētu dot lielus, jaunus zinātnes un tehnikas atradumus. Ja tauta pakļauta svešai gara kultūrai, ja tā aug svešas mākslas, literatūras iestarojumā, kas kropļo tās dabisko gaumi un nedod augt savai daiļuma izjūtai; ja svešā ideoloģija nomāc tās centienus un raksturu, tad apdraudēta pati nācījas dvēsele. Ja tai uzspiesta svešu valodu lietošana, kas tad vairs nav tikai satiksmes veicinātāja tautu starpā un līdzeklis iegūt sev vajadzīgos un derīgos citu tautu kultūras sniegumus, bet bojājas jau sava valoda, vai arī tā pavisam tiek atmesta, tad apdraudēta jau pati tautas pastāvēšana.

Ja svešas ietekmes iznīdē tautas tradīcijas un ieražas un iepotē tai vietā citas, tās raksturam svešas, tad tauta zaudē arī savas eksistences tiesības.

Nacionālā valsts nu pasargā tautu no visiem to drupinošiem spēkiem un dod tai lielāko savas nacionālās personības izpauduma iespēju. Bet nacionālās valsts nodibināšana vien vēl nav šis izpaudums. Tā tikai forma, kurā ielikams pats galvenais – saturs.

Valstiskais nacionālisms noved pie nacionālā egoisma. Tās parādās cita starpā ar vienas tautas norobežošanu no citām, kas redzams satiksmes, preču apmaiņas ierobežojumos, pretēji telpas pārvarēšanai un milzīgai satiksmes līdzekļu attīstībai. Šeit pieder arī tā saucamā autarķija, kas nozīmē apmēram to, ka viena valsts nekā negrib zināt no citām, bet visu ražo pati, iztiekot tikai ar savām dabas bagātībām un tās pārstrādājot pati. Grūti būtu pieņemt, ka šāds stāvoklis varētu palikt ilgstošs. Tautu norobežošanās un autarķija, kas varbūt atbilst tautas iekšējo spēju pilnīgas izveidošanas stadijai, izbeigsies. Tā varbūt ir apslēpta cīņa, kas zināmā momentā uzliesmos tiešā un atklātā cīņā vienā vai otrā veidā. Uzvarēs tā, kas savus iekšējās enerģijas krājumus būs novedusi līdz lielākiem apmēriem. Kādi būs šīs cīņas iefoči, nekrīt pašreiz svarā, bet tas nebūs fiziskais spēks, kas uzvarēs.

Ar teikto būtu pamata vilcienos novilkta robežas laukam, kur nostādīts patstāvīgās, atjaunotās nacionālās Latvijas pilsonis. Tās ir straujas kustības, dinamiskas pasaule, nemitīgs vienmēr augošais progress, gara un materiālās kultūras nemitīga vairošana, matērijas vērtības celšanās, tajā iemiesojoties garam; sava nacionālā valsts kā forma, kas prasa saturu, tai apkārt skaitliski lielas tautas, kas viena ar otru atrodas nepārtrauktas sacensības stāvoklī un uz laiku nogremdējušās savu nacionālo spēku vairošanā, asināšanā un kāpināšanā. Kas jādara šajos rāmjos latvietim, ja viņš grib, lai latvieši un Latvija vienmēr būtu?

Esam bieži dzirdējuši, ka latviešu raksturs vairāk pasīvs nekā aktīvs. Latvietis esot vairāk vērotājs, mazāk darītājs. Vairāk sapņotājs nekā reālists. Tam esot maz uzņēmības un gribas valdīt. Par to liecinot lirikas elements tautas dzejā un daiļliteratūrā, vispār mākslā, eposa trūkums tajā. It kā viegla pakļaušanās svešai varai un ietekmēm. Antiņš esot latvieša tips.

Paceļas jautājums, kas no šīm īpašībām, cik tās tiešām atbilst īstenībai, ir tiešām latviskas, cik tās zināmu vēsturisku apstākļu dēļ ieaudzinātas. Vai nav latvieti arī tādu rakstura īpašību, kas tam dabiskas, bet nav varējušas pagājušos gadsim-

tos izveidoties? Nav viegli atrast atbildi uz šiem jautājumiem tikmēr, kamēr nebūs latviešu vēstures, jo par tādu gan nevar saukt fragmentus, kas pēdējo gadu pētījumos izniruši un liecina par līdzšinējās vēstures nepilnību. Un, ja pareizo un pilnīgo vēsturi neizdosies uzrakstīt, tad tikai nākotne rādīs īsto latvieša dabu, jo nevar spriest par to, vai būri ieslodzītais putns prot lidot vai ne.

Bet tas, kas mums zināms par brīvo latvieti, seno latvieti, rāda latviešu dabu gluži citādu, nekā bija minēts. Tie karotāji un cīnītāji, kas prata nostiprināties pirms gadu tūkstošiem mūsu tagadējā Latvijā, to gadu tūkstošus sargāt no svešām varām, ievadīt tirdzniecību ar svešām zemēm, uzcelt, sava laikmeta mērogā, ievērojamus kultūras centrus, izveidot savu amatniecību un jau senatnē brīnišķīgu daiļamatniecību, gan neliecina ne par mazdūšību, ne miegainību, ne Antiņu kā dominējošu tipu. Un tad mūsu lauku māju saimniece! Latviešu sievietē, visistākā tautas rakstura auklētāja un glabātāja. Neuzbāzīga un kautra, bez skaļuma un pretenzijām, gadu simteņus bez lielām skolas gudrībām, bet ar apbrīnojamu dzīves gudrību un brīnišķīgu māku vadīt, tādu, ka viņai dzejnieks pilnīgi dibināti liek galvā ķēniņienes vainagu! Viņas autoritāte latviešu sētā bija ļoti liela. Vai tā varētu ieaudzēt latvieti pasīvu dabu?

Tālāk, latviešu strēlnieku un brīvības cīnītāju heroisms, varoņi, zēni no skolas sola, – vai tad viņos varoņu gars tapa no nekā? Tautā snaudošais varoņu gars atmodās no pirmā brīvības cerības stara, kas izlauzās cauri tā laika melnajiem mākoņiem.

Beidzot, latviešu zemnieks cīņā ar skarbo dabu un skopo zemi, viņa sīkstums un izturība šajā cīņā, vai tas būtu mīkstsčaulības pierādījums?

Ja tātad vienā vai otrā ziņā redzam latvieti zināmu pasivitāti, tad tā nav pirmatnēja rakstura īpašība, bet gan spaidu kārtā saistītas aktivitātes sekas. Ar laiku varēja gan rasties pasivitāte kā ieaudzināta sekundāra īpašība.

Un jāatzīstas, ka šādu pasivitāti mēs tiešām daudzus gadījumos novērojam jaunākā laikā, kad to vismazāk varēja sagaidīt. Daudzus gadu simteņus latvietim bija pieejamie nodarbošanās veidi tikai zemkopība un amatniecība, pēdējā arī

ar lieliem ierobežojumiem, lai gan latviešu loma pilsētās bijusi daudz lielāka, kā nesen domāja. Mīlestība uz zemi neapšaubāmi pirmatnēja latviešu īpašība. Ko tad nu nozīmē šī bēgšana no zemes taisni tajā brīdī, kad visa zeme pilnā mērā pāriet latviešu īpašumā? Varētu domāt, ka no zemes aizejošais latvietis meklē nodarbošanos tajās nozarēs, kas viņam līdz šim nebija iespējamās, ka viņā brīvs kļuvis uzņēmības gars, ka tagad parādiesies viņa iniciatīva, patstāvība. Bet vairums, gluži otrādi, baidās pat no tā riska, ar kuru saistīts zemkopja darbs, tas meklē "drošu vietīņu" valsts paspārnē un apmaina tiešo vērtību ražošanu ar biroja darbu, kas valstij arī ļoti vajadzīgs, bet nekādā ziņā nedod iespēju atrasties lielai uzņēmībai un iniciatīvai. Tā mēs visu laiku redzam valsts cīņu ar pieaugošo ierēdņu skaitu un ražīga darba darītāju trūkumu. Lai šie vārdi neliktos par nepamatotiem pārmetumiem, minēšu dažus piemērus, ar kuriem nebūt nav domāts uzbrukt kādai mūsu inteligences daļai, bet par kuriem runāšu tikai tāpēc, ka teiktais izriet no tiešiem personīgiem novērojumiem. Kā zināms, mūsu universitātē ir arī tehniskās fakultātes, kuru uzdevums sagatavot tehnikas darbiniekus rūpniecības uzņēmumiem, fabrikām, dzelzceļiem, lauksaimniecībai utt. Kas šajās fakultātes iestājas, tam skaidri jāzina, ka viņa darba lauks būs tiešā ražošana, ka viņam ar savām rokām būs jāpieskaras matērijai un jāliek tajā iekšā gars, ko zināšanu veidā smadzenēs uzkrājis. Ja viņš kā aspirants to vēl nezinātu, tad tas viņam jāsaprot, savu priekšmetu studējot, un vai nu šīs studijas jāmet pie malas, ja tās nepiemērotas viņa tieksmēm un spējām, vai arī jāiedegas mīlestībā uz nākamo darba lauku. Šajā pēdējā gadījumā sagaidāma tikai dzišanās pēc iespējas drīzāk mesties iekšā tādā darbā. Bet ko redzam īstenībā? Lai runā daži fakti. Kļūst par speciālistu tehniķi nav iespējams bez prakses. Nu liktos, ka tehnisko fakultāšu studenti izlietos katru izdevību tikt pie šādas prakses. Bet izrādās, ka fakultātes vai to katedru vadītāji daudzkārt sagādā prakses vietas vasaras brīvlaikam, bet uz šīm vietām nav kandidātu! Vēl vairāk, man stāstījuši dažu rūpniecības uzņēmumu vadītāji un īpašnieki, ka viņi izmeklējušies saviem uzņēmumiem inženierus latviešus, bet nav varējuši tā-

dus atrast. Pie manis arī ne vienreiz vien griezušies uzņēmumu vadītāji, lai ieteiktu viņiem piemērotus inženierus, piem., tādus, kam ne tikai zināšanas, bet kas var būt arī labi organizatori, un kandidāti bija jāmeklē mēnešiem ilgi. Toties, ja atbrīvojas kāda ierēdņa vieta, kur arī varbūt vajadzīgs speciālists inženieris, tad, mazākais, desmiti kandidātu pieteicas vienmēr. Brīvais latvietis bēg no savas zemes, bēg no fabrikas un laužas birojā pie papīru kaudzēm. Vairās no rīkošanas un atbildības par savu rīcību, un priecīgs, ja atrod kādu, kas to izrīko. Dzied: "Es gribu būt kungs savā dzimtajā zemē", bet meklē ne kam pavēlēt, bet kam klausīt!

Šis piemērs, kuram varētu pievienot simtu citu, rāda, cik lielā mērā vēl mēs esam nebrīvības ietekmē un kāds milzīgs darbs vēl priekšā, lai no šīs nebrīvības tiktu vaļā un atrastu kungus paši sevi.

Varētu atrasties kāds, kas ņemsies apgalvot, ka klausīšanas, ne pavēlēšanas ideoloģiju diktē autoritārais valsts režīms. Laikam gan nevarētu izdomāt aplamāku šī režīma iztulkojumu kā aktivitātes un iniciatīvas noliegšana produktīvā darbā. Latvietim gan vēl nekad nav bijuši atvērti tik plaši vārti uz līdzdalību ikvienā ražīgā darbā, visās dzīves un saimniecības nozarēs kā šodien. Netaisnība, kas latviešiem bija līdz šim ņēmusi iespēju piedalīties visās darba nozarēs, arī tajās, kas visvairāk veicina turību un labklājību, autoritārās varas novērsta. Un taisni milzīgās iespējamības un izredzes, kas tagad atveras, mani visvairāk pamudinājušas pieskarties jautājumiem, kas varbūt nav patikami mūsu inteliģencei, it īpaši jaunākajai paaudzei. Uz to mani pamudinājušas bažas par to, vai mums pietiks ļaužu, sagatavotu darbinieku, lai veiktu lielos uzdevumus, ja mēs līdz šim esam pret tiem izturējušies tik pasīvi. Meistari no debesīm nekrīt. Vai mēs šo darbu iemīlēsim tā, ka tas taptu par mūsu ilgstošas labklājības pamatu, ja mēs pret to līdz šim esam bijuši vēsi?

Varētu atbildēt: vai tad mums katrā ziņā jānodarbojas ar visu, kas mūsu zemē notiek, jābūt visur klāt, jāprot un jāvar viss? Ja gribam būt saimnieki, tad jā. Pilnīga nacionāla patstāvība iespējama tikai tad, ja ikvienā dzīves nozarē pārvaldām

situāciju. Tas nepavisam nenozīmē, ka mums būtu jāliedz godīgi strādāt ikvienai lojālai mazākuma tautībai. Mūs tikai var iepriecināt, ja, viņu labklājībai vairojoties, aug visas valsts labklājība. Nacionālo drošību sajūtīsim tikai tad, ja ikvienā ražošanas un nodarbošanās nozarē būs pilnīgi neatkarīgi un tik stipri, ka vajadzīgā brīdī varam iztikt vieni paši, bez svešas palīdzības. Šādā viedoklī nav ne mazākā šovinisma nozīmes, tā tikai nacionālās patstāvības definīcijas un nacionālās valsts pastāvēšanas aksioma, pamata noteikums.

Tāpēc būtu vislielākā kļūda, nepiedodama vieglprātība un paviršība, ja mēs vairītos kaut kāda darba tāpēc, ka tas mums mazāk pievilcīgs, un tikai aiz šī iemesla atstātu bez latviešu līdzdalības. Jāatrisina un jāiznīdē tādas agrākās uztveres atliekas, kas izpaudās vārdos: "Kas man daļas", "Tā nav mana darišana", "Ne mana cūka, ne mana druva". Jātiek vaļā no tādās pieejas dzīvei, ka kāds par mani gādās vai rūpēsies, vai pat, ka pats, salicis rokas klēpī, varu prasīt no valsts, lai man dod visu, kas vajadzīgs. Nacionālās valsts celtnē nedrīkst palikt nekādu robu vai plaisu, kas nebūtu aizpildītas ar pašu spēkiem, jo tikai šāda celtnē droša no sabrukuma un ārējiem uzbrukumiem.

Ar valsts patstāvības atjaunošanu un valsts iekārtas izveidošanu beidzas viens cīņas posms. Bet tās nav cīņas beigas. Sākas konstruktīvais valsts dzīves periods, kas prasā ne mazāk cīņas kā iepriekšējais. Cīņa par formu pāriet cīņā par saturu. Pirmajā posmā bija jādod atbilde uz jautājumu: vai Latvija var tapt? Tagad jāatbild uz jautājumu: vai Latvija var pastāvēt? Šī atbilde ir izšķirošā. Un, lai tā skanētu "jā", nevar dusēt uz pirmā posma uzvaras lauriem un tikai sapņot par mūžīgo Latviju. Latvija ir, bet mūžīga tā vēl jāpadara. Tam vajag ticības saviem spēkiem, ko mums devusi mūsu senvēsture, mūsu uzvaras. Bet, lai Latvija paliktu mūžīga, visi mūsu skati jāvērs nākotnē. Tas nozīmē stāvēt uz zemes, nevis lidot rožainos mākoņos, kas nav jāsaprot kā iesliģšana materiālismā, bet gan kā matērijas un līdz ar to zemes piepildīšana ar garīgumu, ar kustību, ar darbību. Tas nozīmē sajst atbildību par to, ka visur sākas kustība un dzīvība un to visur rada, uztur un vada latvie-

tis. Tas nozīmē skaidri apzināties, ka šī kustība ne uz vienu mirkli nedrīkst apstāties un ka šīs kustības ātrums ne par vienu metru nedrīkst palikt pakaļ tempam, kas raksturo mūsu dinamisko, sākumā aprakstīto laikmetu.

Bet kas tad nu ir šīs radāmās kustības konkrētais saturs, kas tad praktiski jādara, lai nepaliktu pakaļ laika garam un lai mūs nesamītu tās tautas, kas tam spēj sekot? Lai to ilustrē dažī piemēri. Jūs visi esat dzirdējuši par lielo Ķīnas mūri. Tas bija sava laikmeta lielas idejas izteikums. Grandiozais darbs bija veikts ticībā, ka cīņas ieroči vienmēr paliks tikai tādi, kā tā celšanas laikā, tātad nodrošināts mūžīgs miers. Tagad jūs lasāt avīzēs, ka tāda un tāda lielvalsts iznīcinājusi tik un tik kreiseru, jo tie novecojušies, vai noplēš veselu grandiozu apcietinājumu sistēmu, kas tikai dažus gadus pastāvējusi, jo jau radušies kaujas ieroči, pret kuriem tā bezspēcīga, un sāk celt jaunu. Karš norit laboratorijās. Ja kāds cīņas līdzeklis atrasts, meklē pretlīdzekli, un, tiklīdz tāds uztiets, meklē jaunu. Aizsardzības stiprums un nācījas drošība tātad atkarājas no tā, ar kādu ātrumu un veiklību šos līdzekļus un pretlīdzekļus atrod. Bet nebūt nav jādodomā tikai par tādu cīņu, kas notiek karā. Vēl intensīvāka un pat varbūt sekām bagātāka sacensība, kas norit gluži parasto patēriņa produktu ražošanas uzņēmumos. Minēšu atkal kādas ķīmiskās rūpniecības nozares, tāpēc ka man tās labāk pazīstamas. Lielās krāsvielu fabrikās, kas izaugušas gandrīz par universāliem ķīmiskiem uzņēmumiem, jo ražo arī skābes, sārmus, mākslīgos mēslus, mākslīgās šķiedras un gumiju, mākslīgo benzīnu un sveķus utt., strādā simtiem mācītu ķīmiķu tikai pētīšanas darbu, lai atrastu metodes, kā ražot jaunus produktus un kā uzlabot pastāvošās metodes, lai ražojumus padarītu lētākus un tā varētu noturēties drausmīgajā konkurences sacensībā. Šie uzņēmumi dibina savu pastāvēšanu ne uz to, ko un kā tie ražo, varbūt pašreiz ļoti labi, šodien, bet uz to, ko un kā ražos rīt. Gluži tādi paši apstākļi ikvienā citā rūpniecības nozarē. Tā, automobiļu vai lidmašīnu tipus apzīmē par 1936. vai 1937. gada modeļiem. Noplēš tramvajus, ja tie traucē satiksmi. Likvidē dzelzceļus un būvē tajā vietā šosejas. Pārdod kuģus, kas vēl vislabākajā stāvoklī, ja parādīties pil-

nīgāks tips. Aprēķina grandiozu praktiskas dabas celtnu amortizāciju tikai uz 10 – 20 gadiem, paredzot, ka tās jau būs nevis novalkātas, kā rēķināja agrāk, bet novecojušās. Un, ja nu ražošanas līdzekļu un paņēmieni nemitīgas maiņas pasauli salīdzinām ar mūsu muitu un kontinentu barjerām balstīto rūpniecību, kurā strādā ar importētiem meistariem un kuras uzņēmumos nekad vēl nevienam nav ienākusi galvā doma par savu konstrukciju un metožu meklēšanu, un kuri tāpat iet kādam citam astē, un kuros pat nav dažreiz elementāro ražošanas kontroles līdzekļu un tehniskā personāla, kas ar tiem prastu apieties, – vai tad nerodas bažas, kas būs ar šiem uzņēmumiem, kad reiz nolūzīs muitu vaļņi? Un jālūst tiem būs. Bet tad būs par vēlu skriet palīgā uz SOS saucieniem. Tie, kas tagad aiz papīru kaudzēm slēpjas no dzīves cīņas skarbā, bet reizē arī svaigā vējā, neizglābs nevienu grimstošu kuģi, bet grimis tiem līdz ar savām papīru kaudzēm.

Bet vai tad vispār iespējams mēroties ar lielo industrijas zemju kolosālo spēku koncentrāciju un to darbības spriegumu? Vai šis jautājums neskan gluži tāpat kā kādreiz uzstādītais; vai iespējams 1,5 miljoniem latviešu nodibināt patstāvīgu valsti grandiozu lielvalstu vidū? Bija daudz, kam tādas ticības nebija, un varbūt nedaudziem tā sākumā bija. Un tie to arī nodibināja. Un pietiks arī ticīgo, kas teiks “jā” uz pirmo jautājumu. Mēs sacentisimies un uzvarēsim. Lai tā domātu un teiktu, nav jātic brīnumam, bet jāredz fakti, aiz kuriem varbūt arī slēpjas brīnums, bet jau noticis brīnums. Šis fakts pietiekami neuzbāzīgs, lai to daudz nepamanītu, bet tam fundamentāla nozīme. Ja mēs izsekosim mūsu lauksaimniecības gaitām pēdējos 10 – 15 gados, tad redzēsim, ka lauksaimnieki straujā tempā mainījuši lopkopību uz cūkkopību un to atkal uz graudkopību, kviešus uz rudziem, rudzus uz kviešiem, aparūši te vairāk, te mazāk tīrumu, barojuši ar raušiem un atkal tos atmetuši, linus audzējuši te vairāk, te mazāk, tāpat cukurbietes un veselu virkni speciālu kultūru. Šis pārmaiņas bija vajadzīgas, lai pielaiktos tirgum. Un to varējis izdarīt latviešu zemnieks, tikko atbrīvojies no svešā jūga, vēl nepaspējis atvilkt elpu no kara postījumiem, cīnīdamies ar laukstrādnieku trūku-

mu un iznesdams uz saviem pleciem lauksaimniecības ražojumu cenu sabrukumu. Īsā laikā viņš uzlabojis savu ražojumu kvalitāti, tā ka tie nostājās pasaules tirgū pirmajās vietās, un vairākkārt samazinājis ražošanas izdevumus. Ja tādu elastību un pielaiķošanos spējas un progresivitāti parāda zemnieks, kas ikvienas zemes viskonservatīvākais iedzīvotājs, kaut arī latviešu zemnieks no dabas visinteliģentākais uz mūsu planētas – pasvītrotu, ka nevienai tautai nav zemnieku ar lielāku iedzimto inteliģenci kā latviešiem –, tad tas ir tik iepriecinoši un pārsteidzoši, ka dod pamatu vislielākajam optimismam. Un, ja nu tāds ir mūsu zemnieks un mēs viņam tik tuvi, vai tad mīkstčaulība un aktivitātes trūkums vai pat glēvulība un garīgais miegs būtu permanentas latviešu rakstura īpašības? Nav ne mazāko šaubu, ka tās nepavisam nav latviskas, tikai nezinu, vai pieteiksies kāds autors, kas tās dažiem latviešiem, it īpaši jaunatnei pielaidis.

Varētu mēģināt latvieti kompromitēt ar tādu argumentu, ka tas stiprs tikai tikmēr, kamēr nav atrāviens no zemes, bet citam darbam nav spējīgs. To mēs esam diezgan daudz dzirdējuši, un uz to ir ar darbiem atbildējuši tie namdari, mūrnieki, krāsotāji, galdnieki un vienkārši melna darba strādnieki, kas pastalās ar maizes kulīti un biežpiena cibiņu ienāca Rīgā, lai īsā laikā kļūtu par namu īpašniekiem un Rīgas saimniekiem. Atbildi devusi arī daiļamatniecības izstāde, kuru aprīņoja ārzemnieki un par kuru visvairāk pārsteigti mēs paši, jo kaut ko tai līdzīgu nebijām gaidījuši pēc nelaiķes saeimas sociālās likumdošanas eksperimentiem, kas gandrīz amatniecību būtu iznīcinājuši. Staigājot pa izstādi, tā ap dūšu, kā šķirstot greznu latvju dainu sējumu, šo latviešu gara nemirstības liecību grāmatu. Izstādes eksponāti skaidri parāda, cik lielas latviešu spējas, it īpaši tādos ražošanas veidos, kur noteicoša nozīme individuālam darbam, izdomai, gaumei, samēra sajūtai. Šajā virzienā būtu arī izkopjama tautas plašākā nodarbošanās, piesaistot to daiļamatniecībai, smalkmehānikai, ļoti augstvērtīgu darinājumu ražošanai. Nacionālās dotības tai garantē sekmes pasaules tirgū.

Kas tad nu jādara, lai latvietis, arī pilsētas latvietis,

inteliģentais latvietis atrastu pats sevi? Vispirms jāatkratās no visa nelatviskā, kas bojā latvieša raksturu. Tas sasniedzams audzināšanas ceļā, attiecoties uz jaunatni, un pašaudzināšanas ceļā, attiecoties uz vecāko paaudzi. Mums stipri traucē attīstīt garīgo rosību samēra trūkums sabiedriskajā dzīvē, kur pārāk daudz vērības piegriežam ārišķībām, ar ko saistīti arī prāvi izdevumi. Šī garīgā nasta laupa mums neatkarību un kustības brīvību, neļauj dot vaļu progresīvajām tieksmēm, kurām sekot, dzīve kļūtu spožāka un pilnāka un atraisītos tas latvietis, bez kura nav domājama patstāvīga, uzziedoša un mūžīga Latvija.

Savelkot beigās kopā visu teikto par to, kas mums darāms, lai sargātu, glabātu un paturētu mūsu patstāvīgo Latviju, redzam, ka dinamiskais mūsu laikmeta gars ar nemitīgi augošo progresu, organiski nacionāla valsts un ievazātie rakstura kropļojumi uzliek mums pienākumu atraisīties no garīgās miegainības, izkūņoties no sastinguma un svešām paražām, kas traucē mūsu pozitīvo īpašību attīstību. Nedrīkstam vairīties nekāda darba, un, kā mūsu tēvi mīlējuši zemi, tā mums jāiemīl gan zeme, gan melnais metāls, kas jāpārvērš spožos darba rīkos, un mašīna, kurai jāliek atvieglot cilvēka darbu un būt starpnieci cilvēku un dabas spēku starpā. Jāiemīl aukstā un nedzīvā matērija, kas jāpārvērš apgarotās mantās mūsu dzīves vajadzību pildīšanai. Jāiekļaujas laikmeta kustības tempā un jāmetas tajā trauksmes un sacensības virpulī, kādu prasa tautu pastāvēšana. Mums jāatrod trauksmainas maiņas vījīgā burvība. Tautu sacensībā mums jāpaliek cieši saliedētiem, vienas gribas vadītiem.

Priekšlasījums Rīgas Latviešu biedrībā
1937. gada 18. martā

UZRUNA
ATA
KRONVALDA
100. DZIMUMDIENĀ
1937. gada 15. aprīlī

Pašā jauno ideju būtībā slēpjas to nesēju vientulība. Lielie tautas darbinieki dzīvo citā laikmetā, nekā viņu laikabiedri. Viņu ideju pasaule aizgājusi citiem tālu priekšā. Zinātnē un mākslā šī tālskatīšana padara ģēniju viņa laikabiedriem nesaprotamu un ienes daudz traģisma viņa personīgajā dzīvē. Paiet laiki, un tad tikai iemirdzas atzišanas un slavas oreols virs bieži tad jau mūžībā aizgājušā lielā gara galvas. Jaunās audzes tad saprot viņa domas un darbus un jūt no tiem pūšam radītāja gara dvasi.

Ja jaunās idejas nes sabiedriska darbinieks, tad tās skar jaunas sabiedrības organizēšanas un tautas likteņa lietas. Šīs idejas sabiedrība gan var saprast, bet parasti netic to realizēšanas iespējai. Jauno domu nesējam jāizkustina neticīgā, inertā masa, un tāpēc šeit nepietiek tikai idejiskā tālā skata nākotnē, nepietiek pareizi saskatītā ceļu, kurp jāiet sabiedrībai un visai tautai, bet jāmetas cīņā ar sastingušās sabiedrības inerci, ar spēkiem, kas baidās tās izkustēšanās un cīnās par vecā stāvokļa uzturēšanu. Liela tautas darbinieka dzīve, ja viņa idejas

aizsteigušās tālu savam laikmetam priekšā, tāpēc ir vēl traģiskāka nekā zinātnes vai mākslas ģēnija, jo viņam jāpārcieš vajāšanas no ārpuses, jāliek gan sava brīvība, gan dzīvība uz spēles.

Kad nu visa tauta vai sabiedrība aiziet līdz tai vietai, kur radošais ģēnijs jau nonācis pirms gadu desmitiem vai simtiem, tad to pārņem dziļas gandarījuma, pateicības un godbijības jūtas pret lielo garu. Tautu pārņem lepnums, ka viņa šo lielo garu dzemdējusi. Visaugstāko pakāpi sasniedz šī prieka, lepnuma un pateicības sajūta, ja sabiedriskā darbinieka ideju pasaule, tā pasaule, ko viņš radījis un sludinājis, par ko viņš cīnījies un cietis, pārvērtusies īstenībā. Nacionālā varoņa darba augļus tad bauda visa tauta. Tā redz tad savas labklājības saknes stiepjamos līdz šī darbinieka idejām un laikam, un tad tik tautai kļūst skaidrs, cik tā savam lielajam dēlam pateicības parādā.

Šādas lielas pacilātības brīdi pārdzīvo šodien latvieši, atcerēdamies, ka pirms simts gadiem, kad bija notecējis tautas rūdišanas un pārbaudišanas laiks un piepildījies tās ciešanu mērs, kad tuvojās augšāmcelšanās rīts, Dievs sūtīja tai savu pravieti, kura vārds Kronvalda Atis. Viņš bija sūtīts, lai šķiestu jaunas gaismas un cerības dzirksteles tautas sirdī, kur tās, par liesmām kļuvušas, lika latviešiem uz jaunu dzīvi mosties. Viņš bija sūtīts, lai modinātu snaudējus un taisnības zibeņiem sistu tos, kas bija sasējuši latviešiem garīgos spārnus un draudēja iznīcināt latviešu garīgo seju, atņemot viņiem ne tikai politisko un saimniecisko neatkarību, bet apdraudot viņu valodu un tikumus. Viņš bija sūtīts ar savu personīgo dzīvi un darbu rādīt, kāds ceļš latviešiem ejams, lai nonāktu brīvā, neatkarīgā un latviskā Latvijā. Un, šo ceļu iedami, mēs tur arī esam nonākuši, un mūsu laikmetam dota lielā laime redzēt savām acīm Kronvalda sludināto ideālu izsmeļošo piepildījumu, to ideālu, kuru virsotni vainagoja Kronvalda lielākais sapnis – sa-va, latviešu augsto zinību iestāde.

Un, ja nu metam skatu atpakaļ uz tiem laikiem, kad mācīja Kronvalda Atis, un uz tiem apstākļiem, kādos toreiz dzīvoja latvieši, un redzam, ka Kronvaldam bijusi toreiz drosme ticēt tam, kas tagad noticis, – vai tad nenoreibst galva, skatot šo

gara lidojuma augstumu? Bet kam tad viņš visdziļākos pamatos ticējis? Latviešu tautai, kas tagad pacēlusies līdz Kronvalda domai. Un šī tautas brīnišķīgā celšanās ir padarījusi to, kas Kronvalda Atim bija cerība un ticība, par īstenību un pārlicību, ka mūžam dzīvos Latvija.

Kronvalda Atis ir viens no tiem, kas vedis mūs uz latvisko Latviju, lai tās augsto zinātņu templī no pilnas krūts mēs šodien varētu dziedāt:

Dievs, svētī Latviju!

LATVIEŠU
GARS
UN
ZINĀTNE

Nesu jums sveicienu no Universitātes, kuru jūs uzcēluši un turat uz saviem pleciem, lai tā dotu gaismu un svētību jūsu zemei. Nesu jums arī apliecinājumu, ka augstskolas saime vienmēr turējusi un turēs stipras saites ar zemi, to zemi, ko jūs krustām šķērsām izvagojuši, ko simtām un tūkstošām reižu skatījuši rīta un vakara gaismā un karstajā pusdienas saulē. Sekojot Latvijas lauksaimniecības kameras goda pilnajam aicinājumam, mēģināšu mest mazu citas gaismas, zinātnes stariņu uz šīs zemes garu un tās saitēm ar zinātni.

Noliekot līdzās latviešu garu un zinātnei, redzam paceļamies daudzus un dažādus jautājumus. Varam runāt par to, cik lielas latviešu zinātnes slāpes, cik lielas viņu spējas zinātnes piesavināšanai, cik labi latvieši prot izmantot zinātnei savas dzīves celšanai. Varam jautāt, cik latvietis spējīgs zinātnes jaunradīšanas darbā, vai un cik viņš jau veicis, kādos zinātnes laukos viņš guvis lielākos panākumus. Varam meklēt ceļus, kuri latviešiem ejami, lai lielākas sekmes iegūtu. Varam mēģināt pētīt, kā zinātne ietekmējusi latviešu garu

un kurp tā viņu domā vest, vai, labāk, kurp viņi abi kopā domā iet.

Runājot par latviešu garu, tūliņ nonākam nacionālo problēmu plāksnē. Temata formulējumā slēpjas pieņēmums vai vismaz jautājums, vai latvieša gars savā attiecībā pret zinātņi kaut kādā ziņā atšķiras no citu tautu gara.

Lai dabūtu pilnīgu atbildi uz uzstādītiem jautājumiem, būtu sīki jāizpēti latviešu garīgās spējas, tieksmes un īpatnības, vispār latviešu daba un raksturs. Būtu jāņem vērā gan tautas gara mantas, gan rakstnieku, dzejnieku dotie tipi, gan zinātnieku un pedagogu novērojumi. Uzstādītajiem jautājumiem varētu pieiet arī citādi, apskatot pašu latviešu zinātņi, tās vēsturi, attīstību un sasniegumus un no tiem mēģinot spriest par latviešu garīgajām spējām un to raksturu. Šis ceļš liekas īsāks. Zinātnē pašā valda liela noteiktība un skaidrība. Tās pareizu attēlu atrodam zinātniskajā literatūrā, kas visiem pieejama, un, dodot tās raksturojumu, kā arī, salīdzinot ar citu tautu zinātņi, mēs atrastu mērāuklu latviešu zinātnisko spēju un to dabas novērtēšanai. Šis ceļš tad nu arī būtu ejams, un tas izdarāms tā, ka atsevišķo zinātņi speciālisti dotu katrs sava novada raksturojumu, un tad kāds zinātnieks ar plašu skatu sniegtu kopsavilkumu ar attiecīgiem secinājumiem.

Bet šis ceļš vēl pšreiz nevar dot pilnīgi pareizu īstenības atspoguļojumu tāpēc, ka latvju zinātne vēl pārāk jauna un no tās jau veiktā nepavisam vēl nevar spriest, ko latviešu gars zinātņei var dot. Zinātniskais jaunradišanas darbs sākas, tikai tautai sasniedzot civilizācijas virsotnes, jo no visiem gara darbības veidiem zinātniskais darbs prasa visaugstāko kultūras līmeni. Tautas materiālā kultūra var būt jau aizgājusi ļoti tālu, var izveidoties lauksaimniecība, amatniecība, dažādie ražošanas veidi, augstu līmeni var sasniegt dzeja un parādīties lieli un paliekami mākslas darbi, tautas gara mantās var uzkrāties daudz pieredzes, novērojumu un dzīves gudrības, bet tauta var vēl būt tālu no savas zinātnes veidošanas, no zinātniskās pētišanas, no sistemātiskas atziņu radišanas. Šim savas zinātnes veidošanas darbam pamatā ir neatvairāmā cilvēka tieksme izziņāt patiesību lietu, parādību un notikumu būtībā un savstarpējā sakarībā.

Varbūt, izaugusi dzīvības uzturēšanas nolūkos, šī tieksme zinātnes tapšanas posmā pārvēršas par pašmērķi, kuram zinātnieks atdod visas savas spējas, visu savu laiku un uzmanību, visu savu dzīvi un dažreiz pat dzīvību. Šī tieksme savā pirmatnējā veidā neseko nekādām praktiskām vajadzībām. Zinātnieks nedomā ne par kādiem ieguvumiem, ne praktiskiem labumiem. Viņš negrib aplaimot ne sevi, ne cilvēci, nedomā ne par tās vajadzībām, ne ciešanām. Viņš šķiet esam vislielākā mērā egoists, un pirmā acumirkli izliekas pat savādi šādu egoismu atbalstīt, tērēt valsts līdzekļus, sūri grūti iedzīvotāju nomaksātos nodokļus zinātniskiem pētījumiem, ko nespeciālists var uzskatīt par tīro niekošanos. Bet, kamēr vien zinātne pastāv, vienmēr izrādījies, ka visi patiesi zinātniskie pētījumi agri vai vēlu nesuši cilvēcei vislielāko svētību, cēluši kultūru un cilvēces labklājību. Ar to nav teikts, ka zinātnieks nevar uzstādīt savam darbam noteiktu mērķi cilvēces labā, bet šim apstāklim pašā zinātniskās jaunradīšanas aktā gluži blakus nozīme.

Lai paskaidrotu šo savādo sakarību zinātniskā darba ierosinājumā, tā dzinējspēka un tā rezultātu starpā, pievedīšu analoģiju no cilvēku jūtu pasaules. Visiem zināms, cik stipra var būt divu jauniešu mīlestība. Un tāpēc ir sacīts, ka "cilvēks atstās tēvu un māti un pieķersies savai sievai". Bet šie jaunieši var nepavisam neapjaust to, ka viņos runā visvarenais dzīvības un sava dzimuma uzturēšanas un mūžīgās pastāvēšanas spēks. Tā dievišķīgā dzirkstele liek zinātniekam, patiesību meklējot, atrast jaunus cilvēces labklājības ceļus. Instinktu un dziņas, kas cilvēci vadījuši līdz zinātnes sākumiem, zinātne atvieto ar atziņām, kas kļūst cilvēcei par vadītājām zvaigznēm.

Dabā un dzīvē nav taisnu līniju un ir maz asu robežu. Tādu ar nazi nogrieztu robežu nevar novilkt arī zinātnes sākumiem un tos pilnīgi atdalīt no tā, ko cilvēks uzkrājis kā piedzīvojumus un dzīves gudrību, kas pāriet no paaudzes uz paaudzi. Bet no šī dabas un cilvēka pazīšanas materiāla tikai lēnām izkristalizējas sistemātiskā zinātne mūsu izpratnē ar savām darba metodēm. Šī zinātne izaugusi gadu tūkstošos, varbūt tikai dažas tās jaunākās nozares uzplaukušas pēdējos gadsimtos, bet arī kā tūkstoš gadu vecu celmu atvases.

Bet cik ilgi tad nu ir, kamēr latvietim iespējams piekļūt šiem augstajiem zinātnes avotiem? Gluži pareizi noteikt šo momentu nav iespējams, jo mums neapšaubāmi zināms, ka daudzi zinātnieki, ko senāk pēc vārda vai darbības vietas turēja par cittautiešiem, izrādījušies par latviešiem, un stiprs pamats domāt, ka tādu skaits ir vēl lielāks.

Atskaitot atsevišķas personas, kas jau 18 gs. dabūjušas augstāko izglītību, par studētiem latviešiem var runāt, sākot tikai ar 19. gs. pirmo pusi. No 1803. līdz 1850. gadam tādu bijis 33. Nākamos gadu desmitos pēc kārtas augstskolās iestājušies 41, 65, 186, 413 un 565 latvieši, un pa visu 19. gs. 1303 personas, no kurām kursu beiguši apm. 87%, kas ievērojami pārsniedz tajā laikā Krievijas augstskolu beigušo vidējo daudzumu. Ja ievēro lielās materiālās grūtības, kādas latviešiem bija jāpārvar studējot, tad šis augstais toreiz beigušo procents liek priecīgi iedrebēties sirdij: tā ir gluži noteikta atbilde par latviešu spējām iegūt augstāko izglītību un liecina, ka tieši no zemnieku sētās nākušais latvietis pārspēj zinātņu piesavināšanā materiāli nodrošinātos cittautiešus, kas jau bērnību pavadījuši inteligentās ģimenēs un tā apveltīti ar daudzām priekšrocībām, salīdzinot ar latviešiem.

Bet jau pirmo studēto latviešu vidū atrodam arī zinātniekus. Tā mūsu Konversācijas vārdnīca atzīmē jau 19. gs. divus profesorus latviešus Tērbatas universitātē, vienu ģeologu un arheologu, otru zoologu. Viņiem drīz seko veterinārijas, filoloģijas un tautsaimniecības profesori, pie kam no 1886. līdz 1891. g. prof. K.A. Līventāls ir jau Rīgas politehnikas direktors. 19. gs. septiņdesmitie un astoņdesmitie gadi dod jau ievērojamu skaitu zinātnieku, starp kuriem arī tādi, kas savā zinātnes novadā, pasaules mērogā ņemot, nostājas pirmajās vietās.

Ja nu beidzot ņemam vērā Latvijas Universitātes nodibināšanu un noorganizēšanu ārkārtīgi īsā laikā un tās sasniegumus zinātnes laukā, ar kuriem tā var nostāties blakus savām ārzemju māsām, kas izaugušas ilgos mierīga darba gados, tad dabūjam visai labvēlīgu liecību par latvieša spējām zinātniski strādāt, jo nav jāaizmirst, ka zinātniskam jaunradišanas darbam

nepietiek iegūt augstāko izglītību, vajag līdzekļu pētniecības darbam. Šādu līdzekļu, ne privātu, ne sabiedrisku, latviešiem nebija, un, ja viņi negribēja pārtautoties, tad valsts zinātniskās iestādes arī bija grūti pieejamas. Gan jāatzīmē, ka ārpus Latvijas robežām, Krievijas augstskolās, liberālie krievu zinātnieki izturējās pret latviešiem daudz labvēlīgāk nekā vietējās augstskolās, un tur mēs redzam zinātniskā darbā augstskolās relatīvi ļoti daudz latviešu. No tiem tad arī vēlāk sastādījās Latvijas Universitātes mācību personāls. No Konversācijas vārdnīcā minētajiem 262 zinātniekiem 62% vidzemnieku, 22% zemgaliešu, 10% kurzemnieku, 1% latgaliešu un 12% ārzemēs dzimušo latviešu.

Latvju zinātnes slāpes pilnā mērā varēja parādīties, tikai atjaunojoties Latvijas neatkarībai un pārejot kara briesmām. Tās tad arī izpaužas pārsteidzoši lielajā aspirantu skaitā, kas vēlas iestāties universitātē, tā ka drīz vien pēc Latvijas Universitātes nodibināšanas jau jāieved konkursa pārbaudījumi, lai ierobežotu uzņemamo skaitu līdz normai, kādu atļauj Universitātes telpas un mācību līdzekļi. Nacionālai valdībai nodibinoties, sāka plānveidīgi kārtoties arī izglītības lietas, un augstākās izglītības laukā arī bija jāsāk domāt par to, lai katra aroda darbinieku skaits būtu saskaņots ar vajadzību valstī un lai būtu veselīgs samērs tautas visa ķermeņa un tās smadzeņu starpā. Lielais studentu skaits – līdz 8500, ar kuru mēs (samērā ar iedzīvotāju skaitu) bijām nostājušies citām tautām priekšā, neapšaubāmi liecina par latviešu ārkārtīgo dziņu pēc izglītības, kas jau sen konstatēta, un latviešu zinātnes slāpēm. Bet, lai neaizrautos pārāk lielā optimismā, jāatzīmē daži apstākļi, kas mazina šķietami visai glāmojošā lielā studentu skaita nozīmi. Lielajam studentu skaitam vajadzētu atbilst arī lielam augstskolu beigušo skaitam. Šajā ziņā esam tālu palikuši pakal minētajiem 19. gs. 87%. Tikai pēdējos gados beigušo skaits sasniedz 40 – 50% no uzņemamo skaita. Šeit jāvairo ne tikai studentu trūcīgie materiālie apstākļi, bet visa izglītības un audzināšanas politika. Tā augstskolā nonācis daudz tādas jaunatnes, kas bez noteikta dzīves mērķa, nezina, ko viņa grib, un kam nav ne augstskolas izglītībai vajadzīgo spēju, ne arī mate-

riālo līdzekļu studijām. Ir arī tādi, kas Universitātē iestājušies tikai modes pēc. Pati jaunatne, ja tā sākusi iet nepareizu ceļu, mazāk par to vainojama, bet gan tie, kas neprata tai pareizo virzienu parādīt.

Būtu aplam aiztaisīt acis arī uz tādu parādību, ka Universitātē ir studenti, kas pūlas nevis pēc iespējas vairāk zināšanu iegūt, bet drīzāk pie diploma tikt, un, kad to dabūjuši, ļoti sarūgtināti, ka diploms vien tiem neatver visas durvis. Tie mēģina pat studentu organizācijas, kas spraudušas sev cēlus mērķus, pārvērst par vietu apgādāšanas birojiem. Šī parādība, bez šaubām, pārejoša, un tās saknes meklējamas kļūmīgajā partiju laiku ideoloģijā, kā arī pārāk augstā materiālo labumu novērtējumā, zināmā materiālismā. Tāds varēja izaugt to grūtību rezultātā, kas latviešiem bija jāpārdzīvo kara, revolūcijas un bēgļu laikmetā.

Nesen kādā sarunā ar preses pārstāvjiem aizrādīju uz jauno zinātnieku nepietiekošo pieaugumu, kas apdraud normālu stāvokli latvju zinātnes attīstībā. Dažādu iemeslu starpā, kas šādu stāvokli radījuši, minēju arī jaunatnes mazāku nekā senāk ideālismu un zinātnes mīlestību. Uz šiem pārmetumiem, dibinātiem uz konkrētiem faktiem un novērojumiem, esmu saņēmis arī dažus protestus. Šie protesta saucieni, kas neapšaubāmi neliekuļoti un nākuši no visas sirds, mani iepriecinājuši līdz sirds dziļumam, jo tie liecina, ka ideālisma trūkums nav vispārēja parādība, ka slāpes pēc zinātnes pastāv arī tagad. Arī še varbūt vairāk vainojama vecākā paaudze nekā jaunatne, jo tās zinātgriba uz laiku palikusi blakus parādību aizplīvurota.

Ja tad nu varam droši teikt, ka latvietim ir spējas un griba nodoties zinātnei, un esam redzējuši, ka latvieši jau arī devuši ievērojamu skaitu zinātnieku, tad atliek atbildēt uz jautājumu, ko latvieši jau devuši zinātnei un vai latviešu zinātniskajā darbā izpaudušās kaut kādas latviešu gara īpatnības, kas rādītu, kādos zinātnes novados latvieši dod lielākos sasniegumus vai kādā virzienā sagaidāmi lielākie sasniegumi nākamībā. Dot noteiktu atbildi uz šiem jautājumiem neviens neiedrošināsies. Latviešu zinātniskais darbs līdz Latvijas nodibināšanai pa

lielākai daļai ieplūdis citu tautu garīgo vērtību apcirkņos, un tikai ilgstošas studijas varētu dot – arī nepilnīgu – šo vērtību sarakstu. Kā noteikti latviski no tā izceļas latviešu valodniecībai, vēsturei, folklorai, pa daļai tautsaimniecībai un lauksaimniecībai veltītie darbi. Bet, kas veikts dabzinātņu, fizikas, ķīmijas, medicīnas, filozofijas laukā, nav vairs izolējams no vispasaules zinātnes krājumiem kā latviešu gara darinājums, lai gan, smalki izsekojot šo darbu tapšanu, ceļus, kādus gājusi to radītāju doma, pieeju uzstādītajām problēmām un pat stilu, kādā sarakstīti darbi, kaut svešā valodā, mēs atrastu daudz nepārprotami latviska.

Atbildi uzstādītajiem jautājumiem nu varētu meklēt Latvijas Universitātes pastāvēšanas laikā veiktajos darbos. Bet šis laika sprīdis pārāk īss, lai tas varētu parādīt latviešu garīgo spēju īpatnās tieksmes un to samēru. Nav arī jāaizmirst, ka pirmajā Latvijas Universitātes pastāvēšanas gadu desmitā tās pētīšanas līdzekļi, it īpaši tajās zinātnes nozarēs, kas prasa laboratorijas un speciālus aparātus, bija pārāk nepilnīgi, lai varētu uzplaukt zinātniskais darbs.

Ja tomēr iedrošinos izteikt dažas domas par latviešu gara īpatnībām zinātniskajā darbā, tad tās vairāk minējumi nekā pietiekoši pamatoti secinājumi.

Tautas gars labi atspoguļojas viņas valodā. Mūsu valoda bagāta, apbrīnojami skaidra un lakoniska. Tautas dziesmās tik koncentrēta izteiksme, ka grūti atrast liekus vārdus. No otras puses, mūsu valoda atļauj ļoti smalki niansētu domu izteiksmi. Tādas valodas īpašības liecina par uztveres smalkumu, par domāšanas skaidrību un noteiktību spriedumos, kas pilnā mērā atbilst zinātniskā darba prasībām. Mūsu valoda pašreiz pārdzīvo straujas veidošanās posmu, kas liecina par intensīvu gara darbību. Jāatzīmē, ka visām jaunajām valodām bija savā laikā jāpārdzīvo zinātniskās valodas radīšanas periods, jo senāk vienīgā zinātniskā valoda bija latīņu. Strīdi, kas dažreiz notiek valodas jautājumos, liecina tikai par ļoti strauju valodas izveidošanās tempu, un tas apstākļi, ka tik īsā laikā esam jau atrisinājuši lielu grūtā uzdevuma daļu, dara tikai godu mūsu zinātniekiem – valodniekiem.

Mūsu valoda gleznaina, un tautas dzeja ārkārtīgi bieži lieto salīdzinājumus, alegorijas. Tas norāda, ka domās pārsvarā konkrēti priekšstati, mazāk abstrakcijas. No tā varētu secināt, ka latvieša gars labprāt piegrieziesies reālām zinātnēm, fizikai, ķīmijai, dabzinātnēm, teknikai, medicīnai, mazāk filozofijai un citām abstraktām zinātnēm. Šinī virzienā varam sagaidīt sekmes, jo vairāk, vērā ņemot latvieša novērotāja spējas un ārkārtīgi smalko dabas un tās parādību izpratni, par ko liecina lielā latviešu dabas mīlestība, varētu teikt, latvieša dvēseles radniecība dabai. Ne mazo lomu šo īpašību attīstībā būs spēlējis viensētnieka dzīves veids, kas latvieti nostādīja neliela cilvēku skaita un dabas vidū. Mazā sabiedrība un dabas tuvums veicināja koncentrēšanos, dziļāku ieskatīšanos cilvēka dvēselē, ko traucē mainīgā sabiedrība vai liels ļaužu pūlis. Tā sagādāja arī iespēju nodoties pārdomām par novēroto. Daba un tās parādības palikušas par latvieša draugiem, un nezina vai kādas citas tautas dzejā atrodama tik dziļa dabas mīlestība kā latviešu. Latvieša skats vērsts cilvēka dvēseles un dabas parādību dziļumos un bez tā nevar saskatīt patiesību. Kādus dziļumus tas sasniedzis, rāda kaut tāds šķietami naivs tautas dziesmas pantiņš, kurā redzam uzstādītus vispārējus jautājumus par visu cēloņu cēloņiem: "Kur, Dieviņi, tu paliksi, kad mēs visi nomirsim? Ne tev tēva, ne māmiņas, ne tev savas līgaviņas." (L.D. X, 1752)

Dabas pazīšanai un mīlestībai labi pieskaņojas fakts, ka pirmie latviešu zinātnieki, kas ar saviem pētījumiem kļuvuši pazīstami visā pasaulē, bija dabzinātniska virziena, tā ka, piem., pirms pirmā pasaules kara visu bij. Krievijas lielāko ķīmiķu vidū pirmajās rindās bija latvietis. No otras puses, jau mūsu vecāko zinātnieku vidū sastopam valodniekus, un arī pašreiz mūsu Universitātes zinātnieku starpā pirmo vietu ar saviem visu zemju zinātnieku augsti novērtētiem pētījumiem ieņem valodnieks. Varam atzīmēt arī latvieti tautsaimnieku, kas Vakareiropā atzīts par ievērojamu zinātnieku, par spīti tam, ka latvieši veselus gadsimtus bija atrauti no sabiedriskā darba un tāpat arī no sabiedrisko parādību vērošanas un pētīšanas.

Tas viss norāda uz latviešu garīgo spēju vispusību. Varam droši teikt, ka nav zinātnes novada, kurā latvietis nevarētu līdzdarboties. Lielais individuālisms, ko latviešos izaudzējis viensētņnieka dzīves veids un kas latviešiem nesis varbūt daudz ļauna, traucēdams saprašanos, apvienošanas, kopdarbību, radījis latviešu sadrumstalotību un bijis par iemeslu brīvības zaudēšanai, šis pats individuālisms nav tikai vājība, bet ir arī liels pozitīvs spēks. Tas radījis latvieša sīkstumu un lielu garīgo spēju un raksturu dažādību, lielu latviešu zemnieka inteliģenci, par kuru pārākās nekur nav, un, reizē ar to, priekšnoteikumus ārkārtīgi bagātai, savā krāsu dažādībā neredzēti krāšņai garīgai dzīvei.

Visai liela nozīme ir latvieša kritiskajām spējām. Novērošana un pētīšana dod tikai materiālus. Secinājumi un slēdzieni rodas, tikai šos materiālus kritiski apskatot. Tāpēc kritiķa spējas pilnīgi nepieciešamas zinātniskam darbam. Un tās latvietim dotas vislielākā mērā, par ko liecina gan tautas dziesmas un citas gara mantas, gan jaunākā laika publicistika un, pat pārspilētā veidā, latviešu politiskā darbība.

Liela zinātnes atziņas pāriet visas cilvēces īpašumā. Tāpēc var jautāt, vai tad tiešām latviešiem pašiem jāveido sava zinātne, kas prasa tik daudz spēka un līdzekļu. Vai nevarētu iztikt ar to, ko citas tautas mums dod. Pagājuši tie laiki, kad viena tauta varēja norobežoties no citu tautu dzīves. Raža vai neraža zemes lodes otrā pusē šodien ietekmē mūsu labības cenas, un tās savukārt atsaucas uz to, ko mūsu zemkopis par savu ražu var nopirkt. Tāpat mūsu labklājība atkarājas no lielākas vai mazākas rosības Anglijas ogļu raktuvēs vai citu zemju rūpniecībā. Līdz šim neredzētais visu pasaules malu sazināšanās un satiksmes ātrums sakalis visas tautas it kā vienā nešķiramā ķēdē, kurā katrs lielāks notikums ikviena locekļa dzīvē atsaucas visu citu dzīvē un likteņos.

Ja nu kāda tauta ar zinātnes palīdzību pavairojusi divkārt vai trīskārt savas zemes ražību, bet mūsu ražas palikušas līdzšinējās, tad ar to mūsu dzīve kļūst divkārt un trīskārt nabadzīgāka nekā citur. Ja kādā zemē zinātnieki atraduši, kā ievilkt zemē ar augu pašu starpniecību gaisa slāpekli, tad atkal

ši zeme kļuvusi bagātāka par visu to naudu, kas jāatdod citām par ievestiem slāpekļa mēsliem. Ir zināšanas, ko varam saņemt no citiem, bet to vien nepietiek. Mūsu zemes, dabas, klimata īpatnības prasa, lai mēs paši tās izpētītu. Mums vajadzīgi likumi, kas derīgi mūsu dvēseles struktūrai, mums jāizkopj sava valoda pašiem, mēs tikai paši varam pilnīgi izprast mūsu vēsturi, mūsu celtniecība jāpiemēro pašu zemes būvmateriāliem un arhitektūrā jāliek sava gaume. Mūsu agrārā iekārta prasa pilnīgu lauksaimniecības zinātņu un lauksaimniecības izglītības pārkārtošanu. Tam nepietiek tikai zinātņu mācīšanas un mācīšanās, bet nepieciešama arī zinātniskā pētīšana.

Bet bez šiem iemesliem, kas runā par mūsu dieniško maizi, ir vēl citi, kas runā ne tikai par tautas un valsts uzturēšanu, bet par tautas un savas valsts pastāvēšanas tiesībām. Šie iemesli prasa, lai ikviens tautas loceklis izprastu un noskaidrotu sev visu tautas organisma locekļu sakarību un sadarbību un skaidri zinātu, kam zinātne vajadzīga, kāpēc tā visiem spēkiem jāveicina un jāattīsta.

Ko jūs teiktu par cilvēku, kas no citiem visu prasītu un ņemtu, bet pats nekā nedotu pretim? Šeit nebūs neviena, kas šādu parazitū attaisnotu. Vai tad drīkst tauta, kas ceļ savu labklājību uz vērtībām, ko citas, sviedrus un asinis liedamas, gadu tūkstošos sakrājušas, par to cilvēcei nekā nedot pretim?

Bet kādas vērtības tad esam saņēmuši? Gadu tūkstoši noslauka no zemes grandiozākās celtnes, un laiks pārvērš pīšļos visu, kas rokām taustāms. Mūžīgas un paliekamas tikai garīgās vērtības, to starpā reliģijas un ētikas atziņas, lielie mākslas darbi un zinātnes sasniegumi. Iedomāsimies, ka pasaulē iznīcināti visi bez izņēmuma arkli. Tas būtu neaprakstāms zaudējums, bet nebūtu vēl cilvēces bojā eja, kamēr dzīva arkla ideja, zināma tā konstrukcija, es teiktu – arkla gars. Bet, ja pazustu šis arkla gars, tad liela cilvēces daļa būtu nāvei lemta, bet palikušie kristu atpakaļ mežonībā.

Ar garīgām vērtībām mums jāmaksā lēse par to, ko esam garīgās vērtībās saņēmuši. Vai pietiks mūsu gara spēka, lai to izlidzinātu ar jauniem zinātnes sasniegumiem, kas cilvēcei nestu svētību? Dzejnieks Ed. Virza raksta ("Laiķmeta doku-

menti”, 309.): “Jo ilgāk saule spīd pār kādu tautu, jo labāk viņa saredz ne tikvien dabas, bet arī gara lielās kontūras... Latviešu zeme ir skaista, bet viņa ir vairāk krāsu un noskaņu nekā noteiktu līniju zeme... Tāpēc arī latvietis pastāv vairāk no dažādām izjūtām nekā no skaidri formulētām domām.” Šāds spriedums it kā nesola neko labu latviešu zinātnei, kur tikai skaidri formulētām domām vieta. Bet tas pareizs tikai zināmam cilvēces vēstures un zinātnes attīstības posmam. Tas pareizs tam laikmetam, kad vienīgie materiāla piegādātāji cilvēka domāšanas aparātam bija maņu orgāni. Tad cilvēks domāja konkrētos priekšstatos un tulkoja dabas un dzīves notikumus ar dievu darbiem, kas paši bija darināti pēc cilvēka sejas un līdzības. Tas bija zinātnes bērnības dienās, kad tā staigāja gar Vidusjūras saulainajiem krastiem, kad zinātnes priekšmets bija no atsevišķiem gabaliem celtā pasaule. Tad kontrastu bagātie dienvidi varēja dot lielāku asumu arī gara acu skatam.

Bet paaugusies, zinātne nāk uz mūsu ziemeļu zemēm un gan Britānijas salās, gan Baltijas jūras krastos, kur maigās krāsas nemanāmi viena pāriet otrā, modina lielos garus un liek tiem atnest cilvēcei atziņas, kuru priekšā maza kļūst senā pasaule. Kad neapbruņotā acs un auss kļūst par vāju, lai izlasītu un sadzirdētu nemitīgās maiņas un plūsmas pasaulē mūžīgās dabas likumus; kad cilvēka gars paceļas augstumos, no kuriem skatīts, sīks ir viss “cilvēciskais, par daudz cilvēciskais”; kad par pētišanas objektu kļūst debesu mehānika vienā malā un neredzamo sīkbūtņu valstība otrā, kur analizētājs un sintezētājs prāts urbjas senai pasaulei nerasniedzamos dziļumos un ceļ savu pasauli no jēdzieniem, kam nav vairs priekšstatu un attēlu mūsu parastajā uztverē, – tad kļūst liekas zemes kontūru asās līnijas. Likumus debesu ķermeņiem dod miglotās Anglijas dēls Ņūtons, uz kura pieminēja rakstīts: “Izplatījumā bija nezināšana. Un tas Kungs sacīja: “Lai top Ņūtons!”, un pasaulē tapa skaidrība.” Šī pati zeme deva Faradeju, kas atminēja neredzamo elektrības parādību dabu, un Maksvelu, kas ietvēra tās un gaismu matemātikas zīmēs. Šī pati zeme izaudzēja Darvinu, kas noplēsa šķietami mūžīgos žogus starp dzīvo

būtņu sugām, un Rezerfordu, kas saskaldīja atomus. Karaļ-
aučos dzīvoja un strādāja lielākais vācu domātājs – Kants.
Ziemeļjūras apskalotā Holande deva Van Hofu, kas atvēra
skatu brīnišķīgajā organisko vielu arhitektūrā, bet Dānija –
Boru, kas neredzamos atomus pārvērta sauli un planētu
sistēmās. Tālos ziemeļos, Skandināvijā, Linnejs padarīja
aptveramu cilvēka prātam bezgalīgo augu valsti, bet Arrēniuss,
kas arī Rīgā strādāja, radīja teorētiski un praktiski svarīgo jonu
mācību.

Šie nedaudzie gadījuma piemēri neapšaubāmi liecina, ka
dienvidos dzimusi zinātne bez bailēm soļo uz ziemeļiem, nes-
dama sev līdzī civilizāciju, un pati nāk pie mums. Tāpēc mums
nav ko bažīties, ka mums pietrūks domu skaidrības, bet izjūtu
dažādība un bagātība tikpat vajadzīga zinātniskam jaun-
radīšanas darbam, kā mākslai, zinātnes vecākajai mātai, jo
“prāts ir jūtu kalps”.

Bet pati zinātne tikpat nepieciešama mūsu laikmeta na-
cionālās valsts celtnē kā lauksaimniecība, rūpniecība, armija.
Tā vajadzīga konstruktīvajam valsts izbūves darbam, tā ne-
pieciešama tautas veselības uzturēšanai un labklājības
pacelšanai, tautas bagātības vairošanai. Sava pētītāja un radītā-
ja zinātne nepieciešama, lai tauta varētu pastāvēt sacensībā ar
citām tautām, jo materiālās un garīgās kultūras pieaugums, kā-
du spēj attīstīt valsts, nostājas blakus dzīvā spēka, iedzīvotāju,
pieaugumam, lai kopā izšķirtu tautas un valstu likteņus mierā
un karā. Līdzās zemei, kas uztur dzīvību, līdzās dievišķīgajai
atklāsmei, kas dod nojautu par dzīvības un cilvēka
pastāvēšanas jēgu, līdzās mākslai, kas pilda zemi un dzīvi ar
daiļumu un prieku, stāv zinātne, kas ar savas gaismas spožumu
mēģina atsegt likumus, ko pasaulei devis tās visvarenais
Radītājs. No zinātnes rokas šos likumus saņēmis, cilvēks valda
ar tiem pār dabas spēkiem, kārtu savu un visas sabiedrības
dzīvi, tuvodamies vienmēr lielākai pilnībai un savas misijas
piepildīšanai.

Mūsu valsts celtnē izveidojusies par samērā pilnu un visās
savās daļās saskaņotu metu. Šī meta pamata doma ir tautas
vienība, vienība plašumā un vienība no pamatiem līdz celtnes

augstajiem torņiem. Torņi nevar stāvēt bez pamatiem, un ikviens to akmens ir tikpat vajadzīgs kā torņa virsotne. Augsta torņa virsotnē iedegta gaiša zinātnes lāpa. Vienmēr spožāka kļūst lāpas gaisma. Tā piepilda un apstaro visu celtni, atvērda vienmēr plašāku un dziļāku skatu pasaules visumā un cilvēces likteņos. Tā dod varu valdīt pār dabu un cilvēkiem. Jo lielāki tautas sasniegumi zinātnē, jo lielāka tās vara cilvēces vēsturē.

Diezgan latvieši kalpojuši svešai gribai. Nu pienācis laiks valdīt. Turpmāk, kamēr pastāvēs debess un zeme, mēs kalposim tikai Dievam, savai zemei un savai tautai. Ar zinātnes varu mēs darīsim savu zemi un savu tautu lielas. Mēs redzējām, cik lielas latviešu zinātnes slāpes un cik stiprs un dziļš latviešu gars. Liela tāpēc arī vara, ko latviešiem var dot viņu zinātnē ieliktais darbs. Bet mēs negribam šo varu ne iekarot, ne kalpināt tautas. Mēs apzināmies savu vēstures pienākumu pret cilvēci: mūsu gods un mūsu lepnums, mūsu tautas radītāja gara mūžīgā slava lai būtu – sniegt cilvēcei vairāk paliekamo garīgo vērtību, nekā mēs esam saņēmuši.

Uzruna Zemnieku dienā

1937. gada 25. aprīlī

GADĪJUMS
VAI
LIKTEŅA
GRIBA?

It sevišķi demokrātisko ideju laikos valdīja uzskats, ka apstākļi radot ievērojamus cilvēkus. Minēja daudz gadījumu, kur tautas vai valstis pārdzīvojušas lielus satricinājumus un saviļņojumus, dažreiz nonākušas pat bezdibeņa malā, bet tad radušās ievērojamas personības, kas tautu vai valsti atkal izvedušas uz pareizā ceļa. Reizē ar to tiek pieņemts, ka tautā vienmēr ir šādu lielu personību rezerve, bet jārodas piemērotiem apstākļiem, lai tās varētu savu darbu veikt.

Šāda hipotēze var būt pareiza tikai pa daļai: pretējā gadījumā nekad un neviena valsts vēl nebūtu nogājusi no vēstures skatuves, jo kritiskā brīdī katrreiz būtu radušies lieli gari no tautas vidus, kas to glābtu. Bet mums vēsture stāsta par milzu valstu sabrukumu, un mums ir liecības, ka tautas, kas spēlējušas visai svarīgu lomu, nonākušas nevarīgas nīkuļošanas stāvoklī. Tāpēc varbūt pareizāk pārāk plaši tvertu teoriju par tautā slēptiem talantiem ierobežot ar pieņēmumu, ka dzīves spējīgā tautā slēpjas lieli gari un to parādīšanās vajadzīgā brīdī ir tautas vitalitātes apliecinājums un mērs.

Šī diena, kad visa Latvija priecīgā sajūsmā kavējas domās pie sava Prezidenta, neviļus liek apstāties pie sākumā minētā jautājuma. Vai tas gadījums, ka pirms 60 gadiem pasaulē nāca vīrs, kam lemts savas tautas likteni tik lielā mērā ietekmēt, ka ne tikai latviešu, bet arī pasaules vēsturē viņš paliks viens no spilgtākajiem lielās personības lomas piemēriem tautas dzīvē. Jeb vai tā Likteņa griba, Augstākās Varas apzināts un plānveidīgi skārtots notikumu un apstākļu savirknējums, ka taisni tajā laikmetā, kad bija pienācis laiks pārkausēt tautu un valstu attiecības un veidot jaunas cilvēku sadzīves formas, kad šajā izkausētajā masā latviešu tautai bija gandrīz vienīgās izredzes pazust kā sīkam graudiņam no zemes virsas, radās lielas personības, kas kā kristalizācijas centri kļuva par jaunas dzīves ierosinātājiem.

Ja notikumi būtu aprobežojušies tikai ar neatkarīgās Latvijas iznīcināšanu, varētu runāt par lielu tautas varonību un patriotismu. Ja būtu tikai proklamēta Latvijas neatkarība, varētu runāt par lieliem fantastiem un to pārgalvīgo drosmi. Ja mēs redzētu jauno valsti tikai varonīgi savas patstāvības kailo ideju aizstāvam un aiz šīs idejas neslēptos nekāda dziļāka, paliekama vēsturiska jēga, tad varētu apbrīnot varoņus, tīri estētiski jūsmot par to cēliem ideāliem, bet šos skaistos ideālus prozaiskā tiešamība samaltu. Personības, kas šajā krāšņajā skatu spēlē uz īsu laiku iemirdzējās, būtu kā spoži meteori, kas iedegas, ātri nodziest un pazūd.

Bet ja mēs redzam sistemātisku cīņu par savas tautas labāku likteni, lai tai dotu vispirms saimnieciski uzelpot, redzam šo cīņu uzsāktu tad, kad lielie vēsturiskie notikumi un to norise nemaz nebija paredzami, jo darbība saimnieciskā laukā liek pietiekoši labi iepazīties ar dzīves prozu un vismazāk pavedīna aizrauties ar nesasniedzamām un fantastiskām idejām, un izšķirošā brīdī tomēr dzimst ideja proklamēt par patstāvīgu valsti izpostītu zemi, kurā izkauti un no kuras izdzīti iedzīvotāji, kas ir bez armijas un līdzekļiem, kā puteklis starp dzimkakmeņiem, tad šāds notikums jau atzīstams par pārsteidzošu un tā radītāji par gluži izcilām personībām. Bet pats par savi šis notikums tomēr varētu kļūt tikai par epizodi bez paliekamām sekām.

Bet ja šo notikumu centrā visu laiku viens un tas pats vīrs, un šis vīrs neapstājas nekādu šķēršļu priekšā, bet turpina iesākt ceļu, un visi nelabvēlīgie faktori sāk viņam klausīt un padoties viņa gribai, kas gūst uzvaru pār tādiem naidīgiem spēkiem, ka tā bez pārspilējuma saucama par brīnumu, vai tad nesāk likties, ka tas vairs nav gadījums, bet ka šis vīrs pauž Likteņa gribu?

Bet tad iestājas laika posms, kad, liekas, šī vīra un vispār atsevišķu personu loma izspēlēta. "Objektīva" dzīve ņemusi virsroku. Taisnība, šis laika posms nevar uzrādīt lielus pozitīvus ieguvumus. Nevar saskatīt nekā daudz maz ievērojama, kas būtu šinī laikā uzcelts, kas būtu paliekams radīts. Gan otrādi, dzīve sāk šķobīties. Nesaticība, kas kādreiz latviešus būtu novedusi svešā jūgā, izaug par aktīvu postošu varu. Tā apdraud valsts patstāvību un nedod latviešiem nostiprināties ne saimnieciskā, ne kultūras laukā. Kas varonīgajās cīņās bija sasniegts, kas pirmajos valsts pastāvēšanas gados uzcelts, draud sabrukt. "Gadījuma" hipotēze šķiet ņemam virsroku.

Bet tad vienā naktī viss tas, kas draudēja pirmo gadu ieguvumus pārvērst pārejošā epizodē, par kuru paliktu tikai jaukas atmiņas, brīnišķīgs materiāls dzejniekiem, viss tas izrādījās iznīcināts. Un šī notikuma centrā atkal tā paša vīra stiprā roka, kas Latvijai iemūrēja pamatakmeni. Jauns pagrieziena latviešu vēsturē un atgriešanās uz pirmo gadu ceļa. Šis ceļš nu kļūst taisns un vienmēr līdzienāks. Trīs gadi darbības pēc atdzimšanas nakts ir tāds posms valsts celtniecībā, kas pats par sevi un ar savām sekām ievada latviešu tautu tās vēsturiskās misijas izpildīšanā.

Nu jau paliek grūti ticēt tam, ka apstākļi rada tautas vadoņus. Nepārprotami redzams, ka liels vīrs pārvar nelabvēlīgus apstākļus un rada labvēlīgus.

Varētu tagad domāt, ka šī lielā personība ar varu uzspiedusi savu gribu tautai, ka tauta jūtas nebrīva un tikai gaida, kad tā tiks laukā no šiem žņaugiem. Bet kas varētu, roku uz sirds turēdams, teikt, ka viņš mana pie mums kaut ko diktatūrai līdzīgu, kaut kādus iespaidus, kaut kādus radošas darbības ierobežojumus? Bet ja tādu nav, izņemot varbūt kādus retus

egoistus, kuru patmīlīgie un savtīgie nolūki nav varējuši piepildīties, ko tad tas rāda? Tas liecina ka Dr. K. Ulmanis paūž tautas gribu, pilda tās cerības un ved tautu pa to ceļu, kas tai ejams, lai sasniegtu labklājību, bet kuru tā pati nav varējusi atrast, pareizāk, kuru tā atradusi ar sava Vadoņa aso tālredzīgo skatu.

Ja tad nu lielo vēsturisko pārvērtību laikmetā, kad vajadzēja izšķirties, latviešiem būt vai nebūt, tiem radies Vadonis, kas tik pilnīgi prot savu tautu vadīt pretim gaišai nākotnei, kā 60 dzīves sūra darba gadi bijuši sekmēm un panākumiem tā svētīti, vai tā nav Augstākās Varas griba, kas, dodama latviešiem istā brīdī ceļa rādītāju, liek tai celties augšup un veikt tai nolikto uzdevumu tautu saimē.

“Kārļa Ulmaņa 60 gadi.
Svētku raksti”,
1937. gada 4. septembrī

PAR
JAUNĪBU
UN
VECUMU

Sarkanbaltsarkana mirdz atkal Latvija. Sirds gaviļē, un prāts kategoriski atsakās nodarboties ar dienīšķām rūpēm.

Viņa šodien ieiet divdesmitajā gadā. Vai tas labi vai slikti, ka tik jauniņa? Kas no mums nevēlētos būt tikai 19 gadu vecs! Bet, ja tik jauna valsts, kurai jādzīvo simti, tūkstoši gadu, jādzīvo mūžīgi, vai tā šādā vecumā drīkst atstāt bērniņstabu? Bet – jau visu atzīta, ar cienījamu vietu valstu vidū, pieaicināta savu valstsvīru personā lielā starptautisku problēmu risināšanā, ne vienreiz vien nostādīta citiem par paraugu, pilnīgi patstāvīga savā saimnieciskajā un kultūras dzīvē, spējīga pārvarēt lielas saimnieciskas grūtības, attīstīt lielu celtniecības darbību un organizēt visus kultūras dzīves veidus zinātnē un mākslā, – tas būtu drusciņ par daudz gaidīts pat no brīnumbērņa! Jeb vai valstis ar 19 gadiem būtu pat vairāk pieaugušas nekā cilvēki šinī vecumā? Grūti ticēt, bet kā tikt laukā no šīs pretrunas?

Mīklai atrisinājumu atraduši vēsturnieki. Viņi atdarījuši mutes senām kapsētām un pilskalniem, un tie nu skaļā balsī iz-

pauž mūsu kultūras vecumu. Gadu desmitu vietā nu stājas gadu tūkstoši, un tad izklist arī visas pretrunas.

Patiesi, ja mūsu kultūra nebūtu daudz vecāka nekā mūsu valsts, ja mēs līdz Latvijas nodibināšanai būtu bijuši gluži primitīva tauta bez tradīcijām, bez iekšķīgas disciplīnas, bez prasmes organizēt, bez mākas rīkot un klausīt, bez cieņas pret kultūras vērtībām un bez savām kultūras vērtībām, – tad gan nevarētu būt runa par to, ka mūsu valsts, savā 20. pastāvēšanas gadā ieejot, jau būtu kultūras valsts Eiropas izpratnē. Ja mēs pie tam paši apzināsimies, cik daudz mums vēl trūkst, cik daudz mums vēl jāpadara, tad tas tikai apstiprina, ka mēs tiešām esam veca kultūras tauta ar augstām kultūras prasībām.

Par šādu mūsu “vecumu” varētu arī ja nu ne apvainoties, tad vismaz sajūst savā ziņā vilšanos: mums it kā jāatsakās no privilēģijas būt jauniem, kas taču ikvienam tik patīkami. Ja pareizs uzskats, kas arvien vairāk nostiprinās, ka tauta skaitāma par veselu dzīvu organismu, dabiski pieņemt, ka tautas, tāpat kā atsevišķa indivīda dzīvē, vairāki posmi: bērnība, jaunība, briedums, vecums. To mums rāda arī vēsture, mācīdama, ka daudzas tautas izaugušas līdz lielai varenībai, bet tad nāk to pēcpusdiena un vakars. Mūsu liktenis tad būs diezgan neapšaubāms: kādreiz, ļoti sen, sava laikmeta un apkārtnes mēroga relatīvi augsta kultūra un labklājība, no kuras uzglabājušās tikai drumstalas, tad sveša vara pārtrauc mūsu kultūras attīstību, kropļojot mūsu dzīvi svešiem iespaidiem veselus gadu simteņus, tajā laikā, kad pārējā Eiropa paceļas līdz tam neredzētos civilizācijas augstumos, vēlāk gan izraušanās no svešinieku skāvieniem, straujš un spožs kultūras uzplaukums, bet priekšā – varbūt visā drīzumā vecuma nespēks. Šādas drūmas domas pat it kā pastiprinaniecīgais latviešu iedzīvotāju pieaugums, it īpaši kulturālākajos Latvijas novados, kuri iedzīvotāju ziņā palikuši tukšākie. Bet šādām draudošas iznīcības zīmēm, kas tomēr ņemamas visai nopietni, stāv pretim citas, kas rāda, ka tautas “vecums” nav mērojams gadu simteņiem un tūkstošiem vien, bet drīzāk gan ar to, cik tauta savas dzīvības enerģijas pārvērtusi paliekamās kultūras vērtībās, cik to tā paspējusi sniegt cilvēcei, cik lielā mērā

piepildījusi savu vēsturisko misiju. Tāpēc, ja kāda tauta senatnē iesākusi bagātu kultūras dzīvi un parādījusi savas spējas šādu dzīvi radīt, bet tad tās jaunradišanas aktivitāte, nelabvēlīgu apstākļu pārtraukta, uz kādu laiku sastingusi, tad reizē ar to tās iekšējā enerģija var uzglabāties vesela, neskarta un neizšķiesta, it kā konservēta, lai pilnā mērā izraisītos radītājā darbā, kad pienācis laiks šai tautai ņemt vārdu uz vēstures skatuves. Šī tauta tad pēkšņi nonāk tik labvēlīgos apstākļos, ka tā var darīt brīnumus: tajā rit vecas kultūras tautas asinis, kurās tai pašā laikā kvēlo jaunības spēks un temperaments.

Un tiešām, vai mēs, kas darba dienās tik bieži ņurdam un esam nemierā ar sevi, kritizējam sevi un visu sev apkārt, kam visa par maz un nekas nav diezgan labs, – vai lai mēs neatzīstamies šodien, svētku dienā, ka esam tādi laimīgie, kam vecuma dižciltība un jaunības spēks un uguns! Vai vecumam būtu pa spēkam pirms 20 gadiem veiktie varoņdarbi, vai vecums paspētu 20 gados atjaunot izpostīto zemi, vai vecums varētu tikai sešpadsmit gados nosviest svešas, nepiemērotas valsts iekārtas formas un atrast savu, turpinot to nemitīgi veidot uz lielāku pilnību? Vai vecums varētu dzemdēt mūsu varoņus atbrīvotājus un, par visām lietām, – apburtās princeses, latviešu tautas, uzmodinātāju un Vadoni?! Vai vecums varētu attīstīt mūsu laikmeta dzīves tempu un pacelties tajos celtniecības un radišanas sajūsmas augstumos, kuros esam pacēlušies un kuros gandrīz galva reibst?

Nē, veci mēs neesam. Ar cieņu un pašapziņu mēs atskatāmies uz mūsu senču sasniegumiem. Bet pat tad, ja zeme un arhīvu putekļi, kas tos slēpj, kādreiz mums tos parādīs vēl simtreiz spožākus nekā līdz šim redzētie, tiem tomēr būs jānobāl mūsu nākotnes spožuma priekšā. Mums deviņpadsmit gadu, un mūsu pusdienu vēl priekšā!

1937. gada 18. novembrī

1934. gadā, naktī no 15. uz 16. maiju, latviešu zemē norisinājās notikums, kuram līdz šai dienai nav dots nekāds citāds nosaukums kā "15. maijs". Pat vairāk, ar šo vārdu sāk aprakstīt un paskaidrot citus jēdzienus. Tā piem., jau vairāki likumi runā par "15. maija idejām". Ja kāds svešinieks sastaptos ar šādiem apzīmējumiem, viņš būtu neziņā un būtu spiests pētīt un meklēt, kas tad isti 15. maijā noticis. Pats nosaukums vestu to uz domām, ka noticis kaut kas pavasarīgs, kaut kas tāds, kas saistās ar ziedoni, ar dabas atmošanos, ar plaukstošo lapu sveķaino smaržu. Šo domu vēl pastiprinātu uzziņa, ka minētā nakts tiešām bijusi brīnišķīgi jauka un ka notikums nav bijis ne ļauns, ne briesmīgs, jo 16. maija rītā latvieši visur redzēti smaidošām sejām. Aizsteigdamies izmeklēšanas gaitai priekšā, piebildīšu, ka pētnieka pieņēmums par notikuma sakaru ar ziedoni vēlāk izrādīsies par pilnīgi dibinātu. Apstākļi, ka notikuma autori izraudzījuši savai akcijai tādu romantisku ietveri kā brīnišķīgu ziedoņa nakti, liktu pētniekam domāt, ka autori bijuši lieli sapņotāji un ka varbūt pašam notikumam

vairāk vai mazāk romantiska nokrāsa. Kaut gan tam runā pre-tim fakts, ka otrā rītā visa Latvija bija karogota un pie tam tikai sarkanbaltsarkaniem karogiem, kas norāda uz notikuma valstisko raksturu, tomēr izrādās, ka šīs aizdomas nav bez pamata, tikai jāpiemetina, ka autori bijuši ne tikai sapņotāji, bet, vēl vairāk, savu pārdrošo sapņu piepildītāji.

Ja nu mēs atstāsim mūsu iedomāto 15. maija pētnieku un ļausim viņam tikt galā ar šo brīnišķīgo notikumu, kā viņš prot, bet piegriezīsimies mūsu pašu atmiņām un novērojumiem, vai tad nav jāpiekrīt tam, ka mūsu valsts kalendāram tiešām savi gadalaiki: viens lielais notikums iekrīt rudenī, otrs ziedonī, un gadalaiki dabā rada labi piemērotu fonu notikumiem valsts dzīvē. 18. novembra sauli vēl aizklāj tumši mākoņi: visapkārt briesmas, asiņainas cīņas, izpostīta zeme un trūkums, izmocīta tauta, kuras liela daļa svešumā. Iesēta gan lielas ticības un gribas sēkla, bet zemei pāri plosās rudens vētras un to pārklāj ziemas stingums un sals, brīžiem atstājot vietu vienīgi cerībai uz pavasari un brīnumu.

Citāds ir piecpadsmitais maijs. Dzīve jau atjaunota, radīta armija un likumīga valsts iekārta, faktiski un juridiski atzīta patstāvīga valsts, ar kaimiņiem miers. Nekādi ārējie apstākļi tieši nespiež uz kaut kādām pārvērtībām. Bet tās prasa nācījas iekšējīgo spēku briedums. Neizbēgams notikums, kas pašos pamatos maina valsts iekārtu un visu dzīves ritumu, liekot kaut ko jaunu, neparastu un savu tā vietā, kas piecpadsmit gadus svešās zemēs rūpīgi un arī godīgi sameklēts, par vislabāko ārzemju precī atzīts un mājā darbā laists. Ja nu vienā ziedoņa naktī visam tam jādod vieta kaut kam jaunam, vai tad vecais nav bijis tikai ārēja čaula, kurai bija jānobirst, pūpūram birstot un izraisoties ziedam tautas dzīvības kokā tās augšamcelšanās pavasarī?

No tā laika pagājuši četri gadi, bet tomēr mēs nevaram vēl īsos vārdos pateikt visu, kas 15. maijā noticis. Tas rāda, ka noticis kaut kas tik liels un jauns, ka jaunradītam neder neviens vecs vārds. Tādos gadījumos mēs parasti meklējam salīdzinājumus ar jau pazīstamām lietām. Tā mēs runājam par Latvijas atdzimšanu. Bet šis vārds attiecināms arī uz 18. novembri,

jo tikai vēstures sagrozījumi radīja maldīgo domu, ka latviešiem senatnē nav bijis organizētās valsts dzīves. Runājam par "atjaunoto" Latviju. Bet vai tad 18. novembra Latvija būtu piecpadsmit gados jau tā novecojusi, ka tā jāatjauno? Nav šaubu, ka radusies jaunā Latvija, bet kādā ziņā jaunā? Autoritāra režīma ieviešana ir tikai formas apzīmējums, bet 15. maijs ietver sevī lielu konkrētu saturu. Daudz tuvāk lietas būtībai apzīmējums "latviskā" Latvija, lai gan tas var pacelt jautājumu: vai tad Latvija var būt citāda nekā latviska? Ja nu zināma ideoloģija uzstāda "latvisko" Latviju vēl tikai par nākotnes mērķi, ja pat apstrīd latviešu tiesības veidot "latvisko" Latviju, tad acīmredzot tādas vēl nav un tāda vēl jārada.

Nav nejaušība, ka šodien mēs tautu salīdzinājām ar zaļojošu koku, jo dzīvajam līdzību var meklēt tikai dzīvā pasaulē, un nevar būt šaubu par to, ka cilvēks un tauta ir dzīvības visaugstākais izpaušanās. Bet ja tauta ir dzīva būtne, tad tā pakļauta dzīvības pamatlikumiem. Visā pilnībā šie likumi ir lielākais un dziļākais noslēpums, kas atrisināms zinātnei un cilvēka prātam. Visai maz varam atbildēt uz jautājumu, kas ir dzīvība. Droši varam nosaukt tikai divas pazīmes, kas attiecas tiklab uz dzīvības pirmsākumu, kā arī uz tās vaiņagojumu: dzīva būte top pēc sava, tikai no iekšienes noteikta veidola, un dzīva būte pilda savā dzīvības norisē tikai savu, no iekšienes noteiktu likumu. Savs veidols un savs likums. Savs veidols, savs organisma uzbūves un iekārtas plāns nozīmē sugas pastāvēšanu un uzturēšanu, tas nozīmē, ka no kviešu grauda izaug vienmēr un tikai kviešu graudi. Savs likums nozīmē, ka dzīvās būtes dzīvības procesi norit tikai savas iekšējās būtības kārtībā un ka ikviens šā procesa iespaidojums no ārienes ir traucējums, kas jāpārvar ar savu likumu, vai dzīvai būtei jāiet bojā.

Bet kāds tad šīm bioloģiskām definīcijām jeb apzīmējumiem sakars ar 15. maiju? Atcerēsimies 15. maija galvenās līnijas. Tā pamata ideja, tautas vienības princips, ietver sevī tādu tautas jēdziena izpratni, ka tauta ir viens vesels, dzīvs un nedalāms organisms. No tās neapejami un nenovēršami izriet, ka visas mācības, teorijas un politiskie novirzieni, kas

rada nesaskaņas vai pat naidu dažādo tautas slāņu vai atsevišķo locekļu starpā, ir maldi, kas uz visiem laikiem atmetami, jo nevar iedomāties lielāku aplamību, kā viena dzīva organisma atsevišķo locekļu cīņu savā starpā. Atkrīt arī ikviena tāda iekārta, kur kādai iedzīvotāju daļai būtu dotas priekšrocības, bet to vietā stājas nacionālā un sabiedriskā taisnība, kas nosaka, ka nevienai iedzīvotāju daļai valstī nedrīkst būt lielākas tiesības kā citām uz ienesīgāku nodarbošanās veidu, kas dod lielāku turību.

No nacionālās vienības un kopības idejas tālāk izriet, ka neviena pilsoņa personīgās intereses nevar būt nostādītas augstāk par tautas un valsts interesēm, jo dzīvas būtnes katras šūniņas uzdevums ir kalpot visa organisma pastāvēšanai un labklājībai. Saimnieciskā laukā tas nozīmē, ka neviens uzņēmums nevar vairs kalpot tikai egoistiskām uzņēmēja interesēm un tātad, no vienas puses, jāatsakās no neierobežota saimnieciskā liberālisma, no otras puses, jāatrod tāda kārtība, kas nenokauj saimnieciskās dzīves vērtīgāko spēku, privāto ierosmi. Šīs prasības var savienot veselīgi, tehniski progresīvi un lietpratīgi vadīti, valsts atbalstīti, bet faktiski privāti rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi, kuriem blakus var darboties visi citi, bet pastāvēt tikai tādi, kam veselīgi saimnieciskie un tehniskie pamati un vadība. Nacionālās vienības ideja liek tālāk atrast ceļus, kā novērst pretrīnību darba devēju un darba ņēmēju starpā, jo abiem kopīgs, tautai un valstij vajadzīgs darbs.

Dzīvības visstiprākais un visspilgtākais izpaudums ir tās pašuzturēšanās spēks, kas tiecas mūžībā. Ikviena dzīva būte rāda nepārvaramas sava veidola un sava dzīvības rituma saglabāšanas tieksmes. Tautā tās parādās dzīvā spēka vairošanā un savas īpatnās nacionālās sejas sargāšanā. 15. maija ideju kopā citām pāri tāpēc liesmo doma par tautas nākotni: par tās dzīvo spēku, jaunatni, tās audzināšanu, centieniem un raksturu, tās fizisko un tikumisko veselību, par stipru ģimeni, tautas drošāko pamatu. Nākotnē tiecas arī doma par soļiem, kas izlīdzinātu viļņveidīgās saimnieciskā uzplaukuma un atslābuma maiņas radītās grūtības. Šīs lielās domas laimīgs reali-

zējums, arī uz citām zemēm pārvests, sola jaunu ēru cilvēces dzīvē.

Bet kas var materiāli nodrošināt tautas pastāvēšanu un nākotni ne visai bagātā zemē, ciņā ar dabas spēkiem un sacensībā ar citām tautām, kas trauksmīgā steigā pūlas viena otru pārspēt jaunu, vienmēr pilnīgāku ražošanas paņēmieni atrašanā un veidošanā? Vienīgi augsta gara kultūra, kas noteic kā nācījas materiālo kultūru, tā arī rada tās garīgo seju. Tā izpaužas garīgo vērtību jaunradišanas darbā: zinātnē, mākslā, tehnikā un lielu tikumisko un reliģisko ideālu atklāšanā. Un 15. maija Latvijas ceturtdā gada beidzamās dienās, kad jau likti pamati latviešu nodrošināšanai ar dienišķo maizi un sperti daudzi soļi gara kultūras celšanai, redzam uzliesmojam vienu no spožākiem 15. maija aicinājumiem triju likumu veidā par divām kultūras kamerām un kultūras padomi. Šajos likumos ierakstīti vārdi, kādi nezina vai kādreiz sausajā likumu valodā runāti. Tā 15. maija autors ar šiem likumiem uzliek cita starpā par pienākumu celt valsts un tautas garīgo un saimniecisko dzīves spēku, daļumu un varenumu, garīgo un materiālo kultūru, uzdod gādāt par kultūras slāpju modināšanu, uzliek par pienākumu garīgā darba darītājiem celt augstumā sava aroda ētiku, cieņu un godu. Kad būs pilnīgi izprasta šo likumiem ne visai parasto vārdu nozīme, tad varbūt nodrebēs sirds ikvienam, kam šie likumi doti, un doti tie visas zemes garīgā darba darītājiem; nodrebēs ne tāpēc, ka likumos būtu paredzēti kādi bargi sodi, bet nodrebēs tās atbildības smaguma priekšā, kādu šie likumi uzliek kultūras darbiniekiem. Stāv priekšā neaptverami liels darbs, tik liels, ka to var veikt vienīgi mūsu tautas ārkārtīgais spēks un dzīvības sikstums, kas spēja pārvarēt gadu simteņiem ilgus šķēršļus ceļā uz savas kultūras dzīves pilnīgu uzplaukumu.

No šā aicinājuma un likteņus lemjošās pavēles, šā vēstījuma un nākotnes skatījuma virsotnes tad nu arī visskaidrāk redzams, kas ir 15. maijs un kas ir 15. maija idejas. Atcerēsimies dažus svarīgus vārdus no Prezidenta paskaidrojumiem par jauniem kultūras likumiem: tiem jākalpo latviskās kultūras veicināšanai un uzplaukumam, bet latvietis vēl nav

atradis pats sevi. Ja nu tautu uzskatām par dzīvu organismu, tā var pastāvēt, vienīgi pildot dzīvības pamatnosacījumus: uzturot savu, vienīgi savas nacionālās būtības noteikto veidolu un pildot savu, vienīgi no savas būtības izrietošo darbības likumu. Lai šos nosacījumus izpildītu, latvietim jāatrod vispirms savs tīrs un skaidrs, un nesašķobīts veidols, sava neizķēmotā garīgā seja un savs nacionālais lepnums, un jāatrod un jāatbrīvo no svešiem spaidiem savs pastāvēšanas likums. Tas nozīmē, ka latvietim visupirms jāatrod latvietis, un mēs būsīm tuvi īstenībai, teikdami, ka 15. maijs ir parādījis un pavēris latvietim ceļu pašam uz sevi. 15. maijs ir ceļš uz sevi.

Šis ceļš pašam uz sevi nav iedomīga novēršanās no lielām augstas kultūras vērtībām, ko cilvēcei devušas dažas savā rādīšanas spējā lielas, lai gan dažreiz skaitliski mazas tautas, no vērtībām, kas kļuvušas par visas Eiropas civilizācijas pamatu. Bet mūsu kultūrā iekausējamas un nevis mehāniski piesaistāmas tikai tādas gara mantas, kas piemērotas mūsu tautas garīgai sejai, mūsu veidolam un likumam, un, par visām lietām, tās ņemamas tieši no pirmavotiem pirmatnējā svaigumā un varenumā un nevis no starpniekiem.

Sākumā es atļāvos piezīmi, ka varētu būt pamats aizdomām par 15. maija notikuma romantisko nokrāsu. Romantisms saistās ar mīlestību. Un tiešām, vai 15. maija notikumā neparādās mīlestība, tāda mīlestība uz savu tautu, par kuru lielākas nav: 15. maija darītāji liek savu galvu uz spēles, lai izvestu savu tautu no maldiem un miglas un parādītu tai ceļu uz sevi. Kas cits spēj bez atpūtas un noguruma, dienu un nakti rūpēties, domāt un gādāt, neko nepiemirstot un visu paredzot un paspējot, ja ne liela mīlestība, kas dota izredzētiem, ar ārkārtīgām spējām, drosmi un izturību apveltītiem? Un vai tā nav mīlestība, ko izstaro sidraba vaiņagota 15. maija autora smaids, kuru velti pūlas notvert mākslinieki, un jaunības dedzības pilnais skats? Vai mīlestībā uz savu tautu un zemi nedeg mūsu sirmā ģenerāļa sirds, neuzvarama kaujas laukā un kautrīga visur, kur nav jācinās, kas Vadonim stāvēja līdzās 15. maija naktī? Un vai gan kādu algu meklēja visi citi, kas bija ar viņiem šīnī naktī?

Un mēs, kas baudām šīs mīlestības augļus, varam atbildēt

uz to arī tikai ar mīlestību un pateicību. Mēs sagādāsim mūsu Vadonim vislielāko prieku, ja iedegsimies tikpat lielā mīlestībā uz Latviju, kā 15. maija darītāji. Tad mēs atradīsim sevi un izpildīsim Visvarenā mums nolikto cilvēces sūtības daļu.

“Sējējs”, 1938. g.

15.
MAIJA
LATVIJA.
IDEJSKAIS
SATURS

Latvijas valsts iekārtas maiņai, kas notika 1934. g. 15. maijā, nav iepriekš pa punktiem uzrakstītas programmas. 15. maijā nav notikusi revolūcija, kur jaunās varas nesējs būtu uzstādījis kaut kādas politiskas prasības agrākajai varai. 15. maija notikumu priekšgalā nostājas iepriekšējās izpildītājas varas galva, un režīma maiņa iezīmīgā kārtā notiek ne ar pilsētā koncentrētiem kaut kādas cīnītājas grupas spēkiem, bet šie spēki nāk no pašas zemes. Laikam gan ne visai bieži vēsturē zemnieki būs bijuši ne tikai kaut kādas vietējās sacelšanās aktīvais spēks, bet tie veic apvērsumu valsts galvaspilsētā vienā naktī un gūst tās un visas valsts iedzīvotāju atbalstu un jūsmīgu atsaukšanos.

Tas ir zīmīgi un liktenīgi 15. maija notikumiem. Zīmīgi tāpēc, ka pats jaunā režīma dzimšanas akts ietver sevī galveno jaunā laika ideju – nacionālo vienību, un liktenīgi tāpēc, ka šai idejai gandrīz nav pretestības. Ar to nodrošināts apvērsuma pozitīvais iznākums. Bet jāatzīmē un jāpasvīturo vēl viens visai svarīgs apstāklis. 15. maijs kļūst tieši un uzreiz par faktu. Viņš

tiek ierakstīts vēsturē ne uz papīra, bet tieši pašā dzīvē. Vēsturei šis fakts jānoraksta no dzīves, un tas raksturīgi ne tikai 15. maija dzimšanas dienai, bet visai 15. maija Lavijai: viss, kas veidojies Latvijā pēc 15. maija, parādās ne deklarāciju vai sīki uzrakstītu programmu veidā, bet tieši pašā dzīvē. Ja es drīkstu atļauties pārdrošu salīdzinājumu, tad es nosaukšu mākslinieku, kas darina 15. maija Latviju, nevis par rakstnieku, bet par tēlnieku. Šis darinājums nav abstraktas teorijas vai dogmas, tas ir pati reālā dzīve – redzama, taustāma un jūtama. No tā izriet vispirms svarīgs secinājums: valsts iekārtas veidojums, gūdam pozitīvus panākumus, nevar nonākt pretrunā ar dzīvi, tas var būt tikai nācijas radītāju spēku atraisīšana un tāda to sakārtošana un ievirzīšana, kas, tehnikas valodā runājot, dod vislielāko lietderības koeficientu.

Šis ievada piezīmes esmu atļāvis, lai aizrunātu sev attaisnojumu, ja mans 15. maija Latvijas apraksts nesakristu pilnīgi un precīzi ar tās autoru ģeniālai nojautai līdzīgu metu. Nevaru to apskatīt ne pēc grāmatas, ne ģeogrāfiskās kartes, bet tikai savā subjektīvajā valsts dzīves parādību uztverē. Nevar šeit palīdzēt arī daudzo likumu uzskaitīšana un to satura atstāstīšana. Formāli likumi ietver gan daļu jaunās Latvijas, bet dzīvo Latviju ar tiem vien nevar aprakstīt.

Man šķiet, ka īsam aprakstam piemērotāk izcelt vispirms raksturīgākos jaunās Latvijas vaibstus, un šodien es gribētu apstāties pie tautas vienības, vadoņības un latviskās Latvijas. Dibināti, lai gan ne ikreiz pilnīgi skaidri izprotot, lieto vārdu tautas vienība, vienotā tauta. Šis vārds ietver sevī uzdevumu, prasa izdarību zināmā īpatnē. Latviešus vienmēr ir vienojusi kopēja valoda, pat tad, kad tie nebija patstāvīgi. Vienojusi tos gadu tūkstošus arī zeme. Vienojuši kopīgie tikumi un parašas. Vienojusi lielākās tautas daļas vienāda nodarbošanās – zemkopība. Nekad latviešus nav slāņojis nesamierināmu pretišķību dalītās šķirās stipri dažāds mantas stāvoklis. Tas nekad nav bijis tik atšķirīgs, ka radītu nepārejamu plaisu, piem., zemnieka un pilsētas strādnieka starpā. Fabrikas strādnieks savā lielākā daļā nav zaudējis sākarus ar lauku sētu.

Tomēr, ja jau mums pirms 15. maija bija zemes īpašnieki

un laukstrādnieki, fabriku īpašnieki un strādnieki, tirgotāji un amatnieki, vispār tie, ko sauc par darba devējiem un darba ņēmējiem, tad, saprotams, varēja arī Latvijā mēģināt ieaudzēt dogmatisko šķiru cīņas mācību. Tā tad mēs būtu atraduši vienu apstākli, kas skaldīja latviešus pirms 15. maija. Cik šī skaldīšana reāli pamatota, cik teorētiski konstruēta, pie tā vēl atgriezīsimies.

Otra atšķirība, pie tam pilnīgi reāla, ir iedzīvotāju dalīšanās pēc ticībām. Bet neviena Latvijas valdība nav uzstādījusi sev par uzdevumu apkarot kaut kādu konfesiju vai arī iekļaut visus iedzīvotājus vienā konfesijā. Ir gan radīti vislielākās reliģiskās iecietības apstākļi. Valsts parādījusi savu atbalstu ne tikai iedzīvotāju vairākuma baznīcai, bet tāpat mazākumam. It īpaši pēc 15. maija radušies spilgti piemēri – pareizticīgo nodaļas un katoļu teoloģijas fakultātes atvēršana Universitātē, un arī atbalsts citām konfesijām.

Tālāk, Latvijas iedzīvotāji dalās pēc tautībām. Bet visas tautības vieno vienādas pilsoņu tiesības likuma priekšā. No šīm vienādajām tiesībām nepārprotami un neapstrīdami izriet arī vienādi visu pilsoņu pienākumi pret valsti. Prof. A. Tentelis parādīja savā priekšlasījumā galveno līniju metā latviešu tautas gaitas. No tām redzams, ka vislielāko lomu spēlējis, sākot ar 13. gadsimtu, latviešu valstiski politiskās vienotības trūkums. Šī valstiski politiskā vienība atjaunota 1918. g. 18. novembrī, pie tam tādā apmērā, kāds vēl latviešiem nav bijis laikā, par kuru mums vispār pieejamas kaut kādas ziņas. Ar to it kā būtu sasniegts tautas vienības ideāls: visa tauta apvienota savā neatkarīgā valstī un ir pati sava likteņa lēmēja. Bet faktiski īsta vienība nepavisam vēl nav sasniegta, jo dažu desmitu pašu latviešu partiju savstarpējā apkaršanās nezina vai labāka par vairāku latviešu cilšu cīņām senatnē. Nav šaubu, ka partiju cīņa padarītu Latviju tikpat ārpolitiski nevarīgu, tāpat pazudinātu Latvijas patstāvību ārējo briesmu gadījumā, kā kādreiz vienprātības trūkums seno cilšu starpā. Vēl vairāk. Mūsu laikmetā ne tikai politiskā sadrumstalotība var pazudināt valsti, bet ne mazākā mēra saimnieciskā un kulturālā nevarība. Ne saimnieciskā Latvijas nostiprināšanās, ne tās kultūras uz-

plaukums, ne tātad arī tās politiskā drošība nebija sasniedzami tikai ar etnogrāfisko, ģeogrāfisko un valstisko latviešu vienotību. Ja 15. maija Latvijā viss tas strauji pārmainījies un ja to panākusi tautas vienotība, tad acīmredzot ir vēl kāda cita vienotība, nekā tikko uzskaitītie tās veidi. Šī vienotība cita starpā ir padarījusi par nevajadzīgu ir šķiru cīņu, ir partiju cīņu vispār.

Ir pienācis mana uzdevuma grūtākais punkts. Jādod pozitīva šīs vienības definīcija, tās izsmelts apzīmējums un apraksts. Jāuzmeklē tās dziļākās saknes.

Mēģināsim vispirms uzskaitīt tās pozitīvās pazīmes. Tā aptver visu tautu. Tā izslēdz pretiltības tautas locekļu starpā. Tā tiecas pēc visas tautas labklājības. Tā pakļauj personīgās intereses vispārējām interesēm. Tā dibinās uz taisnību. Tai ir mērķi, kas ir visas tautas mērķi. Tai ir dinamisks, aktivitātes, kustības un izdarības raksturs. Tā dara cilvēkus vienu otram labvēlīgus, uzticīgus, pašāvēģus. Tā vairo nācijas spēku. Tā dara nāciju neuzvaramu. Tā nodrošina nācijas mūžīgu pastāvēšanu. Tā rada uzplaukumu ir visās dzīves nozarēs.

Tātad tā ir sapnis, jo dzīve taču ir cīņa! Uzvar stiprākais, un dzīves vērojumi māca, ka taisnībai biežāk jāpadodas varai! Un tomēr šī vienība ir iespējama, un mēs tai arvien vairāk tuvojamies. Es tagad nosaukšu viņu, vai pareizāk, tās izpildījumu citā vārdā, ko jūs varat pieņemt, varat likt citu tā vietā. Šis vārds ir organizācija (saskaņotība, sakārtošana).

Stāv rakstīts: "Cilvēks ir ļauns no mazām dienām." Lai man ir piedota mana pārdrošība, ja mana dzīves uztvere liek tai vietā vārdus: "Cilvēce bija ļauna savās jaunības dienās." Garš un smagas cīņas pilns bija ceļš no tās vietas, kur brālis nokāva brāli, līdz tai vietai, kad cilvēks sāka savu tuvāku mīlēt kā sevi pašu. Šis ceļš ir cilvēka augšana cilvēkā, šis ceļš ir tāda pakāpeniska cilvēku sabiedrības organizācija, kas atļauj cilvēkam mīlēt tuvāko kā sevi pašu. Un ceļš, kas mums jāiet no šīs vietas tālāk, ir tāda dzīves organizācija, kas dotu mums iespēju mīlēt mūsu vistālāko tautieti kā sevi pašu. Kad mēs to sasniegsim, tad mēs meklēsim ceļu vēl pilnīgākai organizācijai, kas atļautu vienai tautai mīlēt citas, arī vistālākās, kā sevi pašu.

Šāda rožaina cilvēces nākotne šķiet esam pretrunā gan Tautu savienības neveiksmēm, gan apsolutās sociālās paradīzes sabrukumam. Būtu par daudz naivi sagaidīt, ka lielie cilvēces ideāli sasniedzami tik viegli, kā mēs to gribētu. Lielu ideju piepildīšanas vēsture rāda, ka tā prasa lielas cīņas un garus laika posmus no idejas dzimšanas līdz tās iemiestošanai dzīvē, pie kam pati ideja bieži pārveidojas, tuvodamās savam piepildījumam. Ja sociālisma teorija arī satur saimnieciskās dzīves organizācijas principu, bet paredzētais organizācijas veids, paralizēdams lielu daļu cilvēka radītāja spēku, ar vienas šķiras uzkundzēšanos pār citām, nav izrādījies vismaz visām tautām pieņemams, tad tas nenozīmē, ka citāda veida dzīves organizēšana un regulēšana nebūtu iespējama. Sociālisma neveiksmes var pamudināt tikai uz citu dzīves kārtošanas ceļu meklēšanu.

Ja tautu sadzīves organizēšanas mēģinājums Tautu savienībā nav jau pašā pirmajā gājienā un pāris gadu desmitos novedis pie mūžīgā miera, bet gan pie vēl neredzētas bruņošanās, tad pati šī bruņošanās sola vismazāk izredžu atrisināt tautu organizācijas problēmas. Tas pierāda tikai, ka vēl maz ir tautu, kas sasniegušas tādu gatavību, kādu prasa lielās idejas realizēšana, ka vēl nav veikts sagatavošanās darbs tās piepildīšanai. Bet ideja nav mirusi un dzīvos; dzīvos un uzvarēs, tāpat kā uzvaru guvušas daudzas zinātnes un ētiskās atziņas, kas kādreiz šķita esam aplamas un "veselam prātam" nepieņemamas.

Šiem apsvērumiem bija grūti paiet garām, lai tā vienotības ideja, kuru mēs pūlamies izprast cik iespējams dziļi, nepaliktu neizsekota savos pirmsākumos un savos pēdējos secinājumos. Atgriežoties tagad atkal pie šīs idejas, redzam, ka tā nedomā kaut kādu visu tās sekotāju vienādu stāvokli vai vienādu darbību. Ne tikai iespējama, bet ļoti bieži pat nepieciešama vienības idejas sekotāju dalības dažādība. Vienotības idejas izpratnei šajā nozīmē mūs tuvinās vienkāršs ēkas celšanas piemērs. Mums šeit vajadzīgs ēkas mets, pēc tā aplēstie materiāli tā izpildīšanai, grāvrāči pamatu rakšanai, mūrnieki sienu celšanai, namdari, galdnieki, krāsotāji, stiklinieki, jumīki,

skārdnieki, atslēdznieki. Daži darbi seko viens otram, citi norit vienlaicīgi. Tiem, kas seko viens otram, vajadzīga zināma secība laikā. Tie, kas darāmi vienlaicīgi, jāsakārto telpā, lai vieni amatnieki netraucētu citus. Katra darba apjomu un vietu nosaka mets, darba sakārtojumu laikā un telpā pa daļai mets, pa daļai celtnes vadītāja rīkojumi. Meta izstrādāšanu un darba vadību var savienot viena persona. Visus darba darītājus vieno kopīgais mērķis. Lai darbs ritētu sekmīgi, visiem darītājiem šis kopīgais mērķis jāapzinās. Bet tā vien nepietiek. Savedot celtnes vietā kaudzēs visus vajadzīgos materiālus un saaicinot reizē visus amatniekus un strādniekus pie šiem materiāliem, nekā vēl nebūtu panākts. Nepieciešams darbu kārtotājs, kas organizē darbus laikā un telpā. Ja šādas kārtošana nebūs, tad darbu vai nu nemaz nevarēs veikt, vai arī tas ritēs ļoti slikti, ar lielu laiku un spēku šķiešanu, ar mazu lietderības koeficientu. Gala mērķis ir celtnē, bet šī mērķa sasniegšana prasa zināmu darbību – celšanu. Apvienošanās celšanas darbā prasa organizāciju, mērķtiecību, iekšējās sakarības noteiktu sakārtojumu. Tātad tam, kas tiecas pēc zināma mērķa, kas atrodas kustības, veidošanās stāvoklī, kas saistās ar darbību un izdarību, – tam jābūt visās savās daļās apvienotam noteiktā organizācijā. Organizētam obligāti jābūt visam, kas dzīvo. Spilgtākais organizētas sistēmas piemērs tāpēc arī ir dzīvā būtne. Augstākos organismos tās jau skaidri saredzamā veidā sastādās no atsevišķiem orgāniem, kas visi saskaņoti kalpo organisma mērķiem. Dzīvība uz ārpusi parādās formas patstāvībā, bet šo formu noteic un uztur individuālā dzīvās būtnes daba.

Mūsu šodienas nacionālās valsts uztvere liek to izprast kā dzīvu organismu, kura ārējā forma ir valsts. Tās raksturu noteic individuālās tautas īpašības. Tauta ir šīs formas iekšējais saturs. Kā dzīvs organisms tā ir nemitīgas veidošanās stāvoklī. Kad tautā daudz dzīvības spēka, tā aug un attīstās uz lielāku pilnību. Ja dzīvības spēki izsīkuši, tautas radītājas spējas krīt, dzīvē virsroku ņem negatīvās parādības, sairst tautas organizācija, sākas dekadence.

Ja nu uz nacionālo valsti pārnesam dzīva organisma jēdzienu, tad labi saprotams, ka dzīva būtne ir tikai nacionālas

valsts līdzība (un ka tā tāda ir tik lielā mērā, ka citu grūti atrast, par to laikam nevarētu šaubīties). Arī tad vienotības ideja vislabāk aprakstāma dzīvās pasaules valodā. Dzīvības pamatpazīme nu ir plānveids, mērķtiecība un organizācija. Nacionālās valsts daļām, nacionālā valstī apvienotiem tautas locekļiem jāpilda zināmas funkcijas organizētā, mērķtiecīgi saskaņotā veidā. Tātad savā darbībā saskaņotam jābūt valsts pārvaldes aparātam, visām tā daļām un katram atsevišķas daļas darbiniekam gluži skaidri jāzina, kas atbilst visas tautas interesēm. Un kad darbinieks zina, ko prasa valsts un tautas intereses, tad tas arī bez kaut kādiem ierobežojumiem jādara.

Nākamais jautājums nu ir uzziņāt, kas tad jādara, lai sasniegtu vislielāko valsts nācības labklājību un kā sasniegt nepieciešamo darbības saskaņotību, citiem vārdiem, kā tikt pie vēlamas darba organizācijas. Pavisam īsi šos jautājumus var tā uzstādīt: uz ko jāvienojas un kā jāapvienojas. Uz to atbildi dos tas, ko mēs saucam par ideoloģiju. Tā ir mācība par tautas ideāliem, par tās centieniem. Tā nu ir dažāda dažādos laikos, tā ir dažāda dažādām tautām vienā laikā. Ja varētu uzrakstīt ideālu ideoloģiju vēsturi, tad tā būtu cilvēka gara evolūcijas vēsture. Ideoloģija izaug no pirmatnējā dzīvības spēka. Tas, ko zemākai dzīvības formu pakāpei diktē zemapziņa un instinkts, augstākā pakāpē izaug apziņā un atziņās. Dievišķīgās izcelsmes dzīvās pasaules (un varbūt tās personā visas esības) mērķtiecīgā jēga iznirst, cilvēces mūžīgi neapmierināmo tieksmju, asu sāpju un ciešanu augšup celta no sviedru, asaru un asiņu jūras, un parādās prāta acīm garīgo vērtību krājumos. Tās ierakstītas zinātnes un dievišķīgas atklāsmes inventāra grāmatās. Mēs smeļamies bioloģiski tikumiskās dzīves normas no dabas zinātņu atziņām, dzīves gudrību no tautas vēstures. Cīņā par sava dzimuma pastāvēšanu mēs paveram aizkaru brīnišķīgai dzīvo radījumam arhitektūrai un, atjēgušies no apmulsuma tās varenības priekšā, kas lielāka nekā visa zvaigžņu un spirālmiglāju pasaule, sākam manīt ļauna un laba atzišanas koka augļu garšu. Tā ir zinātnes ēka. Tā var mums parādīt, no kurienes mēs nākam. Tur mēs atrodam arī rīkus, ar kuriem varam sev un tiem, kas nāks pēc mums, ceļu sataisīt, lai tie celtos pāri mums.

Bet nākotnes apvāršņus nevar saskatīt pat no šīs varenās celtnes augstākās virsotnes. Tos skatīt dots tikai Dieva izredzētiem praviešiem. Tie nojaušami tikai tiem, kas spēj sadzirdēt dievības elpu. Kad daudzkārt lielākās ciešanās, nekā var nest ikdienas cilvēks, izkalts viņu raksturs, kad ilgos jaunu patiesību meklējumos asināts viņu prāts, kad pasaules, dzīves un cilvēces jēgas slāpes kā lidumu uguns izdedzinājušas visas vājības to dvēselēs, tad izšaujas zibens no viņu likteņa debess un apžilbst viņu acis, skatot sava aicinājuma un savas sūtības zīmi. Viņi tad redz savas tautas un cilvēces nākamo ceļu stabus. Viņu valoda tad nav vairs vakardienas un šodienas valoda, bet tie sludina rītdienas vārdus. Tie nerunā par pieticības un sastinguma mieru. Tie iztraucē nesaudzīgi snaudēju sapņus. Tie sit ar pātagu garīgo kūtrumu. Tie nebīstas mest uguni grūžu kaudzēs, aprakt vakardienas mācību liķus.

Viņu vidū ir tie, kas skatījuši Pasaules Radītāja tērpa mirdzumu un rāda tā atspīdumu zemes dziesmās, krāsās, tēlos un celtnēs. Viņu vidū ir cilvēces sargi, kas noliek ētisko atziņu margas gar bezdibeņa malām cilvēka ceļā. Viņu vidū ir jauna skaistuma, jaunu garīgo pasaulu atklājēji. Viņu vidū ir tautas vadoņi, kam atklājies tautas nākotnes ceļš, kas uzminējuši savas tautas iekšējos spēkus, kam drosme pacelt karogu savas tautas uzvaras gājienam. Vadoņi un lielie nacionālo spēku kārtotāji.

Nu esam nonākuši pie jautājuma, kā organizējama tautas vienība, un reizē ar to pie otrā 15. maija Latvijas idejiskā pamatakmeņa. Tas ir vadonības princips. Atļaušos tūliņ mazu piezīmi. Īstenībā šis akmens tikai pēc 15. maija nosaukts vārdā, bet būt viņš bija jau 18. novembra Latvijā. Ar vadonību dažreiz sajauc dažādus citādas dabas režīmus. Lai šo jēdzienu, varētu teikt, nospodrinātu no visa, kas tam svešs, jāmin šis liekais vārdā. Vadonība nav ne dzišana, ne vilkšana. Vadonība nav ne apspiešana, ne kaut kā nevēlama uzspiešana. Vadīt var to, kas kaut kur iet un grib iet. Vadonis var būt tikai tur, kur tam ir sekotāji. Šis nu ir vadonības visskaidrākais apzīmējums: vadonis atrod un parāda ceļu tautas gribai. Ja vadonis rādīs ceļu, kas neatbilst tautas gribai, tad tauta viņam nesekos. Un

mēs arī zinām piemērus vēsturē, kad vadonis pārvēršas diktorā un zaudē tautas uzticību. Vai varam kaut kā izskaidrot, kā top vai kas var kļūt vadonis? Ja ieskatāmies kādas tautas dvēselē, tās vēsturē un tās liktenī noteiktā dzīves posmā, tad mēs atradīsim bez jau sākumā minētām ārējās vienotības pazīmēm arī centienus un tieksmes, vēlmes un ilgas, kas iekšīgi vieno tautu kopīgos mērķos. Ja nu radīsies šai tautai dēls, kas savā raksturā un centienos absolūtā pilnībā iemiesos savas tautas labākās īpašības, kas apjautīs tikpat pilnīgi savas tautas likteni un stāvokli citu tautu vidū, kura ausis dzirdēs-sava laikmeta saucienus un mājienu, kas būs spējīgs izdomāt līdz galam nacionālo spēku kārtošanas plānu un kam pietiks izturības šo plānu pārvērst valsts celtnē, – tas būs tautas gribas organizētājs, tautas vadonis. Vadoņa tautas gribas nojautai jābūt tik pareizai un asai, ka nekādu sīku grupu separētās tieksmes nespēj aizēnot vai aizplīvurot nācijas pamatdomu. No tā izriet arī, ka vadoņa ceļš nevar būt kādas citas tautas ceļa atkārtojums.

Vadonis tāpat pauž savu gribu, bet šī griba ir tautas kodola, tās tautas dzīvi noteicošās daļas griba, kas uztur nācijas pastāvēšanu. Reizē ar to vadonis kļūst par tautas vienības idejas vispilnīgāko iemiesojumu. Kā tad nu var pārliecināties, vai vadonis pauž tautas gribu vai tikai kādas tās daļas, vai pat tikai savu gribu? Kā var pats vadonis pārliecināties, vai viņš pareizi uztver tautas domu? Vai vadoņa padomdevēji, varbūt ļaudis, kas meklē savu personīgo labumu ar glaimiem un liekuļotiem uzticības un padevības zvērestiem, nevar viņa skatu novērst no dzīves īstenības un novirzīt vadoņa darbību uz šauru grupu vai atsevišķu personu labumu, pretēji tautas vairākuma interesēm? Nemaldīgu vērtējumu dod tautas likteņa ritums un gaita, tās labklājības un varenuma celšanās vai krišana, valsts un zemes bagātības un stipruma augšana vai sabrukums, kultūras vērtību lielāks vai mazāks pieaugums vai kultūras attīstības apstāšanās. Valsts iekārtas, sabiedrības struktūras, iedzīvotāju savstarpēju attiecību dziļāka analīze var rādīt, cik tālu veikts nācijas organizēšanas darbs, cik laimīgi izdevusies nacionālo spēku kārtošana.

Šāds vērtējums iespējams tikai ilgāka vadoņa darbības posma rezultātā, tad, kad jau visneticīgākie pārliecinājušies par sprautā ceļa pareizību. Bet izšķirēji parasti ir pirmie soļi tautas dzīves lielu pagriezienu brīžos un tad, kad lielās nākotnes līnijas jānosprauž. Šeit nu izšķir Dieva dotā vadoņa nojauta, viņa ģeniālā tālredzība, viņa spēja savā gribā koncentrēt nācīgas gribu. Īpatā spēja asi uztvert un sīkās, parasti acij nemanāmās parādībās saskatīt dziļas nācīgas dvēseles kustības. Spēja aptvert un saprast visas dzīves parādības. Šai intuitīvai nojautai nekavējoties jāseko organizēti tautas domas vērošanai, pētīšanai un uzklaušīšanai. Primitīvās mehāniskās balsu skaitīšanas vietā, kur balsotājiem piesprieda spriest par to, ko viņi saprot, un par to, no kā tiem nav ne mazākās jēgas, ņemot no viņiem atbildību par visu, ko viņu lēmums tautai nesīs (jo tie nezina, ko tie dara), atskan katra darba darītāja balss par savu darbu, par savām vajadzībām. Skan balss no zemes un tās arāja, skan balss no fabrikas un tirdzniecības uzņēmuma, savu vārdu saka amatnieks un ikviens darba darītājs. Tā kļūst dzirdama doma, kas briest valsts saimnieciskos pamatos. Tā dod iespēju šos spēkus saskaņot katru savā nozarē un nozares savā starpā valsts saimnieciskā organismā. Organizācijas svētīgie augļi nu izpaužas vispirms tajā apstākļi, ka nacionālā valstī uzņēmējs un strādnieks vairs nav pretinieki, bet ir sabiedrotie, viena kopīga darba darītāji. Tas iespējams tikai tādu attiecību atmosfērā, kur uzņēmums vairs nestrādā tikai uzņēmēja personīgā labā, bet strādā visas valsts labā. Tāpēc iedzīvošanās ar strādnieku ekspluatāciju atkrīt. Bet tajā pašā laikā netiek paralizēts saimnieciskās rosības dzinējspēks – uzņēmēja privātā iniciatīva. Šīs iniciatīvas nokaušana ir viena no marksisma rupjākajām kļūdām, galvenais tā sabrukuma cēlonis. Organiskās tautas vienības valstī nav iespējama arī uzņēmuma iedzīvošanās uz patērētāju rēķina. Šāda stāvokļa nodibināšanai, kas savā laikā iestāsies, visiem dalībniekiem apzināti iekļaujoties organizēto attiecību rāmjos, sākumā lietoti vienkārši valsts varas cenu regulēšanas līdzekļi. Tiem sekoja valsts atbalstītie saimnieciskie uzņēmumi kā ražošanas metožu regulētāji, atveseļodami un ievirzīdami progresīvā

kustībā rūpniecisko ražošanu. Kooperatīvie tirdzniecības uzņēmumi savukārt organizē veselīgu, patērētāju interesēm kalpojošu tirdzniecības aparātu ar mazāko starpnieku skaitu un peļņu. Tam klāt nākuši visjaunākie saimniecības organizēšanas soļi – likums par rūpniecības uzņēmumu kopām, kas rūpniecības pašdarbības ceļā regulēs arī ražošanas apjomu, un ražošanas racionalizācijas pētīšanas institūts, kas meklēs jaunus ceļus ražošanas izdevumu un darba spēka samazināšanai, kā arī lielākai ražojumu labuma pacelšanai. Ražošanas un tirdzniecības, ja tā var teikt, ētiku ceļi attiecīgas biedrības.

Virs šīs materiālās, saimnieciskās dzīves fundamenta paceļas gara kultūras celtnie. Tā top no visāda veida mākslas, zinātnes, izglītības, grāmatniecības veicināšanas. Pārveidotais Kultūras fonds, lielās mākslas izstādes, mākslas izstādes ārzemēs, Tēvzemes balva, Vēstures institūts, Valodas krātuve, Zinātniskās pētniecības fonds Universitātē, Zemes bagātību pētīšanas komiteja, zinātnisko grāmatu apgāde, plaši senatnes un citi zinātniski pētījumi, studentu atbalstīšanas fonds, Lauksaimniecības akadēmija – tie daži no lielās gara organizācijas atbalsta punktiem. Paši garīgā darba darītāji organizējas divās kultūras kamerās, kurām pievienosies valsts un pašvaldību darbinieku organizācija. Uzskaitītās darba un darbinieku organizācijas rada kopējo visas zemes un tautas organizāciju. Tā kārti vienotās tautas dzīvi valstī, veicinot pašdarbību un radot iespēju izpausties sabiedriskai domai.

Šis organizētās tautas priekšgalā stāv vadonis, kas ar savas valdības aparātu kārti un veido dzīvi no vietas un vienā virzienā, novirzot visus nācijas spēkus sprausto uzdevumu veikšanai un izslēdzot šo spēku savstarpēju apkarošanos. Izpildītajā darbā pirmā vietā nostādīta lietpratība un atbildība. Atbildības princips ievests arī kolektīvā darbā, dodot ikvienam kolektīva, piem., kādas organizācijas, vadītājam izšķirēja tiesības, jo balsošana, ja tā izteic pārliecību, izšķir, kā domā vairākums, bet neizšķir, kur patiesība. It īpaši, jaunus ceļus meklējot, tā bieži nav vairākuma pusē. Ar to panākta iespēja izteikties visiem iespējamiem viedokļiem, bet darbībā dota iespēja izpildītājam pieslieties tai domai, par kuras pareizību

viņš uzņemas atbildību – tā, kā tautas vadonis uzņemas atbildību par tautas likteni. Darbībā tāpēc arī ikviena organizācija paliek vesela un vienota. Mēs redzam, ka tautas vienības ideja nesaraucjami saistās ar vadonības pilnīgāko iespējamo realizējumu.

Kurp tad nu iet vienotā tauta 15. maija Latvijā sava Prezidenta vadībā? Kas ir tās tuvākais ceļa mērķis? Latviskā Latvija. Lai Latvija būtu latviska, jāpanāk, lai latvietis būtu latvisks un lai pār Latvijas zemi valdītu un noteiktu latvietis. Pirmā prasība šķiet paradoksāla, bet tomēr tā pastāv un ir vislielākā mērā svarīga. Nemaz nav jāmin par cieņas trūkumu pret savu valodu, kas dažkārt bija vērojams pirms dažiem gadu desmitiem. Tas tagad retums. Bet tagad arī dzirdam bieži runājam valodu, kas pilna svešu ievazājumu, un bieži trūkst labas gribas no tiem atbrīvoties. Daudz jūtāmāki svešie mūsu kultūras un tikumu ietekmējumi. Lai šeit nebūtu pārpratumu, tad ar visu noteiktību un skaidrību jāatzīmē, ka mums nebūt nav jāvairās izmantot savas kultūras celšanai citu lielu kultūras tautu vērtīgos ieguvumus. Gluži otrādi, daudziem no tiem vispārcilvēciska nozīme, un, atsakoties tos uzņemt savas garīgās dzīves lokā, mēs nemaz nevarētu pacelties mūsu laikmeta kultūras limeņa augstumos... Bet šiem ietekmējumiem jāatbilst mūsu nacionālai psihiskai struktūrai, piesavināmās gara kultūras vērtības jāizraugās mums pašiem, tās nedrīkst būt mums uzspiestas, un ja uzspiesto vai gadījuma ietekmējumu starpā būtu tādi, kas bojā mūsu īpato nacionālo garīgo seju, tad no tiem jāatbrīvojas. Vai tādi ietekmējumi vispār var būt? Atbildi dod daži piemēri. Anarhisma un nihilisma idejas, kaut arī negatīvas, neapšaubāmi ir gara darbības produkti. Laikam gan neviens neņemsies apgalvot, ka tie varētu mums nest svētību vai piestāvētu latvieša dabai. Bezdarbīgo sapņainību arī laikam neviens augsti nevērtēs. Tāpat mēs laikam nemēģināsim mūsu dzīvi pakļaut austrumu fatālismam. Nepieņemama un nelatviska brutāla bravūra un tās kļiedzošais skaļums. Vēl bīstamākas svešas ietekmes, kas apdraud mūsu tikumu skaidrību, patstāvību un spēku. Mūsu tikumu vērtība izsvērtā vissmagākos un visilgākos pārbaudījumos, kādus pazīst jebkādas

tautas vēsture. Un ja tie varējuši uzturēt dzīvu un veselu (kaut skaitliski mazu) latviešu tautu šajos apstākļos, tad tiem ir vērtība, kas nav aizstājama ne ar kādu citu.

Šiem tikumiem nu ir noteicoša nozīme ne tikai tautas garīgās sejas un kultūras veidošanā, bet arī tieši praktiskajā dzīvē. Tā dažās zemēs nenoslēdz mājām durvis, jo iedzīvotāju godīgums pilnīgi izslēdz kaut kādu nelegālu iebrukumu. Sīks, bet spilgts piemērs raksturo Anglijas veikalniecisko dzīvi. Lai varētu noguldīt bankā naudu, vajadzīgi galvinieki. Es neesmu pārsacījies un nerunāju par aizdevumu, bet noguldījumu. Vajadzīgi tāpēc, ka anglis tur par apvainojumu (un arī neproduktīvu darbu) pārbaudīt, vai noguldītāja izrakstītam čekam ir vajadzīgais segums. Bet tā kā Anglijas veikalnieciskajā dzīvē ar laiku iekļuvuši elementi, kas spējīgi izrakstīt nesegtus čekus, tad bankas nepieņem nepazīstamu personu noguldījumus.

Varētu minēt arī dažādus latviešu tikumus, kas izslēdz labu sadzīvi ar citādas mentalitātes cilvēkiem. Tā, latvietim pretīgs ikviena veida parazitisms. Tāpēc tas nicina katru ekspluatatoru. Latvieša goda prāts neļauj tam izturēties ar cieņu pret dotā vārda lauzēju. Latvietis nepiedod zemiskumu. Latvietis ārkārtīgi jūtīgs pret viņam vai kādam citam nodarīto netaisnību.

Ar latvieša dabu nesavienojamie svešie ietekmējumi laupa tam savu īpato pieeju lietām un parādībām, neļauj tam veidot savu īpato seju, un no tiem jāatbrīvojas.

Otra latviskās Latvijas izveidošanas prasība ir, lai pār Latviju valdītu latvietis. Šī problēma izvirzās sakarā ar to, ka pār Latviju gadusimteniem valdījušas citas tautas un ka Latviju apdzīvo ne tikai latvieši, bet arī citas tautas. Cittautiešu kopējais skaits sastāda 24% un liekas ievērojami liels, bet tā loma paliek īstenībā maza, ja ņemam vērā, ka to sastāda daudzas dažādas tautības ar stipri atšķirīgām nacionālām īpatnībām. Lielākā mazākumtautība – krievi – sastāda 12%, skaitot kopā lielkrievus un baltkrievus, no visa iedzīvotāju skaita. Koncentrēta Austrumlatvijā un apmierināta ar straujo savas dzīves uzplaukumu brīvās Latvijas laikā, šī iedzīvotāju daļa neietekmē latviskās kultūras attīstību Latvijā. Skaita ziņā nākošā ma-

zākumtautība ir žīdi (4,54%), tikai stipri izkļiedēti pa Latvijas teritoriju, un viņu nacionālais raksturs tik stipri atšķiras no latvieša dabas, ka manāmi garīgās kultūras ietekmējumi nav iespējami. Pārējās mazākuma tautības nepārsniedz katra atsevišķi 3% no iedzīvotāju skaita un absolūtos skaitļos ir 60 000 cilvēku. Arī šīs mazākumtautības dzīvo stipri izkļiedēti.

Visu tautību vienādās tiesības likuma priekšā, katras tautības iespēja lietot savu valodu un mācīt un mācīties skolā savā valodā, kā arī lielā latviešu reliģiskā un nacionālā iecietība atļauj tādu mierīgu visu tautību pastāvēšanu, ka nedz mazākumtautībām jājūtas Latvijā pabērnu lomā, nedz arī Latvijas latviskā seja minoritāšu apdraudēta, ja vien no vienas vai otras mazākumtautības nerodas pretenzijas uz kaut kādām viņu skaitam neatbilstošām privilēģijām. Pieņemot mazākumtautību pilnīgu valstiskumu, t.i., tādu attieksmi pret Latviju, kuras pamatā īsta tēvuzemes mīlestība, griba veicināt Latvijas zelšanu un sargāt to ar savu dzīvību no ikvienām ārējām briesmām, nav tomēr izslēgts, ka to starpā ir elementi, kas nevar samierināties ar agrāko privilēģiju zaudēšanu. Mēs neļausim tiem sevi novirzīt no saprātīgas sadarbības ar visiem lojāliem pilsoņiem, bet arī atklāti pateiksim visiem, ka īsais laika sprīdis, kas pagājis, kopš mēs esam atbrīvojušies no svešās varas, ka nemiera pilnais laikmets, kurā mainās pat valstu robežas, ka nacionālās kultūras celšanas prasības spiež mūs būt atturīgākiem un piesardzīgākiem, nekā tas būtu pēc dažu gadu desmitu mierīgas, lojālas sadzīves un sadarbības.

Es gribētu vēl sevišķi pasvītrot vienu apstākli, kuram nevar pāriet garām, apskatot tautību attiecības valstī. Kad Latvija bija kādas citas valsts sastāvdaļa, tā tomēr bija vienīgā vieta, kur, nedaudzos izceļotājus neskaitot, dzīvoja latvieši. Viņu nacionālās kultūras apspiešana tāpēc apdraudēja pašas tautas un tās kultūras pastāvēšanu.

Tās mazākuma tautības, kas tagad dzīvo Latvijā, vispirms netiek apspiestas, kā tika apspiesti savā laikā latvieši, bez tam pastāv atsevišķas valstis, kur, izņemot žīdus, šīs tautas ir valsts dzīves noteicējas un savas nacionālās kultūras veidotājas.

Tāpēc zināma nacionālā kultūra, kamēr dzīvot spējīga tās radītāja tauta, savā valstī nevar pazust.

Ja nu savu nacionālo kultūru kopt spējīgai tautai ir kaut kāda eksistences jēga, ja tai ir kāda misija cilvēces vēsturē, tad jābūt uz Zemes arī kādai vietai, kur tā var celt savu nacionālo kultūru un savu aicinājumu piepildīt. Un vai šī vieta Zemes virsū varētu būt kāda cita nekā tā, kuru latvieši gadu tūkstošus sviedriem un asinīm slacījuši, no kuras nekāds spēks tos nav varējis atraut, kur tos nekāda vara nav varējusi iznīcināt?

Mēs būsim necienīgi Dieva un vēstures priekšā, ja šodien neapliecināsim savu nelokāmo gribu atstāt šo zemi paaudžu paaudzēm kā latvisko Latviju. 15. maija Latvijā vienotā latviešu tauta seko savam Vadonim uz mūžīgo latvisko Latviju.

“Sējējs”, 1938. g.

ZINĀTNE
UN
DZĪVESPRIEKŠ

1937. g. 19. oktobrī pēc kādas operācijas negaidot nomira lords Rezerfords (*Lord Rutherford of Nelson*). Viņa mirstīgās atliekas Lielbritānijas valdība apglabāja 25. oktobrī Vestminsteras abatijā līdzās Ņūtonam. Līdz šo rindiņu uzrakstīšanai neesmu mūsu presē par to pamanījis nevienu vārda. Tas ir ievēribas cienīgs fakts. Nav ne mazāko šaubu, ka prese to nav darījusi ar nodomu. Tā šo faktu nav pamanījusi. Bet, kā tas varēja gadīties, ir pats par sevi notikums, kas ved dziļās pārdomās. Varētu pieņemt, ka preses darbiniekiem Rezerforda vārds nav pazīstams, un tāpēc tie nav piegriezuši vērību attiecīgiem rakstiem angļu presē, telegrammu apmaiņai starp Lielbritānijas un Jaunzēlandes (Rezerforda dzimtenes) valdībām utt. Bet apbedīšana līdzās Ņūtonam, augstākais godinājums, kādu vispār var parādīt pat nemirstīgajam, nevarētu paiet nepamanīta. Varbūt arī Ņūtona vārds presei neko neizsaka? Tāds konstatējums tad būtu atslēga pārsteidzošai klusēšanai. Presei nevar taisīt par to ne mazākā pārmētuma, un tas šeit arī nevienu drusciņu netiek darīts. Prese reaģē uz to,

par ko interesējas lasītāji. Tā sīki apraksta kāda boksera sacīkstēs dabūtos zilumus, kādas balerīnas kājas pirksta izmežģījumu un to, par kādu summu pirksts bijis apdrošināts, kinodīvu pēdējo plūkšanos, biržu melnās un baltās dienas, jaunākos Parīzes modes automobiļu modeļus. Tā apraksta visvisādas kabinetu krīzes, dažādus politiskos notikumus visās zemēs, avārijas, kautiņus un karus. Tā mēģina arī speciālas nodaļas ierādīt zinātnei, bet ar kādām sekmēm, redzam no sākumā minētā gadījuma: ja nav ko ziņot par kaut kādu "zinātnes vai tehnikas brīnumu" vai kaut ko, kam sensācijas raksturs, tad var paiet garām notikumiem, kam cilvēces likteņos nesalīdzināmi lielāka nozīme nekā visiem kāda gadu simteņa kariem un politiskām pārvērtībām kopā, var nepamanīt, ka cilvēce zaudējusi kādu no saviem lielākiem ģēņiem, kura vārds tikai tad sasniegs savu apzīlinošo spožumu, kad ne tikai cilvēka atmiņā nebūs vairs daudzu zināma laikmeta valdnieku un karavadoņu vārdi, bet pat arhīvos tos nebūs viegli atrast, ņemot vērā mūsu rakstu ātro izirstību. Labi arī, ka papīrs, uz kura iespiestas šīs rindiņas, drīz pārvērtīsies putekļos: mums nebūs jāsarkst nākamo paaudžu priekšā par atziņanos, cik sveša un tāla vēl bijusi mūsu laikmeta sabiedrība lielajai zinātnes pasaulei. Un šo rindiņu mērķis ir tikai skaļā, cik vien iespējams, skaļā balsī saukt: atdariet acis uz zinātnes pasauli, ieskatieties tās dziļumā, pieejiet tai tuvāk klāt un jūs redzēsiet, kāda brīnišķīga skaistuma pasaule jums atveras, kāda bagātība nokrīt pie jūsu kājām, kāda varenība jūs apņem, ar kādu neaptumšojamu, neatņemamu, neizsīkstošu dzīves prieku pildās jūsu sirds!

Bet varbūt arī līdz tam laikam, kad šis raksts jau būs iespiests, neviens cienīgi neatzīmēs lorda Rezerforda nāvi. Tāpēc vietā pateikt, kāpēc tad tāds grēks to nepamanīt. Ņemot vērā sabiedrības interešu lielo atstatumu no zinātnes pasaules, īsa dažu faktu nosaukšana gan nebūs visai pārliecinoša, bet viens otrs no tiem tomēr tik lieli, ka tos gan ignorēt nevarētu. Tā, lai būtu minēts, ka Rezerfords pārvērtā īstenībā to, par ko gadu tūkstoši bija tikai sapņojuši, ap ko gadu simteņi bija velti pūlējušies, kas tikai dažus gadu desmitus pirms tam šķita savā neiespējamībā ieguvis empīrisku dabas likuma raksturu – ele-

mentu transmutāciju, viena ķīmiskā elementa pārvēršanu citā (1919). Dziļāk nekā jebkāds pirms viņa Rezerfords ieskatījās neredzamā atoma struktūrā (1911), sagatavodams ceļu Rezerforda-Bora (*Rutherford-Bohr*) atoma modelim, ar kuru atoms padarīts par saules un planētu sistēmu. Ar drosmi, par kuru pārāku nav parādījis vēl neviens kara vadonis, Rezerfords uzstādīja savu atomu sabrukuma hipotēzi (1903) tajā brīdī, kad atomu mūžība šķita drošāka nekā jebkad, un tā uzreiz ienesa skaidrību līdz tam pilnīgi nesaprotamās radioaktivitātes parādībās. Rezerfords deva likumus atomu pasaulei, kā kādreiz Ņūtons deva likumus zvaigžņu pasaulei. Tāpēc arī viņa mirstīgo atlieku istā atdusas vieta blakus Ņūtonam. Abu viņu darbi – nemirstīgi. Viss ārkārtīgi spožais atomu fizikas un ķīmijas uzplaukums, kas raksturo mūsu laikmetu un kādu zinātnes vēsture nevar uzrādīt daudz, ir vairāk vai mazāk ciešā sakarā ar Rezerforda ģeniāliem atklājumiem. Tāpēc ne tikai angļu zinātnieku pasaule, bet arī visu citu tautu zinātnieki vienprātīgi uzskata lordu Rezerfordu par mūsu laikmeta eksperimentālās fizikas lielāko meistarū.

Mūsu nacionālās bagātības un mūsu nacionālo ieņēmumu aplēsums rāda, ka uz katru Latvijas iedzīvotāju pienākas gadā vidusmērā pieci simti latu (minēts Prezidenta Dr. K. Ulmaņa runās). Eiropas valstu starpā nav daudz tādu, kur tas būtu mazāks, bet ir vairākas, kur tas 2, 3, 5 reizes lielāks. Tur tad mēs arī redzam lielu materiālās kultūras uzplaukumu: labi izkoptas zemes, labus ceļus, lieliskas celtnes, bagātas pilsētas un, cik no tā atkarājas, lielu iedzīvotāju labklājību. Neapšaubāmi, arī gara kultūras uzplaukumam nesalīdzināmi lielākas dotības tur, kur augstāka materiālā kultūra. Tāpēc nav ne mazāko šaubu, ka mums jāpieliek visas pūles, lai nacionālos ienākumus pavairotu pēc iespējas vairākkārt, lai izveidotu, cik vien varam, augstāku materiālo kultūru. Bet ja ar labklājību apzīmējam dzīvesprieku, apgarota darba, veselīgas labsajūtas un bagāta iekšējīgā satura pilnu dzīvi, tad to var pacelt arī citādā ceļā, nekādā ziņā neļaujot atslābt centieniem pēc lielākas turības. Viens tāds ceļš, piem., ir taupīga ienākumu izlietošana. Tā, pretēji skopumam, nav atteikšanās no tā, kas

dzīvi dara satura bagātu un veicina tās uzplaukumu, bet gan plānveidīga un lietderīga līdzekļu tērēšana un to pirkšanas spēju pacelšana. Bet par to šeit nebūs runa.

Soreiz gribētu apstāties pie cita dzīves bagātības pacelšanas veida: pie mūsu interešu, mūsu dzīves prasību novirzīšanas uz garīgo vērtību valstību. Šī valstība tik neaplēšami bagāta, tik prātam neaptverami liela un varena, tik daudzkārt vieglāk sasniedzama nekā materiālās bagātības, ka ikviens, kas jau tās dārzos staigājis, var tikai nepagurdams saukt un aicināt visus citus līdzī šīnī pasaulē.

Šajā garīgo interešu un mantu pasaules dažādībā izceļas mākslas un zinātnes novadi ar savām skaidrākām robežu kontūrām, nebūt neaptverdami vēl visas dažādās nozares. Mūsu šīs reizes uzdevumam būtu lieki visas tās nosaukt vārdā vai arī sarindot kaut kādā sistēmā, jo domāts piegriezt vērību tikai zinātnes novadam. Vispirms daži vārdi tā raksturojumam. Mēs lauztos vaļējās durvīs, ja mēģinātu celt vēl augstāk zinātnes autoritāti, iedvest sabiedrībā vēl lielāku cieņu pret zinātni. Visā kultūras pasaulē šī cieņa jau tik augsta, ka pavisam lieki censties to vēl pastiprināt. Bet šai cieņai ir vairāk godbijības un apbrīnošanas, par maz sirsnīga tuvuma un mīlestības nokrāsas. Šāda distance, ko varbūt kādreiz uzstādīja un ieturēja paši zinātnieki, jaunajos laikos pastāv ne aiz zinātnieku vainas. Zinātne nav auksta un nežēlīga, un šodien vairs nav vietā kādreiz Flobēra par to teiktie vārdi: "Tā nemitīgi soļo uz priekšu, atbrīvodama no važām prātus un tautas bez bailēm, bez nožēlošanas un bez mīlestības." Tiešām, zinātne nebīstas sagraut un noplēst visu to, kas pārdzīvojis savu laiku vai kas kādreiz šķitis pareizs, bet šodien vairs neatbilst patiesībai, un nepazīst žēluma pret to, kam laiks noiet no skatuves. Bet zinātne dzimst no kaislīgas mīlestības uz patiesību un deg mīlestībā uz cilvēci, kurai tā nes patiesības lāpu.

Zinātne ir neuzbāzīga. Tā kautrīga un grib, lai tai tuvojas ar sirds siltumu un mīlestību. Kas tā zinātnei pieiet, tas redz to citādā gaismā nekā parasti, saņemot tikai tās dāvanas, ar kurām sastopamies ik uz soļa praktiskajā dzīvē, lai gan nezinām, kā

šīs dāvanas rodas! Cilvēce saņem dažādus labumus, finanšu sistēmas, valsts iekārtu, kurām civilizētā psaulē pamatā liktas zinātnes atziņas; ārstē slimības, ceļ lauku ražas, lieto satiksmes līdzekļus, elektrisko gaismu, apdzīvo namus ar visādām labierīcībām un bauda visus tehnikas dotos labumus, bet stāv ļoti tālu no zinātnes tapšanas un gandrīz vai nemaz nemēģina ieskatīties šo labumu devēju dvēselē. Sabiedrībai paliek aizklāta varenā gara darbības norise. Bet, jau skolas solā sēdēdami, mēs tikai izmācāmies, piem., ievērojamu rakstnieku biogrāfijas un analizējam viņu psihisko struktūru, kas visai teicami, jo ļauj pilnīgāk izprast viņu radītos darbus, dziļāk pārdzīvot estētisko baudu, ko šie darbi mums sniedz. Pastāv pat teorija, ka mākslas darba nozīme ir – likt tā baudītājam atkārtot darba radītāja savā laikā izjusto pārdzīvojumu, kas savukārt ir intuitīva iedziļināšanās parastiem mirstīgiem tieši nepieejamā radības būtībā.

Bet vai tad zinātniskās atziņas arī nav iedziļināšanās radības būtībā, varbūt pat lielākā mērā nekā mākslas darbā? Šo atziņu radīšana, atklāšana, tāpat jaunradīšanas akts, kas nav veicams kuram katram mirstīgajam. Kāpēc tad šis process zinātnes atziņu saņēmējam pilnīgi ignorējams, ja mākslas darba tapšanas norise tik svarīga tā izpaušanai? Saka, dažādi esot šo mantu darināšanas līdzekļi un ceļi un dažādi to izteiksmes materiāli un forma. Zinātnieka darbu uzskata par tikai prāta darbības, loģikas, analīzes un kritikas rezultātu. Pašu zinātnieku parasti tur par aukstas, sausas dabas cilvēku, kas šaurs speciālists, vienpusīgs, bieži savādnieks un izklaidīgs. Iespējams, ka izpaudumā uz ārieni dažreiz tas tā ir, bet būtība pavisam citāda.

Vispirms jāpasvītro, ka zinātnieka darbā ārkārtīgi lielu lomu spēlē izdoma un fantāzija, ka līdzās sīkai un asai analīzei vajadzīga sintēze, jo zinātnes jaunradīšanas darbs nav tikai faktu vākšana un no tiem induktīvi gūtie vispārinājumi. Tālāk atzīmējams, ka kādas jaunas teorijas uzstādīšanai vajadzīga liela drosme, tās aizstāvēšanai nepieciešams stiprs raksturs un liels temperaments. Daudzu zinātnes atziņu iegūšanai, to atzišanas izkarošanai un ievēšanai zinātnes celtnes sistēmā

un dzīvē to autoriem bij jācieš vajāšanas un pat jāziedo dzīvība, nerunājot nemaz par viņu veiktām pūlēm visbiežāk ļoti trūcīgos apstākļos. Ja gribam jaunatni audzināt ar varonības paraugiem, tad tie nav jāmeklē tikai kaujas laukā vai politisko cīņu arēnā, bet ne mazāk spilgtus un pie tam cēlas aparotības paraugus atradīsim arī zinātnieku vidū. Kad jaunā atziņa vai teorija jau iegājusi zinātnes celtnē, kad pie tās jau pierasts, kad jau redzami tās svētīgie augļi, tad grūti iedomāties cīņas, kas kādreiz ap to norisinājušās. Ne katrreiz šāda jauna atziņa rodas pašam tās autoram ar neapgāzamas pārliecības spēku. Ja tā nav jaunu faktu konstatējums vien, kas sastāda tikai vērtīgu materiālu zinātnes celtnes veidošanai, ja tā ir šo faktu tulkojums, to iesaistījums jau pazīstamo citu faktu rindā, tad jaunā atziņa var pašam tās autoram kļūt par ilgu un mokošu šaubu cēloni, pat dziļas iekšējas traģēdijas iemeslu. Lai nonāktu pie noteiktas galīgas pārliecības, dažreiz jāuzstāda desmit dažādu hipotēžu, kas katra atsevišķi visiem iespējamiem līdzekļiem jāpārbauda; tās, kas atduras uz pretrunām, jāatmet, no tām, kas saskan ar novērotiem faktiem, jāizraugās varbūtīgākā. Šīs hipotēzes vai pieņēmumi ir sākumā tikai abstraktas konstrukcijas, kas atbilst zināmiem ideāliem, iedomātiem faktiem. Tās ir bagātas fantāzijas augļi, kas dažreiz tikai pēc gadiem vai gadu desmitiem ilgā nemitīgā darbā uzkrātiem pierādījumiem iegūst zinātniskā likuma raksturu. Daudzas tādas hipotēzes bijušas gadu simteņiem atzītas par likumībām un patiesību, bet tad tām bij jādod vieta citām, ja radās novērojumi, kas parādīja to nepilnību vai tajās slēptās kļūdas. Šādi nepareizi pieņēmumi tomēr dažreiz ievērojami veicina zinātnisko pētīšanu, un ja tie vēlāk jāatmet un viņu vietā jāliek citi, tad tas nenozīmē vis, ka "zinātne pati sevi apgāž", bet gan, ka zinātne tuvojas vienmēr lielākai pilnībai un, neciezdama atkāpšanos no patiesības, atmet katru mācību, kas ar to nesaietas. Mēs redzam arī, ka dažreiz zinātnieki viena un tā paša fakta izskaidrošanai uzstāda vairākas hipotēzes, kuru starpā tad notiek cīņa, pie kam viena no tām uzvar vai visas krīt un dod vietu kādai citai. Šāda cīņa, kur ieroči ir fakti, novērojumi, analīze, eksperimenti un veselās to sērijas, speciālas zinātniskas ekspedīcijas, matemātiski aplē-

sumi, kritiska argumentācija, ir varbūt saistošākais gara darbības izpauzums. Tā var kādreiz aiziet arī galējībās un kļūt neauglīga, kam par piemēru parasti min viduslaiku sholastiķus, lai gan ne katreiz dibināti – tiem arī savi nopelni. Bet nopietnu zinātnieku pasaulē, kurai parasti arī augsts ētiskais līmenis un kur lieto tikai godīgus un kulturālus cīņas līdzekļus, šāda teoriju cīņa kļūst par vienu no lielākiem zinātnes veicinātājiem spēkiem un auglīgu patiesību meklēšanas ceļu. Šāda cīņa mudina uz vispusīgu materiālu krāšanu un apstrādāšanu, asina prātu, veicina izdomu un jaunu pētīšanas metožu uzmeklēšanu, dod jaunus atradumus un atklājumus.

Fantāzijai un izdomai liela loma arī attiecīgu eksperimentu organizēšanā, un viens vai otrs liels zinātnes atklājums kļuvis iepējams, tikai pateicoties pētnieka spīdošai eksperimentētāja tehnikai. Eksperimentēšanas māksla ir māksla šī vārda pilnā nozīmē. Tā prasa ne tikai attiecīgās zināšanas, zināmas disciplīnas labu pārvaldīšanu, ne tikai garīgās radītājas spējas, bet arī lielu, līdz virtuozitātei kāpinātu tehnisko veiklību, bez kuras viens otrs ģeniāli iedomāts mēģinājums nav realizējams.

It sevišķi svarīgi atzīmēt, ka maldīgs uzskats, it kā zinātnieka jaunradišanas darbā intuīcijai, iejūtai būtu mazāka loma, nekā mākslinieka. Ja šāds uzskats būtu pareizs, tad nevarētu saprast, kāpēc viens zinātnieks dod lielam skaitam šķietami nesakarīgu faktu vienkāršu iztulkojumu, kas tos tūlīt noved skaidri saprotamā sakarībā, kamēr citi no šī faktu materiāla vienīgi loģisku secinājumu ceļā nekādas vispārīgas likumības nevar izlobīt vai arī dod daudz un dažādas teorijas, kas viena pēc otras drīz jāatmet. Vēl vairāk šāda nojauta saskatāma tādu dažreiz ļoti sīku parādību pienācīgā pamanīšanā un novērtēšanā, kurās bieži vien atrodama sarežģītu un grūti tulkojamo parādību kopu atslēga. Tāpat gluži intuitīvā ceļā pētnieks dažreiz uzmin, kāds mēģinājums, novērojums vai fakts konstatējums var dot meklējamo atrisinājumu. Tā Maikelsona eksperimenta negatīvie rezultāti zināmu optisko parādību laukā kļuva par relativitātes mehānikas stūrakmeni. Lavuazjē mēģinājumi ar degšanas procesiem nodibināja ķīmijas zinātni tās tagadnes izpratnē. Tādus piemērus varētu uzskaitīt daudz.

Zinātnes darbinieku vidū tad arī izceļas gara milži, kas ģeniālas nojautas ceļā vai nu uzmin lielāka skaita šķietami nesakarīgu parādību iekšējo sakarību un tulkojumu, dodami tādā ceļā likumus, kas aptver plašus notikumus, parādību vai faktu novadus, vai arī atrod faktus, novērojumus vai mēģinājumus, kas var izklaidēt šaubas un strīdus par vienas vai otras hipotēzes vai pieņemtās likumības pareizību.

Lielā intuīcijas loma zinātnieka darbā tuvina viņu māksliniekam, kaut gan abi nodarbina vienas un tās pašas garīgās spējas dažādā veidā dabas, cilvēka un dzīves apslēpto dziļumu atklāšanai. Tāpēc lielu radīšanas prieku vienlīdz stipri pārdzīvo tiklab zinātnieki, kā mākslinieki. Tāpat lielu savīļņojumu, pacīlātību un prieku var pārdzīvot ikviens, iedziļinoties viena un otra darbā, bet ar nosacījumu, ka šī iedziļināšanās notiek tikpat rūpīgi, ar tādu pašu iepriekšēju sagatavošanos, ar tādu pašu nesavtīgu interesi kā vienā, tā otrā gadījumā. Nesavtīgā interese it sevišķi pasvītrojama, jo šajā ziņā liela starpība mākslas darba un zinātnes ieguvuma vērošanā: šajā starpībā varbūt visvairāk meklējams izskaidrojums tam, kāpēc zinātnes pasaule līdz šim tik mazam cilvēku skaitam ir liela skaistuma pasaule. Lielākā sabiedrības daļa pieradusi meklēt zinātnē un gaidīt no tās tikai praktiskus labumus, kaut arī šī vārda visplašākā nozīmē. Tā, no vēstures un sabiedriskām zinātnēm varam smelties aizrādījumus, kā risināt visai svarīgus, liela ideālisma apdvestus uzdevumus, veidojot valsts iekārtu un likumus, varam apjaust, kurp virzīt tautas dzīvi, kā to audzināt; dabaszinātnes un medicīna dod palīgu smagu cilvēces ciešanu atvieglošanai un novēršanai, mūsu pēcnācēju veselības nostiprināšanai, zemes auglības uzlabošanai; tehnika atvieglo cilvēka darba nastas un sniedz dzīves ērtības. Bet kalpošana šiem ļoti augstiem un cēliem mērķiem ir tomēr tikai kalpošana. Šeit zinātne nav skatāma suverēnās radītājas un vadītājas mirdzošā tērpā.

Tāds atzinums kļūst pilnīgi skaidrs, ja salīdzinām mūsu atlieksmi pret zinātni ar mūsu pieeju mākslai. Nevienam nenāks prātā sagaidīt, lai Vītola "Dārgakmeņi" pildītu kaut kādu citu uzdevumu, kā vien sagādātu to klausītājiem lielu prieku. Tais-

ni tāpēc Vītola "Dārgakmeņi" dod mums lielāku prieku nekā visdārgākie dārgakmeņi. Tāpat grūti izdomāt kādu praktisku nozīmi Purviša "Pavasari", ja nemēģina to varbūt atrast tajā apstākļi, ka pie sienas piekārtā glezna samazina trokšņu iepļūšanu telpā un siltuma aizplūšanu no telpas vai arī ka no gleznām var celt barikādes, revolūciju taisot, kā tas kādreiz noticis. Bet laikam ļoti daudzi atdos dažādus praktiskos labumus par Purviša "Pavasari". Gluži līdzīgus apstākļus atradīsim ikvienā mākslas novadā. Ja dažreiz arī mēģina mākslu iejūgt kaut kādā melnā darbā, kas samērā viegli izdarāms literatūrā, piem., kāda tendencioza romāna veidā, tad tūlīt zūd tā mākslas vērtība. Daiļuma elementu ieviešana praktiskās dzīves priekšmetos, tā saucamās lietišķās mākslas ražojumos, nebūt nepavairo šo priekšmetu praktisko vērtību, bet padara tos mums tīkamākus, tātad tīkamāku arī dienišķo darbu, un līdz ar to nes prieku dzīvē. Tātad arī lietišķā māksla paliek māksla.

Pretstatā ar tikko teikto par mākslu, zinātnei vienmēr divas puses: pat ja tā grib būt tikai tā saucamā "tīrā zinātne" un tikai meklēt patiesību, ja tā apstrādā tādas problēmas, kurām, šķiet, nav ne mazākā sakara ar praktiskās dzīves vajadzībām, pat ja tā bēg no visa, kam utilitāra nozīme, tā agrāk vai vēlāk nes lielu svētību cilvēcei neatkarīgi no tā, vai jauno atziņu atradēji to grib vai ne. Teiktajam spilgts piemērs lielā ķīmika organika Ādolfa Baiera negatīvā attieksme pret lietišķo ķīmiju un tehniku, kas tomēr ar savām sintēzēm tik stipri un tik tieši veicinājis ķīmiskās rūpniecības uzplaukumu, kā varbūt tikai nedaudzi citi zinātnieki.

Šis zinātnes divas dabas, viena iekšējā, pats zinātnes progressa dzinējspēks, – zinātgrība un tieksme pēc patiesības, kas no visām cilvēka īpašībām ir viscilvēciskākā, jo taisni tā izceļ cilvēku no visām citām dzīvām būtnēm, un otra, zinātnes ieguvumu praktiskā lietderība, tas apstāklis, ka ikviens sasniegums kļūst ārpusē par kultūras galveno dzinējspēku, ir iemesls tam, ka viena zinātnes puse paliek cilvēces lielākās daļas nepamanīta. Šī sabiedrības daļa, pat ļoti augsti novērtējama zinātnes praktisko nozīmi, tās civilizācijas cēlājas spēku, kas cieši saistās ar cilvēka eksistences cīņu, nepamana

zinātnes dvēseli, zinātnes iekšējo dinamisko spēku, zinātnes atziņu radīšanas norisi, zinātnes skaistuma pasauli. Šī pasaule paliek samērā nelielas cilvēces daļas lielā bagātība, kas nemaz nesamazinātos, bet tikai pieaugtu, ja kļūtu visas cilvēces īpašums. Līdz ar to pati cilvēce kļūtu nesalīdzināmi bagātāka nekā līdz šim.

Pat vairāk. Atzīmētā zinātgriba laikam gan ir universāla cilvēka psihiskā īpašība, jo tā it sevišķi spilgti parādās bērnībā, pie tam pie visiem bērniem un tādā vecumā un apstākļos, kas neapšaubāmi liecina, ka tā nav ieaudzināta, pieaugušo iedvesta, bet iedzimusi, netņemama psihiskā sastāvdaļa. Ikviens bērns ir savas apkārtnes pētnieks un šajā ziņā ļoti tuvs zinātniekam (un varbūt zinātnieks tieši tāpēc bieži līdzinās bērnam, ka viņa zinātgriba palikusi vīra gados tikpat stipra kā bērnībā). Nav arī grūti novērot, kādu saviļņojumu, kādu gandarījumu, kādu prieku bērnam sagādā katrs atklājums viņa pētījumos. Bērna garīgā dzīve ir spilgta un intensīva, un tas ir arī bērna lielā dzīvesprieka galvenais avots.

Bet tālāk attīstībā tikai nedaudzu cilvēku zinātgriba iet taisnu ceļu uz zinātnes brīnumu valsti, lielākai daļai tā kļūst sekla vai izvēršas ziņkārē, kas apmierinās ar viegli pieejamu, lētu iespaidu meklēšanu. Tie nenogurdina, neprasa ne garīgo spēju izkopšanu, ne iepriekšēju sagatavošanos, ne arī lielāku zināšanu krājumu atmiņā. Ziņkāre apmierinās ar tenkām, sīkiem tuvākas apkārtnes notikumiem, sensācijām, kriminālchroniku, kas kairina nervus, atgādinot intensīvos bērnības pārdzīvojumus, kad darbojās vēl pirmatnējā zinātgriba. Šai ziņkarei visā visumā arī vēl piemīt nesavtības raksturs tādā nozīmē, ka ziņu meklēšana nenotiek kaut kādā utilitārā nolūkā, bet tā ir dziņa, kā saka, pati par sevi. Bet, salīdzinot ar pirmatnējo zinātgribu, tā ir kā ložņāšana pa krūmiem kalna pakājē, kad trūkst spēka doties augšup kalnā. Tai pašai trūkst radītāja spēka, un tā arī nespēj ne izprast, ne uztvert, ne sekot radītāja gara darbībai. Tās apmierināšanai saražoti milzīgi sēnalu literatūras kalni un mazvērtīgas brošūras dažreiz zinātnisku darbu maskā, tai kalpo speciāla, šai gaumei pielaikota dienas prese.

Šiem garīgiem ložņātājiem, saprotams, nav pieskaitāma tā inteligence, kas līdz nogurumam nostrādina savas garīgās spējas dienīšķā darbā, kurai diendienā jāuztver daudz faktu, jāsameklē daudz zinātnisko un tehnisko datu savu darba uzdevumu veikšanai, bet kura nepaspēj aiz šiem datiem saskatīt viņu tapšanas un sistēmiskās celtnes skaistumu.

Daudz domāts un rakstīts par skaistuma, dailes, mākslas jēdzieniem, un taisni lielais skaits šo jēdzienu definīcijas, apzīmēšanas, formulēšanas mēģinājumu rāda, ka tie nepadodas prāta izteiksmes līdzekļiem. Skaistuma sajūta ir pirmatnēja un universāla. Tā izjūtama ikvienam un savā neskartā veidā nekad nerada šaubas par savu īstenību, t.i., to nevar samainīt ar kaut kādu citu sajūtu. Viens un tas pats skaistuma objekts, piem., mākslas darbs, var gan tā dažādos uztvērējos radīt nevienādu iespaidu atkarībā no novērotāja gaumes attīstības, bet šie iespaidi vienmēr paliek apziņā kā nepārprotama skaistuma sajūta. Neiztrūkstoša šo pārdzīvojumu raksturīga pazīme ir labsajūta, patika, prieks, kaut kas tāds, kas vērotāju noskaņo pozitīvi pret uztveramo iespaidu. No otras puses, diezgan daudz mākslas filozofu vienprātīgi atzīst, ka skaistuma izjūtā mēs tuvāk nekā jebkur citur pieejam visu lietu un parādību, visuma būtībai, mēs to dziļāk izjūtam nekā citos pārdzīvojumos. Pieņemot šo tēzi, nonākam pie ārkārtīgi svarīga atzinuma: ja lielākais iespējamais tuvums pasaules būtībai rada mūsos lielāko prieku un labsajūtu, noskaņo mūs pozitīvi, tad pati šī būtība ir prieka pilna, pozitīva, un tas izslēdz visas dzīves noliedzējas, pesimisma teorijas.

Šāds atzinums labi izskaidro arī skaistuma objektu lielo vērtību. Tā, apstājoties, piem., pie dabas jaukumiem, kļūst saprotams, kāpēc par zemes stūrīti Gaujas krastos ar mazu saimniecisko vērtību var aizmaksāt lielāku summu nekā par lielāku un ienesīgāku zemes gabalu mazāk jaukā apvidū. Citā vietā ("Latvijas nākotnes ceļi", "Sējējs", 1936) esmu pat izteicis pārdrošo domu, ka latvieši turējušies ar tādu pasakainu izturību un sīkstumu pie savas ne visai bagātās zemes tās skaistuma dēļ. Tas liecinātu arī par latvieša augstām skaistuma prasībām, par to, ka latvietis stāda skaistumu augstāk par ci-

tiem labumiem. Bet ja skaistums ir logs uz esības dziļumiem, tad latvieša skaistuma tieksme liecina par latviešu dvēseles dziļumu.

Saprotama tad kļūst arī mākslas darba lielā vērtība, par kuru mēs esam ar mieru atdot daudz citu labumu. Lai cik savādi tas arī neizklausītos, arī mūsu materiālo vērtību mērs dibinās uz estētiska lieluma – zelta skaistā izskata, jo šī metāla mazā izplatība un iegūšanai patērētais lielais darbs vien nav pietiekošs attaisnojums, lai šo praktiski diezgan maz noderīgo metālu ieceltu par visu vērtību mēru. Zelta praktiskā vērtība – cēlmetāliem raksturīgā īpašība grūti savienoties ar citiem metāliem (piem., zelts nerūs). Bet ir citi vēl retāki un praktiski noderīgāki metāli, kas tomēr tādā godā nav tikuši.

Tā nu mēs redzējām, ka visu lietu būtībai ar dziļu mieru tuvojas arī zinātne. Redzējām arī, ka šī tuvošanās daudzējādā ziņā nodarbina tādas pašas garīgās spējas kā mākslas darba darināšana, kaut arī zinātnes ieguvumi citādi izteikti. Mākslas valstības pamatelements skaistums atver durvis uz prieka pilno pasauli; turp ved arī zinātne.

Jau zinātnes praktiskie rezultāti izsauc mūsu apbrīnošanu un sajūsmu par gara varenību, kas, tuvodamies visu lietu un parādību jēgai, veicina cilvēces labklājības uzplaukumu. Bet arī pats visudziļāko dabas un cilvēka dvēseles noslēpumu iekarošanas process, zinātnes tapšana ietver sevī jaunu skaistuma pasauli: nav taču bez pamata doma, ka visa esošā galīgais saturs ir radītājs gars. Tādā gadījumā tuvošanās šim radītājam garam, viņa darbības vērošana, ieskatīšanās tā dziļumos var dot lielāko virs zemes iespējamo skaistuma sajūtu. Ja apbrīnošanas cienīgos zinātnes rezultātus pielīdzināsim kādam pilnīgi veidotam, granītā cirstam vai bronzā lietam tēlam, kas tikai ar savām ārējām formām pauž gara varenību un tā lidojuma augstumu, tad topošā, dinamiskā, dzīvā zinātne pielīdzināma dzīvības iedvešanai šim varenam tēlam, kas tad sāktu kustēties, just, mīlēt, ciest un runāt.

Kāpēc tad zinātnieki tā noslēguši savu pasauli, ka neviens nesagatavots tajā nevar ieskatīties? Kāpēc tie slēpj savas pasaules bagātību un krāšņumu? Zinātnieki to nav aizslēguši

un neslēpj neko, bet labprāt rāda to ikvienam, kam acis tās spožumu var redzēt un ausis tās dziesmas dzirdēt. Bija jau atzīmēta mūsu izglītības vienpusība. Trūkst samēra dažādo gara mantu pazišanā. Nav arī viegli šādu samēru panākt un iemācīt vispārīgās izglītības gaitā arī zinātnes valodu, lai zinātne būtu visiem pieejama. Prasības, kādas mūsu laikmets uzstāda izglītotam cilvēkam, pārāk lielas, lai tās visas varētu izpildīt vienmērīgi. Tā rodas dažādi izglītības novirzieni. Bet nekad nedrīkst atteikties no cenšanās pēc vienmēr lielākas pilnības. Tā, piem., rodas pārdomas, vai tā saucamā klasiskā izglītība atbilst arī klasiskam garam. Visi grieķi, kuru seno un neapšaubāmi ļoti augsto kultūru liekam klasiskās izglītības pamatā, laikam gan nemācījās vēl vecāku Āzijas un Āfrikas kultūras tautu valodas, bet par to kultūras ieguvumiem mācīja savā valodā un padarīja tos par savas kultūras sastāvdaļu, un pašreiz diezgan grūti spriest, kādu daļu šīs aizņemtās kultūras mantas sastāda grieķu kultūrā (laikam gan lielāko). Tāpat, iepazīstoties ar grieķu domātāju un filozofu darbiem, kurus saucam par klasiskiem, redzam, ka šie domātāji mēģinājuši atrisināt sava laikmeta problēmas sava laikmeta līdzekļiem, sava laikmeta izpratnē. Tātad klasiskais gars nebūt netur tikai to par vērtīgu, kas vismaz divus trīs gadu tūkstošus vecs. Citiem vārdiem, gars, kas spēj radīt vērtības, kuras kādreiz nosauc par klasiskām, nostāda savas uzmanības un darbības pirmā vietā sava laikmeta lietu un parādību izpratni un vērtējumu. Klasiskais gars mūsu laikmetā nostādītu tāpēc savas darbības degpunktā mūsu laikmeta zinātņi, tās intereses, sasniegumus un augšanu. Ar šādu nostādījumu būtu jāsakāņo arī mūsu laikmeta klasiskā izglītība. Tad tūlīn kļūtu vieglāk pieejama arī tagadnes zinātnes pasaule un tās skaistums paceltos tam pienācīgā augstumā, tādā pašā, kā senajā Grieķijā bija nostādīts tās laikmetam atbilstošais skaistums. Fiziskajām olimpiskām spēlēm līdzās tad nostātos garīgās olimpiskās spēles, aptumšojot ar savu spožumu visu, kas līdz šim virs zemes bijis. Pareizāk, šīs spēles, kas jau tagad notiek, iznāktu no šķietami slēgtā tempļa atklātā visas cilvēces stadionā.

Izglītības virziena jautājums šeit skarts kā problēma bez mazākām pretenzijām tūlīt dot tai atrisinājumu. Skola vien vispār nevar to atrisināt, jo mūsu laikmetā tā paspēj sniegt tikai mazu daļu no visa, ko kultūras dzīve prasa no izglītota cilvēka. Noteicošā loma inteligenta apvāršņa plašuma un vispusības izveidošanā ir garīgajam novirzienam ārpus un pēc skolas. Še savukārt jārēķinās ar tradīcijām un lielā mērā ar mazāko grūtību, mazākās pretestības likumu. Pasaules skatīšana jūtu acīm, bez šaubām, primitīvāka un vieglāka nekā tās uztveršana prāta acīm. Bet pasaules skatīšana prāta acīm atver jaunas un lielas iespējas arī jūtu pasaulei, jo paceļ vērotāju līdz tam nepieejamos augstumos, kur atveras līdz tam nenojausti horizonti. No tiem plūst jaunas, brīnišķīgas vēsmas un atveras svētlaimības pārdzīvojumi, kurus izteikt šodien vēl nespēj cilvēka vārds.

Negrozāmais cilvēces progresa likums virza savā šķietamā nežēlībā cilvēka garu cauri kultūras un saimnieciskām krīzēm, cauri mokošiem cilvēku sadzīves iekārtas meklējumiem, cauri tautu ķildām un asiņainai to izšķiršanai pretim tai valstībai, kur nākamībā radītājas tautas rīkos garīgās olimpiskās spēles.

“Sējējs”, 1938. g.

NACIONĀLĀ
APZIŅA,
LEPNUMS
UN
GODS

Nacionālās vienības ideja var kļūt par ražīgu spēku tikai tad, ja tai pamatā likta nacionālā apziņa, nacionālais lepnums un nacionālais gods. Nacionālo apziņu pirmie modinājuši atmodas laikmeta darbinieki. Par to viņiem nācījas pateicība un mūžīga slava.

Šis apziņas pamošanās tautā ir neatkarīgās Latvijas tapšanas priekšnoteikums. Un mēs tad nu arī redzam, ka 15. maija Latvija meklē savas dzīvības sauli ne vairs internacionālo dogmu savārstījumos, bet dzen savas idejiskās saknes uz tiem avotiem, kas atvērās latviešiem pirms septiņdesmit astoņdesmit gadiem. Atjaunotā Latvija ceļ atkal gaismā šī laikmeta darbinieku personības. Tā liek atkal skanēt viņu pravietiskiem vārdiem un ierosina plašus un dziļus pētījumus latviešu kultūras vēstures laukā, par ko jau lemts pēc Prezidenta ierosinājuma Valsts kultūras padomes pirmajā sesijā.

Tāpat dziļu nacionālismu pauž Prezidenta ierosinājums ķerties pie latviešu domas pirmavotiem un meklēt latviešu dzīvesziņu tautas gara mantās, kuru ne ar ko neatsveramo

vērtību bija nojautuši K. Valdemārs un Kr. Barons. No lielā kulturālo pasākumu skaita es ar nodomu izceļu šos divus pašā jaunākā laika ierosinājumus, jo saskatu tajos it īpaši latvietim un latviskās Latvijas autoram raksturīgus nacionālās apziņas celšanas un stiprināšanas veidus. Tie ietver sevī nelokāmu ticību latviešu nacionālajam ģenijam, pārliecību, ka latvietim nav jābaidās paust savu pagātņi, bet ka tā, patiesīgi atstāstīta un apgaismota, var latvieti tikai godā celt, nojautu, ka tautas gara mantās slēpjas vērtības, uz kurām latvietis var būt dibināti lepns. Šāda nacionālā lepnuma avotu meklēšana, būdama tāla salkanai sentimentalitātei un pasīvai sapņainībai, jo asi atšķiras ar savu aparotību no tīri bioloģiskā savas vērtības motivējuma, no savu tiesību meklēšanas fiziskā pārspēkā un nacionālās pašapziņas uzturēšanas ar savas varas sajūtu.

Šo nacionālo vērtību izcelšanai no pagātnes un zemes klēpja kalpo apskatāmā laika posmā dibinātie Vēstures institūti un Valodas krātuve. Ja pēdējā nevar paspēt tik daudz un tik ātri veikt, kā to vēlētos gan valodnieki, gan visi, kam dārga savu tēvu valoda, tad tomēr Valodas krātuve pēc Prezidenta ierosinājuma veic ārkārtīgi svarīgu darbu: tā kaļ atslēgu tam neizmērojamu bagātību pūram, kuru pildījuši mūsu lielie nacionālo vērtību krājēji un sargi, mūsu valodnieki, sastādidami zinātnisko latviešu vārdnīcu. Sinonīmu vārdnīca, kuru darina Valodas krātuve, darīs valodas bagātības pieejamas visiem, kas rada valodā un ar valodu. Ja šis valodniecības darbs izvirzīts citu uzdevumu priekšgalā, tad šis apstāklis atkal spilgti raksturo Prezidenta, es atļaujos teikt, degošo nepacietību redzēt aktīvā kustībā un iedzīvinātas visas vēl sastingušās nacionālās bagātības.

Tiem pašiem mērķiem kalpo Pieminekļu valde, Folkloras krātuve, Brīvdabas muzejs, kuru rosība pēdējos piecos gados sasniegusi līdz šim neredzētu apjomu, un Valsts vēsturiskais muzejs tik strauji pildījies eksponātiem, ka sagādā lielas rūpes izglītības ministram, kur ņemt telpas, ja tas tā turpināsies.

Tieši valdības un Kultūras fonda atbalstītā māksla dažādās tās nozarēs iekaro vienu pēc otras Eiropas zemes. Atzinīgus spriedumus par mūsu kultūru dod lielo kultūras tautu pārstāvji,

kam nav ne mazākās vajadzības mums glaimot. Šo spriedumu atbalstīts, no nacionālās apziņas izaug nacionālais lepnums, kas savā cēlākā izpaudumā nemeklē trokšņainus aplausus, bet ir sava spēka un spēju pareizs novērtējums un to kāpinātājs vēl lielākiem sasniegumiem.

Nacionālais lepnums uzliek par pienākumu ne vien turēties sasniegtajā kultūras dzīves līmenī, bet celties arvien augstāk. Un šī tieksme, kas ārkārtīgi kāpinātā mērā tik raksturīga latvietim, kas latvieti ar tā trauksmaino nemieru izceļ dažu citu tautu starpā ar mazākām dzīves progresa prasībām, kuras vieglāk apmierinās ar reiz sasniegto labklājības līmeni, nekad nav bijusi tā atraisīta, kā atjaunotās Latvijas laikā, ne tikai atraisīta, bet tieši sava Vadoņa iedvesmota un mudināta.

Bet šie centieni, kas ir latvieša neatņemamais dvēseliskais spēks, varēja līdz 1934. g. 15. maijam parādīties tikai katra atsevišķa pilsoņa individuālā dzīvē. Par varenu spēku, kas ļāpo nacionālam lepnumam, tie kļuva tikai nacionālas vienības valstī, kur tie, viena Vadoņa apvienoti, vienas gribas vadīti, viena mērķa sasniegšanai virzīti, var radīt monumentālo un paliekamo, kam kļūt par nacionālo lepnumu laiku laikiem. Par visai redzamu un taustāmu šā radītāja spēka izpaudumu kļuvusi grandiozā celtniecība, kuras sasniegumos savijas materiālās un gara kultūras intereses, bet kuru piepildījums viscaur pauž nacionālo spēku, vienalga, vai tās būtu neskaitāmas gaismas pilis – skolas, lielas sabiedriskās ēkas, spēkstacijas, šosejas un tilti, pieminekļi vai, kaut pagaidām idejiskā un potenciālā veidā, šī celtniecības posma nākamais vaiņagojums – Uzvaras laukums.

Vai līdzās dzīves nepieciešamības apmierināšanai un tautas labklājības celšanas centieniem nesoļo arī nacionālais lepnums, ja redzam tik plaši atbalstītu grāmatu izdevniecību, ka straujā tempā viena otrai seko ne tikai vērtīgas zinātniskas un daiļliteratūras grāmatas, bet to izdevumi kļūst ar katru dienu daiļāki un greznāki? Vai mūsu nacionālo lepnumu neceļ apziņa, ka mūsu universitātes grāmatu apgāds atļauj mums tik straujā gaitā apgādāt studentus augstskolas apjoma un limeņa grāmatām? Vai kādā zemē ir tāds iestādījums kā mūsu studiju

atbalstīšanas fonds, kas tādā mērā, tādā pilnībā veicinātu augstākās izglītības iegūšanu, kā pie mums? Vai ar šo iestādījumu, kura svētība gluži neapbrēķināma, Prezidents nav darinājis kāpnes latvieša visdziļākām ilgām sasniegt pēdējās gara kultūras virsotnes?

Bet Prezidenta pūles gara kultūras celšanā nav veltītas tikai nedaudziem izredzētiem, tās neskar tikai valsts centru un tā sabiedrību. Šāda virsotņu kulturālā atraušanās no visas tautas masas bijusi liktenīga ne vienai vien tautai. Tam pretim atjaunotās Latvijas kultūrpolitika nostāda kultūras izlīdzināšanu visā valstī. Ar to izskaidrojama izcilas vēribas pievēršana valsts attālākiem novadiem, it īpaši Austrumlatvijai, kur uzceltas gan ievērojamas sabiedriskās celtnes, gan arī relatīvi visvairāk skolu ēku.

Psiholoģiski dziļa un kultūrpolitiski nozīmīga ir Draudzīgā aicinājuma ideja, kas devusi tik spīdošus praktiskus rezultātus. Pie tiem nekavējoties, gribētu tikai uzsvērt šīs idejas nozīmi nacionālās vienības nostiprināšanai: tā izpaužas ne tikai pastāvīgu saišu uzturēšanā pilsoņu un viņu dzimtā pagasta starpā, bet arī ciešas saskarsmes nodibināšanā paaudžu starpā. Šīs idejas piepildījumu lielā mērā atbalsta svinīgie skolu izlaiduma akti. Vadītāju ierosinājumu pārskats, kas raksturo 15. maija Latviju un kas iedzīvīnāts vienā vai otrā iestādījumā vai celtnē, vēl neaptver visu 15. maija ideju garu. Ja fizisko spēku postījumi spēj iznīcināt gan celtnes, gan citas matērijā tvertas vērtības, kaut matērija arī būtu tikai garīgo vērtību nesēja, tad ir arī tādi gara kultūras ieguvumi, kurus nespēj iznīcināt ne karš, ne uguns, ne dabas katastrofas, kamēr ir kaut viens cilvēks – šīs idejas nesējs. Tās ir lielās organizatoriskās idejas, un to iemiesojums dzīvē cilvēkā ir nacionālās vienības neiznīcināmais spēks. Starp tām ir uzmodinātā un izkopjamā nacionālās kopības ideja, kas, līdz nedalāma tautas organisma apziņai pacelta, top vislielākais morāliskais tautas pastāvēšanas un neatkarības nodrošinājums. Praktiskie soļi šajā virzienā ir partiju likvidēšana, sabiedrības organizēšana pēc darbības un interešu kopības un dažādu nodarbības interešu saskaņošana savā starpā, kā arī plānveidīga darba sadalījuma princips.

Šīs idejas realizējums ir kameru sistēma, visus pilsoņus aptverošā valstiski sabiedriskā celtne, kuras vispēdējais vaingāgs uzlikts šinīs dienās ar likumu par abu Valsts padomju – saimnieciskās un kultūras padomes – kopsapulcēm. No kultūrpolitikas viedokļa mūsu vēribu visvairāk saista abas kultūras kameras, kas organizētas pēdējās un darbojas nepilnu pusgadu. Šo kameru organizētājs spēks un lielā nozīme kultūras vērtību radīšanā var, saprotams, kļūt taustāms un redzams tikai pēc paša darba noorganizēšanas. Bet es šeit gribētu pasvītrot tikai vienu šo kameru darba programmā it īpaši uzsvērtu uzdevumu: amata, aroda, profesijas ētikas limēņa celšanu līdz visaugstākai iespējamai pakāpei, amata, aroda, profesijas goda un cieņas celšanu. Šeit jo spilgti parādās latvieša iedzimtais goda prāts, latvieša asins dižciltība un reizē ar to augstākais nacionālais morāliskais spēks, kas līdzās bioloģiskajam dzīvības spēkam nosaka nācijas augstvērtību un vairāk nekā viss cits nodrošina savā valstī organizētās nācijas pastāvēšanu mūžu mūžos. Latviešu iedzimtais goda prāts un goda sajūta ir klints, uz kuras balstās ģimenes, sabiedriskā, profesionālā un nacionālā goda sajūta. Bet nacionālajā goda sajūtā kā fokusā koncentrējas visi nacionālie centieni: nacionālās brīvības griba, nacionālās patstāvības prasība, visi nacionālās kultūras radītāji spēki. Nacionālā goda sajūta ir spēks, kas ļauj pārvarēt maziskās dzīves tieksmes, atteikties no citu zemju un tautu gaļas podiem, kas dod spēku vajadzības brīdī upurēt visas dzīves ērtības un materiālos labumus. Tā ir spēks, ko nevar salauzt pārejošas briesmas, zemes un dzīves postījumi, kas saka: “Labāk stāvus mirt nekā uz ceļiem dzīvot.” Un nācijas goda sargāšana tiešām ar visu nesaudzību šos upurus prasa. Tikai tā nācija cienīga brīvi dzīvot un pati savu dzīvi veidot, savu kultūru celt un par savas zemes saimnieci būt, kas visa bez izņēmuma kurā katrā brīdī ir gatava par katru savas zemes kvadrātcentimetru krist, kas dzīva nepiekāpsies nekādas varas priekšā, ja gribētu tai kaut nieciņu tās brīvības ņemt.

Un cik liela šī nacionālā goda apziņa un sajūta izaugusi, to ar neapgāzamu pārliecību parādījuši saviļņojumi, kas pāršalkuši latviešus, mūsu zemē atbalsojoties pēdējā laika tau-

tu dzīves notikumiem. Kad Liktenis ir piesitis pie tautu durvīm un vaicājis: "Ko tu esi ar mieru atdot par savas tautas neatkarību un patstāvību?", latvietis savā sirdī ir devis tikai vienu atbildi: ja vajag – dzīvību. Nav vairs šaubīgo, nav vairs to, kas sevi domā: "Lai cīnās citi, gan es tāpat izlocīšos visām briesmām cauri."

Kas līdz nacionālā goda sajūtas virsotnei pacēlies, tas neatļauj sev kauna pilno domu: "Lai glābj mani briesmās citi." Tad tam tikai viena doma: "Es sevi ziedošu, lai dzīvotu mana tauta." Tā no nacionālā goda sajūtas dzimst visaugstākais tikums, kāds mirstīgiem ir sasniedzams, – ziedošanās prieks. Bet vai tas nav neprāts? Vai tas nedraud iznīcināt pašam sevi?

Vai tas nebūtu neprāts, ja kādreiz, milzīgam pārspēkam divu miljonu nācijai uzbrūkot, tā ļautu iznīcināt varbūt savu lielāko daļu? Man nav ne mazāko šaubu, ka latvieši, divdesmit gadu neatkarīgā valstī un piecus gadus nacionālās vienības valstī nodzīvojuši,niecīgu morālisku kroplu skaitu izņemot, izvēlētos tādā gadījumā bojāeju, bet neatdotu ne niecīgu savas suverenitātes, liekot uzbrucējam par katru tautas miesā sisto robu dārgi samaksāt. Šī iedomātā nevienādo spēku cīņa nebūtu pirmā reize, kad latvieši zaudētu tautas lielāko daļu, taču tā nebūtu nācijas iznīcināšana, bet nacionālā goda un līdz ar to nācijas glābšana. Jo ziedošanās tautai ir tāds pats neprāts, kāds neprāts ir mātes mīlestība, kas, sevi ziedodama mazai dzīvībai, pauž neuzvaramo dzīvības spēku.

Bet kas tad ir devis iespēju pilnīgi uzplaukt latviešu nacionālā goda sajūtai, kas atdevis latviešiem brīvības cīņās mūžībai apliecināto ziedošanās prieku un to varoņu garu, kas iedvesmoja brīvības cīņu virspavēlnieku ģenerāli Balodi un viņa armiju? Ne jau internacionālo vēju nestā migla, bet 16. maija rīta saule un Kārļa Ulmaņa personīgais sevis ziedošanas piemērs. Jo ciešāk mēs sekosim šim piemēram, jo lielāks būs mūsu ziedošanās prieks, jo vieglāk atrisināsim sarežģītās dzīves problēmas, jo nesatricināmāka būs mūsu nacionālās drošības sajūta.

Kurp ved tas ceļš, ko ejam, sekodami mūsu Vadonim? Pagātnē saredzams ceļa gabals, kuru nostaigājusi mūsu tauta

no tā laika, kad tālu no šejienes Daugavas krastā atskanēja sena valdnieka izmisuma sauciens: "Ai, manu tēvu mantojums! Ai, nenojaustais gals manai ciltij! Vai man! Jo esmu dzimis, lai redzētu savas tautas iznīcināšanu!" Un 725 gadus vēlāk šeit, Daugavas krastā, atskanēja brīvas latvju tautas Vadoņa sauciens: "Mēs atkal esam vienoti vienas zemes dēli un meitas. Lai stipra paliek tautas griba, tautas ticība un pašlīvība Latvijas nākotnei... Mēs esam kungi paši savā dzimtajā zemē un nesam arī visu atbildību paši!"

Tauta, kas nostaigājusi šo ceļu, savai dzīvības straumei ne vienreiz vien līdz sikam strautiņam izsīkstot, kas bijusi izsvaidīta un gabalos saraustīta un tomēr atradusi atkal pati sevi un savu Vadoni, var tikai augšup celties pretim vēl nepieredzētam spožumam. Tā nepagurs, pat ja tai būtu jāuzņemas iznest no briesmām un nodot laimīgākām paaudzēm cilvēces augstāko vērtību nastu, ja tiešām neprāts ņemtu virsroku un draudētu tās iznīcināt.

KULTŪRAS POLITIKA

Latvijas kultūras politikas virzienu nosaka 15. maija idejas. To pamatā organiski vienotā tauta, vadonība, latviskā Latvija. Uz šiem pamatiem balstoties, izceļas svarīgākais kultūrpolitikas uzdevums – nacionālā gara kultūra. Tā nav iespējama bez materiālās kultūras, jo abas cieši saistītas un ne katreiz var novilkt to starpā asu robežu. Var pat teikt, ka materiālā kultūra ir gara kultūras auglis.

Izejot no pamata nosacījuma – organiski vienotas tautas, kultūras labumiem jābūt visiem pieejamiem, jo personīgo interešu pakļaušana vispārējām tikai tad var būt nepiespiesta, bet apzināti labprātīga, ja vispārība visplašākā nozīmē – valsts vienādi gādā par visiem valsts pilsoņiem. Bez šī nosacījuma nav iespējama uzticība valstij. Tas prasa vienlīdzību lauku un pilsētu, centra un nomaļu kultūras dzīvē.

No otras puses, materiālās kultūras starpība, it īpaši laukos un pilsētās, rada lielas grūtības kultūras dzīves izlīdzināšanai visā valstī. Tas spiež piegriezt lielāku uzmanību lauku un nomaļu apgabalu materiālās kultūras celšanai. Tajā pašā laikā

jāpieliek lielas pūles, lai paceltu vajadzīgā un cienīgā augstumā centra kultūras dzīvi, tā centra, kuram pagaidām jā rūpējas par visas zemes apgādāšanu ar kultūras vērtībām.

Šādos grūtos apstākļos mēs esam nokļuvuši tāpēc, ka agrākie zemes saimnieki atstājuši mums pavisam bēdīgu materiālās kultūras mantojumu. Mūsu galvaspilsētā, kurai no austrumiem uz rietumiem un otrādā virzienā cauri plūdušas neaplēšamas bagātības, izņemot baznīcas, atrodamas tikai nedaudzas arhitektoniski interesantas vecmodīgas celtnes un nav pat pieklājīgu komunālo iestāžu ēku. Citur zemē izkaisītas nedaudzas pilis, kas saņemtas pa daļai izpostītā veidā un kuras kultūras dzīvē var spēlēt gluži niecīgu lomu. Ja salīdzinām ceļu garuma attiecību pret zemes platību Latvijā un citās kultūras zemēs, Latvijā tā daudzkārt mazāka. Zemes bagātību izmantošanai darīts ļoti maz. Kultūras vērtību, kas brīvās un mierīgas dzīves zemēs krātas paaudžu paaudzēm, mums relatīvi maz. Ar to tad nu arī izskaidrojama ārkārtējā piepūle, ar kādu jāstrādā mūsu paaudzei, lai daudz maz apmierinātu it kā gadusimteņus tautā sakrājušās kultūras slāpes.

Tajās gan laikam meklējams izskaidrojums latviešu lielajām tieksmēm pēc izglītības. Bet piepūle nedrīkst pārvērsties pārpūlē, kas var sagraut nacionālos dzīvības spēkus. Tāpat kā, saimniecisko dzīvi kārtojot, mums jāpūlas vislietderīgāk izmantot mūsu zemes bagātības un mūsu fiziskos spēkus, tā arī kultūras celšanai jāpūlas lietderīgi izlietot garīgos spēkus. Tas nu atkal iespējams tikai ar plānveidīgu un mērķtiecīgu šo spēku organizāciju, ar organizētu tautas vienotību. Šai organizācijai jāpiekļaujas latviešu tikumiskai un garīgai dabai, kāpinot līdz iespējamai robežai latviskās pozitīvās spējas. Tāpat kultūras darbinieku skaits atsevišķās nozarēs jā saskaņo ar mūsu zemes īpatnībām un visu valsts dzīvi. Lai paskaidrotu šo domu ar piemēru, aizrādīšu, ka būtu aplam izglītot pārāk maz lauksaimniecības un mājturības darbinieku mūsu zemē, kurā lauksaimniecība ir valsts saimnieciskās dzīves pamats, un sagatavot pārāk daudz kādas rūpniecības nozares darbinieku, ja šī rūpniecības nozare pie mums attīstīta ļoti vāji un tai nav vajadzīgo veselīgo pamatu. Īstā samēra trūkums, sagatavojot

dažādu profesiju darbiniekus, radījis šķietamu kultūras darbinieku pārprodukciju. Tātad izglītības politikai arī jābūt valstiski nacionālai, tai jārespektē tautas un valsts īpatnības, to nevar nokopēt no kādas citas zemes, kur zināms novirziens var būt pilnīgi piemērots.

Mūsu izglītības sistēmas pamatā likta visiem obligāta bezmaksas pamatskolas izglītība. Mazāks vispārējās izglītības līmenis nav pieļaujams, jo neatbilst ne laikmeta prasībām, ne mūsu tautas izglītības tieksmēm, ne tās garīgai apdāvinātībai. Mazais valsts iedzīvotāju skaits, lielu dabas bagātību trūkums Latvijā un jau minētie niecīgie materiālās kultūras vērtību krājumi neatļauj mums apmierināties ar zemāku pamatizglītību nekā citās zemēs, drīzāk tai jābūt augstākai, jo fiziska spēka nepietiekamais daudzums jāizlīdzina ar gara kultūras augstumu. Mums, piemēram, trūkst laukstrādnieku. Tāpēc mehanizācija un mašīnu lietošana jāpaceļ, cik vien augstu iespējams. Bet tas prasa labi izglītotu, garīgi apķērīgu laukstrādnieku. Armijai, kas sargā valsts drošību un kas nevar būt skaitliski liela, tāpat jāprot izlietot visus modernās militārās tehnikas sasniegumus. Tas nu atkal nav iespējams bez garīgi gaišiem karavīriem ar labu pamatskolu. Gluži tas pats sakāms par rūpniecības un tirdzniecības strādniekiem. Nav jāaizmirst, ka mūsu saimniecisko nākotni var nodrošināt tikai augsti racionalizēti ražošanas veidi ar augstas kvalitātes ražojumiem. Austrumos no mums ir bezgalīgas zemes platības ar neizmērojamām dabas bagātībām. Kad šai zemē kādreiz būs tāda saimniekošana, kas ražos tik daudz, cik šī zeme spēj dot, tad tā pārplūdinās Eiropu ar vienkāršās ražošanas produktiem, kas ar savu lētumu pārspēs mūsu ražojumus. Tāpēc mums viss jāražo tik augstas kvalitātes, lai to neviens nevarētu pārspēt. Mums jāpāriet uz tādām ražošanas nozarēm, kas prasa augstvērtīgu individuālu darbu, lielu darba veiklību un prasmi, pacietību, precizitāti, izstrādājuma smalkumu, gaumi un daiļuma izjūtu. Lai teiktais nebūtu tikai tukšas frāzes, uzskaitīšu dažus iespējamus piemērus. Lauksaimniecībā – eksportēt augstas selekcijas sēklas labību, lopkopībā – sugas lopus; kokus – augstvērtīgu celulozes ķīmisko produktu un gaumīgu amat-

niecības izstrādājumu veidā, linus – augstas kvalitātes audumu veidā. Audumos ierakstīt mūsu brīnišķīgo ornamentu daiļamatniecības izstrādājumu veidā, to pašu keramikā. Pievērsties smalkmehānikai, mērījumu, zinātnisko, tehnisko instrumentu izgatavošanai. Dārzkopībā – kultivēt puķu un košuma stādus, visaugstākā labuma augļus. Varbūt tā nav utopija, bet realizējama nākotnes darba organizācija: elektrificētā Latvija pārklājas ar plānveidīgu amatnieku darbnīcu tīklu, kas atrodas lauku sētā, kur amatnieks lauku darbu sezonā aizpilda laukstrādnieku robu, bet pārējā gada laikā labierīkotā darbnīcā veic savu izsmalcināto amatnieka darbu un tā līdzsvaro ideālā samērā fizisko un garīgo darbu, dzīvo brīnišķīgā dabas skaistumā augstas kultūras dzīvi. Tātad nebūtu ne mazāko šaubu, ka mūsu vispārējai pamatskolas izglītībai jāturas augstā līmenī. Pārbaudīšanas cienīgs gan ir jautājums, vai skolai nevar veltīt mazāku mūža daļu, citiem vārdiem, sākt skolu jaunākos gados un tā ietaupīt lielāku mūža daļu darbam. Pašreizējā kārtība paredz normālu pamatskolas beigšanu ar 14 gadiem, vispārējās vidusskolas – ar 19 gadiem. Ja laistu skolā vienu gadu jaunākus bērnus, tad veselīgie un spējīgākie varētu pabeigt pamatskolu jau ar 13 gadiem. Ilgā mācīšanās it sevišķi uzkrītoša augstskolā. Normālos apstākļos, sākot studijas ar 19 gadiem, vajadzētu beigt ar 24; pieskaitot karadienestu, ne vēlāk kā 25 – 26 gadu vecumā. Ja līdz šim lielākā daļa beidz augstskolu 30 – 32 gadu vecumā, tad katrs absolvents zaudē 5 – 6 pilnvērtīga akadēmiski izglītota darbinieka mūža gadus. Ja šādu absolventu skaits ieiet tūkstošos, tad zaudētas milzīgas nacionālās vērtības. Šajā skatījumā it sevišķi spilgti izceļas lielā studentu atbalstīšanas fonda nozīme. Ja šādā ceļā iegūtais inteliģentais darbs ar pareizu tā organizēšanu būs produktīvi izmantots, tad laikam tas vien segs visus fondā ieguldītos līdzekļus, nemaz nerunājot par jau Prezidenta izcelto jaunības atdošanu jaunatnei, par atgūtām normālām darba iespējām, mūsu apstākļos ārkārtīgi svarīgo normālas ģimenes dzīves nodibināšanu utt.

Obligātās izglītības sistēmā paredzētām papildskolām arī nākamībā pievēršama liela vērība. Elastīgās programmas atļauj tās pielaikt vietējiem apstākļiem, un it īpaši jaunatnes

ievirzīšanai praktiskā dzīvē tām ļoti liela nozīme. Pašvaldībām, kas dažās vietās neapmierinātas ar skolu sistēmas pašreizējo izveidojumu un pretendē uz augstākām skolām, vajadzētu savu uzmanību vairāk piegriezt taisni tām iespējām, kādas paver papildskolu izveidošana, nostādot nākamā vietā nevis vispārējās vidusskolas, bet arodskolas. Mūsu skolu tīkls vispār jāpārorientē uz lielāku tuvošanos dzīves vajadzībām. Ģimnāzijas īstais uzdevums ir sagatavot jaunatni studijām augstskolās. Visos citos gadījumos skolai ar praktiskāku nokrāsu ir priekšrocības, salīdzinot ar ģimnāziju. Ar to nav teikts, ka šādā praktiskā skolā nebūtu jādod vajadzīgos priekšmetos tādas zināšanas, kas absolventiem dara pieejamu pilnvērtīgu kultūras dzīvi. Bet liels skaits citu priekšmetu atvietojams ar praktiskiem priekšmetiem, kas atvieglo jaunatnei iespēju uzsākt dzīves cīņu. Jāsper soļi, lai nerastos tāds stāvoklis, ka jaunatne, ģimnāzijas atrauta no zemes, neatrazdama sev vietas ne dzīvē, ne augstskolā, zaudē pamatus zem kājām. Lai atrastu pareizo samēru katras profesijas darbinieku skaitā, likums uzliek nodibinātai Profesiju kamerai svarīgu pienākumu pētīt, cik katra aroda darbinieku valstij vajadzīgs. Šo pētījumu rezultātiem būs ļoti liela nozīme pareiza izglītības politikas ceļa atrašanai.

Viens no grūtākiem kultūras politikas uzdevumiem ir kultūras dzīves izlīdzināšana valstī. Šis jautājums bez tam ir ļoti svarīgs un akūts, jo no tā pareizas atrisināšanas arī lielā mērā atkarīgs mūsu valsts dzīvības jautājums, lai "pašu zemei būtu pašu arājs". Ja apskatām tos motīvus, kas velk lauciniekus lielpilsētā un kurus nevar nosaukt par negatīviem, tad tie skar dzīves ērtības, darba laika sadalījumu un kultūras dzīves labumus, ko dod galvenokārt mākslas un sabiedrība. Mēģinājums pilsētniekus aizdabūt uz laukiem spaidu kārtā nesola lielus panākumus. Manāmus rezultātus var sagaidīt tad, kad izdosies radīt provincē un laukos tādas apstākļus, kas attur lauciniekus no aizplūšanas lielpilsētā. Tie meklējami materiālas kultūras celšanā, darba laika pārkārtojumā un gara kultūras dzīvē. Materiālās kultūras lokā pirmā vietā stāv satiksme, kas jāpadara tāda, lai īsā laikā viegli būtu sasniedzams tuvākais kultūras

dzīves centrs. Otrā vietā stāv dzīvokļa jautājums. Šie uzdevumi ir atrisināmi un tiks atrisināti. Daudz grūtāks jautājums par darba laika pārkārtošanu. Man ir stāstījuši zinātnieki – sociālo kustību vēstures pazinēji –, ka sociālai likumdošanai bijis vairāk jānodarbojas nevis ar tādu prasību apmierināšanu, kas dod lielākus ienākumus, bet tādu, kas garantē strādniekam zināmu brīvu laiku. Lauku darba apstākļi, it sevišķi pie mūsu saimniecību apmēriem, ļoti grūti iekārtojami tā, lai darbs un brīvais laiks būtu pilnīgi vienmērīgi sadalīts visos gada laikos. Varbūt viena no iespējām šajā virzienā būtu jau minētā lauku iedzīvotāju pavairošana līdz tādām skaitam, ka arī karstākā darba laikā ir strādnieku rezerve, bet, lai tiem visiem būtu nodarbošanās cauru gadu, vismaz daļai vajadzētu būt amatniekiem vai arī vietējās rūpniecības strādniekiem, kam iespējams sezonas darbs.

Šīm prasībām pievienojas gara kultūras dzīve. Tās līmenis un spriegums neatvairāmi jāpaceļ. Laba un ātra satiksme līdz tuvākam kultūras centram to, pa daļai atrisina. Ļoti liela nozīme mājas apstākļu estētiskai pusei, daiļumam un mājīgumam. Šeit vārds sakāms sievietei, sievietes piemērotai audzināšanai un izglītbai. Bet nākamā un vissvarīgākā prasība ir inteliģences, garīgā darba strādnieku iepludināšana un cieša piesaistīšana laukiem un mazpilsētām. Es varbūt nekļūdišos, ja nosaukšu šo uzdevumu, ciktāl lieta grozās ap cilvēku, par vis-svarīgāko un grūtāko mūsu kultūras politikā. Neapstrīdama ir atziņa, ka tautas stiprākais pamats ir zemnieks. Ja zemnieks vesels miesīgi un garīgi, ja viņš augstvērtīgs pēc savām garīgām un étiskām dotībām, tad tauta stāv uz drošiem pamatiem. Bet virzienu un tempu, kādu ņem tautas kultūras dzīve, nosaka tās inteliģence, tās gara darbinieki, viņu tuvums tautai, viņu saaugums ar zemniecību, viņu fiziskais un garīgais spēks, viņu pozitīvā dzīves uztvere un gaišais skats dzīvē.

Nesen atskanēja kāds zīmīgs vārds – garīgie tālumnieki. Nekur nav tik daudz garīgo tālumnieku kā Latvijas metropolē Rīgā. Viņi šeit tā sablīvējušies, ka tiem gandrīz vairs nav gaisa, ko elpot. Par garīgiem tālumniekiem es nosaucu tos skolotos latviešus, it īpaši spēka pilno jaunatni, kas savu personīgo in-

terešu dēļ izvairās no darba provincē, it īpaši pierobežas provincē, kas bēg no morāliskās gara mobilizācijas, kas pārdod par lēcu virumu savas tiesības ierakstīt spožiem burtiem savu vārdu Latvijas kultūras vēsturē, zaudē iespēju būt to starpā, par kuriem kādreiz nākamās paaudzes teiks: viņi izglāba garīgo Latviju, viņi pārvērtā visu Latviju ziedošas kultūras zemē un ar to padarīja latviešus par augstas kultūras tautu. Cīņa par Latviju vēl nav beigusies. Cīņa prasa vislielāko spēku spriegumu. Šodien tā prasa nelokāmu garīgo stāju.

Bet šo stāju nespēj radīt nekādi saucieni vien. Šī stāja ir jāieaudzē, un tās ieaudzināšana sastāda vienu no lielākiem mūsu kultūras politikas uzdevumiem. Par šo stāju jā rūpējas audzinātājiem, gādājot par jaunatni, un visai sabiedrībai, gādājot par saviem locekļiem. Kādai jābūt šai garīgai un ētiskai stājai? Uz to atbildi dabūsim, ja sameklēsim iemeslus, kāpēc garīgie tālumnieki negrib būt tuvi savai tautai un savai zemei, kāpēc baidās celt latviskās kultūras Mažino līniju gar Latvijas robežām, kā kādreiz cēla stājā stiprākie viņu senči vareno piļu virkni gar Latvijas etnogrāfisko robežu.

Varbūt šiem garīgiem tālumniekiem nebūs drosmes teikt, ka viņi baidās tumsā apmaldīties un sliktā ceļā saslapēt kājas. Viņi teiks, ka provincē trūkst apmierinājuma garīgas dzīves prasībām, nav koncertu, teātra, nav sabiedrības, kur apmainīties domām un pārdomām, kas mazliet iziet no siko dienas notikumu robežām. Un tur viņiem būs daudz taisnības. Bet kāpēc tā visa trūkst? Tāpēc, ka viņu pašu tur nav. Un tiešām, nevar būt garīgas dzīves sprieguma tukšā vietā. Bet tiklīdz provincē būs pietiekami daudz to, kam ir šīs garīgās dzīves slāpes, tā pie viņiem aizies ir opera, ir koncerti, ir teātris. Tiklīdz būs pietiekoši daudz inteliģences, tā arī būs sabiedrība garīgā tukšneša vietā. Bet ar vienu noteikumu: vajadzīgs tik daudz garīgās stājas, lai izturētu to lūzuma, to pārejas posmu, kamēr provinces dzīves tukšuma aizpildītājus – notrulinošo alkoholu un kāršu spēli – aizstāj dzirkstošā garīgā dzīve. Lūdzu nevienu neņemt ļaunā, ja es, bez nodoma kādu apvainot vai attiecināt šos ļaunumus uz visiem provinces iedzīvotājiem, tos kā piemēru nosaucu vārdā. Šajā garīgajā frontē apstākļi

gluži līdzīgi jēlkurai citai fronteī: uzvar izturība, uzvar pēdējais brīdis. Tātad panākumi atkarīgi no tā, cik stipras pilnvērtīgas garīgās dzīves slāpes inteliģencē un cik ilgi šīs slāpes spēj pastāvēt garīgā tuksnesī. Un tur, kur tās, izturēs, radīsies oāze. Par tādām jāpārvērš visa zeme.

Lai rastos darbinieki ar šādu nelokāmu stāju, lai rastos šie gara varoņi, tad tie jāaudzē no mazām dienām un visās skolās līdz pašai augstākai. Jāatver jaunatnei acis uz to, cik daudz lielāku apmierinājumu, gandarījumu un dzīvesprieku spēj dot sevis atdošana šim kultūras darbam, nekā lielpilsētas ārējais spožums. Jāieaudzina pārliecība, ka cīņa par visas zemes kultūru tiešām dos uzvaru, ka šī cīņa ir tāds pats cēls heroisms, kā sevis ziedošana uz tēvzemes altāra, kas novedusi latviešus pie spožas uzvaras, kādas vēsture zina minēt nedaudzas.

Bet šie jaunie gara varoņi nevar rasties kā kāda no saviem priekšgājējiem ar nazi nogriezta paaudze, jo tēvu grēki tiek piemeklēti līdz trešam un ceturtam augumam. Tāpēc mums jāpāraudzē vispirms pašiem sevi, jo kamēr mūsu mazdūšību un mūsu vājības redzēs mūsu bērni, tikmēr mēs nevaram no tiem prasīt drosmi un stiprumu. Un šeit nu jānāk palīgā jaunajām gara dzīves organizētājām, kārtotājām un audzinātājām, jaunajām kultūras kamerām, no kurām Rakstu un mākslas kamera šodien iesāka savu darbību, un otra, Profesiju kamera, sāks darboties nākamā gada sākumā. Garīgās stājas stiprināšanu tām uzdod likums. Bet stiprākam nekā likuma pavēle jābūt dzīves saucienam, saucienam uz gara mobilizāciju, par kādu īstenībā jāklūst šo kameru nodibināšanai.

Abu kultūras kameru darbības pamatā likta pašdarbība, kurai jāizpaužas kā kameras sekciju darbībā, tā, it īpaši, pie tās dibinātu profesionālo biedrību darbībā. Apvienojot visus vienas profesijas darbiniekus vienā biedrībā, būs sasniegta maksimālā spēku koncentrācija. Pašu profesiju apvienošana kamerās novērsīs domstarpības atsevišķu profesiju starpā un to iespējamās nesaskaņas. Paceļot un izturot vajadzīgā augstumā sava amata cieņu, nostiprinot profesionālo ētiku, tiks pacelts pienācīgā augstumā pats garīgais darbs un nostiprināta garīgā darba darītāja autoritāte tautā. Tas cels pašas gara kultūras

cieņu tautas acīs un veicinās tās vērtību izplatīšanos. Garīgā darba darītājiem jāklūst par kultūras priesteriem un īstiem kultūras dzīves vadoņiem. Tad izdosies arī radīt provincē un lauku dzīvē to kultūras dzīves spriegumu, kura trūkumā saskatāms viens no lauku tukšuma iemesliem. Īstenībā šeit ir radies diezgan paradoksāls stāvoklis. Mūsu lauku iedzīvotājs, neskaitot mainīgos ievestos laukstrādniekus, it īpaši izglītotākās jaunākās paaudzes personā, pacēlies savās kultūras dzīves prasībās pāri reāliem apstākļiem. Inteliģencei, kuras tiešais uzdevums šo kultūras dzīvi arī laukos radīt, trūkst tam uzņēmības un izturības. Tāpēc lauku iedzīvotājs bēg uz lielpilsētu un cer tur ko sasniegt. Tad nu iznāk, ka kultūras slāpes rada kultūras trūkumu laukos. Cīņa ar šīm parādībām nav pa spēkam atsevišķām personām. Šeit vajadzīga organizēta sadarbība. Tā jārada kultūras kamerām. Palīgā jānāk arī valstij un pašvaldībām. Tām jāgādā par piemērotiem darba apstākļiem gara darbiniekiem, it īpaši provincē. It sevišķi jā rūpējas, lai lauku gara darbinieki varētu nodibināt veselīgu daudz bērnu ģimenes dzīvi. Ar to tie pieaugs zemei. Viņu paraugs ietekmēs citu laucinieku ģimenes dzīvi un izzudīs tukšums laukos. Es neticu, ka latvju sieviete bēg no ģimenes un mājas. Tās sievietei ir atņemtas. Valsts un sabiedrības neatliekams pienākums ir atdot sievietei ģimeni un māju. Audzinātāju pienākums dot ģimenei tādu sievieti, kas māju prot padarīt par jaukāko vietu zemes virsū, kas to piepilda ar vienkāršību un daiļumu, ar apgarotību un priecīgu dzīvību, kas nav tikai melna darba strādniece, bet arī nebīstas tā. Un šeit vesela programma izglītības politikai – atrast īsto ceļu sievietes audzināšanai. Nav jāaizdara sievietei durvis uz augstākiem zinātnes un mākslas sasniegumiem, tomēr tās bīdīšana no lauku sētas mākoņos pāri Pētera baznīcas tornim nav īstais ceļš. Bet tas līdz šim daudzkārt iets.

Būtu maldīga novēršanās no dzīves īstenības, ja, apskatot kultūras dzīves parādības, mēs atstātu neskartu kultūras dzīves sakaru ar materiāliem dzīves apstākļiem, pašu kultūras darbinieku materiālo stāvokli. Pareizu pieeju šim jautājumam atradīsim, izejot no mūsu dzīves standarta, no mūsu nacionālās bagātības un mūsu nacionāliem ienākumiem. Jau pašā sākumā

tika minēts, ka uzkrātu materiālās kultūras bagātību mums niecīgs daudzums. Viegli iegūstamas bagātības mums nesniedz arī mūsu zeme. Mūsu nacionālie ienākumi ir apmēram 500 latu uz iedzīvotāju – daudzkārt mazāki nekā tautām, kas gadu simteņus mierīgi veidojušas pašas savu dzīvi. Ja mūsu ienākumi tuvi iztikas minimumam, tad maz mēs varam atļacināt kultūras celšanai un kultūras vajadzībām. Mēs nevaram tāpēc savās dzīves prasībās ņemt par mērauklu citu zemju kultūras darbinieku, vispār garīgā darba strādnieku materiālo stāvokli, kas, cita starpā, ne visur labāks nekā mums. Mums tāpat jāsamierinās ar mazāku iztiku. Mums jāsamierinās arī ar to, ka mums vairāk jāstrādā, nekā daudzām citām tautām, lai turētos augstas kultūras līmenī. Ja mūsos ir nemiers, tad dažreiz tikai tāpēc, ka mēs pietiekami nepārredzam mūsu materiālās iespējas, vai arī tāpēc, ka mums dažreiz šķiet, it kā ne visur būtu sasniegta ideāla taisnība. Kultūras darbinieku organizācijām būs dota iespēja šos apstākļus izpētīt un nākt ar pilnīgākiem priekšlikumiem, kur tādi būs atrodam.

Bet varētu tikt celti arī citādas dabas iebildumi. Varētu atskanēt balsis, ka nevajag mēroties ar bagātākām tautām un zemēm, nevajag izdot tik daudz līdzekļu kultūras celšanai, vajag ierobežot nacionālo celtniecību, vajag samierināties ar likteņa pabērnu lomu. To mums neatļauj mūsu latvieša kultūras slāpes, to mums neatļauj mūsu nacionālais lepnums un gods, to mums neatļauj mūsu vēsturiskais aicinājums. Kam daudz ir dots, tam daudz jādo pašam. Latvietim ir dots tik daudz dzīvības spēka, izturības, tikumiskas stājas un gara dāvanu, ka tam jāvar veikt vairāk, nekā veic daudzas citas tautas, un tas to veicis un veiks.

Ja šī lielā laikmeta kultūras celtnes pamatos gribētu iemūrēt pergamentu ar tādu uzrakstu: "Tanī laikā, kad cēla šo vareno ēku, lai tā runātu gadu tūkstošiem, mēs prasījām, lai tās vietā dod mums biezāku maizes riecieni" un prasītu uz tā mūsu parakstu, tad mēs atbildētu ar nē, jo mēs celsim latvisko Latviju kopā ar tās lielo arhitektu.

Priekšlasījums valsts darbiniekiem 1938. g. 15. decembrī

UZRUNA
KULTŪRAS
DARBINIEKIEM
1939. gada 25. oktobrī

Valsts Prezidenta 12. oktobra vēstījuma atskaņas tautas ausīs un sirdī rāda, cik dziļas saknes tautā laidusi nacionālās kopības un vienības sajūta. Šis atskaņas liecina, ka liktenīgos savas dzīves brīžos tauta gaida un meklē savu domu un jūtu izteicēju, savu nojautu iztulkoātāju, savu šaubu izklienātāju, savai pārliecībai nepieņemamo iegalvojumu atsaucēju. Tauta meklē samezgloto minējumu atrisinātāju, savas ticības apstiprinātāju un ceļa rādītāju miglā. Tā tiecas pretim savam vadonim un sajūt vairāk nekā mierīgās dienās sava vadoņa nepieciešamību. Un tas apstākļi, ka tautas acis vērstas uz vienu pusi, ir pats par sevi nacionālās vienības skaidrs pierādījums. Ne mazāks tās pierādījums ir Prezidenta vēstījuma sekas. Murgi, kas bija apņēmuši sakarsētās galvas, izzuduši. Tumšo nolūku varoņi, kas mēģināja sēt nemiera pārņemtās sirdīs atkal tautas šķelšanas sēklu, nostādīti nožēlojamu nelgu lomā. Skaidrība, ticība un palāvība stājušās nezināšanas, šaubu un bailu vietā. Un nez vai daudz ir bijis tādu brīžu, kad tik stipri un saredzami izpaudusies tautas uzticība savam Vadonim, kā šajās oktobra dienās.

Bet ja mēs atkal esam atguvuši skaidru skatu par pārdzīvojamo laikmetu un darba mieru, tad ar to vēl nav pārvarētas laikmeta grūtības, kuras, nekā neslēpdams, vārdā nosauca Prezidents, grūtības, kas nepārprotami izriet no tikko manu kolēģu, ārlietu (un finansu) ministru, iztirzātiem apstākļiem. Kaut gan mūsu zeme pasargāta no tiešām kara briesmām un posta, mums tomēr jā sagatavojas pārbaudījumiem, kas dažā ziņā var būt mazāk bīstami nekā karš. Šie pārbaudījumi tai pašā laikā ir pārbaude mūsu garīgās stājas un mūsu nacionālā mugurkaula stiprumam. Cīņa kaujas laukā par savas valsts drošību un neatkarību ir tikai viens cīņas veids. Ne mazāk svarīga ir cīņa par valsts iekšējo stiprumu, jo valsts sabrukuma cēloņi īstenībā meklējami tautas gara dzīves dziļumos, bet tas, kas norit kaujas laukā ārējā trieciena gadījumā, ir tikai iekšējā spēka vai nevarības atspulgs.

Bet kas tad mūs apdraud? Vispirms tās ir saimnieciskās grūtības, kas neatvairāmi atstāj sekas ikviena pilsoņa dzīvē un kurām trīs cēloņi: kara traucējumi starptautiskā tirdzniecībā, vāciešu izceļošana no Latvijas un, ne mazākā mērā, daudzu pilsoņu valstiskā negatavība. Par pēdējo nāksies runāt vairāk, pagaidām salīdzinājumam minēšu divas avižu ziņas, vienu no Londonas, ka tur pārtikas apgāde nerada grūtības, jo neviens pilsonis neiepērkas vairāk, nekā tiešai vajadzībai, un tam pretim otra no Rīgas – par sāls maisu rekordistiem.

Saimniecisko problēmu pārskats izsmelts finansu ministra referātā; tām es pieskaros tikai sakarā ar uzdevumiem, kādus laikmets uzliek profesiju darbiniekiem un arī ikvienam pilsonim. Tirdzniecības traucējumi rada tiešas un netiešas dzīves grūtības. Nepatīkami, piem., ja trūkst kafijas un benzīna. Bet, ja mazāk dzersim kafiju, saudzēsīm sirdi. Ja stiprāka būs sirds, vieglāk būs pastaigāties kājām pa skaistajām metropoles ielām. Man pat Rīga nekad nav izlikusies tik jauka, kā tagad, kad viņu var visā mierā apskatīt un nav jābaidās tikt sabrauktam. Ja es atļaujos kavēt jūsu laiku ar šādiem sīkumiem, tad ar to gribu pasvītrot, ka laikmets prasa no mums visvairāk izturības un prasmes tikt galā ar ikdienas sīkumiem. Ja tiešām pratīsim daudzas dzīves neērtības uztvert kā pārējošus sīkumus un šos

sīkumus mierīgi un ilgstoši, nebojātā garastāvoklī panest, tad jau lielākā grūtību daļa būs pārvarēta. Šī prasme izriet no mūsu piemērošanās spējas apstākļiem, no tā, cik mūsu labsajūtu ietekmē ārējie apstākļi. Nepieciešama rīcības elastība kā pretstats šauram stingumam. Šāda stinguma pārspilēts paraugs būtu cilvēks, kas, paradīs ēst baltmaizi, atteiktos ēst rupjmaizi, ja nav baltmaizes, kaut vai pie tam būtu jānomirst badā.

Garīgās elastības un vijības nepieciešamība kļūst vēl svarīgāka, ja pievēršamies saimnieciskām grūtībām, kas personīgo dzīvi ietekmē tikai netieši. Tirdzniecības traucējumi piespiedīs mūs pārkārtot dažas ražošanas un citas darbības nozares, samazinot vai pārtraucot uz laiku rosību vienās un pastiprinot citās. Ja nu ņemam vērā Prezidenta vārdus, ka mums darbu padomā diezgan un diezgan uzkrāts arī līdzekļu, lai ikvienam pilsonim nodrošinātu darbu un maizi, tad būtu jādomā, ka varam pavisam mierīgi raudzīties nākotnē, un mūsu Latvija varētu paturēt arī šodienas politiskās vētrās laimīgas salas nosaukumu. Jā, tas tiešām tā var būt, bet tikai, ja izturēsim mūsu valstiskās gatavības pārbaudi. Vai par to vajadzētu šaubīties? Pretrunīga ir cilvēku pieeja dzīves uzdevumiem. Ja Latvija būtu spiesta stāties ar kādu valsti bruņotā konfliktā un būtu jāizdara mobilizācija, tad nav ne mazāko šaubu, ka tā noritētu ideālā kārtībā, ka ikviens pilsonis labprātīgi izpildītu savu pienākumu. Viņš panestu bez kurnēšanas arī visas tālākās grūtības un tikpat labprātīgi dotos cīņā par savu tēvzemi. Bet ja tagad apstākļu ietekmē nāktu aicinājums mainīt uz laiku savu nodarbību, darba vietu un darba dzīves apstākļus, teiksim, aiziet no vienas pilsētas uz otru, no fabrikas meža darbos vai pie ceļu būves, vai skolu remontiem, tad daļa darbinieku, tiklab ierēdņu, inženieru, tehniķu un biroju darbinieku, kā strādnieku, izrādītu lielu neapmierinātību, mēģinātu no šīs dzīves apstākļu maiņas izvairīties, saskatītu pašā aicinājumā kaut kādu nelabvēlību pret sevi, pat justos upura lomā. Bet upuris taču būtu neizmērojami mazāks, nekā karā dodoties!

Pārdzīvojamais laikmets nu prasa, lai uz katru valdības aicinājumu pilsoņi raudzītos kā uz mobilizācijas pavēli,

apzinoties, ka sevis nodošana valsts pilnīgā rīcībā šinī laikā ir vispilnīgākais kalpošanas veids Latvijai, visstiprākais balsts Latvijas brīvības un neatkarības uzturēšanai un paša pilsoņa labklājības nodrošināšanai tālākā nākotnē. Kā uz tēvzemes sargposteni jāskatās katram uz savu uzdevumu šinī brīdī. Bet fronte nav vieta ne spriedelēšanai, ne balsošanai par to, vai doties cīņā, vai ne. Nevienam pilsonim nav liegts ar vislielāko uzmanību sekot notikumiem, kas vienādi vai otrādi ietekmē mūsu valsts dzīvi un tās vēsturi. Tas ir pat apzinīga pilsoņa pienākums. Bet nevar stādīt savu personīgo vērtējumu augstāk par to, kas pamatots uz visu faktu un apstākļu kopnovērtējumu.

Pieskaroties saimnieciskiem jautājumiem, es nevaru nemiņēt vienu taupības veidu, kas ietilpst šeit pārstāvēto tehnikas darbinieku pienākumos. Runa ir par izejvielu, palīgmateriālu un kurināmā taupīšanu rūpniecības un tehniskos uzņēmumos, tāpat par sevišķi rūpīgu, saudzīgu un uzmanīgu apiešanos ar mašīnām, aparātiem un darba rīkiem. Lai gan konkurence vienmēr spiedusi strādāt progresīvi, un arī mūsu racionalizācijas institūts jau nācis ar daudziem ierosinājumiem, tomēr vēl daudzas ražošanas nozares nebūt nav izsmēlušas visas tehniskās zinātnes dotās iespējas. Tagad uzņēmuma tehniskā pilnība ir tā pastāvēšanas jautājums. Ar laikmeta prasībām ciešā sakarā arī pastiprinātas tehniskās izdomas, pārorganizēšanas un piemērošanas spēju vajadzība. Daudzos gadījumos jāatvieto agrākās darba metodes ar citām, jāmaina izejvielas un materiāli. Tas attiecas kā uz rūpniecību un amatniecību, tā uz celtniecību.

Minot pastiprinātu rūpību un apzinību ikviena darba izpildīšanā, jāvērs uzņēmumu tehnisko vadītāju un strādnieku uzmanība arī uz ļaunprātīgu bojājumu iespējām, jo tumšo nolūku vīri it īpaši mīl izlietot satraukumu laikus savu mērķu sasniegšanai.

Mūsu laikmeta civilizācijas tehniskajā aparātā visas ražošanas un nodarbības nozares tik cieši saistītas savā starpā, ka tās sastāda it kā vienu gigantisku mašīnu, kurā kādas skrūvītes trūkums vai kāda skrītūļa nepareiza kustība var para-

lizēt visas mašīnas darbību. Bet no šīs mašīnas pareizas darbības atkarīga valsts saimnieciskā labklājība un drošība. Tad arī viegli saprotams, cik lielas pūles, cik sasprindzināta uzmanība jāpiegriež vissīkākam darbam, lai šajā kritiskajā laikmetā izvairītos no mazākā traucējuma šīs mašīnas darbā. Tāpēc šīnī brīdī nav sīku darbu, bet ir tikai viens liels, nepieciešams visu kopīgs darbs. Neviens nedrīkst domāt: mana daļa maza, ja es arī ko palaidīšu garām, tad vēl nekas nenotiks, pasaule bojā neies. Bet taisni visu sīkumu, šo šķietami mazo darbiņu pavisam precīza saskaņošana laikā, tāda pieeja ikvienam darbam, ka tā visapzinīgāko veikšanu īsā laikā nevar aizkavēt, nedz pasliktināt nekādi saviļņojumi vai personīgie pārdzīvojumi, ir augstas valstiskās organizācijas priekšnoteikums, un tur slēpjas organizācijas milzīgās varas sakne. Katra atkāpšanās no apzinīgas sava pienākuma izpildīšanas, vai nu tā notiktu baumu un tenku izsauktā saviļņojumā, vai apstākļu nepietiekami nopietnā novērtējumā, ir vienlīdz bīstama. Nevis miega zālēm, bet spēka avotam jābūt apziņai, ka mēs esam pilnīgi pasargāti no asins izliešanas kaujas laukā; spēka avotam pastiprinātai, mierīgai, ražīgai darbībai. Laikmeta grūtības pārvaramas, vienīgi uzturot nepātrauktā darbībā visu mūsu ražošanas un saimniecības aparātu, neuzskatot pie tam par sabrukumu tos darbības pārkārtojumus, ko prasa vajadzība piemēroties apstākļiem.

Šeit es gribētu pieskarties arī tām pārmaiņām mūsu dzīvē, kas rodas ar vāciešu izeļošanu no Latvijas. Šī izeļošana ievērojamā mērā pastiprina mūsu tautsaimnieciskās grūtības, un Latvijas valdības piekrišana Vācijas valdības ierosinājumam vērtējama kā nepieredzēta vienas valsts pretimnākšana otras valsts politiskiem nolūkiem. Cik lielu upuri pie tam nes Latvija, kļūst skaidrs, ja pielīdzinām radušos stāvokli valsts sastāvdaļas zaudēšanai, kuras iedzīvotāji, sastādīdami 3% no visiem iedzīvotājiem, vairs neatgriežas, bet viņu apdzīvoto zemi varam atgūt, vienīgi to atpērkot. Nekavējoties vairs pie šī notikuma politiskās puses, gribu tikai vērst jūsu uzmanību uz to, kādas jaunas nastas tas uzliek mūsu pilsoņiem, it īpaši profesiju darbiniekiem. No dažādām nozarēm strauji aiziet

neparasti liels darbinieku skaits, to starpā daudz sava aroda speciālistu. No otras puses, šīs nozares saistītas ar tādām mūsu saimnieciskā organisma funkcijām, kas nekādā ziņā nav pārtraucamas, lai neradītu smagus satricinājumus. Tas prasa jaunu, ārkārtīgi intensīvu mūsu darbinieku darbības pastiprināšanu. Daudzos gadījumos, pārņemot jaunus pienākumus, būs jāpieliek lielas pūles, lai iedziļinātos šajās nozarēs, it īpaši tehniskajās. Darbs ir veicams, bet gan ar lielu piepūli. Bet tas ir valstisks darbs, no kura neviens nedrīkst atteikties, tāpat kā nedrīkst vairīties no mobilizācijas. Šeit nu atkal labprātīgi jāpakļaujas pārkārtojumiem, kādi ar to rastos dzīvē, un jāparāda šiem apstākļiem nepieciešamā spēja. Ņemot vērā, ka mums pavisam mazas profesiju darbinieku rezerves, tehnisko darbinieku rezervju tikpat kā nekādu, daļai speciālistu būs jāuzņemas jauni pienākumi, un tiem aroda pratējiem, kas nav nodarbināti savā specialitātē, vajadzības gadījumā jāpāriet uz darbu savā arodā. Tiem skolotiem cilvēkiem, kas nebūtu sagatavoti kaut kādam noteiktam praktiskam darbam, steidzami jāizlieto katra izdevība tam sagatavoties. Tā, piemēram, paredzams, ka būs vajadzīgs lielāks skaits kantora, biroju un tirdzniecības uzņēmumu darbinieku. Šim darbam varētu sagatavoties arī vispārējās izglītības skolu absolventi attiecīgos kursus vai arī praktiskā darbā pastāvošos uzņēmumos, kuriem nevajadzētu šādu iespēju liegt. Vajadzīgā darbinieku skaita noskaidrošana katrā profesijā būtu Profesiju kameras uzdevums sadarbībā ar Tirdzniecības un rūpniecības kameru un Latvijas darba centrāli. Kamera varētu arī nākt ar priekšlikumiem, kādi soļi sperami trūkstošo darbinieku sagatavošanai.

Es atgriezos pie pilsoņu valstiskās gatavības, pie mūsu nacionālās stājas. Bija runa par dažādām grūtībām un par cīņām ar tām, par paredzamu lielu nacionālo un ikviena pilsoņa atsevišķo spēku piepūli, par ārkārtējas modrības un pastiprinātas apzinības nepieciešamību savu pienākumu pildīšanā. Bet ar to nav vēl izsmelti visi jautājumi par pilsoņa valstiskiem pienākumiem pārbaudījumu laikos. Un tas, pie kā vēl jāapstājas, varbūt visnozīmīgākais, visdziļākais, izšķirējs. Lai tam dotu pareizu vērtējumu un apgaismojumu, atgriezīšos pie satrauku-

ma dienām pirms 12. oktobra. Satraukuma pamatas lielā pilsoņu daļā bija atmiņas par lielu pārvērtību laikmetā jau pārdzīvotām ciešanām un zaudējumiem. Citus savīļņoja bažas par briesmām, kas varētu apdraudēt valsti un mūsu brīvību. Kā vieni, tā otri nebija ņēmuši vērā, cik lielā mērā apstākļi pa šo laiku mainījušies. Toreiz ne mēs, bet citi rīkojās ar mums un ar mūsu zemi. Tagad par to lemjam mēs paši. Toreiz bija izpostīta un tukša zeme un haoss. Tagad saimnieciski stipra un uz veselīgiem principiem organizēta valsts. No tā laika posta brīva tauta iegāja savā neatkarīgā valstī, ar to iegūdamā vairāk, nekā jebkad bija zaudēts. Ja nu tagad apstākļi neizmērojami labāki nekā toreiz, tad nevar būt vietas pesimismam vai pat izmisumam. Bet vēl mazāk vietā bezdarbība un ļaušanās likteņa varai. Tas ir visbīstamākais, kas vien var būt, ja cilvēks, lielo notikumu norisē noraudzīdamies, dažreiz šīs norises vērošanai un neauglīgai spriedelēšanai par to visu savu laiku atdodams, zaudē produktīvo aktivitāti, zaudē ticību saviem spēkiem, nolaiž rokas un, nopūzdamies vai pat vaidēdams, nosaka: "Tur es vairs nekā nevaru darīt, lai nāk, kas nākdams." Tiešām, ir kādreiz dabas katastrofas, pār kurām cilvēks vairs nav pavēlnieks; tās pakļaut tikai Dieva varā. Bet arī tad cilvēks cīnās ar tām zinātnes un tehnikas ieročiem un galu galā uzvar. Tie notikumi, kas pašreiz pārņēmuši pasauli, ir cilvēku ierosināti un cilvēku gribas vadīti. Un ar cilvēku gribu un gara spēku tiem arī dodams pretspars, ja tie kļūst mums draudīgi. Uzvar tā griba, kas stiprāka. Ja vienas gribas rīcībā lielāks fiziskais spēks, tad tai, kam tas mazāks, pašai jābūt stiprākai.

Pēdējā laikā starptautiskās dzīves norise dibinās uz jauniem ieskatiem par vienas vai otras tautas ideoloģijas nozīmi starptautiskās attiecībās, kas pretēji agrākiem. Vairākas lielvalstis un to grupējumi atkārtoti pasvītvoja, ka viņu ideoloģiju pretīšķības izslēdz sadarbību. Jaunais ieskats, ka arī ideoloģiski dažādi noskaņotu tautu sadarbība iespējama ne vien saimnieciskā, bet arī politiskā un pat militārā laukā, novedis pie straujām pārmaiņām valstu attiecībās un vēsturisko notikumu viesuļa. Jaunajā pieejā saskatāms pozitīvi vērtējams atzinums, ka ikvienai tautai var būt savi ieskati par ceļu,

kādā sasniedzama lielākā visas tautas labklājība, kas ir valsts augstākais uzdevums, un no tā savukārt izriet atzinums, cik apļam apkarot citas tautas ideoloģiju vai arī mēģināt tai uzspiest savu, ja vien šīs tautas ideoloģijā neslēpjas draudi vai briesmas kādai citai.

Šajā jaunajā nostājā saskatāms liels solis uz priekšu starptautisko attiecību kārtošanas iespējās. Šī nostāja ir atzinums, ka ikvienai tautai, lai izraisītu tajā slēptos radītājus spēkus, var būt un pat nepieciešami savi, no citiem atšķirīgi ceļi savas dzīves kārtošanai, kas to var vest pie maksimālas labklājības, ne mazākā mērā neskarot citu tautu labklājību. Man šķiet, šāds atzinums ir pilnā mērā bioloģiski, vēsturiski un ģeogrāfiski pamatots. Tā, individuālistu latvieti, kas gadu simteņus dzīvojis kā viensētnieks, nekad nevarēs pataisīt par kolektivistu, un, pat ja to mēģinātu ar varu, tas latvietim gan sagādātu smagas ciešanas un postu, bet paliekamu pozitīvu rezultātu nedotu nekad. "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes" paliks mūžīgi latvieša ideāls, un privātā ierosme, kas nepiespiesti var iekļauties sadarbībā ar citiem, cik nu tas katrā atsevišķā gadījumā lietderīgi, tomēr citādi pilnīgi brīva, vienmēr paliks par spēcīgāko latviešu rosības un labklājības celšanas pamatu un dzinējspēku. Bet mēs arī negribam izšķirt jautājumu, vai citas tautas ar citādu dvēselisko struktūru var gūt panākumus, citādi dzīvi kārtojot.

Šie apsvērumi nav mums vienaldzīgi. Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšana ar Padomju Savienību bija iespējama, ne vien ar vislielāko noteiktību pasvītrojot nemainīgi labās attiecības un stingro savstarpējo suverenitātes respektēšanu, bet arī, ne mazākā mērā, akcentējot abu līgumslēdzēju valsts un sociālās iekārtas, politiskās un militārās rīcības brīvības neaizskaramību. Bet mūsu valstu iekārtas pamatā ir mūsu valstiskie un sabiedriskie ideāli, tāpēc valsts iekārtas respektēšana ietver sevī nepieciešamību izvairīties arī no jebkādiem mēģinājumiem mūsu valstisko ideoloģiju iespaidot un grozīt.

Iekšpolitiskā neaizskaramība var dot vislabākos rezultātus, ja tā kļūs par paliekamu stūrakmeni valstu attiecībās un tiks konsekventi ieturēta.

Mūsu jaunā līguma stingra pildīšana aizsargā mūs no jebkāda spiediena no ārpusē. Bet mūsu ideoloģijas nemainība pilnā mērā atkarīga tikai no mums pašiem. Ja mūsu ideoloģija tiešām bijusi latviska, tad mūsu valstiskā un sociālā iekārta arī paliks neskartā, kamēr mēs paliksim latvieši. Bet latvieši mēs esam bijuši un palikuši gadu tūkstošiem cauri, esam izturējuši tādas laikus un apstākļus, kuriem, šķiet, vajadzētu iznīcināt pat latviešu tautas zīmes, un esam sasnieguši tādu valstisko organizāciju, kas pilnībā un spēkā pārsniedz visu, kas latviešiem līdz šim bijis. Tāpēc par latviešu tautas pastāvēšanu nevar būt šaubu. Ja nu mums tagad vieglāk nekā jebkad nosargāt savu eksistenci, tad, no otras puses, mums tagad arī nesalīdzināmi vairāk ko sargāt. Mums jāsauglabā ne vien tautas dzīvais spēks, bet arī mūsu valstiskā organizācija, kuras pamatā ir mūsu pašu izraudzītie, pārbaudītie un par svētīgiem atzītie principi, kas ietverti 15. maija idejās.

Šīs organizācijas sargāšana ir ne vien valdības uzdevums, bet arī ikviena lojāla pilsoņa svēts pienākums, un ikviens pilsonis to var veikt, palikdams uzticīgs saviem valstiskiem ideāliem un neļaudamies no tiem ne par matu novirzīties, neļaudams sevi pavedināt ne uz kādiem eksperimentiem, bet parādīdams, cik stiprs ir viņa ideālu mugurkauls. Ja vārds organizācija mums atgādina organismu, kaut ko dzīvu un augošu, kaut ko tādu, kas nemitīgi veidojas, tad var jautāt, vai arī mūsu valsts organismam nav kaut kā jāpārveidojas, vai tas ir pilnīgi piemērots pārdzīvojamam laikmetam? Un var tikai pievienoties sabiedrisko lietu ministra A. Bērziņa svētdien teiktajiem vārdiem, ka šis brīdis nav laiks ne revīzijām, ne mēģinājumiem, šis brīdis ir izdarības un ciešas kopā turēšanās laiks. Mums vienmēr der mācīties no tautām, kas gadu simteņiem savu likteni turējušas pašas savās rokās. Un mēs redzam, ka lielas tautas, kas stingri turējušās pie parlamentārisma principiem un partiju sistēmas, šinī brīdī dod neierobežotas pilnvaras un parāda neierobežotu uzticību savas valsts vadītājiem, labprātīgi pārtraukdamas partiju strīdus. Tas rāda mums, cik laimīgi mēs esam, ka šinī laikā mūsu valsts likteni noteic jau gadiem pārbaudīta, neierobežota tautas uzticība

savam vadonim. Ja šī uzticība, kas reizē ir arī uzticība 15. maija idejām, paliks nesatricināta ikvienā pilsonī, tad nav arī salaužama mūsu latviskās Latvijas valstiskā organizācija, vienīga, kādas vētras ietu mums pāri. Mēs esam izveseļojušies no importēto preču dievināšanas. Ir pienācis laiks darbos parādīt, ka nekādas svešas garīgas vērtības nespēj aizstāt to, ko mums devis mūsu nacionālais ģēnijs. Un tā lai ir mūsu garīgās stājas nemainīgā un nelokāmā ass. Latvju arāja varonība, kas vētrā un salā, kara briesmās un ūdens plūdus stāv savā vietā, kas, jo lielākas briesmas, jo stiprāk pieķeras savai zemei, lai mums visiem ir par paraugu. Visi ir aicināti sadoties rokās un neļaut nevienam mūsu vienību šķirt.

Jo liels ir kultūras darbinieku aicinājums šinī brīdī. Nav neviena, kas drīkstētu atteikties no kalpošanas valstij laikā, kad tā vajadzīga visvairāk. Aplam būtu domāt, ka šinī laikmetā vajadzīgs tikai praktiskais darbs un zinātniekiem, dzejniekiem un māksliniekiem jānoiet ēnā. Cīņu izšķirs gara stiprums. To spēcīnāt un možu uzturēt ir jūsu uzdevums. Laikmeta grūtības liks mums atteikties no materiāliem labumiem. Dodiet mums tai vietā garīgo barību, labāko, ko jūs spējat radīt. Iznīciniet ar satīras un izsmiekla asmeni garīgos nikoņus, bet stipriniet ticībā un dzīvotgribā cīņā pagurušos. Neļaujiet izdzist ugunij zinātnes un mākslas altāros; lai to gaisma mums rāda ceļu, ja pār zemi nolaistos nakts. Šinī naktī dzims jauns tautu liktenis. Tas cilvēcei nebūs sliktāks par esošo, jo maldīgi domāt, ka jebkad aizgājušais ir bijis labāks par nākošo. No Tēvuzemes mīlestības liesmas spožuma mūsu sirdīs, no mūsu vienotības spēka ap tautas Vadoni, no mūsu garīgās stājas stipruma uzlēks nākotnes lielajā rītā mūžīgās labklājības saule Latvijai.

IZREDZĒTS
UN
AICINĀTS

Mēs esam tik ļoti pieraduši redzēt Prezidentu valsts un sabiedriskā darbā, vienmēr jaunu ierosinājumu pārbagātu un auglīgu ideju nesēju ikvienā dzīves jautājumā, ka uzskatām to jau par kaut ko tādu, kas pats par sevi saprotams, kas it kā citādi nemaz nevarētu būt. Īstenībā Prezidents ir gluži neparasta personība, ne vien ļoti vispusīga, bet arī tikpat neparasti spilgta ikvienā savas darbības izpaudumā un tikpat dziļa un enerģiska ikvienā dzīves tvērienā.

Par to mums atkal atgādina fakts, ka Prezidents 17. decembrī pagājušajā gadā atskatījās uz 40 gadiem sabiedriski kulturālā darbā. Mēs esam redzējuši lielus garus strādājam arī ilgāku darba posmu, piecdesmit un vairāk auglīga darba gadus. Bet cik vecs tad bija Kārlis Ulmanis, savu sabiedrisko darbu sākot? Divdesmit divi divdesmit trīs gadi ir tāds vecums, kad viens otrs talants jau paspējis parādīt savu spožumu. To, piemēram, var teikt par daudziem mūziķiem, zinātniekiem, it īpaši matemātisko un eksakto dabas zinātņu pārstāvjiem. Bet sabiedriskā darba ierosinātāju lomā, ne vien kā sekotājus

svešam ierosinājumam, mēs redzam parasti vīrus vecākos gados, kam beidzies jaunības vētru un uz iekšu, uz savu personu un personīgo dzīvi vērsto meklējumu laiks. Prezidenta pieeja sabiedriskajam darbam pirms 40 gadiem liecina nevis par meklēšanu, par mēģinājumiem "kaut ko darīt", bet par pilnīgu gatavību, par gluži skaidru sava uzdevuma apziņu, par jau toreiz nemaldīgi pareizi nospraustu dzīves ceļu.

Šajā apziņā ietverta jau visa nekad pēc tam neapdzisusi savas tautas mīlestības liesma, apņēmība atdot sevi tautai, cieta griba sasniegt sprauto mērķi, arī sāktā ceļa grūtību skaidra nojauta un pareiza šī ceļa izvēle. Tādā pieeja dzīvei ir jau kaut kas cits, nekā jaunības sajūsma par cēliem ideāliem vien. Tā ir jau aicinājums.

Vēl vairāk. Jau pašos pirmajos Kārļa Ulmaņa sabiedriskā darba soļos iezīmējās Prezidenta personībai vislielākā mērā raksturīgais samērs starp kvēlojošo ideālismu un pareizu dzīves īstenības sajūtu, ko Prezidents nav zaudējis nekad visos tālākos garajos 40 tik bagātīgas un vispusīgas darbības gados. Šajā apstākli izpaužas lielā Prezidenta personības viengabalainība.

Ja nu pirms 40 gadiem Kārlis Ulmanis jauneklā gados jau saklausīja savu aicinājumu, tad šie 40 darbības gadi ir parādījuši, ka Prezidents ir ne vien aicināts, bet tiešām izredzēts tai darbībai, kas, sākusies ar dažāda veida organizatora, skolotāja, audzinātāja, instruktora, saimnieciska darbinieka gaitām, sasniedz liela vēriena valstsvīra darbu un vaiņagojas visspožākiem panākumiem, kas nav vairs dzēšami ne Latvijas, ne pasaules vēsturē. Un tieši jau atzīmētais laimīgais samērs starp ideālismu un reālās dzīves izpratni, kas nepieciešams valsts vadītāja darbā vispār, bija pilnīgi nepieciešams Tautas Vadonim tādā tautas attīstības posmā, kādu pārdzīvojuši latvieši gadsimtu maiņā un pēdējos trīsdesmit četrdesmit gados. Lai atdotu sevi sabiedriskam darbam, bija nepieciešams nacionālais ideālists un pie tam dedzīgs patriotisms, jo toreiz ar sabiedrisko darbu "tikt dzīvē uz priekšu" nevarēja, drīzāk gan nokļūt trimdā. No otras puses, sapņošana un jūsmošana vien tautai nevarēja neko dot, bet noteiktus pozi-

tīvus rezultātus varēja gūt, ķeroties pie pašas reālās dzīves. Kad nacionālā apziņa bija jau uzmodināta, tuvākais uzdevums bija saimniecisko pozīciju iekarošana latviešiem. Īstais ceļš šeit atkal bija nevis sociālās revolūcijas taisīšana, kas izlīdzinātu visas netaisnības, bet gan konstruktīvs darbs latviešu saimnieciskajā dzīvē – ienesības celšana lauksaimniecībā, kopdarbība u.c. Bet visam tam jau spīd cauri lielā nacionālās vienības ideja, kuras dziļākā būtība īstenībā nozīmē nacionālo patstāvību. Vajadzīga tikai vēl ārējā forma, kuru arī drīzumā atnes lielie vēsturiskie notikumi pirms divdesmit gadiem. Tad nu lielais sagatavošanas darbs un bagātīgie piedzīvojumi, un gluži ārkārtīgā savas zemes un tautas pazišana dod bagātīgus augļus.

Tālākais ceļš arī nav viegls. Tas ved caur nemitīgām cīņām. Tajās jo spilgti parāda sevi vēl cita Prezidenta personības raksturīgā īpašība: nebaidīties un nevairīties cīņās. Vienīgi šai īpašībai pievienojoties citām, Kārlis Ulmanis varēja kļūt par latviešu Tautas Vadoni. Cīņas bija jāved kaujas laukā, saimnieciskā un kultūras dzīvē. Cīņas bija jāved ar politiskām partijām, jācinās ar tautas sadrumstalotību, ar sīku sagrupējumu garu, ar mazisku un savtīgu nolūku nostādīšanu pāri nācijas un valsts labumiem. Cīņas nav mitējušās arī šodienas politisko vētru laikmetā: pareiza starptautiskā stāvokļa noturēšana, ārkārtīgo saimniecisko grūtību pārvarēšana, tautas ticības uzturēšana nacionāliem ideāliem prasa arī šodien par tautu kvēlojošu sirdi, dzīves izpratni un cīņas garu.

Starpība starp šodienu un agrākiem laikiem tā, ka Kārlis Ulmanis aizgājušos 40 gados daudzkārt bija viens, bet šodien ap viņu un aiz viņa stāv visa apvienotā, pateicīgā tauta, kas vairs nešaubās par Kārļa Ulmaņa ideju uzvaru un lūdz Likteni ļaut tās Vadonim izpildīt savu aicinājumu līdz galam, kuram viņš izredzēts: ar stipru roku aizvadīt Latviju līdz paliekamai un nesatricināmai tautas labklājībai.

“Tautas labklājības ministrijas mēnešraksts”,

1940. g. janvārī

PAR JŪLIJA AUŠKĀPA GRĀMATU
"ZINĀTNEI UN TĒVIJAI"
(Vērtējumi un piebildes)

Profesora Jūlija Auškāpa grāmatai "Zinātnei un tēvijai" (1. izd. – 1938, 2. izd. – 1969) izvēlētais nosaukums – Latvijas Universitātes devīzes "*Scientiae et patriae*" latviskojums nebūt nav nejaušība. Grāmatā sakopoti galvenokārt tie raksti un runas, ko J. Auškāps sacerējis savos LU rektora amata gados, sākot ar uzrunu imatrikulācijas aktā LU mazajā aula 1933. gada 15. septembrī un beidzot ar eseju par jaunību un vecumu, kas tapusi 1937. gada 18. novembrī, kad tikko bija beidzies prof. Auškāpa rektora pilnvaru posms.

Taču ne visas runas sacītas universitātes studentiem un doctājiem. Te ir arī priekšlasījumi Latvijas zemniekiem (Cēsīs, Raunā) un armijas virsniekiem, uzstāšanās Rīgas radio, uzrunas izcilu latviešu darbinieku (A. Kronvalda, K. Barona, Z. Meierovica) piemiņas sarīkojumos, lekcijas Baltijas valstu sadarbības (1935) un Zviedru–latviešu biedrības (1936) sanāksmēs un arī vienkārši paša sirdij tuvas impresijas, kas lielākoties sacerētas lauku klusumā "Vāļos". Daudzi krājumā ietvertie Auškāpa priekšlasījumi iepriekš publicēti dažādos izdevumos, piemēram, "Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā" vai, vēl biežāk, žurnālā "Sējējs". Kad to skaits bija pieaudzis un to rezonanse sabiedrībā arī, tad, pēc nacionāli noskaņotu kultūras darbinieku un dažu LU mācībspēku ierosmes, runas sakopotas grāmatā. Kā raksta pats J. Auškāps krājuma priekšvārdā, "šādu vēlēšanos (apkopot Auškāpa runas, – J. S.) izteicis arī sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņa kungs, un ar to rakstu krājuma izdošana bija izšķirta". Tiesa, aplams nebūs, šķiet, apgalvojums, ka šo "vēlēšanos" ministrs A. Bērziņš, atbilstoši savai ierastajai praksei, būs iepriekš saskaņojis ar prezidentu Kārli

Ulmani, kuru nevarēja nepiesaistīt J. Auškāpa runu saturs un forma, jo toreiz nebija daudz izcilu latviešu intelektuāļu, kuri tādā mērā un līmenī paustu Ulmanim un 15. maija Latvijai tuvas idejas. Starp citu, krājumā ietverts arī J. Auškāpa sacītais apsveikums personiski K. Ulmanim 1936. gada 11. aprīļa manifestācijā, kas sarīkota, ministru prezidentam pārņemot arī valsts prezidenta amatu. Par to prof E. Dunsdorfs ar ironiju raksta: "Jābrīnās, ka Auškāps nenāca ministra amatā tūlīt pēc tam, kad viņš bija teicis savu jūsmīgo apsveikuma runu." Arī vairākos krājumā neietvertajos rakstos (piem., "Gadījums vai likteņa griba?", "Izredzēts un aicināts") Auškāps uzstājas kā K. Ulmaņa personības un vēsturiskās misijas apoloģēts, apcer 15. maija Latvijas "idejisko saturu", cildina autoritāro valsti.

Profesora J. Auškāpa runas lielā mērā ir nacionālromantiskas, toreizējās Latvijas bezpartiju valsts pozitīvisma caurstrāvotas. To pamatā ir ticība nacionālajai Latvijai līdz ar ticību zinātnei, centieni savienot abas šīs, Auškāpa sirdij tik tuvas, pamatvērtības, centieni saistīt nacionālo un internacionālo, laikmetisko un mūžīgo, racionālās zināšanas un reliģiju. Viena no Auškāpa pamattēzēm ir zinātnes, zināšanu nepieciešamība Latvijai, lai tā varētu izdzīvot un ieņemt goda pilnu stāvokli citu Eiropas valstu starpā. Lai kā mēs vērtētu K. Ulmaņa autoritāro režīmu, jāatzīst, ka zinātnei un augstskolām šajā laikā no valsts puses tika pievērsts daudz vairāk uzmanības nekā iepriekš, un tas nevarēja neimponēt universitātes rektoram.

Tieši trīsdesmitajos gados Latvijā sazēla arī zinātņu popularizācija, par zinātnes jaunākajiem atklājumiem un filozofiskajām problēmām plaši un kompetenti rakstīja žurnālos "Burtņieks", "Daugava", "Sējējs", "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts", "Ekonomists", zinātņu popularizācijai pievērsās prof. J. Auškāpa kolēģis LU Ķīmijas fakultātē Bruno Jirgensons, arī vairāki biologi, mediķi, filozofi, tika izdoti ievērojamu ārzemju zinātņu popularizatoru tulkojumi latviešu valodā. J. Auškāpa raksti gan nav tieši populārzinātniski. Viņš ne tik daudz popularizē dabaszinātņu jaunākās atziņas, cik izmanto tās jaunatnes un vispār latviešu sabiedrības pasaules uzskata veidošanai nacionālā garā, vērstoties pret dialektisko un vēs-

turisko materiālismu, kas, pēc Auškāpa domām, parazitē uz novecojušām, 19. gs. zinātņu atziņām.

J. Auškāpa pieeju zinātnei ir ietekmējis viņa izcilais novadnieks ķīmiķis Pauls Valdens, ilggadējs RPI profesors un Pēterburgas ZA īstenais loceklis. Savā rektora akadēmiskajā inaugurācijas runā LU gadaspētkos 1933. gada 28. septembrī Auškāps plaši izmanto Paula Valdena rakstu "Matērijas degradācija" (1916), vietumis citējot no tā plašus izvilkumus un izmantojot tos pašus piemērus, ko Valdens (par okeānā izkļiedēto zeltu, par dilstošo dzelzi u. tml.). Taču Auškāpa ievirze ir citāda nekā Valdenam – pēdējam zinātne ir ierocis aktuālo saimniecības un tehnikas problēmu racionālai risināšanai, Auškāps turpretī šajā un citos rakstos pauž domu par gara vērtību radišanu, koncentrējot intelektuālo enerģiju, lai mazvērtīgo matēriju pārvērstu vērtīgā. Šādā aspektā nozīmīgas ir arī J. Auškāpa runas "Materiālā un gara kultūra", "Latviešu gars un zinātne", "Zinātne un dzīvesprieks". Tajās Auškāps sintezē idejas, ko smēlies ne tikai no P. Valdena, bet arī angļu fiziķa A. Edingtona, īru ģeologa Dž. Džolija, krievu zinātnieku V. Vernadska un O. Hvolsona, angļu astrofiziķa Dž. Džinsa sacerējumos un citur, lai veidotu vienotu, dogmatiskajam materiālismam pretēju pasaules uzskatu. Viņš mēģina analizēt jaunākās zinātnes atziņas, piem., Heizenberga nenoteiktības relāciju, modernās Visuma izcelšanās teorijas, atsaucas uz filozofiem un sociologiem – O. Špengleru, B. Raselu, F. Niči, L. Hendersonu, A. Bergsonu, arī uz Teodora Celma populārajem sacerējumiem.

Pazīstamais filozofs prof. Pauls Jurevičs atzinis prof. J. Auškāpa rakstus un runas par vērtīgu ieguldījumu latviešu ētikas un kultūras filozofijas veidošanā: "Ķīmijas profesors Jūlijs Auškāps aplūko it sevišķi materiālās un garīgās kultūras attiecību problēmu un mēģina abus kultūras veidus izskaidrot kā mēģinājumu aizkavēt vai vismaz palēnināt enerģijas degradāciju, tās pārvēršanos no augstāka veida zemākā. Viņš norāda, ka īsti nav radikālas izšķirības starp materiālo un garīgo kultūru, jo arī augstā modernā materiālā kultūra īstenībā ir tikai ļoti kāpinātas garīgās kultūras produkts un, no otras pu-

ses, tās rezultāti arī tiecas pārvērsties garīgās vērtībās. Materiālās kultūras nav un nevar būt par daudz, kultūras krīzi nerada tieši viņa pati, bet gan tikai tās nepareizā izlietošana. Bez tam arī tieši no metafiziskā viedokļa nevar runāt par opozīciju starp garu un matēriju, jo modernā zinātne, ja arī nav psihologizējusi matēriju, tad tomēr ir lielā mērā to “dematerializējusi”. Patiesība tomēr paliek, ka apziņa, ka gars ir svarīgākais pasaules elements un no tā izkopšanas atkarāsies kā visas cilvēces, tā arī ikvienas atsevišķas tautas liktenis. Tāpēc vislielākā vērība pievēršama tautas, it sevišķi tās jaunatnes psihes veidošanai: tai jāiepotē pareiza atziņa par lauku dzīves nozīmi un tās priekšrocībām pilnīgas cilvēka dzīves izveidošanā, jāmacās atzīt patiesība, ka vislielāko apmierinājumu dod radošs darbs, it sevišķi, ja tas strādāts ar apziņu, ka tas nāk par labu visai tautai. Dedzīgas un dziļas mīlestības pilns pret savu tautu, Auškāps domā, ka tās kā mazas tautas misija ir sevišķi augsti izkopt savu garu un veltīt sevi garīgu vērtību jaunradišanai, kas neizbēgami tad vestu arī pie lielām materiālām vērtībām. Uzlūkodams daiļumu par vienu no augstākām dzīves vērtībām, kas tai piešķir tās jēgu, viņš domā, ka taisni estētiskā sfēra varētu būt vienmēr pēc daiļuma alkušiem latviešiem visistākā viņu jaunradišanas spēju lietošanas vieta.” (Krāj. “Zinātne tēvzemei divdesmit gados. 1918 – 1938”. R., 1938, 93. – 94. lpp.).

Līgotņu Jēkabs savā recenzijā (“Brīvā zeme”, 1938. g. 17. augustā) J. Auškāpa krājumu vērtē kā “grāmatu ar sirdsdedzi”. Savukārt teologs Alberts Freijs (mūža beigās – Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa vietnieks), recenzējot grāmatu (žurnālā “Sējējs”, 1938, Nr. 8, 889. – 891. lpp.), ir devis par to sekojošu spriedumu: “Autora domu gājieni skaidri un noteikti, pārliecība stipra un nešaubīga. Kultūra, izglītība, zinātne, darbs, dzīve, cilvēks, jaunatne, tauta, valsts, vienība, tradīcijas ir tie centri, ap kuriem lido autora domas. Ir ļoti zīmīgi, ka autors – dabas zinātnieks, ķīmiķis būdams, noteikti nostājas pret materiālismu, redz tiklab materiālās, kā arī gara kultūras nozīmi un lomu. Ir patīkami dzirdēt no dabas zinātnieka mutes noteiktu apliecību, ka mazām tautām, kam

nav ne teritoriālu, ne materiālu bagātību, vienīgais spēks ir gara kultūra, kuras krātuve un glabātuve ir grāmata. Lielas domstarpības parasti tagadnē izraisa nepareiza nacionālās un internacionālās kultūras pretnostatīšana. Šinī ziņā autors kā krietns kultūras situāciju sapratējs prot atzīt nacionālās kultūras prioritāti – mūsu kultūras lielumu un dziļumu, un neaizmirst, ka mums ir tiesība izlietot arī citu tautu kultūras mantas. Par ļoti pareizu atzīstams princips: “ka mūsu dzīve un kultūra arī darināma ne pēc aizņemta šablona un sveša parauga, bet ka pārkausētās kultūras vērtības jālej mūsu īpatnējā formā, kas mums jāatrod kā mūsu patstāvības attaisnojums”. Mums jāatzīst, ka autors ir atradis zelta vidusceļu starp diviem pretējiem uzskatiem, no kuriem viens atzīst vienīgi nacionālo, bet otrs – internacionālo kultūru. (..) Vairākkārt, un tas liecina tikai par šīs atziņas svarīgumu, autors ar dedzību izteic uzskatu par plašas izlīdzināšanu starp dabas un gara zinātnēm, starp dabzinātnēm un reliģiju. Nav vairs nozīmes materiālismam, dabzinātņu un tehnikas attīstība vairs neaptumšo gara zinātņu nozīmi; dzimst jauns ideālisms no apgarotās matērijas, kurā gribēja noslēpt garu, tagad fiziķis, ķīmiķis un dabzinātnieks var tikpat neliekuļoti ļaut savu dzīves ceļu ticības gaismai, kā ikviens ticīgais, tagad fiziķis sniedz roku mistiķiem: “Nav vairs nepārejamās aizsargzinas zinātnes un reliģijas starpā.” Šis tēzes iemiesojums ir pats autors, kurā dziļas zinātniskas atziņas savijas kopā ar reliģiskām izjūtām un atziņām, kam “zinātnes pētījumi ir Dieva meklēšana”, kas dabā redz Dieva rakstītos likumus un Mūžīgo kārtību. Mums, teologiem, varbūt arī filozofiem, ļoti daudz dod autora atziņa, ka reliģija ir vispirmatnējais un visspēcīgais protests pret entropijas augšanu. Šī pieeja ir interesanta un nozīmīga. Te reliģiozām dabaszinātniekam Dievs atklājas kā radītājs, organizētājs, kārtotājs.”

Te jāpiebilst, ka tieši trīsdesmitajos gados LU auditorijās notika interesantas diskusijas par zinātnes un reliģijas attiecībām, kas saistīja plašas sabiedrības uzmanību. Tajās piedalījās augstskolas dabzinātņu disciplīnu mācībspēki un teologi. Toreiz zināmā mērā tika pārvērtēta viedokļu atšķirība, atzīta abu šo sfēru nozīmība sabiedrībai un domājošam cilvēkam.

Bez globālām pasaules izziņas un atziņas problēmām J. Auškāpa grāmatā skarti arī "dienas uzdevumi", piem., LU lielās aulas izbūve, Latvijas augstskolas un zinātnieku sadarbība ar Baltijas un Skandināvijas valstīm. Nevar apgalvot, ka visi momenti iztirzāti pietiekami dziļi un vispusīgi, ir arī improvizācijas. Pārāk plašais satura diapazons uzliek ierobežojumus autora iespējām iet dziļumā, toties rodami daudzi spilgti, negaidīti salīdzinājumi, domu dzirkstis.

Par J. Auškāpa runu formu viņa kolēģis – ministrs Alfr. Bērziņš sniedzis sekojošu liecību: "Ja Auškāps kādreiz teica runas, tās bija labi uzrakstītas un noslipētas līdz pēdējai zilbei. Auškāpa kundze zināja stāstīt, ka viņas vīrs apmēram gar 15 minūšu ilgas runas sagatavošanu strādājis ar pārtraukumiem turpat divas nedēļas. Viņš uzmetot pirmmetu, tad pāris dienas tam nepieskaroties. Un tad atgriezoties katru dienu, lai kaut ko noslipētu, kaut ko pārveidotu. Raksturīgi, ka Auškāpam teikt neuzrakstītas, brīvi improvizētas runas sagādāja lielas grūtības un viņš, cik iespējams, no tām vairījās." (A. Bērziņš. "Lābie gadi". 1963, 178. lpp.)

Varbūt šī pieeja un profesora runātāja talants arī izraisīja J. Auškāpa runu spēcīgo emocionālo ietekmi uz auditoriju, kā to atceras vairāki viņa runu kādreizējie klausītāji. Priekšvārdā minēts gadījums, ka Auškāpa grāmatas eksemplārs iznēsāts latviešu karavīra – leģionāra mugursomā gan caur kara ugunīm, gan gūstekņu nometnēm (šis karavīrs bija Augusts Dzirnīs). Izteiktā nacionālā satura dēļ J. Auškāpa grāmata bija aizliegta tiklab boļševiku laikos, kā arī hitleriešu kundzības gados Latvijā. Taču šo rindiņu autors var apliecināt, ka slepus tā tika lasīta un Auškāpa idejas nepalika bez atbalss, arī studentu auditorijās, kur autors citēja vienu otru Auškāpa domu, gan ne alāž nosaucot tās sacerētāju vārdā.

Savā laikā diezgan dalītu rezonansi latviešu sabiedrībā izraisīja J. Auškāpa atziņas par kultūru kā cīņu ar entropijas augšanu (rakstā "Materiālā un gara kultūra", 1936). Kuluāros izskanēja pat viedoklis, ka J. Auškāps patvaļīgi interpretējot termodinamikas pamatjēdzienus, un sakarā ar to, izcilajam vācu fiziķim M. Plankam 1937. g. maijā viesojoties Rīgā, viņu

aicināja nolasīt Latvijas Universitātē lekciju par entropiju. Taču otrais termodinamikas likums tā statistiskajā (Bolcmaņa) interpretācijā, šķiet, lietots korekti, kaut arī sabiedrisko procesu aplūkojumā tam ir tikai tēlainas analogijas vērtība.

Citēsim vēl kādu kontrversu vietu šajā J. Auškāpa rakstā:

“Mūsu ainā demokrātisms ir spēka un varas izkļiedēšana, decentralizācija, kas vairo entropiju. (..) Mūsu Saeimai sākumā bija zināms daudzums darba spējīgas enerģijas, no brīvības cīņām atnestā nacionālisma veidā, kas, dezorganizācijai augot, izšķīda, un 15. maija vakarā Saeimas entropija sasniedza maksimumu.

Internacionālisms no termodinamikas viedokļa apmēram tas pats, kas vienā tīrumā kopā sasēti rudzi, mieži, auzas, lini un kartupeļi. Ja kviešos iekļuvusi rudzu sēkla, mēs rudzus tīrumā ravējam laukā. Bet internacionālisti gribēja sajaukt visas kultūras kopā. Tā būtu vislielākā dezorganizācija un kultūras beigas. Nacionālās valsts radišana tāpēc nozīmē vislielāko garīgās enerģijas sprieguma kāpinājumu, kam atbilst visspožākais kultūras vērtību radišanas posms.”

Šajā rakstā, kā arī sacerējumos par 15. maiju Latviju, Auškāps mēģina dot nacionālās valsts koncepciju, pretstatot to demokrātijai. Daudzējādi viņa domas saskan ar E. Virzas viedokli, tikai argumenti ņemti no citām sfērām. Aktuāli šodien skan Auškāpa tēze, ka “cilvēka vienādo tiesību deklarācijai neizbēgami bija jāseko tautu vienādo tiesību atzīšanai”, arī domas par nacionālo valstu augšupeju mūsdienu pasaulē.

Bez krājumā “Zinātnei un tēvzemei” ietvertajām runām J. Auškāpam ir arī citas runas un raksti, kas sacerēti gan viņa izglītības ministra darbības posmā (1938 – 1940) un publicēti presē (g. k. žurnālā “Sējējs”), gan arī pirms tam. Iespēju robežās šis izdevums papildināts arī ar vairākiem citiem (skaitā 8) 1937. – 1940. g. sacerētajiem prof. Auškāpa rakstiem, lai darītu tos pieejamus mūsdienu latviešu lasītājiem.

Taču pilnīga, akadēmiska prof. J. Auškāpa sacerējumu izdošana paliek nākotnes uzdevums. Tur vajadzētu ietvert arī tādus viņa sacerējumus kā “Latvijas linu ķīmiskais sastāvs”, “Balināšana un krāsošana latvju dainās”, “Tekstilrūpniecības

izredzes un uzdevumi Latvijā”, “Ķīmijas problēmas un uzdevumi Latvijā”, “Dažu tautas lietāto krāsojumu izturība” u. c. Tāpēc arī apcere par J. Auškāpu un rakstu pārpublicējumi šie sniegti bez bibliogrāfiskām norādēm. Jāpiezīmē tikai, ka daļēji tās rodamas izdevumos “Latvijas Universitāte, 1919 – 1929” (R., 1929) un “Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919 – 1939” (II d. R., 1939), kā arī J. Stradiņa un J. Eidusa raksta “Pirmie pētījumi molekulārajā spektroskopijā Latvijā” (krājumā “*Iz istorii jestestvoznaņija i tehniki Pribaltiki*”, 7. sēj., R., 1984, 114. – 122. lpp.) literatūras vēru sarakstā (41 nosaukums, kur dota iespējami pilnīga J. Auškāpa zinātnisko darbu bibliogrāfija un norādes uz rakstiem par J. Auškāpu).

J. Auškāpa rakstu un runu izlases jaunizdevums šodien jāuztver pirmām kārtām kā ļoti zīmīgs K. Ulmaņa autoritārās valdīšanas laikmeta dokuments, kurā iezīmējas laikmeta pozitīvās un arī ēnas puses. Tieši šajā laikā īpaši intensīvi tika veidota “latviskās Latvijas” koncepcija. Tas darīts arī J. Auškāpa sacerējumos, un šajā ziņā Auškāpa izlase stādāma līdzās tādiem darbiem, kā K. Ulmaņa “Degsme” (1938), E. Virzas “Jaunā junda” (1936), “Laikmeta dokumenti” (1930), “Zem karoga” (1935), J. Lapiņa “Jaunais nacionālisms” (1936), “Laikmetiskais un mūžīgais” (1934), “Latvju kultūras ceļā” (1939).

Taču J. Auškāpa idejas nepieder vakardienai vien. Ja arī šodien sabiedrības vairākums nevarēs piekrist visām Auškāpa grāmatā paustajām atziņām, piem., demokrātisko vērtību noliegumam, nacionālisma hipertrofijai, vadonības un paša vadoņa K. Ulmaņa brīžam pārspīlētajiem cildinājumiem, tad tomēr daudzas atziņas pelna dziļu vērību un var noderēt Latvijas nākotnes ceļa meklējumos. Vērtējot grāmatu, svarīgi ne tikai, kas tajā pasacīts, bet arī, kurš to pasacījis. Ar savu mūža noslēgumu, ar savu nelokāmo stāju likteņa nestundā Jūlijs Auškāps ir apliecinājis savas morālās tiesības uz grāmatā paustajām atziņām. Jaunatnei un domājošai Latvijas sabiedrībai viņš mūžam paliks nopietns, dziļš sarunu biedrs pašās būtiskākajās pārdomās par latviešu nācijas misiju un Latvijas valsti.

Saturā

Priekšvārds 1969. gada izdevumam	7
J. Stradiņš. Profesors Jūlijs Auškāps – mūža gājums, devums Latvijai un zinātni	9
Uzruna imatrikulācijas aktā Latvijas Universitātē 1933. gada 15. septembrī	36
Matērijas vērtības augšana un zušana	40
✓ Uzruna Universitātes saimei Brāļu kapos 1933. gada 18. novembrī	50
✓ Kāds pieminēklis darināms Latvijas cēlējiem	52
✓ Izglītība un labklājība	59
Par darbu	70
Uzruna imatrikulācijas aktā Latvijas Universitātē 1934. gada 15. septembrī	73
✓ Ievadrūna Latvijas Universitātes gada svētkos 1934. gada 28. septembrī	79
✓ Uzruna Universitātes saimei brāļu kapos 1934. gada 18. novembrī	83
Par laiku	87
✓ Kultūras pretrunas	91
Dabzinātnes, tehnika un materiālisms	113
Tradīcijas	132
✓ Speciālisti	137
✓ Atdzimstošais latvietis	141
✓ Izglītības un zinātnes sadarbība Baltijā	148
Uzruna Latvijas Universitātes gada svētkos 1935. gada 28. septembrī	156
Uzruna Universitātes saimei Brāļu kapos 1935. gada 17. novembrī	159
Uzruna Krišjāņa Barona 100. dzimundienā 1935. gada 31. oktobrī	162
Kā rakstāma grāmata?	165
Dzīvība un zeme	168
✓ Latviešu nākotnes ceļi	182
Radišanas prieks	193
✓ Materiālā un gara kultūra	209

Valsts prezidenta apsveikums	
1936. gada 11. aprīlī	221
15. maijs un gara kultūra	224
Uzruna imatrikulācijas aktā Latvijas Universitātē	
1936. gada 15. septembrī	232
Ievadruna Latvijas Universitātes gada svētkos	
1936. gada 28. septembrī	242
Nacionālā un internacionālā kultūra	246
Kultūras vērtību tapšana un izplatīšana	255
Augstāk un augstāk	260
Mūžīgās Latvijas sapņi un īstenība	265
Uzruna Ata Kronvalda 100. dzimūsdienā	
1937. gada 15. aprīlī	284
Latviešu gars un zinātne	287
Gadījums vai Likteņa griba?	300
Par jaunību un vecumu	304
Ceļš uz sevi	307
15. maija Latvija. Idejiskais saturs	314
Zinātne un dzīvesprieks	329
Nacionālā apziņa, lepnums un gods	343
Kultūras politika	350
Uzruna kultūras darbiniekiem	
1939. gada 25. oktobrī	360
Izredzēts un aicināts	370
J. Stradiņš. Par Jūlija Auškāpa grāmatu	
"Zinātnei un tēvijai". (Vērtējumi un piebildes)	373

Jūlijs Auškāps

ZINĀTNEI UN TĒVIJAI

Apgāda direktors Vladis Spāre

Galvenā redaktore Lienīte Medne

Redaktors Jānis Vēveris

Galvenais mākslinieks Zigurds Zuze

Datormākslinieks Aldis Kopštāls

Spiestuves vadītājs Vilnis Kreilis

Programmētājs Uldis Straujums

Tehniski ekonomiskā grupa:

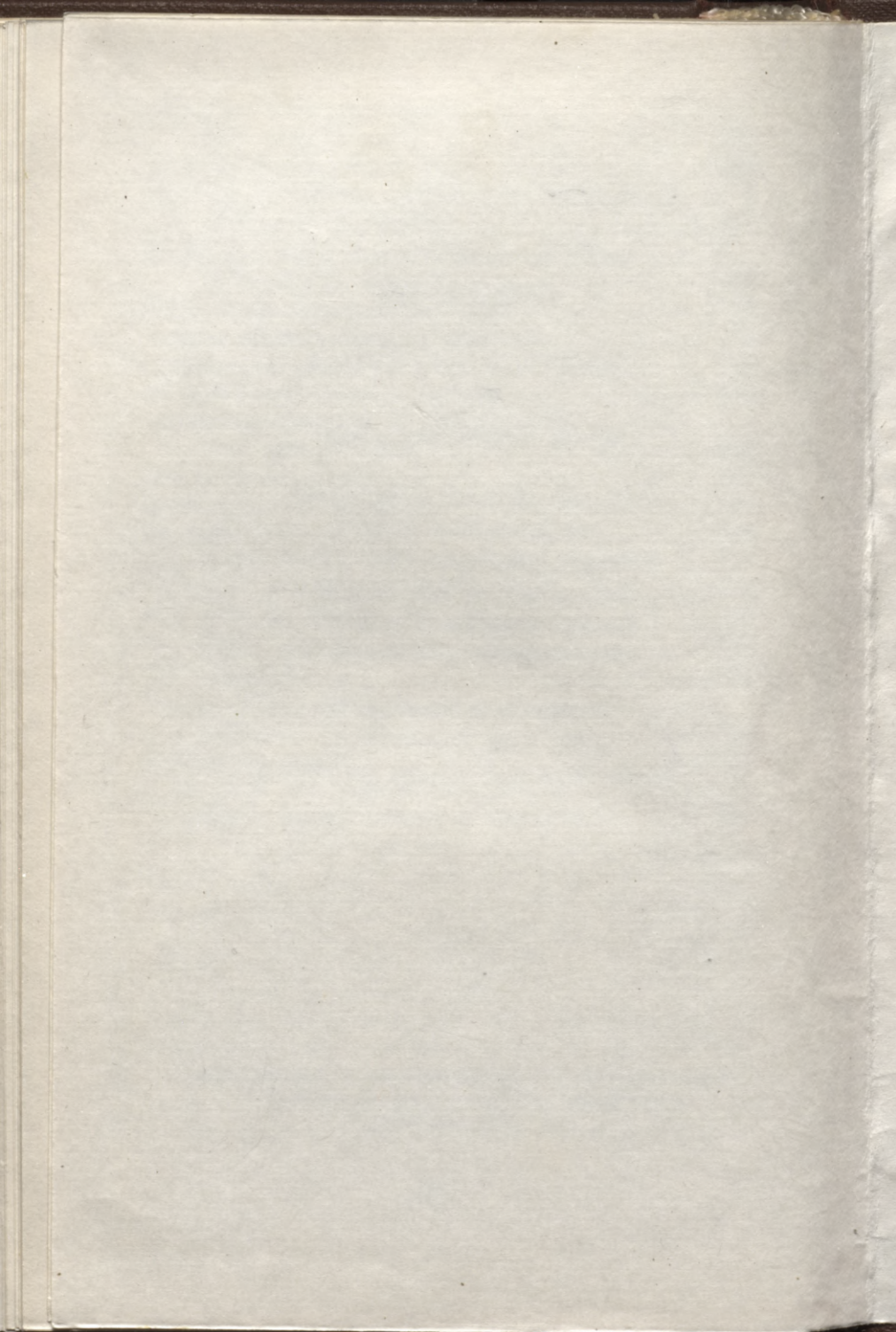
Artūrs Kaže, Roberts Zieds,

Andris Purmalis, Normunds Sauleskalns

Apgāds "Artava", LV-1011, Rīgā, Kr. Barona ielā 12. Licence Nr. 2-0356

Iespiests apgāda "Artava" spiestuvē, Salaspilī, Institūta ielā 4.

Tel. 281528, fakss 286452.

Kontroleksemplārs

L. 1.90

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304047833

93-3

L701